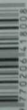
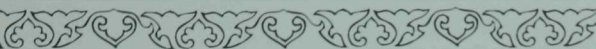

КАЗАН УТЛАРЫ

6.2014

Искәндәр ГЫЙЛӘЖЕВ:

Әсирләр лагерь китапханәсендә.

«Бу мәкаләмдә мин нәкъ менә әсирләр үз куллары белән язган чыганаclarга күз салырга булдым. Аларның әһәмияте, әлбәттә, көн кебек ачык — алман рәсми язмалары асылда төгәл максатка буйсынган, алар пропагандистик рухны саклап килгән, болары исә, киресенчә, бик шәхси, әсирләрнең көндәлек тормышын безгә бөтенләй башка яктан күзалларга ярдәм итәләр, алар хис, гамь, өмет тулы...»

154

КЫСКА БӘЯННАР КОНКУРСЫ

**Рәмзия
ГАБДЕЛХАКОВА**
«Соңгы сынау»

«Ниһаять, Дамира китте... Өйдә үз аякларында йөрүче, көлә-шатлана белүче сәламәт кешеләр генә калды. Дөрес, алар әлегә боек иде. Ләкин бу үтәчәк. Хәзер инде елмайган өчен үзенңе гаепле сизәсе юк. Тынгысызлык сәбәпчәсе күз алдыннан мәңгегә югалды. Төплә акыллы, сабыр холыклы Клара, жылы карашы белән үк күнелне юатырга сәләтле олы йөрәкле Кәшифә апа янәшәдә булгангамы, ул көннәрдә Марс әлләни хәсрәтләнмәде. Кайгы-борчулар артта калды, алар чирле тән белән жиргә күмелде...
Аннары Марсның тормышына Сәрия килеп керде...»

43

КАЗАН УТЛАРЫ

www.kazanutlary.ru

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

БАШ МӨХӘРРИР СҮЗЕ

Илфак ИБРАҺИМОВ. «Казан утлары»ның 1100 нче саны! 3

ШИГЬРИЯТ ҺӘМ ЧӘЧМӘ ӘСЭРЛӘР

Зиннур ХӨСНИЯР. Гарасат. *Роман*. 4
Гөрөй РӘХИМ. Гомер буге яна-яна яшә иден! *Шигырьләр*. 37
Илсәяр ИКСАНОВА. Күнел ярларына кага дулкын. *Шигырьләр*. 99
Рашат НИЗАМИ. *Хикәяләр*. 104
Дифгат СИРАЙ. Тагын бер кыш үтте... *Шигырьләр*. 110
Вакыйф НУРИЕВ. Тормыш язган хикәяләр. 113
Фәнвис ДӨҮЛӘТБАЕВ. Тормышта да шахматтагы кебек. *Шигырьләр*. 126
Роберт СӘЛАХИЕВ. Тел язмышын уйлап. *Шигырьләр*. 128

КЫСКА БӘЯННАР КОНКУРСЫ

Рәмзия ГАБДЕЛХАКОВА. Соңгы сорау. 43

ӘДӘБИ ТӘНҚЫЙТ

Илшат ВӘЛИУЛЛА. «Ак юл» кая илтә? 131

СӘНГАТЬ

Камил КӘРИМОВ. Сагышлы Сабантуй. 142
Гүзәл СӘГҮЙТОВА. «Урман кызы». 150

ТАРИХ

Искәндәр ГҮЙЛӘЖЕВ. Беренче Бөтендөнья сугышында мөселман әсирләре. 154

КИТАП КҮЗӘТҮ

Гүзәл НАСЫЙБУЛЛОВА. Әдип «кочкан» дөнья. 160

ФӘН

Фирдәвес ГАРИПОВА. Авылларыбыз тарихы. 163

ХӘТЕР

Мөдәррис МОСТАФИН. Без узган юллар. 166

ШАЯН СӘХИФӘ

Уены-чыны бергә. (*Сахифәне Марсель ГАЛИЕВ әзерләде.*) 172

«ПЕЧӨН БАЗАРЫ»

Габит ФӨРХЕТДИНОВ. Карачкы вакыйгасы. 175

АК ЖИЛКӨН

Руслан РӘҮПОВ. Булганда – кадерен бел, югалткач – елама. *Баян*. 178
Хикәя яза аласызмы? 185
Ләйсән ГАЛИМЖАНОВА. Бер мизгел. 188

БАШ МӨХӘРРИР —
Илфак Мирза улы
ИБРАҖИМОВ

ИДАРӘ:

Рабит Батулла
Нурия Беломонна
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Дания Заһидуллина
Дамир Исхаков
Рафис Корбан
Хатыйп Миңнегулов
Айрат Сибагатуллин
Энгель Фәттахов
Равил Фәйзуллин
Рамил Ханнанов
(җаваплы сәркатип)
Рәфикә Юныс
(баш мөхәррир урынбасары)

Мөхәррирләр: Айгөл Әхмәтҗалиева, Гөлзәдә Бәйрәмова, Әлфәт Закирҗанов,
Камил Кәримов, Вакийф Нуриев, Ләйсән Солтанова.

Гамәли хезмәткәрләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева,
Наил Кадыйров, Флөра Сабирова.

Исәп-хисап бүлеге: Гөлнара Галиева (баш бухгалтер).

✉: Редакция һәм нәшер адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир — 222-05-50.

Жаваплы сәркатип, компьютер үзәге — 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге — 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге — 222-09-80 (өст. 5).

☎: **Факс** — (843) 222-09-83 (өст. 1612).

✉: **E-mail:** kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияланми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.05.2014, график буенча 30.05.2014.

Офсет ысулы белән басылды. Кагазь форматы 70X108^{1/4}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-1536. Тираж 3160.

Журнал Элемта, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнен Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекс: 73210 (физик затлар өчен), 16262 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

«ТАТМЕДИА» ААҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-ношрият комплексында басылды.

Казан, Декабристлар урамы, 2

«КАЗАН УТЛАРЫ»НЫҢ 1100нче САНЫ!

Халкыбызның әдәби барлыгын бөтен жиһанга танытучы «Казан утлары» журналының июнь аенда 1100нче саны дөнья күрә. Әле кайчан гына аның 1000нче санын кулыбызга алган идек... Башкалабыз Казанның төзелүенә 1000 ел тулуны олы тарихи вакыйга буларак тантана иткән көннәр иде ул. Тарихындагы эзләрен дистәләрчә гасырлардан барлау һәркемгә дә насыйп түгел. Дәүләтчелегебез тарихы да дистәгә якин дәүләтләргә бүленеп, дистәләрчә гасырлар белән исәпләнә ич!

Иманыбыз тажы — хак динебезне мәнгелеккә дип кабул итүбезгә дә 1100 ел тулу көннәренә берничә генә ел калып килә.

Шөкер, шагыйрь әйткәнчә — тарихта эзләр!

Мененче саны басылып чыкканнан соң узган сигез ел ярым вакыт аткан уктай узып китте, шул күз ачып йомган арада никадәрле үзгәрешләр, яналыклар булды. Республикабызның илнең социаль-иқтисади үсешендәге урыны тагын да ныгыды, кинәйде. Татарстанны дөнья базарында гына түгел, ә мәдәни казанышлары белән дә таныйлар хәзер.

Казан шәһәренен Россиянен спорт башкаласы дигән даны таралган булса, инде быел ана дөньяның төрки мәдәниятләр башкаласы тажы кидерелде... Болар барысы да милли йөзөбезне саклап калу һәм үстерү өчен кайгыртучанлык күрелгән шартларда алып барыла... Татарстанда дәүләт телләрен үстерү программасы кабул ителү һәм ана монарчы күрелмәгән күләмдә финанс чыгымнары бүленеп бирелү — болар барысы да ана телебезне, милли мәдәниятебезне, милли мәгарифебезне үстерүгә яна мөмкинлекләр ача.

«Казан утлары» — милли әдәбиятыбызның үсеш процессын айдан-айга чагылдырып торучы көзгә! Ни кызганыч, соңгы ун елда фанилыктан бакыйлыкка күчкән олы әдипләребез, шагыйрьләребезнен ижатлары белән укучыларыбыз инде мирас буларак кына таныша алачаклар... Бу да олы хәзинә, олы рухи байлык! Иң мөһиме: әдәбиятыбызга өр-яна буын килде! Бүген авторларыбызның ижат активлыгы кайчандагыга караганда да югары. Редакциябездә авторларыбыз юллаган ике дистәдән артык повесть-романнар, шагыйрьләребезнен йөзләрчә тезмә әсәрләре үз чиратын көтә. Укучыларыбызга киләчәктә төрки телле кардәш әдәбиятлар, рус һәм дөнья әдәбиятының тәржемәдәге үрнәкләрен дә тәкъдим итәчәкбез.

«Казан утлары» журналының редакция коллективы барлык авторларыбыз һәм укучыларыбызны үзенен 1100нче саны басылып чыгу унаеннан тәбрик итә, киләчәктә дә бергә булырбыз дигән ышанычын белдерә!

Илфак ИБРАҺИМОВ,

«Казан утлары» журналының баш мөхәррире

Зиннур
Хөснийяр

ГАРАСАТ

РОМАН

Баймурзин

— Фәрит жепнән очын әллә кайларга бора тагын!.. Мәскәү нишләсән ди хәзер минем белән? Эш узгач... Юк, әлбәттә, бары адвокатның фантазиясе генә уйный. ...Без бүре кавеменнән. Алтайдагы Ашина токымыннан. Ашкынның кайдан килеп чыкканлыгы аңлашыла. Ашыт исә «бүре» дигәнне аңлата. Борынгы монгол теленнән, дигән. Моңысына ышанып бетәсе килми. Нишләп Төрки каганат чаклы атаклы дәүләт төзөгән бабалар монголлардан ат алсын, ди! Каганатта яшәгән төркиләреннән бер өләше Казан артына килеп урнаша һәм елгага да үз ыруларының исеме бирәләр. Ашыт-Ашина. Бу хактагы хәбәрне әти «Ревизские сказки»дан тапты. 1834 елда Казан гөбернәсендә Ашыт Тәржемән дигән кешенән дә исеме теркәлгән булган. Болар хәзер безнең «Алма музей»нда саклана. Алма Адәм галәйһиссәлам балаларының төп символы булып яшәргә тиеш. Атабыз Адәм белән анабыз Һәва, шул тыелган алмага кызыгулары (Иблис котырткан!) аркасында, без бүген жирдә яшибез!.. Алма безгә гомер бие шул тарихны искә төшөрәп торырга тиеш. Иблис коткысына бирелүен тарихын.

Адвокат, бер караганда, дәрәс әйтә: сонгы елларда өтермәннән баш чыккан юк анысы... Хәерле булсын. Галәмнән торып Жирне күрмәгән булсам, белмим, бәлкәм, мин күптән коры алмагач ботагы кебек сынган булыр идем. Әти әйтә: «Әнә, байлыгы булган кешеләр чит илгә шуып беттеләр, син дә шулай гына итмисенме, улым?» — ди. Юк, мина ярамый. Минем «подписка», мине чыгармыйлар. Моңысы бер, ләкин бу беренче сәбәп түгел... Беренче, төп сәбәп тә бар әле. Тик әлегә мин моңын ни икәнлеген үзем дә аңлап бетермим бугай. Мөгаен, галәмдә күргәннәрдер?

Без бүре токымыннан. Галин безнең як кешесе түгел, димәк, ул безнең бүре нәселеннән түгел, Өфе ягыннан килгән типтәр. Шулай булгач, бүре токымыннан була торып, мин бирешергә тиеш ди мени?!

Бик астында башка әллә нинди уйлар килә. Кайчак, авыша башламагаем тагын дип, шүрләп тә куям... шулай гел үз-үзен белән сөйләшәп йөри торгач, ышанма! Анысы да ерак йөрмәс, Аллам сакласын!

Мин бүре токымыннан!..

Дәвам. Башы узган сәндә.

Мин — ата бүре! Ата бүре көчлө була ул! Ата бүре үз гаиләсен күз карасы кебек саклый. Минем дә, үземне генә түгел, гаиләмне дә урам этләреннән саклайсым бар. Гаиләм хәзер бихисап зур: хужалыкның файдалана торган жире генә дә житмеш ике мең гектар! Галин әйтә: сина да һаман житми, ди. Мина житә. Ә менә безгә житми. Без хәзер дүрт авыл урынына ундүрт булдык. Элеккеге районның яртысын диярлек алып торабыз. Үзөбезнен яшелчә белән, ит ризыклары һәм башка азык-төлек белән ярты шәһәрне ашатырлык көчөбез бар. Галинга гектарлы жирләр, урман-су бер башына кирәк, бер бөртек гаиләсә өчен.

— Дорес әйтәм бит, Галин? Галәмгә очып кайтырга кирәк сина...

— Акыллы булу өчен һәркемгә дә галәмгә чыгарга кирәкме?

— Син мина сораулар бирмә, Галин, сорауларын булса, әнә, Ана мөрәжәгать ит!.. Ул җавап бирер: Аллаһка гыйбадәтләр кылыгыз һәм Ана һичбер тин зат эзләмәгез. Ата-анага, туганнарга, ятимнәргә, фәкыйрьләргә, акын күршеләргә, ерак күршеләргә, акын аркадашка, юлчыга, боерыгыгызда булганнарга яхшы мөгамәләдә булыгыз. Аллаһ үз-үзенә гашыйк тәкәбберләрен, өзлексез мактанган кешеләрен сөйми. Андый кешеләр саран булалар, башкаларны саран булырга котырталар. Аллаһ биргән нигъмәтләрен алар яшереп тотат. Без андый кыфәрләр өчен чыдый алмаслык жәза хәзерләдек. Моңы мыгына гына чорнама, Галин, бу хакыйкат синең йөрәгендә булсын.

— Син кем әле шул хәтле, мина акыл сатарга?

— Мин сина үз сүзләремне әйтмәдем. Тапшырдым гына.

— Мин үзем дә ангыра түгел. Ангыралар әнә минем ишек төбөндә басып тора, минем янга теләнергә килгәннәр.

— Синен ангыра түгел икәнлегеннә беләм.

— Белгәч сон?

— Синен акчан күп. Галәмгә очып кайт син! Галәм туристы буларак.

— Аллаһка якынаерсың, дисенме?

— Бәхетенә нәрсә туры килә инде. Син шуннан торып Жиргә карарсың. Карарсын да шулчак үзеннен ишәк кебек акылыз булганлыгыңны аңларсың. Синен күнелен кинәп, жаның зураер. Адәм баласы эгоист ул: сина шул чакта бик рәхәт булыр. Ышан мина: андый ләззәтне сина башка бернәрсә дә бирә алмаячак! Озын ботлы кызларын да, өч катлы коттеджын да, андагы жиде миллион торган бәдрәфен дә, унсигез миллионлык түбәннен ышыгы да, Англия гражданы булган асрамага алган малаен янына кунакка барып кайту да, Грециянен дингез ярлары да, Англиянен байлар яши торган урамдагы вилла да, кыйммәтле яхтан да... Ышан: бик рәхәт ул! Бөтенләй икенче кеше булып кайтачаксың!

— Нәрсә, адәм баласы үзгәрсен өчен, һәммәсен дә галәмгә очырып кайтарырга кирәкмени?

— Юк, һәммәсен дә түгел. Күпләр анда күнелләре белән күптән яши инде, күнелендә иман булганнар...

— Әллүкине мин сина барыбер кайтармыйм!

— Суга без хужа түгел. Аккан су юлын табар. Анын бер юлы ерак чакрымнар узып, Поянку күленә үк барып тоташкан.

— Поянку?

— Кытайда шундый күл бар, Әллүкинең суы шуна охшаган ди торган иде безнең кытай Миңжан.

— Ә Әбелхәят чишмәсен кая олактырдыгыз сез, шул кытаен белән?

— Әбелхәят чишмәсә кире безгә кайтачак...

— Син мине барыбер инандыра алмадың, Баймурзин!

— Мин сине инандыручы көч түгел. Анын өчен дөньялыкта башка көчләр бар, Галин. Син бит элек «Галиев» фамилиясен йөртә иден, татарлыгыңнан

качыл, «Галин» дип үзгәрттән! Канынны гына алыштырасы калды инде. Аннан соң син бөтенләй икенче милләт вәкиле булачаксын!

— Канымны да алыштырам! Күрмисенмени? Асрамага алган кызымны яһүд банкирына кияүгә бирдем! Зур финансларга бары шул халык кына үтәп керә ала!

— Котлыйм, Галин-Галиев! Оныгын тугач, бәби тәпие юарга чакырырсын. Күрше буларак...

— Балки чакырган да булыр идем. Тик киткән жиреннән тиз генә кире кайта алмассың шул инде син. Ришвәтеннән суммасы кечкенә түгел. Юллар көтә сине, юллар, Себер юллары! Илгә агач кирәк, аны кисәргә синдәй мокрыт фермерлар кирәк... Ә син мине Ходай белән куркытма! Балки мин ана ин якын кешеләрнен берседер әле! Чөнки мин күптән жирдән йөрмим инде, мин вертолётта очам!

— Әллүкине кире кайтарам мин барыбер, Галин!..

Әл-Ғадии үзе ярдәм кылсын!..

Донья түгәрәк...

Галин фазендасына төш вакытында вертолётта кайтып төште. Пәри чокыры янында кызу эш кайный, әле яна гына баш калкытып килгән үләннәрне, очлы борынлы түфлие белән изеп-сытып һәм шул хәтфә үлән өстендә үзенен аяк эзләрен калдырып, шулар янына юнәлде. Галинны ерактан ук күрүп торган берәү, калганнардан аерылып, алгарак чыкты да ана каршы атлады. Бу — мондагы төзелеш-төзүләрнен баш прорабы Мишин Валерий Сергеевич дигән какча гәүдәле, озын буйлы, яше илләдән узган кызыл йөзле бер кеше иде. Мишин бик башлы гидроинженер, геолог, бораулау остасы һәм тагын әллә нинди һөнәрләргә маһир иде. Бу якларда андый һөнәрләрне белгән кеше юк, ул да, күрәсен, каяндыр читтән килгән һәм Галин кушкан һәр эшнә жиренә житкереп башкара иде. Кызыл кыяфәте өченме, әллә бу төбәккә хас булмаган әллә нинди һөнәрләр остасы икәнлеген искә алыпмы, «Кызыл балык» дигән кушамат та ябышып өлгерде. Мишин Галин янына килеп житәр-житмәс:

— Мәннәви Мансарович! Күл безнеке! — диде.

Байтамак кырындагы Әллүки күлен, жир астыннан казып барып, Галин утары янындагы Пәри чокырына суыртырга хыяланган иде бит алар! Әйе, бер караганда гына шулай гади хәл иде бу! Күл чаклы күлне, жир астыннан урман аша юл ясап, абзар артына китерт әле син! Мишин төркеме ошбу проектны ярты ел бие эшләде. Боларны шәһәргә метро казырга жиберсән, Казанда әллә кайчан берничә метро стансасы барлыкка килер иде инде! Бу зур батырлык, Галинның тормышка ашмаслык хыялы булып күрүнгән, адәм ышанмаслык проектның чыңга ашуы иде. Кызганыч, әлегә кешеләрнен түшләрәнә орден тагып булмый, чөнки Казанда метро юлы казымалылар бит! Орден урынына Галин аларга калчыклап акча бирер.

Кызыл канатның Галинга әйтәсе сүзләре күп, тик аларның һәммәсен күл вакыйгасы томалап китте һәм әлегә хужа аның башка сүзен тыңламайчак та иде. Ул ашыга-ашыга күлгә таба атлаган Галинга сукмактан юл бирде.

— Монда асфальт салдырырга кирәк! — диде хужа. Һәм аннан соң үз сүзләрен үзе үк төзәтте. — Асфальт түгел инде! Анлагансыңдыр?

— Брусчатка жәйдерәбез, брусчатка! — диде анын артыннан Кызыл канат. Бие Галинныкыннан шактый озын булса да, читтән карап торган ят кеше боларга күз ташлауга, гәүдәсе белән имән пүләнән хәтерләткән Галинны колга буйлы Мишинга караганда озынрак дип уйлар иде. Өстәвенә Мишин Галин белән янәшә атлаганда, озын буен «бөкләп» куеп, шактый кечерәеп калгандай. Ләкин, аяклары озын булганлыктан, Мишин ике атлауга Галинны узып китә

һәм үзенен хужадан алдан барганлыгын искәрәп, янә адымнарын акрынайта, бүтән ялгыш узып китмәсен өчен, Галинның артына ук чыгып басмакчы була. Тегесе аны көтеп ала да сүз куша:

— Шул күлме сон ул чынлап та?

— Суына караганда, шул булырга тиеш. Составында көмеш күпкә ошаган. Бик чиста, қояш нурларында елык-елык килеп тора. Суын лабораториягә жиһәрдек инде.

— Бу безнен Ябалак урманы күле түгелме икән? Ул бит монда, яқында ғына!

— Тикшертәбез, Мәннәви Мансарович! Урман күленең пробасын да жиһәрдек лабораториягә! Тик анын да суы бик нык кимегән?..

Мәннәви Галин күл янына очып диярлек килеп житте. Алдында, чынлап та, көмеш сулы күл жәйрәп ята иде! «Чудо бу! Чудо!» — диде ул шатлыгынан. Хәзер күл яннарында Жәннәт бакчасы булдырырга кирәк иде.

— Брусчатканы чит илдән кайтартыгыз! — дип әмер бирде ул. Аннары һәрнәрсә буенча аерым-аерым күрсәтмәләр биреп чыкты. Кинәт кенә пәйда булган мөгжизаны карарга элеккеге Пәри чоқырына байтак кына авыл кешеләре жыйелган. Галин алар арасында басып торган мәктәп директорын күрәп алды да аны үз янына чакырды. Тегесе, әлбәттә, йөгәрә-йөгәрә килеп тә житте, чөнки инде икенче ай үзе дә Галинны каравыллап йөри бит. Мәктәп төзелешенә дип вәгдә ителгән төзелеш материаллары һаман юк та юк. Балаларны мәктәпле итәм дигән иде ул яз башында. Инде жәй уртасы житте, Галинның төзелешкә сынар кадак та биргәнә юк.

— Син кайсы фәннән укытасын? — дип соралды Галин каршысында күзләрен мелт-мелт ачып-йомып торган директордан.

— Физика! Физика укытучысы мин, Мәннәви Мансарович!

— Әйт әле, алайса, мина, физика укытучысы, буп-буш чоқырга мондый күл кайлардан килеп чыгарга мөмкин?

Әлбәттә, ул анын жавабын алдан ук беләп тора: «Байтамактагы Әллүки күле бу!» — диячәге дә сер түгел иде. Физика законнарына туры киләме бу?

Директор бермәл ык-мык килеп торды да Галин һич көтмәгәнчә җавап бирде:

— Көмешле күл... узган гасыр башында югалган Көмешле күл үзе кире кайтмадымы икән, Мәннәви Мансарович? — диде ул һәм үз жавабыннан үзе үк куркып калды. Тик җавапнын тагын да куркынычрагы алда иде. — Көмешле күл... теге чакта... егерменче еллар башындамы, сонракмы, бер олау кешеләрне дә йоткан дип сөйләләр бит, — дип тә өстәде.

— Ә Көмешле күлнең кире кайтуы сиңең физика законнарына туры киләме?

Нәрсә дип тә җавап бирергә белмәгән мәктәп директоры бары инбашларын ғына күтәрәп куйды.

Мәннәви ана кырын ғына карап алды да:

— Сина физика түгел, химия укытырга кирәк. Күренеп тора: химичиш син, туган! — диде.

— Мин химиядән дә керәм, Мәннәви Мансарович! Мәктәп балалары бу мөгжизалы күлне шефлыкка алачаклар, яме? — диде бай абзый янында яхшатланасы килеп бугай.

— Мәктәпне монда салмыйбыз, икенче урынга, авыл башына салабыз! — диде ул һәм Кызыл канатка таба борылды:

— Киттек! — дип, аны үз артыннан ияртте. Вертолёттан күз кырые белән үзенә күлдән ерак түгел генә салынып яткан фазенда-утарындагы бер стенаның жимерелгәнән күрәп алган иде. Командировкада булып, өч көн монда килә алмады, шул вакыт эчендә анын рохсәтеннән башка утарда кемдер кирәкмәгән эш майтарган, ниндидер үзгәреш булган!

Күлләре, урман (урман әлегә ахырына чаклы законлаштырылып бетерелмәгән) һәм коттеджды белән бергә әлегә шәхси утар гектарлаган жирне биләп тора. Аның үзеннән башка әлегә биниһая зур хужалыкта, дәрәсрәгә, төзелештә хатыны да житәкчелек итә. Мәскәү архитектура институтын тәмамлаган Изольда Рафинадовнанын зәвыгы югары дәрәжәдә, ул һәрнәрсәне үз күрсәтмәләре белән эшләтә. Өстәвенә ана әнисе Эльза ханым да ярдәм итә. Мәһнәвинен үз зәвыгы, булачак утарны үз күзаллавы да бар, шуна күрә кайчак араларында төрлө бәхәсләр дә чыккалап тора. Изольда Рафинадовна инде унынчы көн Англиядә асрамага алган малае янында кунакта, әгәр Мәһнәви югында монда үзгәреш булган икән, димәк, бар нәрсәне дә белеп, һәр эшкә койрыгын кыстырырга яраткан каенана килеп киткән дигән сүз. Чыңлап та, урам якнын кирпеч стенасын төртеп ишкәннәр һәм анын әле жылып өлгөрмәгән лимон төсендәге кирпечләре тау булып өелеп тора. Мәһнәви аптырап һәм ачу белән Кызыл канатка карады.

— Сез белмисезмени? Эльза Алимовна килеп, яна күрсәтмәләр биреп китте бит. Кинәштек, диде ул. Сезнен белән дә, Изольда Рафинадовна белән дә!

— Кинәштек?! Минем беләнме?!

— Әйе, Мәһнәви Мансарович! Стена сары кирпечтән булырга тиеш түгел, кызгылт кирпеч куегыз, диде!

— Сон!.. Анагызны саткан! Бу бит махсус вагоннар белән чит илдән кайткан ин затлы, ин кыйммәтле кирпеч!

— Эльза Алимовна, мондый төстәге кирпеч белән койма тоту хәзер искелек калдыгы, диде!

Кызыл канат куркуыннан һаман, үзе дә сизмичә, тавышын күтәрәп сөйләшә, кайбер сүзләрен кычкырып-кычкырып та әйтеп куя.

— Ул әби патша үзе искелек калдыгы, анладынмы син, чешуя?

Кызыл канатны шушы аунап яткан кирпечләр өстенә сугып егып була, кирпеч белән берне башына тондырсан да, сүз әйтмәячәк, тик «чешуя» дигән кушамат аны суя да сала, тәмам кешелегеннән чыгара, ул кабара, бүртенә һәм шартлар дәрәжәгә житә иде. Моңы яхшы белгән Мәһнәви анын инбашына сугып куйды:

— Йә, ярар, тынычлан, синең гаеп юк монда. Ну ул әби патшаның иманын өшкөрмәсәмме?! Исемем Мәһнәви булмасын!

Кызыл канат шуннан соң гына тынычланып, жинел сулап куйды, чөнки ул белә: Мәһнәви Мансарович каенанасына кыек сүз әйтү түгел, кырын карарга да курка. Тынычланды Кызыл канат, югыйсә барсына да төкереп, ташлап китәргә жыенган иде. «Чешуя», имеш!

Мондагы кирпечләр генә түгел, һәр такта, хәтта һәр кадак вагонлап чит илдән китертелә. Мәһнәви Мансаровичның Балчык базындагы үз кирпеч заводы мондагы халык ихтияжы өчен эшли иде. Әле ана да чират торалар.

Мәһнәви, хәзер яши торган өенен икенче катына менеп, аякларын салмыйча гына кин караватка аркылы сузылып ятты да күзен йомды. Арыган иде ул. Гәүдәсе кыйнап ташлаган шикелле. Вертолётта очканнан соң һәрвакыт шулай була. Моннан берничә ел элек кенә ул Казан артындагы бу фазендасына машинада кайтып йөрдә. Тик хәзер эте-бетенә кадәр кредитка машина ала, юлда бөкеләр хасил була башлады. Кырмыска көенә йөрүне яисә ниндидер «корчангы жигули» артында светофорда утырырга яратмый ул. Шуна күрә еш кына монда вертолётта кайта. Вертолёт рәхәт нәрсә булса да, Мәһнәви соңгы вакытта биеклектән курка башлады, егылып төшәр кебек иде. Шуна күрә вертолётка кереп утыруга, киеренкелектән гәүдәсе таш булып ката, әгәр берәр йотым коньяк эчеп куймаса, гәүдәсе мөңгә шулай таш булып калыр сыман иде. Жиргә аяк баскач, әлегә киеренкелек бетеп, мускуллары йомшара йомшаруын, тик гәүдәсе көнә бие таш

ваткан кешенеке кебек тапталган, ә акылы исә эчемлек тәэсиреннән шактый жебегән була. Андый вакытта кайтуын көтеп әзер торган төрек мунчасына керә, кайнар ташларга сузылып беркавым ятканнан соң гына гәүдә кире үз халенә кайта. Аннан соң массаж да ярдәм итә. Массаж һәм кызлар, әлбәттә. Тик сонгы арада аны акчага эшләүче кызлар туйдыра башлады. Теге юлы ул машинада кайтканда күл буенда бер хатын-кыз кисәген күреп калган иде. Яшь кызый ана бер күрдә ошады. Шул вакытта ук «Бурзай» кушаматлы тән сакчысы — хужасына тутры Михайлов фамилияле егет ул кыз-хатынның кем, кайдан икәнлеген ачыклап, телефонына чаклы үзенен куен кесәсендәге кенәгәсенә төртеп куйган иде. Ул Михайловны дәшеп алды да теге хатынны табарга кушты. Аның әмерләрен күз карашыннан андый торган Бурзай бу юлы нигәдер чыгып чабарга ашыкмады, карават янында басып торуын дәвам итте.

- Ни булды, Савва?
- Шеф... Анын... анын ире бар! Теләсә кайчан чакыртып булмастыр!
- Ире кайда, кем?!
- Шушында яшиләр. Ире бездә эшли, төзүче. Теге хохол малае!
- Украинга кияүгә чыкканмыни?
- Әйе, бездә өч ел эшли инде ул! Бик башлы малай! Төзелеш проектларына сез өйткән үзгәрешләргә шул кертә бит инде. Бабасы татар анын, каяндыр Саба ягыннан диме... Паспортына да «татар» дип язылган.
- Үзе украинмы?
- Әйе...

Галинның исенә төште: ул егет беренче күрдә үк ошады ана. Бик башлы малай, Мәннәвинен ни теләгән күз карашыннан андый һәм төзелеш проектына нәкъ менә ул теләгән үзгәрешне кертә куя да соныннан бер кимчелексез шуны прораб буларак тормышка да ашыра. Өйләнәм дигәч, ана күрше урамнан йорт сатып алып биргән иде Мәннәви. Тик менә егетнең өйләнәсе кызын алдан күрмәвенә генә үкенеп куйды. Югыйсә мен сәбәп табар, кем өйтмешли, аяк чолгауларын алдан ук әзерләп куяр иде.

— Соң... хохолын Казанга стройматериаллар алырга жибәрегез дә инде. Шуны да мин өйрәтергә кирәкме, Савва Васильевич, ә!

Башка кеше булса, болай аптырап басып торганы өчен күптән моннан өрәп чыгарган булыр иде, тик Савва Бурзай — анын ин якын, ин ышанычлы тән сакчысы, доресрәге, адъютанты шикеллерәк. Хужасын ничә мәртәбә үлемнән коткарып калды Бурзай. Югыйсә хатыны Изольда ук әллә кайчан атып үтергән булыр иде.

Мәннәви күзен ачып жибәргәндә янында Бурзай юк иде инде. Ул ирен читләре белән генә елмаеп куйды. Түр почмактагы шкафын барыннан коньяк, суыткычтан лимон кисәге алды, остәлгә стакан куйды һәм коньяк шешәсен кулында тоткан килеш тәрәзә янына килде. Тәрәздән күренеп торган манзара искиткеч матур шул! Еракта, күз күрмәе жирдә, табәнәк кенә тау, аны чикләвек урманы каплап алган. Донъя ямь-яшел. Бу яшеллек һәрвакыт күзгә иркали, жанга тынычлык индерә. Тау итәгендә үк сенеп утырган кечкенә авыл хәзер туган авылга кебек якын, үз ана. Моннан авыл күз-карашка зур булып күренмәсә дә, авылдагы йортлар һәр жәй саен арта бара, анын кебек монарчы бу якка аяк та басмаган шәһәрнекеләр ташландык иске йортларны юк баягә генә сатып алалар да шул нигезләргә икешәр катлы таш-пулатлар салып куялар, кишларын шимбә-якшәмбе, жәйләрен исә гел шунда яшәп, шәһәргә эшкә генә барып йөриләр. Халыкның мөмкинлеге булганы шәһәрдән читләшә, доресрәге, кача. Нәкъ менә шуның аркасында юлларда монарчы гомер күрмәгән «бөке»ләр хасил була башлады. Әлбәттә, Мәннәви моны яхшы андый. Донъя тоткасы безнең кулда

дип йөрсә дә, ул — аек акыллы, чынбарлыкка хак бәя бирергә сәләтле кеше. Ләкин бу тирәдә аныкыннан да зуррак йорт-пулат-фазенда юк. Булмас та! Әллә нинди программалар уйлап табып, кече, урта эшмәкәрлеккә ярдәм дип көн саен төкөрөк чәчсәләр дә, бу яктагы һәр авылда ике-өч кенә фермер бар. Алары да көч-хал белән көн күрүчеләр рәтендә. Шуларның икесенә Мәннәви Мансарович үзе ярдәм итте: берсенә аз процентлы кредит алып бирде, икенчесенә нәселле токымлы сарыклар кайтарттырды. Бер кулың белән хөкүмәтнең «бюджет» дип аталган бик дәү жилененен имчәгенә ябышмасаң, эш алып бара торган түгел бу илдә. Булдырам дип көн-төн чапкан, тырышкан-тырмашкан кешеләрнең бик авырлык белән көн күргәннәренә Мәннәви Мансаровичның күптән эче поша. Үзенен эшләре унай булуга карамастан, шуларны күргәннән сон, ана каз тәннәре чыгып куя: бу илдә иртәгесе көнгә бернинди ышаныч булмавы куркыта, бик куркыта иде аны. Шуна күрә ул, барысыннан да акыллырак булырга теләп, шул кешегә дәүләт гарантияли алмаган киләчәкне үзе өчен үз куллары белән корырга тырыша. Баймурзинны жаны-тәне белән сөймәсә, күрәлмәсә да, күнеле белән анын гамәлләрен хуплыйсы килә, жирдә эшлэгән кешеләргә үзе дә ярдәм кулы сузып, аларның эшләренен уң булуын тели иде. Әлбәттә, күбрәк күнеленнән...

Мәннәви, коньяк бөкесен ачып, авызыннан гына уртлап куйды да, шешәне тәрәзә яктысында тотып, игътибар белән тышындагы язүларны укырга кереште. Ул коньякны турыдан-туры Франциянен үзеннән кайтарта, аны да Париж кибетеннән түгел, әллә кайчан танышкан, ышанычлы бер француз фермеры жибереп тора иде. Эчемлек мәсәләсендә бик каты авызы пешкәне бар Мәннәви Мансаровичның! Һәй, ничек кенә пеште әле, байлар гына йөри торган «Бөхетле» кибетеннән алган йөз менлек коньяк белән агуланып, чак кына жан тәслим кылмады. Бер авызы пешкән өрөп кабар, ди... Һаман да шул алда әйткәнчә инде, үзенне үзен карамасаң, син зур салымнар түләп торган хөкүмәт идарәсе бер кешене дә якларга сәләтле түгел!

Алгы бүлмәдә Бурзайның ниндидер хатын-кыз белән сөйләшкәнән ишетеп, ул тавышка колак салды. Бурзай хужасы теләгән кыз-хатынны алып килгән, димәк. Инструкцияләрен бирә:

— Фокус күрсәтәсе түгел! Сөйләшкәнчә, яме! Кара аны! Ике әйтмим!

Бүлмәгә сак кына басып яшь кыз-хатын килеп керде. Ишәктән узуга: «Нишләтергә уйлыйсың мине?» — дигәндәй Мәннәвигә күтәрелеп карады, аннары капылт кына карашын аска яшерде. Аны күргәч, Мәннәви егылып китә язды: бу яшь туташ ана таныш, бик таныш иде! Беркавым ул сүзен әйтә алмыйча югалып торды, теле, коньяктан сон ни арада кибер өлгергән, анкавына ябышты. Тик кем сон әле бу таныш хатын-кыз?! Мәннәви бу сорауга шушы мизгелдә егылып үлсә дә җавап бирә алмас иде. Чөнки ул бу ханымны үз гомерендә беренче тапкыр гына күрә, дөресрәге, теге чакта машинада узып барышлый кул буенда күзенә чалынганнан сон бүтән күргәне юк! Ә нигә таныш тоела сон бу чаклы?! Бәлки әлегә кыз-зат шул рәвешле анын күнеленә хуш килгәннән генәдер? Шулайдыр, нәкъ шулайдыр... Мәннәви Мансарович, әлегә фикере белән дә, күнеле белән дә килешеп, янә бер мәртәбә коньяк йотты да:

— Йә, исемен ничек, чибәркәй? — дип сүз кушты. Чибәркәй беренче карашка гына оялчан күрүнгән икән, анын соравына каршы чатнатып: «Рәнзилә!» — дип җавап бирде дә тәрәзә янына таба бер-ике алым атлады. Берәр хал була калса, тәрәздән урамга сикерергә әзерләнгән кебек иде ул...

— Сине массажны әйбәт ясыйсың дип ишеттем.

— Бөтенләй ясый белмим! — диде кыз.

— Өйрәнәсен киләме сон?

— Белмим шул, — дип җавап бирде кыз.

Башка чак булса, Мәснәви сөйләштереп тел дә әрәм итеп тормас иде, ләкин кыз-хатын, күзенә күренүгә үзенә әсир итеп, алыштырып куйгандай итте. «Әллә Пәри чокрыныннан чыккан жен кызы инде? Исемен дә ишетмәгән кыз-хатынны нигә гомере буге, яшь чактан ук белгән кебек сон? Балки, минем хыялымда яшәгән хатын-кыз кыяфәтәндәдер бу?» дип уйлады ул ахырда һәм аны өстәл янына дәште. Тик шул вакыт Рәнзиләнән кесә телефоны шалтырады, ул, кабаланып, телефонны кулына алды һәм анын экранына каралы, аннан сон, аптырап, Мәннәви Мансаровичка сораулы карашын төбәде.

— Ал, сөйләш! — диде тегесе күндәм генә. Кыз-хатын «юк» дигән мәгънәдә башын чайкады да: «Авария! Ирем авариягә эләккән!» — дип үз-алдына сөйләнә-сөйләнә, янә Мәннәвигә таба күтәрелеп каралы.

— Бурзай! — дип кычкырды Мәннәви Мансарович. Ишектән тегесенен башы күренде. — Лично үзен! Машинана утыртып Рәнзиләнә трассага алып чык! — дип боерды.

«Пәри чокры эхмәте!..» Инде байтактан дөньянын артына тибеп яшәргә күнексә дә, Мәннәви гап-гади адәм баласы, кешеләр өчен хас булган гади сыйфатлар ана да ят түгел. Баймурзин белән сөйләшкәннән сон, анын сүзләренә мәгънә бирергә тырышмаса да, барыбер күнеленен бер түрәндә алар урын алган һәм вакыт-вакыт баш та калкытып куялар. Әллә, чыннан да, Кодрәт вә хикмәт иясе үзенен барлыгын сиздерә башлады инде... Өстәвенә, үзе таныш та түгел, икенче караганда, бик якын да булган Рәнзилә атлы кыз-хатын анын жанын кузгалтып өлгерде. Бу тикмәгә генә түгел... Кодрәт вә хикмәт иясе... Ул кулындагы шешәдән өстәл кырыенда кукраеп утырган тустаганга эчемлек агызды, тик эчеп бетермәде, уртлап кына куйды.

Исәнә төшерде Мәннәви әлегә кыз-хатынны: ул анын яшьлегендә кабынып алып, «яндырган», «көйдергән» һәм әле бүгенге көнгә чаклы сүнмәгән-сүрелмәгән бер уг, илаһи уг бит!..

Ул беренче катка, төрек мунчасына төшеп китте. Чишенгәч, калкып чыккан корсагына күзе төшеп, кәефе китеп алды, аннан сон көзгә каршысына килеп, башын иде, шулай ук бүселгән икенче ияген кулы белән тотып чөметте дә, көрсенеп, чишенүен дәвам иттерде. Көн саен бассейнда йөзсә дә, күрәсен, арагы эчкәнлектәнме, гәүдәсе ишелгәннән-ишелә бара. Рәнзилә атлы кыз-хатын белән танышканнан сон, ничектер анын кинәт кенә ябыгып, гәүдәсен ыспай итеп күрәсе килеп китте. «Эчүне киметергә, бассейнда күбрәк йөзәргә кирәк!» — дип карар итте ул. Әлбәттә, моңа вакыты калса инде. Чөнки Мәннәви Мансарович чынлыкта эш аты иде.

Мунча алдындагы бүлмәдә массажнын ни икәнән дә белмәгән пешекче кыздан гәүдәсен яздырды, аннары шул ук кызны ятакка аударып, беркавым дөньялыктан китеп торганнан сон, кайнар мунча ташларына сузылып ятты. «Мунча да ябыгырга ярдәм итә бит», дип уйлады ул эченнән.

Йа, Ән-Нур! Үзен ярлыка бу бәндәләренне!..

Фетнә

Илдар Гыймаев Казанга эшкә урнашты, үзе инде күптән кызыгып йорган бер тарихи журналда урын бушаганын ишетүгә, кызыксынып, шалтыраткан иде, икенче көнне үк документларын алып килергә куштылар. Дөресрәге, ана бу эшнә табарга якташ шагыйрь Гарәфә булышты.

Гыймаев белән беренче әңгәмәне баш мөхәрир урынбасары, матбугатта тарихи хикәятләр авторы буларак билгеле Хәниф Хәким үткәрде. Әлегә журналда Илдарнын тарихка багышланган берничә мәкаләсе дөнья күргән иде, аларнын

һәммәсенен дә мөхәррире әлегә Хәниф Хәким булганлыктан, ул аны берәз белә, шуна күрә бер дә каушап калмады. Чөнки беренче мәкаләсен тапшыргач, телефоннан шалтыратып, аның котын алган иде инде. «Мәкаләңне карап чыктым. Янадан эшләргә риза булсаң, килеп чык», — диде ул. Бу сүзләрдән соң төмәм каушап калган булчак тарихчы-язучыбыз курка-курка гына, тукмакның иң зурысын алырга әзерләнгән хәлдә редакциягә барды. Иллә яшен яңа гына тутырған юка сары чәчле урынбасар Хәким әүвәл бик озаклап, бик тәмләп, үзе сөйләгән сүзләргә, әйткән фикерләренә үзе үк соклана-соклана, тарих темасына язган язучының нинди булырга тиешлеге хақында сәгать ярымлык нотык укыды. Хәким һәр сүзенен төмән белеп, әйткән жөмләсенен өтеренә чаклы куеп, хатын-кыз кебек тәфсилләп, бер дә иренмичә күп сөйли, ләкин хатын-кыздан аермалы буларак, аның килеш-кыяфәтеннән кайнар хиссият ургылып тормый, тонык тавышы һәрвакыт бер дулкын-югарылыкта булып, аны тынлап утыру шактый ялыктыргыч гамәл. Бу юлы да шулай булды. Ул әүвәл аның мәкаләсен кулына алып, әйләндерә-әйләндерә карады, аннары әлегә язмасының чүпкә дә ярамаганлыгына ишарә ясаганнан соң, аның төп хатасын әйтте: бу исем бармый, икенчесе кирәк һәм бер урында Пугач бунтының елы дөрөс күрсәтелмәгән икән. Илдар жинел сулап куйды, хәтта үзе дә сизмәстән елмаеп жибәрде. «Фетнә» исемнән башка бүтән исем тапмадыммы? Башка исем сайларга кирәк, Илдар туган! Без сәясәт белән шөгыльләнүче басма түгел! Синен бу исемнән сәясәт исе аңкып тора! Күрәсенме, илдә нинди митинглар бара?! Оппозиционерлар белән дөнья тулды! Кемнен эше юк, шул урамга лозунг күтәрәп чыга башлады! Әгәр без синен язмагагы кебек «фетнә» дигән сүзләргә куллана башласак, беләсенме, нәрсә булырга мөмкин?! Революция!!! Ә безгә башка революция кирәк түгел! Бер генә революциянен дә яхшылыкка илткәне юк. Син тарихчы, моны үзең дә яхшы беләсең булып. Элек крестьян, бүтән түзәрлек чарасы калмагач, сәнәккә ябышкан. Әгәр без бүтән шуна басым ясап, әлегә четерекле мәсьәләне кирәккәннән артык куерта башласак, беләсенме, нәрсә булырга мөмкин? Хәкимнән сөйләшү рәвеше шундый: ул үзе сөйләгәндә сорау куя да шул ук сорауына үзе җавап бирә иде. Ләкин сорау артыннан һәрвакыт беркавым пауза ясый. Аны белмәгән кеше булса, әлегә сорау үзенә бирелгән дип уйлап, җавап бирергә дә ашыгырга мөмкин иде. Илдар монын шулай икәнлеген белсә дә, сонгы куелган сорауга үзе дә сизмәстән: «Халык, түзәр әмәле калмаган халык, Пугачёв заманындагы кебек, янадан сәнәккә ябышчак! Чынлап та, башка түзәр чарасы калмады бит инде! Тарих төгәрмәч кебек ул, әйләнеп, кабатланып тора, формасы төрле, ләкин эчтәлегә шул ук!» — дип әйтәп ычкындырды. Хәким көлемсерәп куйды. Шулчак Илдар сикереп торды да:

— Хәниф абый! Рәхмәт сина! — дип, аның кулын кыскарга үрелде.

— Мин причём монда? Нигә миңа рәхмәт укыйсын! — диде тегесе аптыраулы карашын егеткә төбәп.

— Барыбер рәхмәт, Хәниф абый, шәп идея килде! — Хәниф абый, исемне үзгәрттермән анысы. Безнән авылда «Фетнә» кушаматлы бер хатын бар... — дип әйтә башлаган иде, Хәким аны шундук туктатты:

— Сезнән авылда нинди хатыннар барлыгы миңа карангы. Давай, мин әйткәннәрне төзәтеп китер, — дип сабуллагырга кулын сузды. Үзе күп сөйләшкәч, Илдар аны кеше сөйләгәнне дә тыңларга ярата дип ялгышты, тик Хәниф Хәкимнән вакыты тыгыз, ул озаклап тынлап утырырга яратмый иде. — Лирик чигенешенне дә алып ташла, — диде ул сонгы сүзе итеп.

Яңа исем куеп, дата дөрөсләү кыен түгел, ләкин Илдарга лирик чигенеш бик кызганыч тоелды. Үзенә ошый ул анын. Тик нишлисен, әйткәнне тынламыйча булмый. Лирик чигенешне файдаланып, берәр тарихи хикәя язар.

Хәер, анысыннан да бигрәк ошбу сөйләшү яна фикер тудырды: крестьян элек ник сәнәк күтәрергә мәжбүр булган? Әйе, дорес, башка чарасы калмагач! Астагылар бүтән болай яшәргә теләми, өстәгеләр идәрә дилбегәсен кулдан ычкындырган. Бу — инкыйлабның төп алшарты. Унжиденче ел инкыйлабында Петербуртта сәнәкләр күтәреп чыкмасалар да, барыбер, нигезендә фетнә, бунт ята. Эш кулда сәнәк яки карабин булуда түгел. Гади халык башка болай яши алмый. Ул үлчәк, бетчәк, сәнәк сугышында кадалып үлдеме, ачтан кырылдымы — анысы мөһим түгел. Өстәгеләр исә артык маемлаган. Инкыйлабның ахыр нәтижәсе фажига белән тәмамлануда гына, хәерченән дилбегәне үз кулына алуда да түгел, шул кырылыш вакытында бик күпләгән акыллыбашлар юкка чыгарылды, хөрәсәнә, бетлесе идәрә итәргә алынды. Энә нәкъ шул сәбәп жәмгыятьтә катаклизмнар китереп чыгарды. Хәзер дә шулай булмасмы сон? Юк, хәзер алай булмаячак. Чөнки хәзер «өстә» караclar, бандитлар. Аларның берсенен дә аталарыннан калган малы юк, алар урлап баеган. Әгәр теге вакытта да яна икътисади сәясәт (НЭП) дәвам ителеп, кулаclarга тимәгән булсалар, Рәсәй ин алдынгы илләрнен берсе буласы иде. Аннан сон дәүләтне аерым бер милләт исемеинән оештыру да бигүк дорес булдымы икән? Әлеге милләтнен хезмәт, тырышлык, акыл белән әлләни дан казанганы булмаган бит?! Рәсәй — күп милләтле ил, бәлки, төп басымны шуна ясаргадыр?! Ни кызганыч, донья — куласа, әйләнә дә бер баса, дил дорес әйтәләр, тарих кабатланып тора, аның калып-формасы гына бүтән, ә эчтәлек исә шул килеш...

«Фетнә» исеме аның үзенә ошый иде, тик аны да алыштырмыйча булмас. Фетнә Фәһимәсен аларның төбәгендә белмәгән кеше юктыр. Дорес, аны авылча үз итеп: «Фетнә Фәймәсе», Ашыт буендагы авылларда исә «Петнә Пәймәсе» дип кенә йортәләр. Мондый кушамат алырлык бернинди сәбәп булмаса да, тик Озын Хәсәнгә кияүгә чыгуга, исемеинә дә туры килеп тора торган әлеге кушамат Фәһимәгә ябышты да калды.

Фәһимә «Петнә Пәймәсе»нә кадәр дә кара тутлы, шомырт кара күзле, курчак кебек бик чибәр бер кыз иде. Анасы Фәгыйләгә охшаган иде Фәһимә. Кыз вакытында Фәгыйләнен чибәрлеге хакындагы дан тирә-як авылларга таралган, буй житкәргәч, аларның капкаларыннан яучылар өзелмәде. Тик Фәгыйлә күрше егетә Азаматка гашыйк иде. Шулай була бит ул: кызга бөтен тирә-юнь егетләре гашыйк, ә кызның үз күнеле тошкән егетә Азамат ана яшътән битараф булды. Ничек итсә итте, Фәгыйлә аны барыбер үзенә каратты һәм кияүгә дә чыгып куйды. Тик бәхетләре генә озакка сузылмады, ул бик матур бер кыз алып кайтуга, Азаматны әфган сугышына алып киттеләр. Әлеге кырылыштан егетез без контузия алып кайтты һәм бердәнбер кызчыгы Фәһимә мәктәпкә китәсе елны вафат булды. Фәгыйлә Фәһимәне ялгыз башы үстерде, күпме генә сорап килсәләр дә, бүтән кияүгә чыкмады, Азаматына тутры булды. Тол калгач, көндез дә, төн уртасында да аларның капкасын шакучылар, яшь, чибәр тол хатын куенында жылынып чыгарга теләүчеләр күп булды. Тик Фәгыйлә исемеинә тап төшертмәде.

Фәгыйлә мал врачы булып эшли иде. Беркөнне ана эшкә йөрергә дип ат бирделәр. Зур, мөһабәт гәүдәле, уйнап торган кара айгыр. Авылда бу айгырга сокланмаган кеше калмады. Ат астында үскән күнник Бәхтияр дә, вакыты булган саен, колхоз атына солы бирү сылтавы белән көнгә бер мәртәбә Гадел абыйларның ишегалдын әйләнә, мавыгып китеп, атның ялларын тарый, чистарта. Гашыйк булмаслык айгыр түгел шул Тарзан! Гаярь, яшь булуы өстенә аның холкы да чорсыз түгел, әйтерсен, колын чагыннан өйрәтелгән: ул карусыз, атландырып та йортә, тәртә арасына кергәндә дә чыгымчыламый, дилбегәне дә тынлый. Фәһимә аның белән уртак телне тиз тапты. Кыз нигәдер Тарзанга

үзе дә бик тартыла, ана гади ат дип кенә түгел, дустан, сердәше итеп карый башлады. Әлбәттә, әле ул гына да түгел, бу гаярь ат янәшәсендә булганда, кыз бернидән дә курыкмый кебек иде. Күрәсен, гаиләдә яклаучы, ышанычлы терәк булмау аркасында тартылгандыр ана яшүсмер кыз! Хәер, тора-бара бу шулай булды да: исерек-улак, ишек дөбердәтеп, бик еш борчый башлагач, күршесе Гәдел абыйдан ул Тарзанны үз каралтыларында тугаруын үтенде, үзем карап, тәрбияләп торымын дип вәгъдәләп иткөч, күрше абый карышмады, чөнки Фәһимә Тарзанга атланып та йөри башлаган иде инде. Кичтән лапас капкасын ачык калдырып, Тарзанны бөйдән ычкындырырга гадәтләнделәр. Тарзан сыйланасы килгәндә, үзе теләгән чакта, ишегалдына чыгып, арбадагы печәнне чөмчөнә, күнелә булгач, лапаска кире кереп, урынына басарга гадәтләнде. Гәдел абыйның Тарзанны берсүзсез алар ишегалдына тугаруының тагын бер сәбәбе бар. Айгырны алып кайткач та, күрше малайларына аны елгага алып төшөп коендырып менәргә кушкан иде. Ләкин атланган бер малай да Тарзан өстендә озак утыра алмады, чыгымчылап, ярып та түгел, уйнап кына чөйдә ул аларны. Хәсән генә жинә алды атны. Атланды да Ташсу елгасына алып төшөп китте. Тик безардан айгыр Хәсәнсез генә кайтып керде һәм башын Фәһимәләп капкасына төртте. Хәсән егылып имгәнгәндер дип курыккан Фәһимә Тарзанның сыртына ничек очып кунганын үзе дә сизмәде, айгырны Ташсу буена куалады. Тарзан Хәсәнне, чыңлап та, елга буенда төшөрөп калдырган иде. Шуннан сон Хәсән атка якин бармады. Ә Фәһимәнән дәрәжәсе исә, тагын берничә башка үсеп, күннәх атны ана тулысынча тапшырды. Шуның белән бергә Фәһимәгә үз гомерендә беренче тапкыр «К...лө Пәймә» дигән кушамат ябышты. Бу айгырны аларның күршесе күннәх Гәдел абый карап торырга, жигәргә, тугарырга, мал врачын шуна утыртып эшкә йөртәргә дә тиеш иде. Фәһимәнән үзендә дилбегәнә кулына аласы килмәде, ни дисәң дә хатын-кыз бит.

Ишегалдында гаярь айгыр булгач, капка дөбердәтүче дә, төнлә койма өстеннән төшүчеләр дә бетте. Авылда хәбәр тиз таралучан: имеш, бригадир Ханнан төнлә салган баштан койма аша тол хатын Фәһимәнән ишегалдына сикергән булган икән, айгыр астына элөгеп, чак исән калган! Төнлә йөргән кунактан ат өркөгәнме, әллә Ханнан үзе курыккан инде, кыскасы, бу чаклысын төгәен генә берәү дә әйтеп бирә алмады. Шунысы мәгълүм ки: тол хатын йорты тынычлыкта калды...

Фәһимә айгырның күзләренә гашыйк булды. Бу конгырт күзләрдә әллә нинди серләр яшеренеп ята кебек. Исән чагында әтисе эшкә колхоз атын жигеп йөргәнлектән, атлардан курыкмый иде кыз. Әтисе аны атланып йөрергә дә өйрәтте.

Кечкенәдән әнисе белән рәттән азгын ир-атларга каршы торырга өйрәнгән һәм айгыр кәдәр айгырны авызлыкый алган Фәһимә урам малайлары каршында да сынатмады. Әүвәлрәк аны малайлар кечкенә булганы өчен кыерсытасылары килсә, буй үсә төшкәч, бу матур кызга ничек булса да якынлашырга, орынып алырга теләп каныгалар иде. Алар күрше авылдагы урта мәктәпкә алты кыз, дүрт малай йөрөп укыдылар. Баштарак, мәктәптән кайткан чакта, әлбәттә, шаярып кына, өелешеп әүмәкләшсәләр, кызларның күкрәкләре калкып, малайларның тавышлары яшь әтәч тавышына охшый башлаган бер вакытта, юлда үзләре генә булудан файдаланган малайлар сыйныфташ кызларга көтмөгәндә һөжүм итеп, аларны кочарга, битләреннән үбеп алырга да тайчанмыйлар иде. Шулай чыр-чу килеп атлагач, юл озынлыгы да сизелми кала. Баштарак Фәһимә иптәш кызлары кебек малайларның һөжүменнән ничек кирәк алай сакланырга тырышса, вакыт үтеп, борыны чак кына ис ала башлагач, үзенә орынырга уйлаган сыйныфташының муенына менеп атлана, егып салып, аны үзе коча, үбә

башлый. Моны ук көтмөгөн егет-жилән халкы бу юлы инде үзе унайсызлана. Ничек булса да Фәһимәнән кочагыннан котылырга тырыша, иптәшләре алдында унайсызланудан кызарып-пешеп чыга иде.

Фәһимә бер генә малайга шулай асылынырга курыкты, ул озын Хәсән иде. Бүе озын булганлыктан, «Озын Хәсән», «Колга Хәсән» дигән атны ул яшүсмер вакытта ук эләктерде. Фәһимә исә ана үзе күнеленнән генә «Бастырык Хәсән» дигән кушамат такты. Фәһимә, буен «үстерергә» теләп, кеше янында аяк башларына басып йөрергә тырышса, Хәсән, киресенчә, озын буен яшерергә теләгән кебек, алгарак бөгелә иде. Фәһимә моны сизә һәм жәе туры килгәндә аны әрләп: «Ник сыгыласын ул чаклы? Патша хәзрәтләренә лакей булып барырга жыенмыйсыңдыр бит? Бастырыкның бөгелгән күргән бармы әллә?» — дип төрттереп ала иде. Мондый кисәтүне Хәсәнгә укытучылар да, әти-әнисе дә ясый. Аларның сүзләре бер колагыннан керә, икенчесеннән шундук чыгып китә, ә менә Фәһимә әйткәч, егет атна бүе гәүдәсен туры тотып йөрергә тырыша һәм, әлбәттә, кызның әйткәннән шуннан сон тагын оныта иде. Әмма Фәһимә сизгер, ул онытмый, Хәсәннен тагын сыгылганын күрәп эче поша. Беркөнне түзмәде, Хәсәннен үзен генә туры китереп: «Әй, бастырык! Тагын бер мәртәбә гәүдәннен алга таба бөгелгән күрсәм, миңа үпкәләмә, яме! Кич белән мәңгә озаттырмыйм бүтән!» — дигән кисәтү ясады. Аның бу сүзләреннән Хәсән авызын ачты да калды: ничек озаттырмый?! Кайчан Фәһимәне озата барганы бар соң аның?! Хәтта бу турыда уйлаганы да, ике ятып бер төшенә дә кергәнә юк лабаса!!!

Тик шуннан сон Хәсән гәүдәсен шәм кебек тотып йөртә башлады. Үсә төшкәч, озын, ябык гәүдәсе калынаеп, Хәсәнәбез бер дигән матур, зифа егет булып китте.

Соңгы сыйныфта укыганда, кызлар-малайлар парлашып беткән, бер Озын Хәсәннен генә дус кызы юк, ә Фәһимә артыннан берьюлы берничә егет кисәге тагылып йөрдә.

Ләкин тормышның болай гына бармаячагы көн кебек ачык, чөнки Хәсән кызның күнелен кытыклап тора, тик әлегә моның нәрсә икәнлеген аңлап бетерми: аз сүзле, кызлар кебек йомшак холыклы, сыйныфта ин яхшы укучы Хәсәнгә карата дусларча хөрмәт, ихтираммы, аны сыйныфташ буларак якин итү генәдер бәлки?... Өстәвенә, аның әнисе белән Хәсәннен әнисе Хәлимә апа дуслар, бер-берсенә йөрешәләр, Хәсәннәрнен сыерлары авырып китеп, районнан килгән мал табибы да, берни эшли алмыйм дигәндәй, кулын селтәгәч, Фәгыйлә үзе генә белгән дәва-ысуллар белән икенче көнне үк гаиләнен карап торган бердәнбер сыер хайваны аякка бастырды. Шуннан соң ике күрше хатынның балалары бер яшьтә һәм бер үк сыйныфта укыганны исләренә төшепмә, бәлки, балаларның буй житүләрен күрәптәр, бер-берсенә шаярышып «кодагый» дип эндәшә башладылар. Әүвәлрәк бу «кодагыйлыкка» Фәһимәнән эче пошып, әнисенә үпкәләсә дә, тора-бара ияләнде, «кода-кодагыйлык» турында сүз чыга башлаган икән, димәк, Фәһимә инде житкән кыз дигән сүз!.. Әлегә хис күнеленә бик ошап тора кызның... Ләкин житкән кызның мәктәп тәмамлауга ук кияүгә чыгарга һич исәбе юк, ул ветеринария институтына укырга керү турында хыялланды. Бу хыял-теләк янында сыйныфташы Хәсәнгә булган дуслык-якынлык хисләре бернигә тормый, әниләре «кодагыйлар» булып бетсәләр дә, кыз күнелендә гыйшык утының бер сынар очкыны да юк иде. Хәсән, гәүдәгә ярау булса да, холкы йомшаклыгы аркасында мәктәптә аны иптәшләре берәз кимсеткәлиләр дә кебек. Фәһимә исә андый чакларда күрше егетен якларга тырыша, ни дисән дә, күрше бит, бергә уйнап үстеләр, Хәсәнне кыерсыттырасы килми. Бары тик шул гына бугай...

Фәһимәнән доньясы бер кичтә асты өскә килде. Хәсәннәрнен күршеләренә

кунак кыз кайтты. Кунак кыз аларның йортыннан бер өй аша гына булган Налия апанын Казанда яшәүче бертуган сөңлесе Наиләнен студент кызы Луиза иде. Налия апа бик уңган хатын, авыл кибетендә сатучы булып эшли. Ул сөңлесең акыллы авыл егете белән таныштырырга дип кунакка махсус чакырган иде. Ә андый егетне ерактан эзлесе юк, ул күршәдә генә, ул — яна гына армия хезмәтен тутырып кайткан күршә Хәсән. Налия апа сөңлесең, Хәсәнгә ияртеп, кич клубка чыгарып жибәрде. Бу вакытта Фәһимә ветеринария институтының беренче курсың тәмамлап, каникулга кайткан чак иде. Хәсән армиядә чакта, аның әнисе үтенгәч, ул ана берничә мәртәбә хат язып салды. Хәсән дә аның хатларына каршы салкын гына жавап кайтарды. Шуның белән шул. Армиядән кайткач, гадәт буенча дип, Хәсән аларның өйләренә дә керде. Егет танымаслык булып үзгәргән, малайлык чырае юкка чыгып, чын ир-егет кыяфәте кергән, хәтта беренче булып үзе сүз башлады! Аны күргәч, Фәһимәнен теге чакта ук күңеленә кереп калган кытык кымыржый башлаган кебек булды, хәзер ул сыйныфташына башка күз белән каравын тойды. Ләкин хәл-әхвал сорашудан ары узмадылар.

Менә шул Хәсәннең, кунак кызың култыклап, клубка таба юналганен күргәч, Фәһимәнен дөңясы күчәрәннен чыкты. Кыз үзенә урын тапмады. Тарзанга ияр салып урманга чыгып чапты, урман аланындагы Әмир чишмәсенә барып житеп, салкын су эчеп карады, битләрен чылатты, күл буйларын урады. Аннан соң ниндидер каттый карага килгәндәй, атны өйгә таба борды. Тарзан бүген үзен әллә ничек сәер тотта. Элек аның һәр ниятен карусыз тыңлаган айгыр чыгымлап та ала, тезгенне кысуга карамастан, тиктомалдан гына юртып та китә. Әллә Фәһимәнен жанында бураннар кайнаганың Тарзаны да сизәмә икән? Менә, капка төбенә килеп житүгә, Тарзан кинәт кенә туктап, ике аягына торып басты да, яңгыравыкты тавышы белән кешнәп, кирегә борылды һәм жайдак кызына янә күл буена таба алып китте. Баштарак каушап калган Фәһимә, Тарзан жай гына юртырга керешкәч, тынычланды, аның ихтиярына буйсынды. Күл буенда Хәсән кунак кыз белән иде! Житәкләшкәннәр! Хәсән сөйли, туктаусыз нәрсәдер сөйли!!! Теге, шәһәр кыланчыгы, Налиянен сазаган сөңлесе, монда кияү эзләп кайткан сары карт чыпчыгы, чырык-чырык көлә иде!!!

Фәһимә ачудан атның касыгына төртеп алды. Тарзан бу юлы кайнар күз яшьләре белән елаган хужабикә кызга карусыз буйсынды. Фәһимәнен башында зәһәр уйлар кайный иде.

Икенче көнне Налия апа кунак кызың таң белән Казанга озатып жибәрде. Тик моның сәбәбен алардан башка тагың Фәһимә генә белә иде. Чөнки ул теге кичне, өстенә ак жәймә ябынып, кунак кызың Налия апаларның капка эченә яшеренеп көтеп торган һәм авызына нәни фонарь кабып, өрәк кыяфәтенә кергән иде. Коты алынган кунак кыз өрәкнең кеше кебек сөйләшә белүенә дә илтифат итмәде, аны чын өрәккә санап, бик каты курыккан һәм өрәк ни әйтсә, хәзер үк шуны үтәр дәрәжәгә житеп шүрләде. Өрәк аны: «Казанына кайтып кит!» — дип куды бит. Төне бие дер калтыранып чыккан кыз танны көч-хәл белән генә аттырды!..

Налия апаның сөңлесең Байтамак «өрәкләр»е ни өчендер үз итмәделәр...

...Фәһимә хәзер «Байтамак» агрофирмасында зоотехник булып эшли. Бу һөнәрне күбрәк ир-ат сайласа да, Фәһимәнен зоотехник булуына гажәпләнгән кеше юк. Бу һөнәре кечкенә генә буйлы кап-кара тутлы, бик житез, хәрәкәтчән яшь хатынга хәтта килешә дә. Ир-атларның артларынан куып йөри торган ике яшылек үгезләр Фәһимәне карусыз тыңлылар. Усал үгезләр хатын-кызы яратмый икән дип сөйләү әллә юк сүз генә инде, Фәһимәне яратмау гына түгел, ул аларның телләрен белгәнгә күрә, үгез кавеме аннан шүрли һәм нәкъ шул сәбәпле буйсына да инде.

«Теге чакта, «өрөк» вакыйгасыннан сон, Хасән Фәһимәне клубка кич чыгарга чакырды. Ул бертуктаусыз елмайса да, сәбәбен Фәһимәгә айтмәде. Ләкин Фәһимәдән болай гына котылып булмаслыгын егет белә, шуна күрә, төп сәбәпне айтмичә, сүз сөрешен икенчегә бора: «Синен Батыршина фамилиян кайсы бабаннан килә?» Фәһимәнен исә бу хакта әтисеннән ишеткәнә бар, ул шундук жавап бирә: «Әтинен әтисе Батыршаһ исемле булган. Минем әтинен әфгандагы кушаматы да Батырша!» — ди ул. «Теге Батырша синен ерак нәсел түгелме икән? Кызыксынганың юкмы?» Татар халкының милли герое Батырша хакында, әлбәттә, Фәһимә белми иде. Хасәннән Батыршаның унсигезенче гасырда патшага каршы зур фетнә күтәргән олут шәхес икәнлегә хакында аз-маз мәгълүмат алган кыз уйга кала: ул укыган академиядәгә профессор нәселдәнлекнен жан ияләре очен төп урын тоткан күрсәткеч икәнлегә хакында инде беренче курстан бирле әйтеп килә. Бәлки, аның дуамаллыгы, гаярьлегә дә шуннан килә торгандыр? Чү, тукта! Нәселдәнлекнен ни катнашы бар әле монда? Ана төрттәрә түгелме сон бу озын Хасән?! Фетнәче Батырша, кызның «Батыршина» фамилиясе һәм ахыр чиктә «Фетнә» кушаматы! Фәһимә шактый авыртырлык итеп Хасәннән касыгына төрттә. Хасән аны шуңа ук аңлап, фикерен йомшарта: «Чү, тукта, кызмәле! Беләсен килсә, минем әнинен кыз фамилиясе шулай ук «Батыршина» бит». «Әтиен Батыршинага өйләнгән, синен дә Батыршинага өйләнәсен килмиме?» Хасән: «Укыйсын бит әле син», — дигән булды, тегесе аның әлегә сүзләренә каршы. «Укыса ни! Практика белән укуны бергә бәйләп алып бару отышлырак, ди безнен профессор, бик беләсен килсә! Эһә, тотам да Байтимер абыйның агрофирмасына зоотехник булып эшкә урнашам!»

Уеннан гына башланган әлегә сөйләшүнен ахыры аларның туйлары белән тәмамланды. Тик Хасән Фәһимәне урлап алып кайтты! Кызның теләгә шундый иде: син мине урлыйсын! «Ничек?» — диле тегесе аптырап. «Ничек булсын, элек кыз урлаганнар бит әле! Шуның кебек!» «Мин сине ничек урлыйм ди? Күршәдә генә бит син! Кызны аны күршә авылдан урлап кайтканнар! Мона барыбер кеше ышанмаячак! Мин бит сине койма аша да алып чыга алам!» «Ә син мин Казаннан кайтканны райүзәктәгә стансыда көтеп торасың да!..» «Машина беләнме, ат беләнме?» — ди кызның сөйләшүе житди икәнлеген аңлаган Хасән. «Әлбәттә, ат белән! Тарзанны тарантаска жигәсен дә!..»

Әлегә сөйләшүдән сон күп тә үтмәде, Хасән күршә кызы Фәһимәне райүзәктәгә стансыдан урлап алып кайтты... Өйләнешүләренә бер ел тулар-тулмас аларның бик матур малайлары туды һәм ана Батыр дигән исем куштылар.

Әлбәттә, Илдар Гыймаев мәкаләсенен боларга бернинди дә катнашы юк. Бер караганда, кушамат-исемнәр дә очраклы рәвештә генә туры килде. Хәер, очраклы гына микән? Эш шунда ки: «фетнә»-«петнә» сүзен авылга Фәһимәнен әтисе «Әфган» Азамат армиядән алып кайтты. Ике сүзнен берсендә «петнә», «петнә бу», «петнә күтәрергә кирәк мона каршы» дип әйтергә ярата иде әфганчы. Әлбәттә, ошбу сүзләр берәр төрле вакыйга-хәлгә бая биргәндә яисә мөнәсәбәт белдергәндә кулланыла торган иде. Чөнки борын асларына мыек кына төртеп килгән яшь егетләргә ул вакытта Әфганстанга «дошманнар» фетнәсен бастырырга дип жибергәннәр иде. Әфган хөкүмәтенен булдыксызлыгына каршы, аннан бигрәк, янкиларның илдәгә хәлләргә кысылып, «кырмыска оясына» бертуктаусыз таяк тыгып торуларына каршы чыккан халыкны Совет пропагандасы «фетнәче дошман» дип атады. Акылларына ошбу фикер сәңдерелгән егетләр анда төрлесең күрдәләр: крестьянны жирдән аерып, китмән урынына мылтык тоттырып кайтты алар. Тегеләренә дә китмәнгә караганда мылтык күбрәк ошап китте. Совет гаскәрләре аннан чыгарылгач та алар, мылтыкларын ташлап, кулларына кабат китмән алырга теләмәделәр инде!..

Ләкин Азамат шуны күреп кайтты: алар фетнәче булсалар да, ләкин «дошман» түгел, алар хөкүмәт тарафыннан мескенлеккә, хәерчелеккә төшерелгән һәм чит илләр коткысы белән наркотик сөрәменә уралган бер гонаһсыз гап-гади халык иде. «Дошман», Азамат уенча, булдыксыз хөкүмәт үзе иде. Үз халкының дошманы иде алар... Сатлык дошманнар, ягъни туган халыкларын чит илләргә — яккиларга саткан бер мәхлүк жаннар иде. Халык, беренче чиратта, әнә шуларга каршы фетнә күтәрде! Һәм әлегә сүз Азамат уенча бары яхшы мәгънәсендә генә кулланылырга тиеш иде. Кыскасы, хөкүмәт дигән бер тылсымлы агачның башына ук кунган «түрә каземнәрен» ул агач башыннан бары тик фетнә белән генә кагып төшереп булачак! Армиядән кайткач та, Азамат әлегә сүзгә бары түрәләргә каршы сөйләшкәндә телгә ала торган булып китте, ахыр чиктә ошбу сүз егетнең сөйләм-лексиконында ныклы урын алып, үзенә дә «фетнә» кушаматы тагылып калды. Әлбәттә, Азамат өйләнеп, баласы тугач, кушаматның гомере дәвам ителергә тиеш иде — ул аның кызы Фәһимәгә ябышты: житмәсә, рифмага да туры килеп тора — «Фетнә Фәһимә, Фетнә Фәймә, Петнә Пәймә!»

Әнә шул рәвешле юктан гына башланган фикер йомгагы якин тарих сукмакларына таба тәгәрәп китеп, фетнәче Пугач, Батыршалар чорына алып барып чыкты Илдар Гыймаевны. Болотников, Степан Разин, Пугачёв фетнәләре хақында бик тырышып сөйләде мәктәп дәрәсләкләре. Тик, ни сәбәпләдер, Батырша күтәрелеше хақында ләм-мим иде!..

Фәһимә исә, үз чиратында, әтисеннән калган әлегә кушамат-исемгә «лаеклы булырга тырышты», колхоздагы һәр житешсезлек, склад мәдиреннән башлап агроном, ферма мәдиренә чаклы булган түрәләреннән гамәлләренә каршы бары тик фетнә белән генә каршы торып була дип уйлады. Сонра, кияүгә чыгып алгач, аның артык активлыгы, хужалыктагы һәр кыек эшнә күптертеп, шуна каршы чәчрәп чыгуы ире Хәсәнгә бигүк ошамый башлагач дип әйтсән дә була, Фәһимә берәз «басыла» тоште, ләкин ана карап кына яшә хатынның активлыгы сүрелмәде, ул булган көч-гайрен авыр аяклы Хәсәнне «кузгатырга» юнәлтте.

Илдар Гыймаевның «Фетнә» исеме белән аталган мәкаләсендә Фәһимә турында бер авыз сүз әйтелмәсә дә, журнал мөхәррире белән сөйләшкәндә, никтер, капылт кына тел очына шул хатын килде бит: безнең авылда шундый кушаматлы хатын бар, имеш! Нинди мәгънәсез чагыштыру иде бу канә! Илдар моны үзе дә аңлады, тик телен тешләргә соң иде, ул каушап калды һәм шуның аркасында язмасындагы лирик чигенешне дә сызып атарга мәжбүр булды. Юкса... алда әйтелгәнчә, үзенә ошый ул егетнен.

Вәли ашыгып ишегалдына чыкты да лапас буеннан кичтән үк әзерләп куйган өч жәпле сәнәген кулына алды. Карындык тәрәзә аша ишетелгән бала елавы һаман йөрәк маен сызып тора. Сәнәкне кулына алгач, ана ничектер жинелрәк булып китте. Өч көн бие бер тәгам ризык күрмәгән сабыйларның инде еларлык хәлләре дә бетеп бара. Иң кечкенәсе ара-тирә әнисенән сөтсез имиләрен суырганлыктан, әле анысында чак кына шыншырлык көч калган.

Гажәп: сәнәкне кулына алуга, Вәлигә көч кереп киткән кебек булды! Ул, читән аша сузылып, күршеләре ягына карады. Гали дә ишегалдында иде инде, аның кулында дүрт жәпле сәнәк. Кичә сөйләшкәнчә, алар, авылның барлык мескен крестьяннары, бүген төбәктә башланган сәнәк бунтына кушылырга тиешләр иде... Авыл кешесенен, крестьянның башка әмәле калмаганга сәнәккә ябышырга уйлады алар!..

Батырша атлы мулла артыннан күтәрелүчеләрнен исә максатлары тамак кайгысы гына түгел иде: аларның иманына — диннәренә кизәнә кара көчләр! Ул кара көчләрне юк итәргә кирәк! Бу — Ходай әмере!..

Әнә шул рәвешлө Илдар Гыймаевның каләме Батырша язмышына барып чыкты да инде...

Йа, Ән-Нәфигъ, сактый күрчө гаделлек хақына көрәшергә уйлаган беренче пәйгамбәрән булган Адәмнән балаларын!..

Адәм балалары хикәятө

...Жиһанны су басты. Су елга булып та акты, үзәннәрдән инеш булып та йөгөрдө, каяндыр жиде кат жир астыннан чишмә булып та чөлгөрәп чыкты, гел бушап торган коеларның суын да берөзлексез тутырып торуйн дәвам итте. Менә шуларның һәммәсе бергә туктаусыз парга әйләнеп тора, күк берөзлексез су эчүен дәвам итә һәм шул рәвешлө жиһан гел судан гына тора. Инде килеп болар янына Борисның биш минут саен эчеп торган суын да өстәсән, хикәят, әлбәттә, тагын да тулырак булыр кебек. Тик кебек кенә шул. Ошбу хикәятнән вакыйгасы уртасында булчак Әллүки күлән нәкъ шушы урында искә алып, аны игътибар үзөгәннән калдырабыз икән, гомумән, бернинди дә хикәят тумаячак иде... Әллүки чыңлап торып «үпкәләячәк» һәм үзенен монарчы берүе дә белмәгән илаһи серләрен ачмаячак иде. Ә Әллүкидә сер исә бихисап! Алай гынамы сон! Әллүкидәге сернән чик-күләмен бернинди үлчәүләр белән дә исәпкә алып бетерә торган түгел. Серле булмаска ни: Әллүки, һәрбер күл кебек үк, тоташ судан гына тора иде шул! Суда исә миллион, хәтта миллиардлаган еллык мәгълүмат бар...

Мәктәптә укуган Адәм балаларына анын H_2O (Аш 2 О) икәнлеген тәгаен аңлаттылар. Составында водород бар икәнлеген дә беләбөз. Теге чакта Борһанның туганнан туган энесе Илһамның балык тотам дип исерек баштан Әллүкигә чумып та исән-имин кире чыкканлыгын су да хәтерли, байтамаклар да яхшы белә. Шул көнне Илһам — исерекбашның, кабымлыкка лапас буендагы тавык тагарагынын бәрәңгә алырга иелгәндә, сөртөнөп китеп, шуның янәшәсендәге арканнан кайткан бозауга эчәргә әзерләп куелган чиләклә суга башы белән кереп, тончыгып үлгәннән дә беләләр. Әллүки дә белә бу хакта! Кайданмы? Чөнки ул көнне чиләкләп койган яңгыр суы әлегә хәбәрне ана түкми-чәчми житкөргән иде! Адәм баласының баш мие күзәнәкләренә нинди сер булса, су молекулаларындагы мәгълүмати хәтер дә нәкъ шуның кебек сер.

Икенче көнне көндәлек алып баруны үзенен гадәтенә керткән хезмәт укытучысы (ул рәсми булмаган рәвештә химия, тарих һәм әхлак дәресләре буенча факультатив та алып бара иде) «тигәнәк» кушаматлы Камалетдин Батыршин тышы кислота белән ашалып беткән дәфтәренә болай дип теркәп куйды: «Кичә Илһам исемле жүнсез авылдаш чиләктәгә H_2O га батып үлдә».

Әллүки күле кинәт юкка чыккач, Байтамак авылының бүгенге тарихын Су хикәятө дәвам иттерде. Менәрләгән еллар божрасы хәтерендәгә вакыйгалар Сәхабның бүгенгедәй күз алдында тора иде.

— Әти, су эч! — диде малай, ана бер тустаган саф чишмә суы биреп.

— Су?

— Су! Су, әти!

— Зәмзәм суы түгел инде бу?!

— Зәмзәм суы түгел, әти, гап-гади чишмә суы әлегә. Узар заманалар, бу чишмә сихәтлө Әбелхәят суына әйләнер дә синен оныкларының оныкларына һәм дә тагын да арырак туачак Адәм балаларына безнен турыда сөйләр. Озын-озак хикәят итеп сөйләр...

— Улым, син дөнья күргән бала кебек сөйләшәсен?

— Күрлем дөньяны, күрәсен, шунда чаклы гына булгандыр. Туачак тәннар, киләчәк еллар аша да күрәм мин аны! Иблис фәрештә — мәлгуньнең кызыл

авызлы жәһәннәм уты — хөсетлек уты аша да күрәм! Без дөньяны дорес башлап жибәрмәдек, тереклек тарихы хөсетлектән башланды, әти! Син су эч, әти!

— Кабилнең гамәлләре хақында әйтәсендер?

— Кайбер фәрештәләрнең гамәлләре хақында да... Су эч, су, әти!..

— Мин кан тамырлары аша эчкә үтеп керәм, — диде кыек күзле, сирәк, жирәнгеч сакаллы карт кыяфәтендәге Иблис. Аның каны булып ага башлыйм. Син беләсен бит: минем житмеш мен балам бар. Аларның һәркайсы төрле урыннарда күзәтүче булып тора. Аларның һәрберсе янында тагын житмеш мен шайтан бар! Мин аларның бер өлешен өлкән ир-атлар янына жибәрдем, күпчелек өлешен хатыннар арасына куйдым. Ә яшьләр белән исә эшләү жинелрәк, алар, гадәттә, минем сүзне карусыз тыңлаучан! Яшь хатын-кызга исә минем бер сулышым житә, алар шундук мин өйрәткәнчә эшли башлый. Жир йөзөндә мин уртақ тел табарлык адәмнәр, беләсенме, никадәрле?!

Кыек күзле, сирәк, жирәнгеч сакаллы карт кыяфәтенә кәргән әлеге мәлгунь кинәт юк булды да гасырлар аша бүгенге якты көнгә килеп житте. Жир шарында аның тарафдарлары артканнан-арта бара. Мөхәммәд (с.г.в) өммәтеннән булганнар да, барысы да, аның кара ниятләренә каршы көрәшүләрен давам итәләр. Халбуки, Иблис хәзер үзен тагын да көчлерәк сизә. Ул адәмнәр белән адәмнәрне әрләштерә, диннәр белән диннәрне чәкәләштерә, берәүләрдән икенче милләтләреннән телләрен кисәргә котырта, илләр белән илләрне сугыштыра, Иблиснен яман нияте адәм балаларының күнелләренә үтеп керә...

Без белгәннәрдән, мәсәлән, Байтимерне ул икенче мәртәбә өтермәнгә тыкмакчы булды, Борисны үтертте, аның малас Варисның түбә-кыйбласын кыйшайтты, Мәннәви атлы элек ыштансыз һәм хәерче булган бер адәмне әле һаман үз тозагында тотта. Алтын Бәртәскә, инде таралып бетә язган элеккеге урыс авылына, Байтимергә каршы көрәшү өчен урыс Кириллы алып кайтып утыртты, аннан поп ясады, чөнки бу якларда Байтимер ихтияры белән ислам дине көчәя башлаган иде. Ул аларны чәкәләштерергә уйлады һәм аның ин күркәм эшләренен берсе, Алтын Бәртәстәге Хөллиев Абректан калган коттеджны үз теләгән кешеләргә бирдереп, хәзер анда секталар жыены үткәрә башладылар. Ин-ин күркәм эшләренен тагын берсе исә Иблис абзан христианнарның пәйгамбәре, Нәзарәттән чыккан, Мәрьямнен баласы булган Иса-Гайсә-Иисус Христос һәм кайбер яһүди катлауларының төп асыллары турында шәп хикәятләр уйлап чыгарды, кешеләрне жирдән аерырга теләп, менләгән авылны юкка чыгарды!.. Уйдырма мәзәкләр табып, аларны халыклар арасына таратты һәм шуның белән яна фетнә-низаглар кабызырга уйлады. Ижат эшенә таланты зур иде Иблиснен. Менә төштәге кебек кенә уйдырмаларның берсе: имеш, полны Газраил фәрештә күк катына алып менеп киткән дә фәрештәләр моннан сорау алырга керешкәннәр. Ләкин теге бик тәкәббер, ди, мине Аллаһ янына кертгез әүвәл дип даулый башлаган, ди.

— Юк, — дигәннәр ана, — әүвәл без синнән сорау алабыз. Шуннан сон гына Аллаһ катына барысын.

— Не имеее права! — дип жикеренгән поп. — Мин — Ходайның жирдәге урынбасары! Миние ишек төбөндә тотарга хақыгыз юк! — дип дулаган.

— Тынычлан, зинһар, без әүвәл кирәкле процедураларны үткәрергә тиеш. Синен кем икәнлегенне үзөбез ачыкларга тиешбез! — дигәннәр фәрештәләр.

— Не имеее права! — дип тагын кычкырган поп агай. — Мин — Ходайның жирдәге заместителе! Тотарга хақыгыз юк! Кертгез хәзер үк! — дип тавышланган.

— Сон!.. Агайне! Исемлектә юк бит син, юк! — ди фәрештәләр тегенә.

— Ничек исемлектә юк инде мин? Кирилл атакай мин! Поп Кирилл!

— Кайсы авылдан син, Кирилл атакай? — дип сорыйлар фәрештәләр, аптырагач.

— Алтын Бәртәстән! Казан артында шундый бер авыл бар!

Өлкән фәрештә исемлекне тагын жентекләп карарга керешә, тик тапмый:

— Алтын Бәртәсне таптык! Тик анда чиркәү юк! Менә, менә, Алтын Бәртәс... Хөллиев дигән бәндәнән коттедҗы гына теркәлгән!

Кирилл атакай, аптырап, өлкән фәрештәгә карый:

— Хөллиев?!

— Әйе, Хөллиев! Тик ул Хөллиев үзе күптән тәмугта яна инде. Ходай Тәгалә әмере белән аны туп-туры шунда озаттык.

— Нинди Ходай?! Бернинди Ходайны да белмим мин! Бог! Богнын заместителе мин! Анладыгызмы? Кертәгез хәзер үк! Бог! Христос!!!

— Ходай белән Бог икесе бер инде алар, Кирилл әфәнде! Заместитель башын белән шуны да белмәгәч!

Фәрештәләр, аптырагач, бу хакта Ходайның үзенә хәбәр италәр. Аллах, белешергә дип, Христосны жибәрә. Беркавымнан Гайсә-Иисус кире әйләнеп килә.

— Йә, кем бар анда? — дип сорый Аллах.

Христос эчен тотып көлә: ике мен ел элек жирдә, эч пошканнан гына үз исемдә балыкчылар әртиле оештырып калдырган идем. Шул әртил һаман исән икән әле. Житәкчесе килгән!..

Кирилл атакай әлегә төш төмам булганчы ук куркып уянып китте. Байтак вакыт ис-анына килә алмыйча ятты, теге фәрештәләр һаман күз алдыннан китми иде, аны капкадан кертмәделәр. Ни булды соң бу, дип уйланды Кирилл атакай. Аннары: «Һә, нәгъләт, төш кенә икән ләбаса!» — дип куанып жибәрде. «Төше дә әллә нинди! Буталчык, аклы-каралы, чуар төш! Әртил, имеш! Һе, бу кичәгә хәерсез хәлләрнен дәвамы булгандыр инде! Шулайдыр. Нигә дип кайттым, ниемә дип калдым соң әле монда? Шайтан коткысына бирелдем, ахры?..» Почмактагы чиләктә су чапырдап куйды. «Үлмәгән! Үлмәгәннәр!» — дип аптырап уйлады Кирилл атакай, ләкин урыныннан һаман кузгаласы килмәде. Кичә елга буенда шактый күп йөрелгән, житмәсә, дәү балык артыннан суга да чумып чыкты. Шуна күрә бүген гүдәсен дә жыя алмый торгандыр.

Балыкларны чистартып, иртәнге ашка кыздырса да яхшы булыр иде булуын. Кирилл атакай шундый уйлар белән үзенә яшьтәше — тимер сиртмәле караваттан төшеп, буяусыз идәнгә басты. «Кәтеринә дә тиз генә кермәстер әле. Мәчеттән кайтып житмәгәннәрдер», — дип уйлады Кирилл атакай һәм чиләктәге балыкларны агач жамаякка аударды. «Үлмәгәннәр һаман!»

Елга балыгы тәмле иде. Артыннан куе чәй дә эчеп куйгач, Кирилл атаканың кәефе күтәрелеп китте. Ул тәрәзадән урамга карады. Күрше йортының биек коймалары аша үз ишегалдыннан башка берни күренми. Күршенең коймасы өтермән дивары кебек! Бай, комсыз адәм булгандыр хужасы!» — дип уйлап куйды Кирилл атакай. Хәзер әнә барыбер этләргә калган!» ...Кирилл атаканың «этләр» дигәне сектантлар иде. «Әл-Рахим-Иуди» дигән исем дә тапкан ул ләгънәтләр! Бикләнгәннәр дә берәүне дә кертмиләр һәм чыгармыйлар да!

Кирилл атакай да, ничек итсә итте, аларны авыл чиркәвенә керттермәде! Христосны мыскыл итеп йөрүчеләр! Әтрәк-әләмнәр! Тагын? Тагын әллә кемнәр, Иблис ялчылары һәм башкалар, һәм башкалар...

Кирилл атакай моннан берничә көн элек әлегә биек койманың астын казып башлаган иде. Әлегә бу эшеннән туктап тора. Ул көрәк тотып чоқына башлауга, биек койманың теге ягыннан эт өрә башлый. «Нинди авыл соң бу? Кая эләктем мин?» — дип аптырап уйланулары ешаеп китте Кирилл атаканың. Кичә балыктан кайтканда, сектаның бер әнчеге артыннан: «Поп-рыбак! Поп-

рыбак!» — дип кычкырып калды. Эле тагын авылда сихер белән шөгылләнүче кеше дә бар дип сөйлиләр. Хәер, Кирилл атакай беркөнне аны үзе дә күрдө, Бит-башын чуар француз яулыгы белән чорнаган, озын бала итәкле Матрёна, балыктан кайтып килгән попның каршысына төшөп: «Кирилл атакай, синен капкан һәркемгә ачыкмы? Бер сүзем бар иде!» — диде. «Чиркәүгә кил!» — диде поп җавап итеп һәм яныннан ук кызу-кызу атлап узып китте.

Матрёнаның үз капкасыннан кеше өзелми. Беркөн Кәтеринә дә сөйләп тора иде: «Матрёнадан ул кешеләр синен янга нигә килә, байлык сорап киләләрдер инде?» — дип сораган идем, теге: «Юк, байлык та, саулык та сорап килмиләр! Кайсысы миндәге авыруны күршәмә дә бир, ди, кайсыберләре фәлән-фәлән танышым да минем кебек хәерчелеккә төшсән иде! Ярдәм ит. Сихерлә шуларны дип сорагга киләләр», — дигән.

Алтын Бәртәс элеккеге урыс авылы булган. Халкы шәһәргә күчеп беткәч, авылда ишегенә йозак эленгән таш чиркәү белән тагын өч-дүрт карт-корыгына яшәп калган. Озакламый монда күршәдәге татар авылындагы халыкны күчереп утыртасылар, ди. «Ахырмаман якынлашуымы, татарлар тагын урман, елга буйларында яшәргә омтылалар!» — дип эченнән генә уйлап куйды Кирилл атакай. Күршәдәге Пуганай чиркәве янында да өч-дүрт йорт сакланып калган, андагы кешеләрне дә монда күчереп утыртасы иде канә дип хыялланды поп. Жәй буге бала-чагалары кайтып тора, бәлкем, шул рәвешле элеккеге урыс авылына үз кавеме янадан әйләнеп кайтып, яши башлар. Менә хәзер поплары да бар. Алтын Бәртәсгә дүрт урыс хатыны ул килгәнче үк күршәдәге Байтамак мәчетенә йөри башлаганнар!!! Аның өен карап торган Кәтеринә көне буге мәчет юлында. «Гарәп хәрәфләре өйрәнә башладык, шуна күрә вакытыбыз бик тыгыз», — дип сөйләнеп торган була, хәчтерүш!..

Алтын Бәртәскә поп итеп билгеләнгән Кирилл атакай, чиркәүгә килүче булмагандыктан, күп вакытын елга буенда балык тотып үткөрә башлады... Бәлкем, төшендә Христосның әлегә гәмәлләре өчен аны ачулануы булгандыр?!

Тик аның бу хакта жентекләп уйлыйсы килми, Кирилл атакайның христианлыгы гәләмәт көчле, ул бары чарасызлыктан гына вакытын балык тотып сарыф итәргә мәжбүр бер бәндә иде.

Башкаладагы дөньякүләм зур тантана унаеннан Казанга Рәсәйнен төрле төбәкләреннән төзелеш эшенә «гастарбайтерлар» килеп тулды. Шуларның бер ишесе хезмәт хакы ала алмыйча интегә, ач-ялангач калган иде. Жанына Христос оеткысы салынган Кирилл поп боларны бик кызганды (алар да шәһәрдә торырлар иде, өе, эше булса да) һәм аларны төягән автобуска утырды. Бу юксыллар янында да Ходалчәсе булырга тиештер бит дип фикер йөртте Кирилл. Хәер, уй-фикерләре күп катлы иде попның: бәлки, аралаша торгач, болар арасыннан берничә урыс милләттәшен иманга китерә алыр?..

Полиция автобусы «шәһәр кунакларын» нәкъ урман ышыгында, үзәннәргә жәлеп аккан ямьле бер елга буенда утырган ташландык авыл янына алып килеп бушатты да үзе янә Казан ягына борылды.

Тик Кирилл атакайның изге теләкләре тормышка ашарга язмаган икән: урман буендагы үләнгә сузылып ятып ял иткәндә, күзен ялгыш йокы басты, шуннан файдаланып, аның көмеш тәрәсен һәм кесәсендәге бар акчасын урладылар.

Шулчактагы хәлләр исенә төшсә, Кирилл атакай һаман авыр итеп көрсенеп куя, тик каракларны әрләми, ул аларны күптән гафу итте.

Кәтеринә, мәчеттән кайтуга, Кирилл атакайның ишеген шақыды. Кириллның аны бер атнадан артык күргәне юк инде. Элек күлмәк-яулыгы асылынып-салынып торган, карап торышка атмыш яшьне бирерлек хатынны ул әүвәл танымый торды. Үзәннән дә бигрәк Кәтеринән кызын хәтерләтә иде ул. Йөз-кыяфәте яшәрәп

кенә түгел, якты ай кебек ачылып киткән, бөтенләй нур кунган дисән дә була торгандыр! Чәч артына төенләп бәйләгән яулыгы да үзенә бик килешле, хатынны яшәртә иде. Күзләре көләч, карашы аеруча мөлаем иде Кәтеринәнән.

— Берәр яшь татар малаена кияүгә чыгып кайттыңмы әллә син? — диде Кирилл атакай ул ишектән килеп керүгә.

— Нинди кияү, Кирилл атакай! Бу яшьтә әзерләгәннәр ди сина! Быел кырык биш тула бит инде мина!

Кирилл атакай өнсез калды: «Кырык биш? Бары кырык биш кенәме? Миннән сигез яшыкә генә кече икән бит!»

— Екатерина, балакай, син бик сагындырып кына йөрисең? — дигән булды, анын төс-кыяфәтенен шулай үзгәрүенә генә түгел, чын яшен ишетеп тагын да күбрәк шаккаткан Кирилл атакай. Екатерина матур итеп елмайды: «Эш күп булды!» — дип акланмакчы иде ул әүвәл, әмма, Кирилл атакай янында үзенң атна буге гарәп имлясын ойрәнүе белән мактануны килештермичә, дәшми калды. Бары тагын бер кат елмаеп кына куйды.

Кирилл атакай әле үзе дә бөксәйгән карт түгел, киресенчә, ир-атнын янә бер кат чәчәк аткан гаярь яшьтә иде. Тик кара киёмнәре, сирәк, ләкин озын саргылт сакалы гына аны шактый картайтып күрсәтә. Муенына аскан төресе утырып торган бүлтәйгән корсагы да атакайнын егетлеге файдасына сөйләмилер кебек. Соргылт кашлары арасыннан ялтыраган зәнгәр күзләре генә Кирилл атакайга картаерга ирек бирмиләр шикелле. Кинәт кенә тажы ачылып киткән чәчәк кебек балкыган Кәтеринәнә биленнән кочып аласы килде атакайнын. Екатерина каршы да килмәстер... Ире юклыкка да күптән ди бит инде. Тик Кирилл атакайнын үз эчендә бер кату утырып тора: ул Кәтеринәнән мәчеткә йөрүенә жаны-тәне белән каршы, монда элгәрәк кайтып төпләнгән булса, ул мона бер дә ирек куймаган булыр иде, әлбәттә. Анын уен сизгән Кәтеринә, котыртып алырга теләгәндәй:

— Бу Жәмил хәзрәт шундый матур итеп сөйли. Тавышы да гажәп, үзенә тартып тора! — дип куйды. Мулланы мактап торганы өчен атакайдан жылы сүз ишетмәсен белгән хатын, Кириллнын дәшмәвен күреп, ана таба борылды. Тегесе ике кулы белән чигәләрен уа иде.

— Жәмил хәзрәт дисеңме?

— Жәмил хәзрәт. Ие, — диде Кәтеринә ягымлы тавышы белән.

— Һе... бик кызык булырга охшап тора бит әле бу... Кәтеринә әйт әле, тегендә, урман артында да тагын авыллар бардыр бит? Булса, нинди авыллар, исемнәрен беләсенме? — дип соралды.

— Бааа-а-аар! — дип сузды чылтыраган саф чишмә кебек янгыравыклы тавышлы Кәтеринә. — Шөмлән дигән авыл анда... Шумляны.

Әгәр өстәлгә таянып тормаган булса, Кирилл атакай тәгаен артына авып китәр кебек иде, ул бик аптыраулы тавыш белән:

— Шумляны? — дип кайтарып соралды.

— Әйе, Шумляны, Шумляны...

Таныш иде бу авыл Кирилл атакайга. Һәм ничек кенә таныш әле? Ул хәзер бары урманнын икенче ягында һәм шуна күрә дә үзеннән кайда эләккәнлеген баштук чамалап бетермәгән иде. Жәмил хәзрәт белән алар авыл хужалыгы институтында бергә укыдылар. Аларны практикага да бер үк тобәккә жибәрделәр, Казан артына. Берсе урманнын бирге, икенчесе арты ягында, колхозлары да төрле иде. Кирилл белән Жәмил укыган вакытта ук якыннан аралашты, чөнки икесе дә дин ягына тартылган егетләр иде. Хәтерли, яшь, гаярь чакта алар диннәрнен мәсләге, тоткан роле хакында, йә булмаса, гомумән, диннәр хакында дустанә дә, якалаша-якалаша да күпме кичләрен сөйләшеп тә, бәхәсләшеп тә үткәрделәр! Ни

әйтсән дә, яшьлек, кайнарлык! Тик Кирилл шунысын анык хәтерли: араларында нинди генә бәхәс килеп чыкмасын, алар бер-берсенә якасына ябышмады. Ул вакытта ике дин дә кысылган, тыелган булу сәбәпле, сүзләре күбрәк шул киртәләр хакында иде. Дөрөс, сабакташы Жәмил Фазыловның үз туган төбәгендә эшкә калуы аның өчен яналык түгел, ә менә шушы төбәктә имам булып торуын ишеткәнә булмаган икән!.. Ярый, хәерлегә булсын... Тик менә бу Кәтеринә исламнан да бигрәк Жәмилнен үзенә гашыйк булмадымы икән, ә?

Кирилл Кәтеринәнән биленә кул салды. Тегесе чәбәләнә башласа, ул, поп тоткан жир тәмүтта янмый дип, шаяртып котыла ала, ә хатын каршы сүз әйтмәсә нишләргә? Кирилл атакай кулын кире алды. Аның күнелендә бер яшерен ният кузгалды: Кәтеринәне үзенекә итәргә! Үзенекә үк итмәсә дә, араларны тагын да якынайтырга, аларның берсе ир-ат, икенчесе хатын-кыз бит әле, ни әйтсән дә! Кирилл атакай шул рәвешлә икеләнеп уйланып торганда, Кәтеринә әйтеп куйды:

— Кирилл атакай, моннан соң өй эшләрендә сина Марфа булышыр инде, яме!

— Нишләп Марфа әле?

— Минем вакыт юк, — дип кенә котылмакчы иде Кәтеринә әлегә сораудан. Тик Кирилл кабат кулын хатынның биленә куйды:

— Мин... мин... мина синнән башка булышчы кирәк түгел, Екатерина, — дип салпы якка салам кыстырды.

— Минем вакытым булмас шул, Кирилл атакай, — дип кабатлады хатын ягымлы гына.

«Ммм, да! — дип көрсенде Кирилл, — бер атна эчендә ничек үзгәргән бу бәндән! Дин — опиум ул, дип юкка гына әйтмиләр шул. Аның белән бик сак кыланырга кирәк! Ин яхшысы — кыланмавың хәерлерәк...» — дип фикер йөртте Кирилл атакай үзалдына. Ләкин Кириллның бирешергә исәбе юк иде, ул капылт кына кузгалып, мич аралыгына кереп китте, андагы шкатулкасында беркавым казынганнан соң, Кәтеринә янына кире чыкты һәм хатынның нәфис бармагына алтын йөзек киерте, икенче кулында артык зур булмаган төре иде. Ул аны учында килеш алга таба сузды:

— Менә бу чиста алтыннан гына, — диде серле пышылдап. — Кушылмаган монда башка бернәрсә дә...

Хатын ана сораулы карашы белән төбәлдә:

— Шулчаклы күпме? Алтыны күпме шулкадәр? Бик зур ич бу?!

— Күп түгел, барысы да гел алтын гына дидем бит!

Тик Кәтеринә тәрегә сузган кулын кинәт кире тартып алды:

— Ә синдә күпме... мондыйлар? — диде ул, пышылдап.

— Күп... Бик күп! — диде Кирилл һәм хатынны үзенә таба тартты. Инде ничәмә-ничә еллар ир-ат кулын тоймаган хатын-кыз канындагы дәрт-дәрман котырып кузгалды, дәрт-хис ташкынына Христос та, Мөхәммәд тә бу вакытта бары ир, ир-ат буларак кына якын иде... Хәер, бу минутларда Кирилл атакайның үзенән дә миссионерлык кимәлендәгә күнел халәтенә караганда, хис ташкыны күәтләрәк иде.

— Ул алтынны сатып, акчага әйләндерсән ярыймы соң? — дип сорады мич янындагы агач сәке-ятакны тәртипкә китерү белән мәшгуль булган беркатлы хатын. Кирилл атакай җавап бирмәде. Ләкин Кәтеринәдән инде янадан Екатеринага әйләнә барган хатын соравын янә кабатлады. Кирилл атакай бу юлы да җавап бирмәде. Ул, дәрте тынычлануга карамастан, һаман Кәтеринәнән сылу гәүдәсенә карап сокланып тора иде. «Мәчет дип йөрүен шунда кадәр генә булдымы?» — дип көлемсерәп куйды ул. Әлбәттә, бу сүзләргә Кәтеринәгә әйтмәде, күнелендә яшереп калдырды. Хатынны үпкәләтүдән бернинди файда юк иде.

— Жәмил Фазлые нишлэп йөри анда? Без анын белән күптәнге танышлар, институтта бергә укыган идек, — диде Кирилл атакай. Бу яналыкка Кәтеринә әллә ни аптырамады. Әлеге мизгелләрдә хатынны ике нәрсә уйландырды: төрөнөн чынлап та чын алтыннан коелгандыгы һәм Кирилл атакайнын да гап-гади ир-ат булып чыгуы.

— Ә син ишеткәнме, Кирилл атакай, Байтамактагы Әллүки дигән күл жир астына төшөп киткән!..

— Ничек? Ничек жир астына? Күл хәтле күл юкка чыкканмыни?

— Юкка чыккан шул...

— Кызык, — диде Кирилл атакай, үзалдына сөйләнөп. — Кайчан булган әле бу хәл?

— Әле күптән түгел. Тәгаен генә белмим. Без барганда, халык шаулаша иде инде.

— Нәрсә сөйли авыл халкы?

— Сөйли инде. Бар кеше Жәмил хәзрәт янында.

— Нәрсә, Ходай исләренә төшкәнмени?

— Исләренә төшкән дип... алар болай да динле халык. Яше-карты мәчеттә.

— Жәмил хәзрәт тырыша торгандыр. Әнә, сезне дә кодалаган булган бит?

— Ул дадыр инде. Аннан соң Баймурзиннары мәчет салдыра да мәчет салдыра. Ярәм дә итеп тора, ди.

— Анысы кем тагын? Колхоз председателеме?

— Юк, агрофирма инде.

— Анлашылды, — дип куйды Кирилл атакай.

Ләкин Кәтеринәнөн сөйләр яналыклары монын белән генә бетмәгән икән әле:

— Ябалак урманын да берәү сатып алган, дип сөйлиләр.

— Ябалак урманын?

— Ие, без чикләвеккә йөрибез анда. Аргы ягында зур күле дә бар. Ул күл урынында элек дәү чокыр гына булган, ди. Хәзер су тулган. Әллүки күле шунда киткән, дип сөйлиләр.

— Ничек киткән?

Екатерина ирексездән почмактагы иконага төртеп күрсәтте дә аннары:

— Мин белмим, — диде.

— Ә теге берәү дигәннән кем соң ул?

— Исемен белмим. Фамилиясе — Галин, ди бугай. Ул шунда коттеджлар салган булган. Бу сала тора, хатыны килеп иштерә тора икән, ди.

— Бәлкәм, хатынына проект ошамый торгандыр?

— Белмим. Каенанасы да бик усал, дип сөйлиләр. Үзе нинди бай кеше, үзе каенанасыннан куркып тора, име. Кызык бит!

— Кызык, — диде Кирилл атакай аны жөпләп. — Бар халык та... яше дә, карты да динне хөрмәт итә, дисенме?

— Ие. Ул авылда хәтта аракы да сатмыйлар.

— Ә халык нәрсә эчә? Самогон куалардыр әле?

— Кумыйлар. Просто эчмиләр. Ярамый. Степан хәзер исән булса, без дә торырга шул авылга гына күченеп киткән булыр идек. Урыс гаиләләре дә бар анда.

— Алары кайдан килеп чыккан инде?

— Эш эдләп киләләр.

— Шулай эш тә бармы анда кешега?

— Ба-ар. Сукаламаган, сөрелмәгән бер уч жир дә юк анда. Шул Баймурзин аэродром салдырган.

- Халык баш күтәрә башласа, тиз генә чыгып таяргадыр исәбе!
- Белмим, — диде Кәтеринә. — Май заводы да үзләрендә аларның. Ат заводлары да бар. Һәр йортта жинел машина да, йөк машиналары да бар.
- Ә синен Степан ничек үлдә соң? — дип, Кирилл атакай сүзгә икенчегә борды.
- Эчте шул...
- Әһә, алай икән. Менә без дә чиркәүне матурайтмакчы булабыз. Монда урын яхшы бит. Кешеләр күченеп кайтырлар.
- Белмим инде. Татарлар кайтса гына...
- Нигә алай дисен әле?
- Безнен халык шәһәргә таеп бетте бит!
- Менә син калгансың бит әле!
- Ә мин кая барыйм?! Байтамакка күченеп китәргә исәп бар иде барын, бәлкәм әле йөрөп кенә эшләргә. Монда халыкка эш юк бит.
- Ә жирдә?
- Жир эшен минем женем сөйми. Кыртлаган тавык кебек балчыкта казынырга, ди!
- Алай икән...
- Әлбәттә, Кирилл атакай шулай дию белән генә чикләнә.
- Йа, Әд-Дәһр, үзән сакла яман гөнаһлардан!..

Яралыш фәлсәфәсе

Атабыз Адәм пәйгамбәрнең шәжәрә агачы ботагында шимпанзелар утырып тора торганы юк. Ул ботакларга кибең саргайган яфраклар кеби бары маймыл фәлсәфәсә генә эленгәндер... Бабабыз Адәм галәйһиссәләмнең шәжәрә агачындагы кавемнәр жирдәгә төрлө-төрлө туфрак-балчыклардан килә торгандыр. Төрки нәселләр дала туфрагынан, мәгърур тау башларынан Илаһы әмере белән Газраил фәрештә чокып алган балчык-комнардан әвәлгәндер... Саз пычрагынан изелгән кавемнәр дә юк түгелдер. Аларның тереклегә нәкъ менә шул сәбәплә саз, сазларны уратып алган катнаш, сирәк урманнар хозурында уза торгандыр. Дала туфрагынан яратылганнар жирнен яртысында хужа булганнарын инде хәтерләмиләр дә, могаен. Ни аяныч! Хәтерләмиләр! Хәтерләренә нәкъ шул сырларын гасырлар дингезе юып алып, бүгөн үзләренә ни сәбәплә жиргә тартылганнарына бик аптырыйлардыр шикелле. Югыйсә әлегә гамәлнен фәлсәфәсә гәди генә: адәм балалары тарихы хәтер тузаны булып очса да, нәсел-кавемнә хәтерен берни юып төшерә алмый, ул меннәрчә йөз еллар буге канны төшкил иткән күзәнәкләрдә, шул күзәнәкләр эченә яшеренгән атом-молекулаларда бакый сакланып килә!

Дала уртасында мәрмәр, гранит ташлардан кала салган кавемнә төп асылы бүгөн безнен кан күзәнәкләрендәдер... Иксез-чиксез кинлекләр, караш чикләренә генә түгел, баш мие үлчәменә дә чак кына сыя алган жир-биләмәләренә асыл мәгънәсә берзаман каннарда уяныр да тамырларыбыз дулаган канның ыргымыннан кинәер, шул тамырлар буйлап баш миенә таба хәтер чишмәләре агар: без кабат, әле туфрак булып беткәнчә үк, ошбу жир өстен гөлчәчәккә күмәрбез, балаларыбыз шул жимеш чәчәклә куакларда былбыл булып сайрарлар, кыз-хатыннарыбыз, үз теләкләре белән сазлык хозурына дучар булмаган хатыннарыбыз, ошбу жимеш агачларынан сый-тәгам жыеп сыйланырлар.

Сазлык ләмәннән яратылган булгач, ошбу Илнен фәлсәфәсә дә һаман саз пычрагында. Син бүгөн катлы-катлы зур өйләрдә гомер кичерү дәрәжәсенә ирешсән дә, ата-бабаларың капка-коймасыз алачыкларда яшәп көн итү сәбәплә, ул таш пулат йортында үзенне барыбер бер саз бакасы кебек кенә тоясыңдыр...

Ул сазлыкка Адәмне юлдан яздырырга алынган Иблис фәрештә дә керергә батырчылык итмәгәндер. Иблис фәрештәгә дә дала хозуры кирәк булган. Илаһы тарафыннан ләгънәтләнган Иблис мәртәтнен кара ниятләре кылганнар күләгәсендә үрчегән. Хөсөтлек вә кара көнчелек утынын ялкынны дала күкрәгендә, Урда-кала уртасында янган Иблис учагыннан алып тора торгандыр...

Кара уй, Иблис коткысы кара уй кебек, кан булып оешып, адәмнен үзе сыман зур гәүдәлә Кабил баласынын олы жанны да сыйдыра алган күкрәк куышлыгына кара тап булып кереп урнашты.

Ике бертуган арасындагы, дөресрәге, бер туганның монарчы бик саф булган күнеленә икенчесенә карата шайтан коткысы белән кергән хөсөтлек, Кабилнен мен елларга сузылган шәжәрә агачындагы, инде кавем-милләт, халыкларга әйләнеп тормыш-тереклек иткән бәндәләр жанына чаклы барып житәр. Кабил жанын биләп алган Иблис хөсөтлеге милләт-халыклар арасындагы ызгыш-талашның, үтерү-кырылышның төп сәбәпчесе булу өстенә, бер үк ата балаларының талашына да, бер кавем арасындагы низагларга, күрәлмәучылыкка, кара көнчелеккә әйләнеп яшәвен дәвам итәр. Иблис — үлемсез! Аның чәчкән кара орлыклары жир өстендә һаман шытып торырлар, Иблис үзе дә коткысыннан туктамаячак.

Хөсөтлек тудырган ызгыш-талаш дәүләт тоткан халыкларны кол хәленә калдырды!.. Егерме беренче гасыр бусагасын атлаганда да телен кисеп торалар анын...

Соңгы вакытларда халык яна туган малайларына Батыр, Батырша, Батыргали кебек исемнәргә еш куштырса да, бу гамәлләр Батырша тарихын яхшы белүдән түгел иде. Степан Разин, Пугачёв, Болотников кебек фетнәчеләрдән тарихы бик ныклап өйрәнелгән, хәтта Пушкин да Пугачёв хакында әсәр язучы өчен материаллар жыю максатыннан Казанга килгән, ә Батыршаны рус тарихы «оныткан» иде. Моның сәбәбен белгән Жәмил хәзрәт доганы Батырша угылларының рухына да багышлый иде.

Шундый шөгаләләрнен берсен ике гонаһсыз жанга — ана һәм сабый жаннарына багышларга туры килде Жәмил хәзрәткә... Адәм баласы кайчакларда шатлыкны да күтәрә алмый!.. Байтимер кулга алынган дигән ачы хәбәр Нурбикәне бер мәртәбә аяктан екса, Ходай рәхмәте белән газиз ире гаепсез дип табылып, ишектә Байтимер күренгәч, Нурбикә бу юлы шатлыгыннан һуштан язды... Шуннан соң башка анына килә алмады инде Байтимер Баймурзинның яшь хатыны... Табиблар сигез айлык баланы да коткарып кала алмадылар... Ата кеше малаена милләтпәрвәр Батырша истәлегенә Батырша дигән матур исем кушам дип канатланып-очып йөргән матур көннәр иде бу...

Әлеге фажига Байтимерне бөрөп еккандай итсә дә, төмам сындыра алмады. Аны чолгап алган донья Аллаһы Тәгаләнен нурлары белән тулган иде. Шулар ана сыгылып төшәргә ирек бирмәделәр. Ул, күршесе Камайны ияртеп (дөресрәге, Камай аны үзе әйләде), бик еш Жәмил хәзрәт катына йә мәчеткә бара торган булып китте. Жәмил хәзрәт монлы, матур тавышы белән вәгазь сөйләдеме, аның телгәләнган жанын юатырга тырыштымы, анысы эһәмиятле түгел иде. Андый вакытларда ул, күзләрен йомып, хатыны Нурбикә белән бергә очты, иксез-чиксез, нурлар белән тулган күк катында хозурлык кичеп йөрделәр. Яннарында Батырша атлы сабый да бар иде. Жәмил хәзрәт исә матур аһан белән сөйләде дә сөйләде.

«Жаннары Аллаһ доньяны бар иткән чагында ук яралткан иде. Ерак бабаларыбызның да, әле жир йөзенә тумаган сабыяларның да жаннары инде яралтылган иде. Аларны бар иткәч, Аллаһ барлык жаннардан да сорады: «Мин сезне барлыкка китерүче Раббыгыз түгелмени?» Барча жаннар берьюлы: «Син безнең Раббыбыз вә бар итүчебез. Барча гамәләтне дә Син барлыкка китерүче вә ризыкландыручыдыр, Аллаһыбыз», — диделәр. Әл-мисак вакыты иде бу.

Аллаһтан вакытлары житкәнчегә кадәр жаннар анын хозурында булалар. Сынау вакыты килгәч, алар имтихан тотат. Ошбу жан Әл-мислакта биргән вәгдәсендә торырма, гамәлләре капылт кына үзгәрәп китмәсме? Әлбәттә, Аллаһка монда бернинди сер юк, ул жаннарнын ни уйлаганнарын да беләп тора. Ошбу сынау исә — жаннарнын алда нинди гамәлдә булырга теләүләрен, ният-теләкләрен бары үз ихтиярларына гына кую. Ана карынындагы балага дүрт ай да үн көн булды дигәндә, фәрештәләр индерә жанны. Америка галимнәре рентген нурлары, компьютерлар ярдәмендә кешенен үн як үпкәсә өстенә нечкә кан тамырлары юллары белән язылган «Ләәә иләәһә илләллааһ» кәлимәсен укып, үзләре дә акылдан язмый калдылар. Хирург табиблар кешенен йөрәк өстенә язылган «Аллаһ» дигән сүзгә күрәп таң калдылар, исләре-акыллары китте! Болар инде иманлы икәнлегезбездә зур дәлил булып тора. Һәр кешенен жаны да әл-мисакта чакта китерелгән вәгдә-иманына тугрылыклы кала алырмы икән?

Аллаһ Рәббыбыз жаныбызны Адәм баласы белән бергә фани дөньяга жиберә. Сынап карар өчен. Төрле кеше үзен төрлечә тотат, яши, гомер итә дисәк та була. Кайберләребез бар булган куәтен тән ләззәтенә багышлап, нәфес артыннан куып, үзен соныннан мәнгелек газәпкә дучар итә. Кайберләребез генә Аллаһка биргән антына тугрылыклы кала. Әл-мисакта Аллаһны танып, Ана вәгдә биргәнбездә икән, аны фани дөньяда да үтәү зарур. Өстәвенә: «Жан юк ул, бар нәрсә матди, тереклек жирдә генә», — дип, күнелләребезне каралтабыз да Илаһны инкар итмәк булабыз. Алайса шундый сорауга жавап бирегез: «Нәрсә ул намус, анын үлчәве нинди, хаклык-гаделлек кайларда? Мин чәчәкләр үстөрәп йөргәндә, берәүсә: «Болар нигә кирәк, аларны ашап булмый бит?» — диде. Әйе шул, матдиликке беренчел итеп тану бар нәрсәне корсак ихтияжы белән үлчәргә өйрәтә. Бер галим әйткән: «Жаннар саф булган саен, кешелек бөеклеккә ирешә барган саен, гыйбадәткә, чәчәкләргә, китапларга ихтияж артачак кына».

Аллаһнын жанны тәнгә урнаштыруы хакындагы фикергә тукталыйк. Кешегә чын кеше булып житеп өлгерү өчен уналты-унсигез ел гомер кирәк. Акылны баету, жанны сафландыру өчен күпме кирәк? Аллаһ гомерне юкка гына бирми. «Адәм» атлы хайван булу өчен уналты-унсигез ел гомер кирәк түгел. «Если подлеща приобщить к науке, то получится гениальный подлещ», — дигән бер әдипбездә.

Аллаһны танып, кушканнарын үтәп, тыйганнарыннан тыелып яшәгән жаннар рәхәттә булырлар. Алар иркен, якты, рәхәт урында жәннәт көтеп яталар. Балалары, якыннары кылган догалар, биргән садакалары, сөөнечкә әвереләп, аларга барып ирешә. Төзөгән күперләреннән кешеләр йөргән саен, өлеше кергән мәчетләрдә намаз, Коръән укылган саен, утыртып калдырган агачларынан кешеләр жимеш өзгән саен, аларга шул ук сөөнеч бара. Пәнжешәмбе кояш баегач, жомга кояш баеганчы, жаннар Жир йөзенә дога өмет итеп кайталар. Гаеп һәм дини бәйрәмнәрдә дә шул хәл була.

Аллаһка ышанмыйча яшәп, имансыз үткәннәргә ни үкенеч! Аларнын жаннары карангы, тынчу урында газәптә булырлар һәм бу халәтләре үзгәртелмәс. Балалары, оныклары күпме генә дога кылып, зур садакалар бирсәләр дә, намусны сатып алып булмаган кеби, имансызлар өчен жәннәтне дә сатып алып булмый. Андыйларга садака әжерләре дә барып ирешми. Жир йөзенә догага жиберелмиләр. Чөнки алар ахирәт көнгә ышанмыйча, үлөп терелүгә инанмыйча, дөньялык белән араны өзәп китәләр. Ахирәттә булачак рәхәтлеккә дөнья уенчыкларына алыштыралар. Төнен генә кайгырткан кеше бәхетле була алмый. Күнел тынычлыгын бернинди малга да алыштырып булмый канә! Борчылган жан тынычлык таба алмый, үлгәннән соң да шул ук газәпны кирерә, кабат кубарылып, жаны тән белән кавышкач, урыны төмүтүк була. Керсез хатыннарын, баладан үлгән сөөклә хатыннарыбызнын һәм алар карынында шулай ук жан биргән сабылларыбызнын ул жаннары Аллаһ

хозурына күтөрелер. Тәннәренә кабер туфрагы жинел булыр, жаннары жәннәт сараенда урын алыр. Язганнан узып булмый. Ходай Тәгалә язганнан... Ризалашырга кирәк. Бу хаклык анын бердәнбер фәлсәфәсе, ягъни кодрате булыр...

...Якынын, газиз кешеләрен югалтканның йөрәгенә кырык шырпы кадалыр, ди. Һәм мәрхүмнәрен кырыгына кадәр Ходай Тәгалә аларны берәмләп алып торыр, ләкин ул шырпыларның берсе гомер бусе йөрәккә кадалган килеш калыр. Байтимер йөрәгендә Нурбикә белән якты дөньяга туа да алмаган сабысынын вафатларына кырык көн тулганнан соң да өч шырпы калыр әле: әнисе, Нурбикә һәм сабий жан, исенә төшөп, шул урыннардан гел кан саркып тора чак... Жәмил хәзрәт әйтмешли, исәннәр яшәргә тиеш. Ләкин ничек яшәргә? Менә бу сорауга беркем дә җавап бирә алмастыр кебек...

Байтимер, мәчеткә садака биреп кайтышлы, алма бакчасына сугылды. Әтисе юк иде. Әлегә хәсрәттән карт урын өстенә үк егылды. Каравылчы Сәхаби бусагада утыра. Ул, капкала Байтимер күрәнгәч, аягына торып басты. Әйтерсен, Байтимернән киләсен белеп, аны көтеп утыра иде. Сәхаби, кесәсеннән алма алып, Байтимергә сузды:

— Менә шуны бер генә булса да тешләп карачы!

Байтимер, син дә эч пошырма әле дигәндәй, кул гына селтәмәкче иде, ләкин Сәхабинен йөзенә күтәрелеп карагач, каршы сүз әйтергә батырчылык итмәде, алманы кулына алып, кесәсенә шудырды.

Камай, килеп керешкә, Сәхабидән су сорап алды. Өйалдында торган су савытыннан бер чүмеч тутырып алды да әүвәл үзе йотып куйды, аннары Байтимергә сузды:

— Су эч! — диде ул боерган тонда. Байтимер янә карышмады, чүмечне кулына алды.

— Су эч син, Байтимер абый! Су эч! — диде Камай. — Кайгы килгәндә дә су эч! Шатлыгын булса да, су эч! Сүгенәсен килсә дә, су эч! Жырлап жибәрер алдыннан да су эч! Су эчегез! Су!

Баскычтагы табакта алма өелеп торса да, Сәхаби Камайга алма тәкъдим итмәгән иде, анын әлегә сүзләреннән соң кулына ике алма алды һәм аны Камайга сузды:

— Алма аша! Төмлө! — диде ул, Камайның йөзенә туры карап. Башкалар күрешкәндә яисә йөзенә текәлеп сөйләшсән, башларын боралар, карашларын яшерәләр, Камай исә туп-туры сина төбәлеп тора. Сәхаби бу килгәндә анын шул гадәтенә игътибар итте һәм мона бик тә күнеле булды.

— Су — боек әйбер! — дип куйды Сәхаби һәм аларның икесен дә алма бакчасы буйлап алып китте. Ул боермады, әйдәп чакырмасы, Сәхаби артыннан ихтыярысыз иярделәр. Байтимер, кесәсендәге алма исенә төшөп, аны алып капты. Шулчак кинәт бар гәүдәсенә каз тәне чыккан кебек булды, аннан соң тәне кызыша башлады, әлегә халәт артыннан ук йөрәге күкрәк читлеген ватып чыгардай булып тибеп алды да беркавымнан ул, тынычланып, жанына ниндидер жинеллек килде. Якыннары вафатыннан соң Байтимер беренче тапкыр ирен читләре белән генә булса да елмаеп куйды, хәтта шаяртасы да килде. Үзеннән чак кына алда атлаган Камайның аркасына орынып: «Алма аша син, Камай, алма аша! Судан да яхшырак!» — диде. Сәхаби анын сүзләрен ишетте һәм үзәлдиһа сөйләнгән кебек кенә: «Су — боек әйбер!» — дип кабатлады.

Алар алма бакчасының аргы ягына ук килеп жигтеләр, Байтимер әле игътибар итте: бу баштагы рәшәткә күчәрелеп, анда берничә кишәрлек буш жир хасил булган. Ул сораулы карашын Сәхабигә төбәде.

— Барыбер әрәм ята бит! Камай, мин сина шәп үсентеләр бирәм! Көз көне икәү монда яшә алмагачлар утыртабызмы? — диде ул, Камайга таба борылып.

— Син утыртырсын! Мин су сибәргә яратам! — диде Камай.

— Су — бөөк айбер! — дип кабатлады Сәхаби. Һәм ул, ин кырыйдагы алмагачның ин аскы ботагыннан алма өзеп, аны янә Байтимергә сузды:

— Синен мондый алма ашап караганың юк! — диде. Байтимер аның теләгенә берсүзсез буйсынды, алманы учы белән генә сөрткәндәй итте дә авызына капты. Кинәт дөнья яктысы сүнде! Алдында бары бер көлтә нур ғына иде, әлеге нурны күз карашы үз эченә йотты, ул бар күзәнәкләре аша таралып, ана монарчы татып карамаган нидилер рәхәт жылылык биреп тора башлады. Менә дөнья уты янадан кабынды.

— Ут — мәнгелек ул. Бер кабына, бер сүнә. Барыбер мәнгелек, — диде Сәхаби. Һәм шуннан соң алар өчесе дә, фани дөньяга яна кире әйләнеп кайткандай, алма бакчасы, быел котырып унган жимеш, алманы ничек, кая урнаштыру хакында сөйләшәргә керештеләр.

— Тиздән үзебезнең алмадан сулар, соклар чыгара торган заводыбыз аякка басачак, — диде Байтимер. Шулчак Камайның башына агачтан бер алма өзәлөп төштө. Камай әүвәл моңа үзе дә аптырап китте. Үләнгә тәгәрәгән эре кызыл алманы күргәч кенә көлөп жибәрде:

— Минем башка алмалар ява башлады монда! Байтимер абый, шуның өчен ул заводның директоры итеп мине куярсын әле, яме? — диде.

— Син — завод директоры, алайса алдан ук чимал ягын кайгырта башла. Күрше-тирәләрдән. Ә мондагы алмаларны кибеткә куябыз. Халык шул килеш ашасын, — дип куйды Сәхаби һәм Байтимергә карады. — Бу алмаларны күбрәк балаларга ашатырга кирәк, — дип өстәде. Байтимер ана жавап кайтармады, кулындагы алманы тагын бер тешләп алды да капка ягына таба борылды.

Алма бакчасында чакта фанилыктан чак кына аерылып торган Байтимер, капканы ябуга, Камайның кулыннан алды да:

— Бакча каравылчысы Сәхаби сина ошыймы, Камай? — дип сорады. Камай әүвәл инбашларын сикертеп куйды, беркавым дәшми торганнан соң:

— Сәер ул, әллә нинди. Шәп кеше үзе! — дип куйды. Байтимер, Камайның әлеге сүзләреннән пырхылдап көлөп жибәрмәс өчен, учы белән авызын каплады. Күзеннән яшь атылып чыкты. Аның бу халәтен сизгән Камай аптырап ана карады:

— Нишләп? Дөрөс әйтмимме әллә, Байтимер абый?

— Дөрөс әйтәсен, Камай, дөрөс, — диде Байтимер, әмма бу юлы көлүен яшерә алмады. Камай үзе дә көлөп жибәрде һәм:

— Әй, Байтимер абый, синен кәеф кенә әйбәт булсын! Мин үземне дә дурак дип атарга риза, — диде куанып. Байтимер сак кына аның жилкәсенә орынып алды:

— Кем сина алай дип әйтә соң әле, Камай?! Юк сүз сөйләмә, яме!

Камай кинәт житдиләнеп китте. Аннары берәз дәшми генә атлаганнан соң, Байтимергә күтәрелеп карады да:

— Беләм мин, Байтимер абый! Элек авылда сине дә «Байбулат жүләр» дип әйтә торганнар иде. Хәзер әйтмиләр бит. Берәү дә әйтми. Син хәзер Байтимер Байбулатович! Аптырама син, Байтимер абый, үзләре жүләр алар!

— Кемнәр?

— Әүвәл сина, хәзер мина жүләр дигәннәр, — дип сүзне очлап куйды Камай. Байтимер аның фикерен куәтләп бер сүз дә әйтмәде. Камайны авылда чынлап та «тиле»гә санаганның ул яхшы белә иде. Бары көрсенеп кенә куйды агрофирма директоры Байтимер Баймурзин.

Камай ана бер кызык сөйлим дип авызын ачкан иде, юлда каршыларына килүче машина күренде. Байтимер шофёрын ерактан танып, утырмыйбыз дигәндәй, кул ишарәсе ясады. Исәбе янәшәдәге фермага кереп чыгу иде.

— Мин кермим фермага. Киттем, кайтам! — диде Камай һәм авыл ягына таба борылды. Аның бу сүзләреннән Байтимер янә көлемсерәп куйды. Чөнки сонгы очрашуда Камай ферма турында: «Сьер тизәге белән болыннарны, су буйларын пычратып ятасыз шунда! Тагын алма бакчасы ғына үстерсән инде шунда! — дигән иде белдекләләнеп. «Алла бәндәсе», — дип уйлады Байтимер, авыл ягына таба жинел-жинел атлап барган Камай ягына карап. — Их, бу сәерлеге дә булмаса! Нинди акыллы егет үзе».

Камай, үзе әйткәнчә, бер дә жүләр түгел, киресенчә бик акыллы, талантлы егет иде. Ходай Тәгалә ана яшәтән төрле яклап сәләт биргән. Мәктәптә укуында ук ул, кайда туры килә шуннан тимер-томыр жыеп, машина ясап чыкты. Машина ғынамы әле, Камайның бу тәгәрмәчле арбасы суда да йөзә ала иде. Беркавымнан ул, техникага кул селтәп, атлар белән женләнә башлады. Мона сәбәп тә бар иде: Ябалак урманының аргы ягында кемдер ат заводы салып куеп, нәселле атлар кайтарттырды, Камай да шунда ияләште. Камайның әтисе тирә-якта даны чыккан атаклы умартачы иде. Жамали абый башкаларның умарталары оя-оя үлеп-кырылып беткәндә дә, жәен-көзен мул итеп бал аерта, аның балын сатып алырга әле дә чиратка язылалар.

Мәктәпне тәмамлагач, Камай университетның биология факультетына укырга барып керде. Тик өченче курстан сон ташлап китте. Камайны армиягә алдылар. Армиядән кайтуга, егет, беркем белән дә кинәш итеп тормастан, Мәскәү университетының философия һәм политология бүлегенә укырга керде. Берничә елдан Камайны университеттан куганнар икән дигән хәбәр чыкты. Чынлыкта исә Камайны университеттан укый алмаганы өчен түгел, «Татарский вахабизм или основная беда России» дигән темага лекция укыган вакытында бер яһүд профессорына авторучка аткан өчен кудылар. Авыл халкы низагның эченә кереп тормады, чөнки барыбер анлап житкermәсләр иде.

Әлбәттә, Камайга «тигәнәк» кушаматы бүтән вакыйгадан соң тагылды. Аларның авылы шөһәргә терәлөп үк торганлыктан, Әллүки күленә каладан ял итәргә кайтучылар күп иде. Яшылар еш кына палаткалар корып ята. Үз артларынан чүпләрен дә жыя белмәгән тавышлы кунакларны авыл халкы, әлбәттә, бер дә ошатмый, ләкин каршы төшеп сүз әйтергә дә куркалар иде. Чөнки ул кала яшыләре кичләрен ниндидер кыргый һәм дорфа музыка акыртып кына калмыйча, мылтыклардан атып та күнел ачарга яраталар.

Мәгълүм ки, Әбелхәйт чишмәсенен суын айга бер мәртәбә күл суы кимегәндә генә авыз итәргә була. Күлнен көньяк ярында исә, берсеннән-берсе чиратлашып, вертикаль буенча урнашкан тагын өч чишмә чыга, аларның да һәрберсенен аерымы исеме бар. Иң астагы чишмә суы күкертле водородка бай, шуна күрә исеме дә «Сихәт» суы, аннан чак кына өскәрәк менеп чөлтерәгән чишмәне халык «Көмеш чишмә» дип атый, чөнки андагы су составында көмеш барлыгы ачыкланды. Иң югарыдагысы исә тегеләре кебек бертуктаусыз агып тормый, югалып тора да, нәкъ ай тулган вакытта бер атна тирәсе кешеләрне суы белән сыйлый иде, шул сәбәпле монысы халык телендә «Ай чишмәсе» буларак йөри. Күл тирәсендә мондый женнор туге башлангач, кинәт кенә «Сихәт» чишмәсенен суы качты. Кешеләр белән бергә маллар да бик яратып эчә торган әлегә чишмә кипкәч, сьерлар бозауларын ташлый башлады, атларны ябага басты, сарык-кәжәләрнең йон-мамыклары коелырга кереште. Чөнки әлегә чишмәләр кыш буге да катмый, халык үзе дә суны шуннан эчә, малларны да әлегә чишмә сулары белән сыйлый торган иде. Күрше авыллар байтамактар хакында шаяртып та, чак кына көнләшеп тә бугай: «Тау башындагыларның (Байтамакның халык телендәге икенче исеме «Тау башы» иде) бозаулары да чишмә суы ғына эчә» — дип төрттерергә яраталар. Арттыралар, әлбәттә, көнчелек тә көчле: «Сихәт» чишмәсенен суын яна туган бозау аякка басып

килгәндә генә эчертәләр, атлар белән кәжә-сарыклар исә көтүдән кайтышлый шул чишмәләр агып торган күл суы белән сыйланырга яраталар иде.

Бу хакта күл янына килеп туктаган яна бер яшьләр төркеменә әйттеп, моннан китүләрен үтәнгәч, арада чак кына сугыш чыкмады. Икенче тапкыр шундый төркемгә фермадан эштән кайтып килешли зоотехник Фәһимә шелтә белдерде. Үгез чаклы бер егет ана аты-юлы белән сүгенеп кенә җавап кайтарды. Фермада эшләсә дә, сүгенү сүзен ишетмәгән Фәһимә әүвәл аптырап калды, аннары урысчалатып «Чү сказал! Чү?! Чү?!» — дия-дия, машинасы янында кайнашкан әлеге шәрә егет кисәге янына таба китте. «Что слышала, коза!» — дип теге тагын дорфарақ җавап биргәч, Фәһимә, жирдән бер агач түмөрән иелеп алып, егеткә томырды. Черек түмәр тегенен күкрәгенә килеп бәрелде дә, рикошет ясап, машинаның ачык төрәзәсе аша салонга кереп китте, анда нәрсәнендер чылтырап ватылганы ишетелде. Тавышка ярымшәрә төнле бер кыз сәләмәсе килеп житте. Бу егеткә исә көч кенә өстәде бугай, ул Фәһимә янына атылды һәм көтмәгәндә гөрселдәп ком өстенә ауды. Фәһимә тегенен жан жиренә тибеп өлгергән иде. Тавышка калганнары да йөгереп килделәр һәм, комда бөгәрләнеп яткан иптәшләрен күрөп, аптырашта калдылар. Моны карап торган нечкә сыйраклы кыз зәңгәр тавышы белән чәрелдәргә кереште: «Это она! Это она! Камень бросила!» — дип алдашты ул. Төркемдәге ике салмыш егет үзенен бу кыюлыгынан аптырап басып торган Фәһимә янына таба атладылар. Нәкъ шул чакта күл буенда Фәһимәнән ире Хәсәннен пәйда булуын күрегез әле сез! Хәсән «ә» дигәнче тегеләрнен икесен ике якка сугып очырды да, бу гына ачуын басмага, янәшәдә торган жинел машинаны күлгә тәгәрәтеп төшерергә ниятләп, күтәрөп кырынайтты, тик соныннан кире уйлады, күл суын пычратасы килмәде бугай. Машина кырын килеш торып калды.

Әлеге вакыйгадан соң өч көн узды дигәндә, төнлә ут чыгып, Хәсәннәннен мунчалары янып бетте. Өйне саклап калдылар. Авыл халкы пошаманга төште. Күл буена ял итәргә килүчеләр дә туктап торды торуын. Тик озакка түгел, атна-ун көн дигәндә башка төркемнәр күренә башлады.

Бу вакытта Камай урманда иде. Әтисенен умарталарына бер аю ияләнде. Жамали абыйның автомат-винтовкасы өстенә Калашников автоматы да бар. Әлбәттә, ул умарта тоткан Аю урманында законсыз «калаш» белән дә иркен йөрөп була, ләкин аны барыбер, кирәге чыга калса дип, бик ерак яшереп саклый. Жамали агай беркатлы кеше түгел, аюны атып кына мәсьәләне хәл итеп булмаслыгын аңлый. Турыдан-туры һөҗүм булмаса, әлбәттә, ул яшереп куйган жиреннән «калаш»ны кулына алмаячак та. Эмма Камай башкача уйлый иде. Автоматны әтисенә үзе алып кайтып биргәнлектән, карап торганда Калашников автоматы икәнлеген танып булмаслык дәрәжәдә үзгәртте. Һәм әтисенен ярты умартасын харап итеп киткән юньсез аюны ауларга чыкканда, аю капкыны белән бергә әлеге «калаш»ны да алды. Дөрестән дә, урманда аннан берәү дә (умартачы малае икәнлеген беләләр бит) нинди автомат-мылтык асып йөрисен дип, лицензия таләп итмәячәк. (Татар бүресен дә, урыс аюын да котырта күрмәгез; халыкта корал бар! Алар хәзер элеккеге вакыттагы кебек сөнәккә ябышмаячаклар, фәкыйрьлектән түзәр әмәлләре калмаган очракта шул яшерен коралларын табып алырга мөмкиннәр!) Аннан соң, ни дисән дә, бу якларда төрле яктан даны чыккан, дөрөсрәге, атаклы Камай бит әле ул! Шуна күрә Камай аюга барганда үзе белән «калаш»ны алуны кулайрак күрде. Аның белән һәртөрле ерткычка, шул исәптән аюга да берүзен каршы торып була. Дан дигәннән, Жамали агай малаена «Тигәнәк» дигән кушамат ябышып калса да, Камай аның өчен дөньядагы иң акыллы, иң яхшы, иң-ин зирәк бала иде. Шуна күрә ул Камайның автомат асып йөрүенә каршы килмәде. Тик автомат саклык чарасы буларак кына кирәк Камайга. Аның исәбе әлеге карак аюны капкынга эләктерү бит. Капкынны ул үзе

ясады. Башкалар кебек анын капкыны ерткычка зыян салу өчен көйләнмәгән, башын имгәтә торган да, аягын өзеп ала торган да түгел, ошбу капкын ярдәмендә ул жанварны ат кебек «йөгәнләргә» тиеш иде.

Умарталыкка аю, гадәттә, таң белән килә. Шуна күрә Камай ауга иртүк чыгып китә. Капкынны исә умарталыктан арырак алдан ук әзерләп куйды. Ничек иртәрәк барырга тырышса да, беркөнне ул барыбер сонарды, чөнки аюның капкынга эләккәнән үз күзләре белән күрми калды. Камайның урманда аю белән очрашканы бар иде инде. Кура жилгәге өлгөргән матур вакыт иде ул. Аланлыкта Камай ерактан ук жиләк белән сыйланган аюны күреп алды. Аюның холкын белми түгел иде Камай. Шуна күрә әүвәл баскан урынында катып калды, сулыш алырга да курыкты. Аю да аны күрде. Аюның күзенә туры қарарга ярамый. Ул аны көч сынашырга чакыру дип кабул итәчәк. Урман хужасы белән кемнең көч сынашасы килсен ди! Камайның үзе белән бернинди коралы юк иде. Шуна күрә ул бер урында тынсыз басып торуйн дәвам итте. Кире якка йөгәрсән дә, файдасы юк. Аю кешегә караганда тизрәк йөгәрә, агач башына менеп китү хакында уйларга да ярамый, ул агачка үрмәләү буенча мәчелән кимен куймый. Камай аюга яны беләнрәк басарга тырышты, ялгыш күзенә қарармын дип курыкты. Бәхетенә күрә, жиләккә дип авыл хатыннары да килгән иде. Алар, аюны күрүгә, шырылдап кычкыра башладылар, тавышка аю гына түгел, хәтта юан-юан наратлар да сискәнеп, тирбәнеп алдылар. Аю качып китте. Камайның коты ботында иде бу вакытта. Аю киткәч, янында кешеләр дә булгач, кот әкрәнләп үз урынына кайтты. Тик шулчак артына борылып караса, теге аюмы, әллә башкасымы нәкъ агач янында ана қарап басып тора иде. Әгәр аю арткы аякларына басып, куркыныч тавышлар чыгарырга керешсә, бары куркытырга гына уйлый дигән сүз. Андый чакта качып та котылырга мөмкин. Ләкин бу тик ана қарап тора. Камайның аяк буыннары хәлсезләнеп, ул акрын гына жиргә чүгәләде һәм, йөзтүбән жиргә сузылып ятып, башын куллары белән тотты. Бу аю тыныч түгел иде, ул, мышный-мышный, жиргә сузылып яткан кеше янына килде һәм, киemenнән эләктереп алып читкә өстери башлады. Дәү гәүдәле соры аюга адәм баласының гәүдәсә генә бер дә авыр түгел иде. Камай үзе белән ни булганын анык кына хәтерләми дә. Аю аны қаядыр алып китеп, әүвәл ачыклыкта котырып үскән тигәнәк өстендә тәгәрәтте, бу «абәт»кә аның үзеннән башка ерткыч жанвар орынырлык булмасын диптер, бәлки? Шуннан соң яфрақлар, ылыс белән һәйбәтләп күмеп куйды. Яфрақ, тигәнәккә ябышып, ул бу вакытта, Шүрәлене, доресрәге, әллә ниткән сәер жанварны, «кар кешесе»н хәтерләтә иде. Аю яныннан киткәч тә, бик озак тынсыз ятты әле ул. Күрәсен, урман хужасы ач түгел иде. Ул тигәнәккә төрөнгән Камайны кичке ашқа яшереп куйды булса кирәк. «Тигәнәк» дигән кушамат шуннан соң куптарып алып булмаслык итеп ябышты егеткә. Жүләр дә, тиле дә түгел, нәкъ менә «тигәнәк». «Тиле тигәнәк буге сикерер», дигән әйтемне дә әлегә кушаматны уйлап тапкан халык ижат иткән иде шул. Өстәвенә, аюдан курку егетнен психикасына да бәрде, ул вакыт-вакыт ялгыш сүзләр ычкындыргалый иде. Шул рәвешле «тиле» дигәнә дә егеткә туры килеп тора сыман иде. Ләкин авылда Камайны яраталар, шуна күрә аны берәүнен дә «тиле» дип кимсетергә теле бармады. Хәер, «Тиле тигәнәк буге сикерер»нен «тигәнәге» барысын да аңлата иде бу очракта... Аннан соң авылда ин акыллы, укымышлы кеше дә түгелме соң әле умартачы Жамалетдин малас Камалетдин?... Бу илдә артык күп белгән, туры сүзле, кыю һәм бик акыллы кешегә сәер күзлек аша қараганның да онытып жибермик...

Капкынга эләккән аю, күрәсен, ычкынырга тырышып қараган, ләкин барып чыкмагач, хәлдән таеп, тынып қалган иде. Қаршында кеше күргәч, ул тагын ярсый башлады. Камай әүвәл автоматны көйләп куйды, аннары, акрын-акрын, тозақтагы жанварга таба бара башлады. Аның ике аягы да қалын чылбыр

белән богауланган (Камайның махсус жайланмасы), өстәвенә борынына йөгән киертелеп, муенында юан аркан иде. Камай арканның агачка бәйләнгән очын чишеп алды да, нишләтергә инде сине дигәндәй, ярсып үкәргән аюга карап басып тора башлады. Жиләк кайгысы качкан хатыннар, кызу-кызу, авыл ягына таба йөгерергә тотындылар да аннары, тозактагы аю янында басып торган авылдашлары Камайны күрөп, туктап калдылар. Тик озак тормадылар, янә, кырын карый-карий, юлларын дәвам иттеләр. «Курыкмагыз! Йөгәнләдем мин аны! Хәзер атланып авылга кайтам!» — дип кычкырып калды Камай артларынан. Шулай дип шаяртса да, үзе аюны нишләтәсен һаман белми әле. Шулчак аның башына аю янында автоматтан атарга кирәк дигән фикер килде. Автомат тавышын ишеткәчмә, бәлки, дары исеннәндер, куркыныч аю юашиланып калды, бәргәләнми, чылбырны өзәргә тырышып тартылмый башлады. Камай, кулындагы автоматын атарга әзер тотып, аюга тагын да якына килде, дөһшәтле ерткычның күзләренә карады. Тегесе чарасызлыктан аптырап калганмы, әллә Камайга гына шулай тоелдымы, аю башын читкә борды. Аның бу мәлдә нинди халәттә икәнлеген чамалап булмый, чөнки аюларның йөзләрендә бер генә жыерчык та кыймылдамаячагын ул белә. Бу жанварның кардәшләре белән аралашу өчен кирәкле мимикасы юк, чөнки ул урманда ялгыз башы яши. Менә аның күзләре Камайга мөлдәрәп караган кебек булды. Бу чаклы да дөһшәтле, көчле-куәтле һәм куркыныч жанварның мондый карашын күргәч, ул бик аптырады, аны шулчак ниндидер таныш булмаган тойгы биләп алды: әйтерсен, каршында урман ерткычы түгел, ә аркандагы бер мүкләк сыер басып тора!.. Бу тойгы Камайга ниндидер яна көч бирде, ул хәтта, тагын да якына килеп, аюның башынан да сыйпарга уйлаган иде, әмма курыкты, барыбер шикләнде. Камай аюның борыны янына автоматын якин ук китерде, аннары агачка үрелеп, андагы жайланманың озын ефәк жебен кулына алды. Янында үзе белән алып килгән бер агач савыт тулы бал бар иде. Савытның махсус бәйләнгән бавын, мылтык көпшәсенә киертеп, аюның муенына элде. Ерткыч сискәнәп китте: дары исеннән соң борынына килеп сыланган тәмле бал исе аны бу мәлдә бик аптырашта калдырды. «Чыбыркы һәм прәннек», — дип пышылдады Камай үзәлди. Бу гамәл дә алдан ук уйланылды, Камай аны тагын кабатлады: автомат, тимер, дары һәм бал исе. Аларның исе ерткычның борынына чиратлашып та, берьюлы да киләләр иде. Камай, кулындагы бауны тотып, артка чигенә барды һәм, аюдан күз күрмә ара киткәч, автоматтан һавага ата башлады, шул арада каты итеп кулындагы бавын да тартып жибәрде. Аюның муены, шуның белән бергә аяклары да, тозактан ычкындылар, тик борынындагы богау гына шул килеш калды. Үзән иректә сизгән аю автоматтан аткан тавыш астында урман ешлыгына кереп югалды. Бу вакытта аның сизгер борыны муенына асылган бал төмән дә тоярлык түгел иде, ул чабуын белде. Беравыктан, агач кәүсәсенә ышкынып, ул борынындагы богаудан да котылачак һәм, инде төмән тынычланып житкәч кенә, муенына асылынган агач чиләкне, алгы аяклары белән ипләп кенә салдырып, тәмләп балдан авыз итәчәк иде. Күпмедер вакыттан соң үзенң нинди хәлдә калганын да онытачак, үч алу өчен Камай исе килгән адәмне дә эзәрлекләмәячәк, чөнки ул аны жәберләмәде, кыйнамады, тик дары һәм тимер катнаш бал исе аның сизгер борыны төбөндә гомерлеккә сакланачак иде. Камай монысын биолог буларак тәгаен белә...

Шулчак ул артта ботак сынган тавышлар ишетте. Борылып караса — зоотехник Фәһимә! Ул куркыган күзләрен мөлдәрәтеп, шаклар катып, Камайга текалгән. Беркавыман яшь хатын телгә килде:

— Камай, Камай дим... Үзәң генә куркынычтыр? Ярдемгә Хәсәнне жибәримме? — диде ул һәм жавап та көтөп тормастан: «Мин хәзер, хәзер!» — дип авыл ягына борылды. Тик шундук йөгереп китмәде, Камай янына кабат

килде дә, үзалдына сөйләнә-сөйләнә, көтмәгәндә анын битеннән үбеп алды: «Рәхмәт, Камай, ярдәмгә Хәсәнне чакырырга уйлаганың өчен!» Беркавымнан бу матур яшъ хатыннан жилләр искән иде инде. Аның кыланмышын ничек бәяләргә дә белмичә аптырап басып торган Камай шулай ук үзалдына: «Аюга каршы Хәсәннән белән түгел, синен белән барыр идем мин!» — дип куйды.

Аю тотуы турындагы хәбәр авылга Камайның үзеннән алдарак кайтып житте. Хәтта кайбер беркатлыраклар аны аюга атланып кайтыр дип тә көттеләр. Тик бу юлы Камай аюсыз гына, ялгыз башы кайтып керде һәм: «Агачка бәйләп калдырдым! Каешым черек булып чыкты. Яхшырак йөгән кирәк!» — дигән хәбәр салды. Авыл халкы моңа ышанды. Чөнки жиләк жыючы хатын-кызлар агачка бәйләнгән ерткычны үз күзләре белән күрделәр ләбаса! Шунун өстенә Фәһимә кыюсыз гына: «Ышанмасагыз, Хәсәннән сорагыз!» — дип тә әйткәләде. Тик ни өчен нәкъ менә Хәсәннән сорарга? Анда Хәсән дә булган дип әйтми бит Фәһимә, Хәсәннән сорагыз гына, ди. Әллә аю тотканда, Камай янында Хәсән дә булганмы икән? Мондый мәгълүматны бирми хатын. Ә батырчылык итеп Фәһимәнән үзеннән төпченеп сорау яхшы түгел, авылдашлар бары, шулаймыни дигән кыяфәт чыгарып, башларын гына кагып куялар.

Камай әйткән сүзендә тора торганнардан иде. Ул шундук Байтимер янына китте һәм, аннан акча алып, Казанга ук юл тотты. Өч көн уздымы икән, Камай авылга тагын әйләнеп кайтты, тик бу юлы ул аю белән бергә иде. Аны күл буена алып төшеп, агачка бәйләп куйдылар. Бар халык жыелды. Тигәнәк Камайның күл буенда аю биеткәннен бар халык кул чаба-чаба тамаша итте. Ана бик теләп озын Хәсән дә булышып йөрдә. Әлегә ерткычның цирк аюы икәнлеген Камай үзе һәм авылда тагын бер кеше генә белде.

Шушы вакыйгадан соң күл буенда шалаш-чатырлар корып, төн куна-куна ял итәргә жөрәт итүчеләр бетте. Хәбәр тиз һәм бик еракларга таралучан шул!.. Сихәт чишмәсе янында акырып-бакырып жыр жырлаулар, ямьсез музыка уйнату түгел, тавышынны күтәрәп сөйләшәргә дә ярамый. Чишмә агуыннан шып туктаячак иде. Хәтта кайберәүләр Сихәт чишмәсе үзе янына кара уйлы кешенән килгәннен дә сизә икән, дип сөйли! Менә бит, Алла рәхмәте!..

Исламда исә суның файдалы якларына гына түгел, аның эчке мәгънәсе хакында да әйтелгән. Шәригать сүзе дә мәгънәсе ягынан суны аңлата. Борынгы гарәп сүзлекләрендә шәригать — суга илтә торган урын, дигән төшенчәне белдерә. Ул икегә бүленә: шифа һәм ширәб. Шифалы су ярдәмендә сусауны басарга мөмкин булса, ширәб исә суның үсемлекләргә сугару мәгънәсе хакында сөйли. Кайнап пар бәрәп торган болганчык су исә кяферләр өчен жәза. «Ул көнне аларга эчәргә кап-кайнар су биреләчәк. «Көферлек итеп, (Аллаһны) инкар иткәннәре өчен, аларга кайнар су вә хәтәр газап булачак». Гөнаһтан сакланганнарга вәгъдә ителгән хак динне ихлас тотучы (мөселман) белән яман эшләре үзенә яхшы булып күрүгән һәм нәфес һавәслегенә дучар булган (кяфер) бертигез булырмы? Гөнаһтан сакланганнарга вәгъдә ителгән жәннәтнен сыйфаты шулдук ки: анда төсе, исе-тәме, асылы бозылмаган сулар агып торучы чишмәләр; әчеми торган сөт елгалары, күнел күтәрүче, ләззәтле ширбәт арыклары, сыек бал ага торган ермаклар булып. Теләгән кешегә — төрлө-төрлө жимешләр. Раббыдан ярлыкау булып. Болар (ожмахтагылар) мәнгелек утта калган һәм эчәкләрен, ашказаннарын телгәләүче кайнар су эчүчеләр белән бертигез булырмы? «Муеннарына тимер богаулар һәм чылбырлар белән уралган хәлдә, алар кап-кайнар суга кертеләчәк. Шул рәвешле су берәүләргә ләззәт булса, кяферләргә газаплар да китерәчәк. Берәүләргә су — татлы ләззәт, икенче берәүләргә газап. Кяфер булмаганнар өчен ул татлы ширбәт кебек булса, калганнар өчен ачы һәм тозлы булып».

«Су, яшеллек һәм яктылык Жәннәтнен төп билгеләре булыр», диелә хәдисләрдә.

Хәер, Коръән тәфсирләрендә әйтелгәнчә, кеше үзе дә бер тамчы судан яратылган лабаса! «Адәмне туфрактан халикь кылды, сонра нәселегезне үрчетер өчен, сезне бер тамчы судан, сонра ул суны оешкан кан кылды, сонра төзеп бетергәч, бала хәлегеzdә анагыздан тудырадыр.»

Су жирдәге тормышның бишеге кебек, чөнки аның өчтән бер өлеше су белән капланган. Ин гадимә балардан башлап адәм баласына кадәр житмеш-сиксән процент судан тора. Ана карынында чакта ук бала суда ята, тугач та аның организмында житмеш биш процентка хәтле су була. Өлкәннәрдә ул алтмыш-алтмыш биш процент, баш миенен сиксән биш-туксан процентын алып тора, канда исә — сиксән дүрт процент. Галимнәр исәпләвенчә, суда бик күп мәгълүмат саклана, ул аны әүвәл үзенә яза, сендерә, саклый һәм организмның төрле өлешләренә төрле формада тапшыра ала.

Бала организмындагы суны тәшкит иткән молекула-кисәкчәләреннән төзелешә, димәк, сыйфаты, ин камил хәлдә. Еллар узу һәм төрле авыруларга тару белән, ул үзгәрә. Шуна күрә дә кешенен сәламәтлеге организмда суның төзелеш-структурасы нинди булудан тора.

Су хакында бу кадәресен генә һәм әле боларга өстәп Библия буенча да яхшы белгән Кирилл атакайны да якын-тирәдә чишмәләр типмәве бик борчый иде. Хәер, сөйләүләренә караганда, чиркәү астындагы елгада элек берничә чишмә булган булуын. Тик шуннан арырак дунгыз фермасы торганлыктан, әүвәл әлегә инеш-елга сазлыкка әйләнсә, шуның белән бергә чишмәләр бөтенләй үк юкка чыккан. Кирилл атакай күршәдәге Баймурзиннан көнләште. Алар суның кадерен беләләр...

Байтимер Баймурзин, күрәсен, беренче эш-адымын юкка гына Әллүкидәге чишмәләренә тазартудан башламагандыр. Ул хезмәт иткән космодромнан ерак түгел, Манжыла-Ата дигән изге тау һәм үзәнлек урын бар (Кыргызстан территориясенә керә). Байтимер анда дуслары белән берничә мәртәбә барды. Бу хәл галәмнән кайткач булды һәм нәкъ менә шуннан соң үзләренен Байтамактагы Әллүки чишмәләре бик еш төшенә керә башлады!.. Туган ягынын жир-су кадерен тагын да яхшырак аңлау, белү өчен, күрәсен, Туган яктан гына түгел, Жирнен үзеннән дә аерылып торырга кирәк булгандыр!.. Манжыла-Ата үзәнлегендә һәм тавында тугыз сикхәтле, изге чишмә бар. Кайберәүләр ике дистәдән артык дип сөйли. Шуларның тау башындагысы тагын да шифалырак санала. Чишмәләреннән тау итәгендәгесенен суы тонык-болганчык кебек. Аның суы эчке органнарны чистарта, диләр һәм ул кыш көннәрендә дә бозга әйләнми. Икенчесе, суыннан тимер төме килеп торганы, салкын һәм ул матдәләр алмашуын көйли, нерв авыруларын дөвалый икән. Шунысы кызык: әлегә чишмә суы наркоманнар өчен дә дөва булып тора, башка яман гадәтләренә дә юып кына төшерә, ди! Бер чишмәнән суы белән баш-битенне, күзләренне юсан, күз күрүе яхшыра, чукраклар исә ишетә башлый дип тә сөйлиләр. Көч-күәт бирә торган тагын бер чишмә бар Манжыла-Ата тавында. Анда яна туган балаларны алып киләләр. «Илем» дип аталган чишмә исә ижат кешеләренә илһам өсти икән! Әлбәттә, боларның берсе дә хорафат түгел, чишмәләреннән мондый тәэсир көче бик әүвәл заманнардан килә инде!..

Барысы да синең кодрәт илә, йа Әл-Мәнигь!..

Дөвәмә киләсе сәндә

Гәрәй
Рәхим

ГОМЕР БУЕ ЯНА-ЯНА ЯШӘ ИДЕҢ!

Каян килә

— Каян килә, туган халкым, синен
Ирекле бер халык булуын?

— Барыбызны уртақ иткән зур юл,
Барыбызга ирек биргән ул юл —
Тарихлардан килгән юл, улым!

— Каян килә, туган республикам,
Илдә йолдыз булып балкуын?

— Минә йолдыз итеп балкытучы,
Республика итеп яктыртучы
Тырышлыгы туган халкыннын.

— Мәскәүдәге затлы, зур залларда
Гөрләп узды Тукай кичәсе.

— Бәйрәм монда килеп житсен өчен
Кирәк иде әле, улым, баштан
Тукай жанын, рухын кичәсе.

Ватаның бармы?..

Урыс иле көчәйсен, дип,
Күпме көч куйган татар!
Сибелгән дә, таралган да,
Үз илен жуйган татар.

Р.Корбан

Үз жирен жуйган шул татар.
Иле юк инде анын.
Ә туган халкым рухында
Саклаган илнең жанын.

Гөрөй РӘХИМ (1941) – Татарстанның халык ялчысы, Г.Тукай исемендәге Довлат премиясе лауреаты. Биш томлык «Сайланма әсәрләр» һәм төрле телләрдә басылган күпсанлы китаплар авторы. Казанда яши.

Туган ил жаны йөрәктә —
Шулдыр бәхетләребез.
Илне сактый хәтерләрдә
Бөек шәхесләребез.

Туган ил ул Кол Галинен
Йосыф кыйссаларында,
Тукай, Такташ, Туфаннарнын
Шигырь кысаларында.

Туган ил ул «Кара урман»,
«Тәфтиләү», «Әллүки»дә.
Татар жыры, татар моны,
Татлы һәм жанлы көйдә.

Шул көйләрне марш итеп
Татар чыккан яуларга.
Европада, Азиядә
Рәсәйгә ил яуларга.

Тик аптыраш...
Рәсәй һаман
Урыс иле булалмый—
Чөнки ул татар илен дә
Үз иледәй тураклый.

Күрчә, бүген бу Рәсәйне
Рус иле дип булмый бит.
Күпме генә санасан да,
Йөзгә берәү тулмый бит.

Тарих ул шундый үзсүзлә,
Замана шундый кырыс—
Туган илкәң кая сон,
Ватаның бармы, урыс?..

Безнең чор кешесе

XXI гасыр хакыйкәте

Аюдан курыкмый кеше,
Бүредән курыкмый кеше,
Таулардан курыкмый кеше—
Кешедән курка кеше.

Кояшка ышана кеше,
Әкияткә ышана кеше,
Хыялга ышана кеше —
Кешегә ышанмый кеше.

Болынны ярата кеше,
Чәчәкләр ярата кеше,
Чишмәләр ярата кеше—
Кешене яратмый кеше.

Таннарга соклана кеше,
Йолдызга соклана кеше,
Үзенә соклана кеше—
Кешегә сокланмый кеше.

Менә шундый кеше инде
Безнең чордагы кеше.

«Бу шигырьдә тулысынча
Ачылмаган бит кеше», —
Диячәк кайбер кеше.
Моңы әйтәчәк шигырьдә
Тик үзен күргән кеше...

Әнкәем

Йөрәккә дәрт бирә,
Тәнемә көч өрә
Өзелеп, балам, дип әйткәнен.
Син — минем яклаучым,
Бәладән саклаучым,
Бердәнбер кинәшчем,
Әнкәем!..

Тормышлар авыр, дип,
Талчыктым, ардым, дип
Зарланып бер сүз дә әйтмәден.
Күп газап кичерден,

Кызганмый көченне,
Җаман да эшләден,
Әнкәем!..

Гомерен узды, дип,
Картайдын, туздын, дип,
Беркайчан, беркайчан әйтмәмен.
Син — мәнге яшь кеше,
Күнелләр яшьлеге—
Гел кызлар кебек син,
Әнкәем!.. Әнкәем!.. Әнкәем!..

Менә шундый хәл

«Мәхәббәтнең иң югары формасы— гашә».
(Бер фәйләсүф әйтмә)

Малайлыктан егетлеккә күчкән,
Берәз исәр чагым булгандыр.
Мәхәббәтне аңламыйчадырмы,
Санламыйчадырмы,
гаилә корганмын.

Мәхәббәткә пародия булып
Басып торам тормыш алдында.
Тормыш мине ерак жибәрми дә —
Кочагына тартып алмый да.

Шигырь яз дип, кулга каләм бирә —
Илһам ал дип, бирми мәхәббәт.
Янгыр болытыннан ишәп ява —
Сөю болытыннан — сибәләп.

Эшкә уныш тели уң кул белән —
Мәхәббәттә суза сул кулын.
Төшләремә сөю булып керә —
Кочагымда ята «ул» булып.

Юлга чыксам, чыбыркылап куа —
Сөюдә селтәми камчы да.
Үз газабын чүмеч белән суза —
Мәхәббәттән бирми тамчы да.

Сөю уты белән янганнарнын
Йөрәген дә күр, ди, утын да.
«Кызын!» — диеп шулай кояш бирә —
«Ян!» — дип бирми сынар шырпы да.

Тормыш мине ерак жибәрми дә—
Кочагына тартып алмый да.
Мәхәббәткә пародия булып
Басып торам тормыш каршында.

Менә шундый хәл...

Боз сөңге

...гә

Күзләреннән синен чаткы чәчә иде,
Кил дөньяма, кунак бул, дип дөшә иде!
Учак кебек шушы ут-карашта
Гомер буе яна-яна яшә иден!

Тик нишлисен, ул карашлар салкынайды...
Гыйнвар дигән рәхимсез бер салкын айны
Мин татыдым —

Тәннәрәмә утлар яккан
Мәхәббәтә боз сөңгегә якынайды.

Кылыч булып кадалды ул сөңге мина,
Ләкин жинү китердеме бу эш сина?!
Боз-кылычын бәгыремә кадалса да,
Мәхәббәткә мондый эштән нинди файда?!

...Ә урамда рәхимсез шул гыйнвар йөрдә,
Күрмәдеме димсен?..

Моңы дөнья күрдә...

Мин ут дигән,

Учак дигән,

Ялкын дигән

Яшьлегеннән калды синен

Тик боз сөңге...

Кемгә ышанырга?..

Замана соравы

Дошман мина көрәш дәрте бирә,
Дуслар мактап мине йоклата.

Кемгә ышанырга?..

Мәңге ышанычлы

Эткәм-әнкәм күптән юк инде...

Бу дөньяда ышанырлык кешем

Калмады да кебек шикелле...

Кемгә ышанырга?..

Акчагамы?..

Әллә иреkkәмә — табышмак?!

Акча мина ирек бирә алмас,

Ирек акча бирми — ансы хак!..

Кемгә ышанырга?..

Аллагамы,

Әллә муллагамы?..

Мин аптырап калам бу чакта...

Аллага бит акча, мал кирәкми,

Ә муллага давай мал, акча!..

Кемгә ышанырга?..

Бүгенгәме?

Әллә иртәгәге көнгәме?..

Бүген барам кебек яктылыкка,

Ә иртәгә кара төнгәме?..

Кемгә ышанырга?..

Дуска... Дошмангамы?

Бу хәл мине бик нык уйлата.

Кемгә ышанырга?..

Акылгамы?

Яки хискәме?..
Хисләрем бит минем тел өр-яна!
Әмма бүген назлы хисләрен дә,
Акыл да кирәкми дөньяга.

Кемгә ышанырга?..
Күнелгәме?
Йөрәккәме әллә ышаныйм?..
Әмма аның кайсын сайласам да,
Булыр алар тормыш тышавым...

Кемгә ышанырга?..
Хатынгамы?
Әллә гүзәл сөяргәгәме?..
Хатын мәнгә әрли,

Ә сөяркә —
Иртән үләр төн күбәләге...

Кемгә ышанырга?..
И, укучым,
«Ышан мина, — дисең, — тик мина!»
Үзем үземә дә ышанмыйча,
Ничек ышаныйм соң мин сиңа?..

Кемгә ышанырга?..
Бәлки Сөзгә?..
Калганнары бар да мескеннәр...
Бик ышаныр идем Сөзгә генә,
Белмим бит мин Сөзне,
Сөз кемнәр?..

Көт

Ожмахтагы бер бакча син, туган авылым,
Ак тәнемне беренче кат юган авылым.

Жылы, татлы жыллар исә тау битләреннән,
Салкын сафлык бөркеп тора кар көртләреннән.

Әрәмәдә сайрап тора сары сандугач,
Авыл күгенә моң ята әнә ул булгач.

Тау итәкләреннән ага чылтыр чишмәләр,
Ярларына ятып дуслар сулар эчәләр.

Бер кое да юк, тел чишмә безнең авылда,
Бозланып катмыйлар алар кышкы давилда.

Күр, бер болыт ерактан безгә таба ага,
Килеп житкәч, ул тукталып авылга бага.

Кинәнегез, диеп безгә янгырын сибә—
Күз керфекләремне чиста тамчылар үбә.

Айбагарлар кояшка борылып карыйлар.
Саф жыллар каеннарның чәчләрен тарыйлар.

Танау сузып, саф һава сулылар таналар,
Казлар жепкә тезелгәндәй күлгә баралар.

Авылымны ожмах диеп әйткән сүземә
Дин әһелләре «Дәһри» дип әйтер үземә.

«Ялгышасын, шагыйрь, изге ожмах хакында,
Аның урыны жирдә түгел, кафлар¹ артында,

Жирдә булмый ул теләсән-теләмәсән дә,
Ул була тик теге дөнья биләмәсендә...»

¹ Кафлар — каф таулары.

Хөрмәтле дин әһелләре, гафу үтенәм,
Мин бит дини ождахны да бар диеп беләм.

Әмма дини генә түгел, жири² ождах та
Чәчәк ата, бәхет бирә мин туган якта.

Исән чакта синдә яшим, жири ождахым,
Көт, килермен озакламый, дини ождахым!

Галәми бер мизгел

Айлы төн...

Минем күләгәм

Арттан ияреп бара.

Бу — Жир кылган сурәт түгел,

Галәм сурәте, кара!..

Ай яктысы белән Галәм

Ясый минем сурәтне.

Мин монда тик бер натуращик—

Галәм монда куәтле!..

Ясадык минем сурәтне

Галәм һәм Мин — аптыраш...

Бу сурәтнең авторы без,

Галәм һәм Мин автордаш.

Галәм белән ике ара

Бик тә нык якынайды.

Ай мине тотып карый күк,

Мин исә капшыйм айны.

Ай, Галәм белән аралар

Шулкадәр гадиләште —

Ай мина: «Саумы, Гәрәй?..» — дип,

Галәм: «Брат!..» — дип дәште.

Мин үземне сиздем инде

Галәми бер Зат итеп...

Ижатым да Галәмгә үк

Ингәндер Жирдән китеп!..

Сез — Жирдә, ә мин — Галәмдә,

Дип, дуслар, күнел ярсый.

Ай, Күкләр, Галәм үзләре

Минем сурәтне ясый!..

...Шул мәлдә бер бик караңгы

Болыт килеп чыкты да,

Минем бөтен хыялымны

Эх... дигәнче сытты да...

Күләгәм сүнде...

Минем дә

Уйларым кайтты жиргә...

Яшәү бик начар түгел бит

Бу жайсыз, каты Жирдә...

² Жири — жирдәге.

Рәмзия
Габделхакова

СОҢГЫ СОРАУ

БӘЯН

— Кызым, син бәхетлеме?

Ания сискәнеп китте.

Шулхәтле урынсыз һәм вакытсыз сорау иде бу...

Кыз аны җавапсыз калдырды.

Чөнки бу мизгелдә әлеге сорауга җавап юк иде...

Ания

...Аны мәктәптә никтер үз итә алмадылар. Була бит шундый — көтүдән аерым ак каргалар. Аларны хәтта үз ишләре читкә этә, жай килгән саен чукуп тора. Ания укырга кергәндә, мәктәпләр әле ак-карага бүленмәгән иде. Гади кеше баласы белән түрәнеке бер сукмактан йорде, бер үк партада утырды. Һәммәсендә бертөсле форма булгач, бае-ярлысы бер чама күренә, кагыйдә-таләпләр дә тигез иде. Туксанынчы елларда, жиде юл чатында жилфердәп торган илне төрле көчләр төрле яклап йолка башлагач, шәһәр үзәгендәге мәктәпләр «зур кешеләр» кулына күчте. Аларга бай абыйларның юмартлыгы белән шәп ремонтлар ясалды, класс-кабинетларга заманча жиһазлар кереп урнашты. Эчetyшы гөлдәй балкыган, «элитный» дип аталучы ул затлы мәктәпләргә «ситсы күлмәклеләр» ансат кына элөгә алмый иде инде.

Заман үзгәрде, вакыты салмак кына аккан Сарлан да йөзен көнбатышка борды. Анын халкына да комсызлык зәхмәте йокты, бу чир үтә дә жигез, әрсез булып чыкты. Килде бер көн — адәм баласына бәя акыл-холкына, белем-саләтенә карап түгел, торган йортына, йөрткән машинасына, өстендәге чүпрәк-чапракка карап бирелә башлады. Затлы киём кисән — син затлы... Кем кулында акча — шул хаклы...

Дамирларның ике катлы яна йорты шәһәр читендә иде. Әлеге дә баягы шул туксанынчы елларда каенлык белән ике арада яткан буш жирләрне халыкка шәхси төзелешләр өчен бүлеп бирделәр. Ике-өч жәй эчендә калага терәлеп үк торган яна посёлок үсеп чыкты. Купшы йортлар ишәя торды, урамнар зурайды. Элек ак ромашкалар хозурланып тирбәлгән болын «Байлар бистәсе»нә әйләнде. Никтер шулай булды: биредә чынлап та гел урынлы-дәрәжәле затлар гына йорт салган булып чыкты. Ләкин берничә ел эчендә күтәрелгән әлеге яна бистә ни купшы, бай булса да, аның кибете дә, мәктәбе дә юк иде әле, шуна күрә Дамираның балалары үзләренә якын гына гади бер мәктәпкә йөрделәр. Югыйсә машиналары кул астында, Илдар белән Анияне үзәктәге затлы мәктәпкә

дә урнаштырып булыр иде. Тик Дамира моны кирәксенмәде. Башлары булса, кайда да югалмаслар диебрәк фикер йөртте. Зур дәрәжәгә ирешсә дә, күнеле белән ул гади авыл баласы булып калды, төкәбберлек чире ана йокмады.

Илдар белән Ания дә үзләрен башкалардан аерым, өстен сизмәделәр. Ләкин аларны менә шул башкалар үзләре аерды! Илдар ниндидер юллар белән иптәшләре арасына кереп китә алды әле, ә Ания — юк. Аны «начальник баласы, буржуйка» дип гел читкә эттеләр. Югыйсә кыз байлыгы белән мактанмады, мәктәпкә алар кебек үк жәяү йөрде, ләкин барыбер үз кеше була алмады. Хәтта укытучыларның кайберләре бөтен класс алдында, түрә кызы, дип тормам, беләм мин сезнен халык талап баеганыгызны, дип кимсетергә дә күп сорамый иде. Ул чакта илдә демократиянен үги улы үзенә юл салып маташа иде...

Әгәр Ания бу хакта әнисенә кайтып сөйләсә, Дамира, әлбәттә, бер-бер чарасын күреп, кызын башка мәктәпкә күчерер дә иде, ләкин кыз дөшмәде, зарланмады.

Анияне ул чакта чибәр дип булмый, ул әле өлгереп житмәгән, үз өчесеннән үзе бөрешә торган кыргый бер жимеш иде. Классташ кызлары аның матур киёмнәреннән, яхшы укуыннан, бай тормышта яшәвеннән, түрә баласы булуыннан көнләштеләр бугай. Шуна адым саен чөметергә тырыштылар. Ания исә кимсенеп, башкалардан яхшы яшәве өчен үзен гаепле сизеп йөрде.

Аның беренче мәхәббәт тарихы да бик күнелсез тәмамланды. Классташы Максим Корниловка гашыйк иде ул. Хисләрен күпме яшерергә теләсә дә, үткен күзле үсмерләр моны бик тиз сизеп алды. Телә әйтмәсә дә, саф, самими хисләре Максимга сокланып төбәлгән карашыннан, күзләреннән түгелә иде шул. Үзе дә сизмичә шул малай йөргән тарафка онытылып төбәлә иде бит. Аның үзеннән дә яшәргән йөрәк серен сизеп алган керпә телләр Анияне үртәргә, хисләреннән көлөргә тотынды. Кыз моны бик авыр кичерде. Ә Максим ана хат язды. «Аня, ты очень красивая и умная, но чужая. Я презираю буржуев», — диелгән иде анда...

Әгәр йомры башлы, үткен күзле бу малай башкалар кебек үк гади бер укучы булса, Ания әлегә сүзләргә әлләни хурланмас та иде бәлки. Ләкин Максим мәктәпнен йолдызы иде. Искиткеч акыллы, талантлы малай иде ул. Тарих белән кызыксына, үткәннәр турында әллә ниләр белә, хәтта укытучылар белән оста итеп бәхәсләшә. Максимның оста итеп баскетбол, волейбол уйнаганын кызлар тын да алмый, сокланып күзәтә, һәрберсә ана гашыйк иде. Ләкин Аниягә бу егеткә күз салырга ярамады, түрә кызы аның өчен дә ят, чит булып чыкты.

Бу вакыйгадан соң кызның яшисе килмәде. Максимнан җавап алган көнне өйгә кайтмыйча, жанын пешереп торган шул хатны учына кысып, урамда йөрде. Яшь йөрәк өчен артык зур иде бу кайгы. Аның мәхәббәтен кире кактылар... Ул яратуга лаек түгел... Аны инде беркем яратмаячак... Үзен кызганып, бар күнеле белән елап, әрнеп-сыкрап йөрде дә юлында очраган беренче аптекага керде. Бу хурлыктан котылуның ин жинел юлы шул булып тоелды: күп итеп йокы даруы эчәргә дә үзен кимсеткән кешеләрне ташлап мөнгелеккә китеп барырга. Ә калганнар үкенеп еласыннар. Еласыннар! Кинодагы кызлар да шулай итә, аннары аларны рәнжетүчеләр үкенәләр, елыйлар. Ләкин инде соң була...

Шулай дип сорай да:

— Миңа йокы даруы бирегез, — диде.

Дару сатучы хатын Аниягә сынап-шикләнәп карап торды:

— Исемен әйтеп сора. Сина кайсы кирәк? Алар бит әллә ничә төрле. Кем өчен аласың?

— Әбиемә, — дип алдады аның хәйләсенә төшенмәгән кыз. Юраганы юш булды, шул көнне аларга әбисе белән Клара апасы килеп төште. Әбисе кызны кочагына алып сөйдә: «Сөбханалла, Аниамне танырлык түгел! Бигрәк матур

булып үскәнсен! Бәхетен була күрсен, кызым! Әле дә ярый сез алтыннарым бар, сагындым да соң үзегезне!» — диде.

Аниянен үзен шулай ихластан яратучы әбисен борчыйсы килми иде. Алып кайткан төймәләрен, ә алар чынлыкта йокы даруы да түгел иде, шул ук кичне унитарга агызды...

Әмма Максимның кимсетеп язган хатын алганнан соң, кыз нык үзгәрде. Ул үз эченә йомылды. Жир өстендә жаны тартып алынган гәүдә генә йөри иде. Ания беркем белән аралашмас, үзләренен купшы йортларын, ваемсыз, бай гайләсен күрәлмәс булды. Аның өйгә кайтасы килми иде. Ул бернинди максатсыз урамда йөри башлады. Атлый да атлый шулай, кая килеп чыга — ана барыбер. Әле паркта йөри, әле Түгәрәк күл буена төшөп китә, әле берәр ишегалдындагы эскәмиягә барып утыра.

Кич житә, карангы төшә. Ләкин кыз кайтырга ашыкмый.

Аның болай югалып йөрүен өйдә баштарак сизмәделәр. Чөнки әтисе дә, әнисе дә эштә. Икесе дә сонарып кайта. Илдар да өйдә сирәк була. Хәер, өйдә булса да, ул үз эше белән мәшгуль, компьютерга кереп чума да дөньясын оныта.

Беркөнне Ания көтелмәгән мажарага юлыкты. Паркның алтын яфрактар түшәлгән тар сукмагынан салмак кына атлап барганда, куаклар арасынан каршына баштанаяк карадан киенгән өч кыз килеп чыкты. Икесе курткадан, берсенең өстендә бәйләгән свитер гына. Кызларның колактарында иннәренә хәтле салынып төшкән чылбыр-алкалар чынлый, күз-керфек тирәләрен астан да, өстән дә мул итеп сөрөмләп куйганнар, шуна күзләре гайре табигый түгәрәк, зур булып тоела. Болар кыяфәтләре белән үк башкалардан аерылып тора иде. Аниянен эченә шом йөгерде, ул, өрәк-кызларга юл бирергә теләп, читкә тайпылды. Ләкин тегеләр үтөп китмәде, кинәт өчсә өч яктан Анияне уратып алдылар.

— Эләктенме? Без сине күптән эзлибез! — диде берсе.

Аниянен бу кызларны гомерендә беренче тапкыр күрүе иде. Гажәпләнеп:

— Сез? Минә эзлесең? Нигә? — дип сорайды.

— Кара син мона, юләр булып кылана! Оят түгелме сина, апаем?!

— Анламыйм...

— Анламаганга сабышасыңмы? Хәйләкәр елан! Өстендә кеше курткасы икәннен оныттын, да? Кайтар куртканы! Бу — минем куртка!!! — дип кычкырды чөм-кара чәчләрен баш түбәсенә фонтан сыман таратып куйган кыз.

— Юк, — дип акланып маташты әлегә хәлдән югалып-куркып калган Ания. — Бу минем куртка... Минем кеше әйберсенә тигәнем юк...

— Кызлар, әйтегез, бу кемнен курткасы? — дип сорайды «фонтан».

— Синеке, әлбәттә, синеке! — диеште калган ике кыз. — Ә син, кисуля, нигә кеше әйберсенә тиясен? Таня аны эскәмиядә онытып калдырган иде. Синнән башка аннан беркем үтмәде. Син алдын, син урладың! Куртканы кайтармасаң, милиция чакырабыз. Сина түгел, безгә, өч шаһитка ышаначаклар. Даның бөтен шәһәргә таралачак! — диеште кызлар, бер-берсен бүлә-бүлдәрә чинашып, Аниягә ябырылдылар.

— Мин урламадым... Бу минем куртка, үземнеке...

Әмма аның мескен тавышын тыңлап торучы булмады. Кай арада киеләп тә ябыштылар, өчәүләп курткасын салдырып алып күздән дә югалдылар...

Ания тораташтай басып калды. Юк, ана, гәрчә кыйбатлы, затлы булса да, курткасы кызганыч түгел иде, Ания беркайчан киёмгә аптырамады. Ләкин бу кадәр гадәлсезлек, оятсызлык, күзгә карап алдау аны төмам аптырашта

калдырган иде. Ул бу минутта урамның да тыныч түгелен, дөньяның кырыс һәм рәхимсез икәннен аңлап алды. Үзенә көчсезлегеннән, яклаучысы булмаганның йөрәге әрнеде. Ана яшәү бик куркыныч булып тоелды.

Ания үзенә йомшаклыгына, кыюсызлыгына хурланды, аның да теге кызлар кебек оятсыз, батыр, усал буласы килде. Усаллардан куркалар һәм хөрмәт итәләр. «Йомшаклык — көчсезләр холкы», дип уйлады ул.

Ләкин ни генә булмасын, шул серле, карангы, билгесезлек томанына төрелгән яна тормышы белән урам аны барыбер үзенә тарта иде. Ания үз йортларынан, үзләренекә кебек үк катлы-катлы затлы хан сарайлары тезелгән байлар урамыннан ераграк йөрергә тырышты. Йөргән саен язмышына яна мажаралар өстәләр торды. Берсендә аны чал чәчле, сары йөзле бер агай кафега алып кереп сыйлады. Ания ана үзен ятим дип, балалар йортында яшим дип алдаган иде. Агай кызмача иде, шул сүз житә калды, күзенә яшь бөрөп чыкты. Анияне кафега алып керде дә алдына төрледән-төрле сый тезде.

— Менә, кызым, аша, рәхәтләнеп сыйлан. Мин дә сиңең кебек ятим бит, балам. Детдомның ни икәннен беләм, аның сыек боткасын шактый ашадым. Тамагыма аркылы килә иде. Казна ашыннан гарык! Шул чакта, их, бер генә тапкыр булса да күнел тарткан ризык ашыйсы иде, дип хыяллана идем. Беләсенме, урлаштык бит без. Хәер дә теләндек. Кызганалар, бирәләр иде. Безнең халык йомшак ул, ятим бала дисәң, сонгысын чыгарып бирә... Шул акчаларга кибеткә кереп ризык сайлый идек. Аша, балам, ни телисен, шуны аша. Курыкма, бусы урлаган акча түгел, үзем эшләп алган...

Ярый әле агай сөйләшергә ярата торган зат булды, Аниядән берни сорашмады, үз балачагына өр-янадан кайтып төшөп, сөйләде дә сөйләде... Аннары аркасыннан сөеп, кызганып карап калды...

Ялгыз йөрүче үсмерне бозык-азгын кызлар белән бутап машинага утыртырга теләүчеләр дә булды. Берсе, Аниянең каршылыгына да карамыйча, күтәрәп үк китмәкче иде, ярый әле шул чакта яхшы кешеләр очрады. Аннары ул кабат теге алдакчы, угры кызларга юлыкты. Алар утырган эскәмия яныннан бер гамьсез үтөп бара иде:

— Ээ-й, детка, чё скучаешь?! Айда к нам!!! — дип үзләре чакырып алдылар. Ания ялт итеп алар тарафына карады, берәз икеләнеп басып торды да төркөм янына килде. Анда «таныш» кызлардан башка тагы өч ят егет бар иде. Аниянең курткасын минекә дип дөгъвалап тартып алган «фонтан» Тания гына күрәнмәде.

— Тебя обидели что ли, вечно на улице шляешься? Али из дома выгнали? — дип соралы кызларның берсе.

Ания аның соравына туры жавап бирә алмады, чөнки күнел халәтен аңлатырлык хәлдә түгел иде. Юк, аны өйдән кумадылар... Үпкәләтмәделәр дә, рәнҗетмәделәр дә... Бары үтерделәр генә...

— Если от скуки маешься, с нами не пропадёшь, да, братцы-кролики?! — диде керпә чәчле, кара күзлекле бер егет. Аннары:

— Мә, авыз ит, кәефен күтәрелер, — дип Аниягә шешәсе белән сыра сузды.

Аниянең сер бирәсе килмәде, әчкелтем эчемлекне тегеләр сыман шешә авызыннан берничә йотым капкан булды. Тартасынмы, дип сигарет та сузмакчылар иде, анысына баш чайкады, башка кыстаучы булмады.

— Бу куртканы кайдан чәлдерден? — дип соралды берсе.

— Чәлдермәдем, минем кеше әйберсенә тигәнем юк, — диде Ания.

— Ладно, не обижайся. Э син клёвая, теге чакта беркемгә әләкләмәден, милициягә чапмадын. Безгә шундый дуслар ошый. Әйдә безнен белән дискотекага. А то Виктор скучает, Танькасы бүген дурдом изоляторын саклай.

— Дурдом?! — дип гажәпләнде Ания. — Бездә ул бармыни?

Анын бу сүзеннән бик тупас хихылдашып алдылар, әмма җавап бирмәделәр.

— Виктор, күрен, яна кәләшен белән таныш.

Башлыгын күзенә хәтле төшереп кигән, нечкә иренле, очлы иякле бер егет муенын сузып баш какты, берни әйтмәде, сагызын чәйни-чәйни, Аниягә мангай астыннан сөзеп-сынап карап торды.

— Исемен ничек? — дип сорады кара күзлекле егет.

— Ания.

— Значит, Аня булырсын.

Бергәләп яшьләр бинасына юнәлделәр. Анияне ике яктан ике кыз житәкләп алды. Исемнәрән әйттеләр. Рита белән Катя икән.

Аниягә Виктор да, яна дуслары да ошамалы. Ләкин барыбер аларга иярде. Чөнки ул болар кебек усал, оятсыз, кыю булырга тели иде.

Анын бу бинага әле беренче тапкыр гына аяк басуы. Дискотекалагы халык боткасын күрәп шаккатты. Биредә ярымкарангы, тынчу, кысан, баш очында төмәке төтененнән хасил булган зәңгәр болытлар йөзә. Кызлар-егетләр шул төтенгә уралып, ифрат көчле янгыраган тупас музыкага кушылып сикерәләр, боргаланалар. Виктор кич буге Ания янында бөтерелде, тәненә артык якын килде, сыра-төмәке исләре бөркеп, сыланды-ышкынды. Бу хәлгә көчкә түзсә дә, Ания сер бирмәде, йөзенә шат кыяфәт чыгарып, елмайган булды. Виктор аны озата кайтты. Тик Ания эзне бутап, үзләре яшәгән урамга түгел, бөтенләй башка тарафка атлады. Биш катлы бер йортнын ишек төбенә туктады да, мин шунда яшим, диде.

— Кайсы катта? — дип сорады Виктор.

— Өчтә.

— Әйдә озатып куям.

— Кирәкми, әниләр күрер.

— Син шундый куркакмы? Күрсәләр ни була? Мин нормаль кеше, розысктагы бандит түгел! Паспортымны күрсәтимме?

— Кирәкми. Мин сине бандит димәдем.

— Ну ладно, проехали. Иртәгә киләсенме?

— Кая?

— Шул урынга. Без гел шунда очрашабыз.

— Белмим, — диде Ания.

Ул Викторнын тизрәк китүен тели, бу аз сүзле, кырыс карашлы егет күнелендә курку хисе уята иде. Шуна тизрәк хушлашырга ашыкты, йөгереп диярлек таныш түгел йортнын өченче катына менеп китте. Шунда биш-ун минут таптанып торды да кабат урамга чыкты. Чыгуга анын каршында кабат Виктор пәйда булды, мыскыллы елмаеп, кызны беләгеннән кысып тотты:

— Әйдә, үз хоромнарына кайтыйк, принцесса. Монда сина делать нечего!

Шуннан башланды инде. Бер йодрык булып укмашкан авыр язмышлы үсмерләр арасына урамны туган йортыннан артыграк күрүче Ания дә килеп эләкте... Яна дуслары училищеда укыган булып санала, шунын торагында көн күрә, әмма уку турында да, эш турында да сөйләшкән кеше юк, очрашкан саен

ин беренче сүз: каян акча табарга да кайда күнел ачарга? Ания бу дөньяда үзе кебек үк күктәге кояшны күрми адашып йөргәннәр арбасына утырды да аларнын котсыз жырына кушылды. Анын көннәренә дә кара төннәреннән күләгәсә иярде. Бу яна, серле тормыш кайчак ошап та куя, кайчакта ул тукталып уйга кала, үз-үзенә аптырый: минме сон бу?! Ә тегеләр ана озак икеләнергә вакыт бирми: «Өйдә, яшь чакта күнел ачып, яшәп кал, безнен заман!» — дип үгетли-күндерә үзләренә ияртеп китәләр, әллә нинди шикле сукмакларда йөртәләр... Бергә чакта әтәчләнгән, ә чынлыкта һәркайсы ялгыз булган бу үсмерләр бүгенге көн белән генә яши, күнелләренә бәхетле-шат кешеләрдән көнләшү, киләчәктән, картлыктан курку, өметсезлек кереп тулган. Аларны язмышлары шулай әвәләгән, бар дөньяга ачулы, үчле иде алар, һәркайсы үзенчә бәхетсез иде.

Ания дә хәзер, йөзен чытмыйча, шешәдән сыра эчә, ютәлли-ютәлли булса да сигарет көйрәтә, караңгы почмакларда ялгыз, көчсез кешеләрне талый...

Әйе, шундый каршылыклы, авыр холыклы, үзе ни теләгәнне үзе дә белми торган сәер кыз иде Ания. Ләкин бу холкы анын үзенә ошамый, ул якыннарын борчылырга мәжбүр иткәне өчен кайчакта жан газәпләре кичерә, төзәлгә, дәрәс юлга басарга сүз бирә, ләкин булдыра алмый. Бүген беркая бармыйм, өйдә генә утырам дип яхшы ниятләр кора да, кич житү белән, аяклары үзеннән-үзе паркка таба атлый. Әйтерсез, аны ниндидер шайтан изгә ниятләренә гел киресен эшләргә котырты, яманлык эшләргә өндәп тора.

Көннәрдән бер көнне алар төркеме милиция кулына эләкте. Анияләр күршесендәге йортны басканнар иде. Йортны күрсәтүче, шайканы анда озатып куючы Ания үзе булды. Башта хужалар кайчан өйдә була, кайчан йорт буш — шуны белешеп торды. Аулак вакытта тәрәзә аша кереп, вак-төяген урлап чыктылар. Кызлар үзләренә алтын-көмеш әйберләре, затлырак киём-салым эләктерде, егетләр магнитофон, коньяк-хәмер тотта чыкты.

Угрыларны озак эзләп интегәсә булмады, чөнки хужалар күзәтү камералары куйган булган. Әй шул чакта Аниягә эләкте дә сон!!! Мәктәпкә дә жибәрми, гаражда бикләп тоттылар. Әнисе, аны суд каршына китереп бастырмас өчен, байтак бусага таптады.

Аниянен ашнәләрен колониягә озаттылар...

Ирекле урам тормышы шулай тәмамланды.

Урам Анияне алдашырга, сүгенергә, сыра эчәргә, ямьсез итеп көләргә, оятсызлыкка, дорфалыкка өйрәттә. Ләкин ялгызлык, курку хисеннән аралый алмады...

Дима

Әйе, ул чакта аны яман дуслардан, урамнан аралап алдылар, тик алмашка берни бирә алмадылар. Ания, беркайда үзенә ямь-юаныч таба алмыйча, агым унаена акты. Укырга кирәк иде — укыды. Өйдә булырга куштылар — ул үз бүлмәсендә бикләнеп утырды. Дәрәсен әйткәндә, ул урамга чыгарга курка да иде. Чөнки анда Дима бар.

Дима — Анияне көчләгән егет...

Яз көне иде ул. Катянын туган көне иде. Анияне тулай торакка кунакка чакырдылар. Егетләр юк иде, өчәүләп бәйрәм иттеләр. Ания күчтәнәчкә шәраб тотып килгән иде, шуны салып куйдылар. Кәефләр күтәрелеп китте. Күнел түрәндә яшеренеп яткан серләр түгелә башлады. Рита балалар йортында яшәгән чакта, үзен зур кызлар ияртеп ниндидер фатирга алып барулары, шунда кыстый-кыстый арагы эчереп, иптәш егетләре астына салулары турында елый-елый сөйли башлады.

— Алар мине сатты... Мина шундый авыр булды... Кычкырдым, тик беркем

ишетмәде, ярдәмгә килмәде. Анда бөтен кызларны шулай италәр... Мина унөч кенә яшь иде. Өчәүләп көчләделәр.

— Ә мине лагерьда чакта, агачлар арасына алып кереп... — диде Катя. — Мин кычкырмадым, карышмадым. Чөнки ярата идем. Шуннан соң ул мине ташлады...

— Юрамы?

— Юк, Лёша. Ул чакта Юра юк иде. Лёша хәзер төрмәдә утыра. Хат та язмый. Миннән соң да булды инде анын... Рита, хәтерлисенме, Зәйдән килгән Наташа бар иде. Ул бит Лёшадан малай тапты. Малае да детдомда хәзер... Наташа рәхәтләнеп типтерә, атна саен ир алыштыра. Ә бит әйтә иде: «Мин үз баламны никогда, ни за что ташламыйм!» Ташлаган менә... Барысы да ташлый. Беркем кешечә яши алмый. Ник шулай ул, Рита?! Нас бросили, и мы бросаем... Каргалган без, башкача яши алмыйбыз. Неужели без дә шундый булырбыз?! Ирина авырлы йөри, корсагындагы баласын кыйный. Кирәкми ул ана, Артёмга да кирәкми. Егетләр бүген синен белән, иртәгә башканы таптый... Ирина үзе дә шундый, беркемгә отказ бирми. Аларга бала кирәкми. Кирәкмәгәч, ник табарга, аборт кына ясыйсы бит. Мин инде дүрт тапкыр аборт ясаттым...

— Мин бер генә бардым. Хәзер сакланам. Минем бала табасым килә, — диде Рита.

— Ә син, Ания, ничәне төшерден?

Бу көтелмәгән сораудан Ания бермәл каушап калды, шәрабтан соң болай да алсуланган йөзе тагы да кызарып китте.

— Мин бит кыз әле... Юк... Беркем белән йоклаганым юк... — диде.

— Син — кыз?! Баа!!! 16 яшьтә кыз! Әкият сөйләмә, кем ышансын мона? — дип аптыраудан күзләрен шарландырды Катя.

— Бәхетле син... — дип монсу гына әйтеп куйды Рита.

— Минем сафлыгымны туйга кадәр саклыйсым килә. Үз иремә, — диде Ания.

Бәлки ана бу сүзләргә әйтергә кирәкмәгәндер...

Катя белән Рита бер-берсенә кинәяле карашып алдылар да тартырга чыгып киттеләр.

Аннары ул килеп керде. Есенинга охшаган сары кодрә чәчле, алсу йөзле бик чибәр егет. Ания, анын шулай кинәт пәйда булуына гажәпләнеп:

— Сөзгә ни кирәк? — дип сорарды.

— Син! — диде егет һәм Анияне кочагына жыеп алды...

...Ания карышып, көрәшеп карарды... Кычкырырга азапланды, ләкин егет анын авызын зур учы белән томалаган иде...

Егет үз эшен бетерде дә канәгать елмаеп сорарды:

— Теләсән, тагы очрашабыз.

Ания сүз әйтерлек хәлдә түгел иде, дөшмәде.

— Киявенә салам әйт, ана эш калмады, — дип ыржайды чибәр егет, хужаларча дөп-дөп басып чыгып китте.

Аннары кызлар керде. Хурлыгыннан мендәргә капланып үкси-үкси елаган кызны:

— Менә хәзер син дә безнең кебек. Ничава, барысы да шул юлны үтә, — дип юаттылар...

— Безгә рәхмәт әйт, егетнен шәбән бүләк иттек. Дима турында хыялланмаган кыз юк. Ул бу эштә остарып беткән. Шатланасы урынга елап ятасың, — дип гаепләделәр дә.

Шуннан соң Дима аны сагалый башлады. Берничә тапкыр урамда очратып,

стенага кысты. «Син мина ошыйсың, бергә булуйк», — дип бәйләнде. Ләкин Ания аннан качты, сөйләшергә теләмәде. Ул Димадан курка, чиркана, шул сары чәчле егеттән үзен мыскыл иттергәнә өчен бик нык хурлана иде.

Саф, чиста мәхәббәт турында хыялланган иде ул. Әмма хыялын көтеп житкәрә алмады, язмышы сукмагында сукуыр юлчы сыман адашып йөрдә дә сазлыкка кереп батты. Тәне генә түгел, жаны да пычранды. Ул пычракны инде бернинди сулар белән дә юып төшереп булмый. Калган гомерне шул кер белән үтәсе.

Хыяллары жиимерелгәч, Ания өчен дөнья тагы да карангыланып калды. Мәхәббәтен кире кагып, үзен кимсетеп язылган теге хатны алгач та яшисе килмәгән иде. Анысы искитәрлек кайгы да булмаган икән, яна фажиға белән чагыштырганда чүп кенә. Юкка гына ул чакта шулай янды-газапланды, үз-үзен ашады, юкка гына тормыш белән бәхилләшергә теләде. Ул чакта бәхетле булган, чөнки тәне дә, жаны да саф иде, Максим күзенә туры карап, горур үтә ала иде. Ә бу хәлдән соң, шундый мыскыллаулардан соң ничек яшәмәк кирәк?!

Ания беркемгә берни әйтмәде, бу адымының ният-сәбәпләрен язып-анлатып тормады. Теләсә ни уйласыннар. Ул көнне аларда чираттагы мәжлес иде. Өй тулы кунак. Көләләр, гөр килеп сөйләшәләр. Аларга кызык...

Аниянен чыгып китүен беркем абайламый калды. Ул туп-туры мунчага юналде, башта әйбәтләп юынды, аннары идәнгә сузылып ятты да чак кына бүртеп торган зәңгәрсу кан тамырына үткен лезвие белән сызып жибәрде. Бернинди авырту тоймады. Сызылган жирдән кан саркып чыкты. Ап-ак беләктә кып-кызыл кан. Ания бу күренештән үзе үк куркып, йөзен стенага борды. Тәнненнән тормыш китә башлавын тоеп-сизеп ятты. Ләкин тормыш бик үжәт нәрсә икән, ансат кына сүнәргә теләмәде... Аны коткардылар. Шул вакытта мунчага әтисе килеп кәргән... Үзе генә түгел, кунак хатыны белән. Башкалардан качып, бер-берсен иркәләргә аулак урын эзләп килгәннәр. Бу хакта, әлбәттә, беркем белми калды, берсенен хатыны, икенчесенен ире бар, шуна телләрен теңшәделәр. Канга батып яткан кызны күрүгә, чит ир назы, яна хисләр тансыклаган хатын чырыялап чыгып качты. Марс ашыгыч ярдәм чакырды...

Анияне хастаханәгә салдылар. Анда ул биниһая ябык, үтә күренмәле диярлек бер чирле кыз белән танышты. Төссез ак чырайлы, карап торышка ун-унбер яшьлек бу балага әнисе мескен-кызганыч тавыш белән «бәбекәем» дип дәшә иде. Ул һәр көнне килә. Әмма әтисе күренми. Ул, бәлки, юктыр да. Гөлнаранын дуслары да юк бугай, чөнки ул алар белән уйный алмый, гел өйдә утыра икән. Авыру кешеләр янында күнелсез, алар яныннан тизрәк китәргә ашыгалар. Олылар икейөзләнәп маташса да, балалар хәтер саклап тормый. Алар көчле, шат күнелле дусларны гына ярата.

Ания дә шат күнелле түгел. Анын янына да бары әнисе генә килә. Ул гел ашыга-кабалана, алып килгән әйберләрен тиз генә кызына тапшыра да эшенә йөгәрә. Анын әле кинәшмә, әле тикшерү, әле отчәт, әле командировка... Ни өчен кыз бу гамәлне кылды — беркем сорамай, кызыксынмый, бары дөвалыйлар гына. Ания үзе дә сөйләшергә атлыгып тормый. Кайчакта анын әнисе күкрәгенә капланып елый-елый күнелен бушатасы, жанын каезлап торган кайгыларын түгәсе килә. Шулай итсә жинелрәк булыр кебек. Берни үзгәрмәячәк, әлбәттә. Сафлык акчага сатыла торган әйбер түгел, бер югалткач, аны кайтарып булмый. Сәер, анын барлыгы турында элек Ания уйламый да иде. Югалткач кына бик кадерле, кыйммәтле булуы аңлашылды. Шул сафлыгы ана калкан булган, фәрештәсе кебек саклагандыр кебек тоела. Инде саклаучысы калмаячак. Бу тән шакишы куллар өчен ачык... Пычрак савыт эчендә яралы жан бәргәләнә... Шунун белән яшисе...

Ания үзенчә, Гөлнара үзенчә боек. Берсенен тәне, икенчесенен жаны авыру. Көннәр буге урында сызланып ятса да, Гөлнара анардан бәхетләрәк, чөнки жаны тыныч. Саф әле анын жаны. Ул рәсем ясарга ярата. Кичкә таба тумбочка өстендә шактый рәсем жыела. Әнисе килгәч, аларны жыеп алып китә.

Аниянен ул рәсемнәрне күрәсе килә. Ни ясый икән ул? Мөгаен, кояштыр. Бала чакта Ания дә гел кояш ясый иде. Яшел чирәм, аллы-гелле чәчәкләр, ак мендәр болытлар йөзгән күк һәм алтын нурлар чәчүче түгәрәк кояш... Тагы кешеләр ясый иде. Әнисе, әтисе, уртада — ул үзе. Аниянен бер кулыннан әнисе, икенчесеннан әтисе тоткан. Ләкин бу күренеш рәсемдә генә калды... Чынлыкта алар беркайчан да янәшә атламадылар. Әнисе бер якка, әтисе икенче якка йөгәрде. Кояшлы алаңда ул берүзе басып калды. Хәер, кояш та юк инде ул алаңда... Болытлар каралган, янгыр ява, салкын жил исә, чәчәкләр тапталган... Ә бу кызчык ни ясый икән? Аны әнисе бик ярата бит, гел иркәләп-назлап тора. Бер дә китәргә ашыкмый, баласы янында озаклап кайнаша. Әнисе яраткач, Гөлнараның дөньясы кояшлыдыр...

Беркөнне Ания кызының рәсемнәрен сорап алды. Ялгышмаган, Гөлнара да чәчәккә күмелгән кояшлы аланнар ясый икән...

— Минем тереләсем, урамда йөгәрәсем, болынга чыгып чәчәкләр жыясым килә. Мин кышны да яратам, ап-ак карларның тирбәлә-тирбәлә жиргә төшүен тәрәздән гел күзәтәм. Минем дә кар бабай ясыйсым, чана шуасым килә... Тагы әниемә булышасым килә. Ул шундый арый. Аңа бик авыр. Кызганам мин аны. Тик ярдәм итә алмыйм, минем аякларым авырта. Мин беркайчан терелмәм инде... Мөгаен үләрмен... — диде беркөн ана кыз. — Ә минем шундый яшисем килә!!! Үлем бигрәк куркыныч, кап-кара, мин куркам аннан. Анда берни юк, кояш та, чәчәкләр дә... Карангылык кына... Ания, син шундый бәхетле, чөнки рәхәтләнеп йөрисен. Бик зур бәхеттер ул... үзен теләгән жиргә... үзен теләгән вакытта... үз аягың белән бару... әйе бит?

— Әйе, — диде Ания. — Үзен теләгән жиргә үз аягың белән бару зур бәхет...

Һәм шунда уйлап куйды: «Менә мин дә бардым... Һәм килеп життем...»

Хастаханәдән чыккач, әнисе аны життерәтеп Казанга алып китте. Карадылар, тикшерделәр. Үзенә берни әйтмәделәр. Гинеколог яныннан әнисе кара коелып чыкты. Сүзе генә түгел, нәфрәт тулы карашы, тавышы белән үк Анияне сытарлык, жир йөзеннән юк итәрлек итеп әйтте:

— Син мине үтерер өчен тугансың икән! Бөтен Татарстанга мәсхәрә итгән!!!

Әнисе Аниянен хәл-халәте өчен түгел, үз абруе өчен борчыла иде. Кызының моңа бик хәтерә калды, яшенә буылып:

— Тапмаска иде! Мин сорамадым!!! — дип кычкырды.

Дима мәктәп капкасы төбәндә анын чыкканын көтеп тора иде. Ания һәрвакыттагыча аны күрмәмешкә салышып үтәргә теләде. Тик шул чакта артта Максим тавышын ишетеп, борылып карады. Әйе, анын артыннан көләшә-көләшә Максим һәм анын очрашып йөргән кызы Зөлфия атлый иде. Ания, уеннан кире кайтып, Дима каршына килеп басты:

— Сәлам! Тыңлыйм сине...

— Сәлам! Ания, мине армиягә алалар. Сабуллашырга килдем.

Ания күз кырые белән генә яннарыннан үтеп баручы парга карап алды. Максим да, Зөлфия дә кызыксынып алар ягына төбәлгән иде. Ания Диманы култыклап алды да теге пар яныннан ыспай гына үтеп китте.

— Мин гел синен хакта уйлыйм, Ания. Ә син? Мин бит синен беренче

егетен, неужели бер дә мине уйламыйсын? Син бит дусларың кебек азгын, бозык түгел... Син бит чиста. Белгән булсам, мин кагылмый идем. Мин татар кызларын хөрмәт итәм. Минем әти дә татар, шулай булгач, мин дә татар. Әбием миңа Дамир, ди. Теләсән, син дә шулай дәш. Әйдә, бергә булуйк, Ания. Озатырга кил, яме. Хат яз. Мин синен хат язуйнны телим. Язарсыңмы?

Аниягә никтер бу егет кызганыч булып китте. Чынлап та, кемнән ким ул? Буйсыны менә дигән, үзе чибәр. Әйттеләр бит теге чакта, бөтен кызларның хыялы дип. Башкалар хыяллана, ут йота, ә Дима Анияне саклый, аның өчен өзгәләнә.

— Ания, син миннән бала табар иденме? Әйдә, язылышабыз. Менә хәзер керәбез дә язылышабыз, ә?! Безнекеләр каршы булмас. Син ризамы? Ризамы?

Юк, әлбәттә, юк! Ләкин бу сүзләргә Димага ничек әйтергә? Күнеле төшәчәк бит. Матур итеп аерылашасы иде.

— Минем әле укыйсым бар. Мин сиңа хат язармын... Язармын.

— Син мине гафу иттенме? Мин бит ул чакта айнык түгел идем. Айнык булсам, кагылмый идем, валлаһи, кагылмый идем. Мин бит үзләре теләгәннәрне генә... Үзләре арттан чаба бит. Сине дә шундый дип уйладым. Дусларың шундый булгач. Син бүтән икән, мин бит белмәдем. Син булсан, миңа башка беркем кирәкми. Ышанасыңмы миңа? Ышанасыңмы? Мин сине күтәрәп кенә йөртәчәкмен! Син бит минеке генә. Көтәрсенме мине, көтәрсенме?

Ике ел бит... Ике ел эчендә ни булмас... Ничек вәгдә итәсе? Вәгдә биргәч үтәргә кирәк. Шуна Ания икеләнәп кенә:

— Белмим... — диде.

— Озатырга килерсенме?

Бу сорауга да анык итеп җавап бирә алмады.

— Белмим...

— Сәер син. Шундый сәер... Ә мин сине яратам!

Шулай диде дә, урам уртасында Анияне кочагына жыеп, кайнарланып үбә дә башлады. Кыз шул арада күз кырые белән сукмакка карап алырга өлгерде. Максим белән Зөлфия әкрән генә атлап алар артыннан килә иде. Аларны күргәч, Ания карышмады, Димага сарылды...

Күреgez, аны да яраталар!!!

Мәхәббәттән нәфрәткә бер алым, диләр.

Нәфрәт белән мәхәббәт арасы артык кыска бугай...

...Кайчандыр үзен кимсетеп, хисләрен таптап үткән классташына үч итеп кенә сарылган иде ул Димага. Ләкин егеттән аерылгач та, Аниянең уйлары никтер гел аның тирәсендә бөтерелде, бергә үткәргән шул кыска мизгелләр кат-кат исенә төште. Диманың яратып, якын итеп кочып алуы, кайнар итеп үбүе, серле итеп: «Син минеке...» дип назлы-сузып пышылдавы...

Ул аның белән очрашыр, чакыруын кире какмастыр, мөгаен...

Әйе, шулай... Әле бер ай элек кенә үзен кан елатып мыскыл иткән егет белән Ания кабат очрашырга каршы түгел.

Ләкин Дима Ания уйлаганча гади егет түгел иде. Ул артык тыйнак, юк белән бар арасында эленеп торган мохтаж гаиләдә үсте. Әнисе үтә дә саран, кысмыр, һәр тиен өчен дер калтырап торучы бер хатын иде. Акчаны үзеннән дә, балаларыннан да кызганды. Этисе ике урында эшләде, өйгә кайтып кермәде. Ләкин әнисе һаман риза түгел, аның алып кайткан акчасын гел азсынды. Этисен эшсезлектә гаепли, шул татарга чыгып әрәм иткән яшьлеген кызгана. Гаиләдә атага бернинди ихтирам булмады, әнисенен туганнары ана твой татарин, дип

кенә дашаләр иде. Паспорт алганда, Дима әнисенен фамилиясенә язылды, милләтен урыс дип күрсәтте.

Мәктәпне тәмамлауга, илдә һөнәрле үлми, үзенне туйдырырлык акчан булып дип, Диманы училищегә озаттылар. Эретеп ябыштыручылар бүлегенә. Беренче практика вақытында ук Дима аңлады: бу эш аныкы түгел. Гомере бую «лох» булып, көчәнәп-тир түгеп яшәргә анын бернинди теләге юк иде. Анын кебекләргә инде иномаркаларда жылдерә, төнгә клубларда күнел ача. Бир дигән саен учына акча салып торучысы булмагач, егет башка юлларны эзләде. Акылы Каф тавы артынан барып аласы юк, телевизор, интернет жинел яшәүнен төрле юлларын көнө-төнә күрсәтеп, аңлатып тора. Олыгаеп барган бай, тәти түтәйләр күнел ачарга гайрәтле яшә егетләр кирәксенә икән, рәхим итегез, Дима сезнен карамакта! Кая барырга икәнә күрсәтелгән, үзен теләгән адрес-телефонны сайлап ал да кунакка кит. Анда сине мул табын, назга сусаган леди-ханымнар көтә...

Дима үз шәһәрәндә балкырга теләмәде, жир маенда үрчегән «гөлжимешләр» янына юнәлде. Хәер, түтәйләр дә бик яшерен эш итәләр иде. Дима кулдан кулга китте, акча мулдан түләнде.

Улларының кайларда югалып йөргәнән өйдәгеләр белми иде. Чөнки ул әле укуда, әле практикада. Практикалары өчен яхшы түлidlәр икән, Дима кай арада киёмнәрән янартты, тотылган булса да машина алып жибәрде. Ата-ана шат иде, уллары кул арасына керә, үз ипиен үзе таба.

«Абыстайлар»ыннан туйган чакта Дима тулай торакка юналә. Чибәр егеткә ишекләрдә, кочаклар да ачык. Егет үзенен хатын-кыз халкына ошавын белә, шуна борын югары чөөлгән, сайланып-ялындырып кына эш итә. Кайсыларынан түләү дә сорый.

Ания янына керергә аны Катя белән Рита кыстады. Шактый кызган кызлар бүлмәдә утырып калган дусларын хурларга-кимсетергә тотындылар:

— Тоже мне принцесса! Кыз дип мактанып утыра, киявемә саклыйм, имеш!

— Что син! Ул бит безнен кебек саз бакасы түгел, патша кызы! Әнисе администрациядә эшли, баайлар!!! Йортлары сарай хәтле. Бер барган идек, шаккатгык.

— Да ну?! — дип гажәпләнде Дима. — Ничек сезнен арага килеп эләкте соң ул?

— Урамда йөри иде, тотып алдык. Файдасы бар, спонсор ул безнен. Башы булса, башка компания табар иде. Но она тупая, натуральная дура! Мин целка, дип масаеп утыра. Тапкан мактаныр нәрсә!

— Бүген — целка, иртәгә — юк! Анысы минутлык эш, — диде Дима, мыскыллы елмаеп. — Кыз булуына ышанмыйм, борчак сибәдер. Хәзер саф кызлар роддомда булса гына.

— Әйдә, бәхәсләшәбез! Кыз булса, синнән — штука!

— Килештек, — диде Дима һәм, кулларын уа-уа, күкрәк киереп Ания янына кереп китте.

Керде. Күрдә. Кыз ана ошамады.

Егылып китәрлек чибәр түгел. Казакъка тартым каратут түгәрәк йөзле, күмер күзле бер кыз. Карсак буйлы, кыска аяклы икәнән утырган килеш тә чамалар була. Бу кызының бөтен горурлыгы — атасының байлыгы да шул беркем кагылмаган жиләгедер. Дима шулай дип уйлады, шуна күрә хәтер саклап тормыйча, үзеннән бернинди явызлык көтмәгән кыз өстенә ерткычларча кинәт ябырылып, беркем кагылмаган саф тәнне кыргый, тупас көч белән яулады...

Бүлмәдән чыгуга анын каршында Катя белән Рита пәйда булды: «Гони штуку!»

— Хо-хо! Дудки! Товарыгыз брак, кыз түгел ул! — диде Дима.

Теш арасыннан лачкылдатып төкерде дә баскычтан төшеп китте.

Әлбәттә, ул Аниягә гашыйк түгел иде.

Ләкин ана өйләнергә, бу бай, житеш гаиләнен кияве булырга теләве хак иде. Ике катлы сарай-йортта ана да урын табылып. Диманың моңа тулы хақы бар, чөнки Ания аныкы. Ләкин ни гажәп, кыз башкалар сыман анын кочагына атылмады, аны күргәч эреп төшәргә ашыкмады. Гел качты, читләште, сөйләшәргә теләмәде. Әгәр авырлы булса, өметләнер иден. Бер очрашуда гына бу мөмкин түгел, кыз ул чакта нык курыккан иде. Бу кыргый жөнлекне ничек тә кулга ияләштерергә һәм үзенә бәйлә итәргә кирәк. Ничек тә затлы гаиләгә үз кеше булып керергә дә Фазлыевлар кияве булып күкрәк киереп яшәргә.

Үзенә шундый ниятләрен тормышка ашырып чапкан көннәрдә Димага армиягә чакыру кәгазе китереп тоттырдылар. Үгез кебек таза егеткә анда юл ачык та ачык инде. Ләкин гомеренен ин матур көннәрен ике ел казармада үткәру егетнең планнарына һич тә керми иде. Армиядән кем ничек булдыра, шулай тая. Диманың коткаручысы бары Ания генә. Аның әнисе зур кеше, өстәгеләр арасында бутала, бу эшнә жайлы ала.

Шуна Дима мәктәпкә йөгереп килде, бөтен тәкәбберлеген онытып, Ания алдында сандугач булып сайрады. Кызны кочагына алгач сизде: өмет бар, кыз үзе теләп ана тартылды.

Дима һәр көнне Ания янында булды. Телендә — бал да ширбәт, кочагында боз таулары эрерлек иде. Бер кичне ул Анияне буш фатирга алып килде. Бу юлы кыз карышмады, егетнең назларына наз белән җавап бирде. Бәлки, авырга калыр дип өметләнде Дима, шул нияте чыңга ашсын өчен, назын кызганмады, кызны кочагында эретте.

Үзеннән шактый олы хатыннар белән мәхәббәт уеннары уйный торгач, бу өлкәдә шактый шомарган, остарган иде ул. Кемне нинди канат белән, кай унайга сыпырасын яхшы белә.

— Кадерлем син минем, назлыкаем, бердәнберем... Мин синсез бер көн дә... юк, бер минут та яши алмыйм, — дип борчак сипте ул яшь кызга. — Сихерләден син мине, Аниякәй. Монарчы беркемне болай яратканым юк иде. Хәзер сине уйламаган секунд юк. Озакка сузмыйк, өйләнешик, бәгърем! Минем сине югалтасым килми. Хатыным булып көтеп ал мине. Бәлки, балабыз да булыр.

Ания сискәнәп китте: бала?! Ул бит әле мәктәп укучысы гына. Нинди бала булуы мөмкин? Юк, юк...

— Димочка, сабыр итик. Мин сине көтәрмен. Ышан, чынлап көтәчәкмен. Аннары өйләнешербез.

— Минем сине ташлап китәсем килми. Ике ел синсез ничек түзәрмен, қояшым бит син минем. Ания, өйләнешик!

— Юк, миңа бит 16 гына яшь. Син армиядән кайтканда, 18 булачак. Ул чакта мәктәпне тәмамлармын. Мәнә шунда өйләнешербез.

— Озак шул, бәгърем, бик озак шул! Ике ел бие көтмәссең син мине. Син бит шундый чибәр. Сина башкалар кызыгыр. Сөйләшәп кара әле әниң белән, бәлки, мине алып калырлар, ә? Һич тә сине ташлап китәсем килми, бәгырькәем.

Дима бал-ширбәтлә сүзен дә, кайнар назын да кызганмый. Кыз йөрәге чыдасын гына. Ләкин Ания бирешми:

— Юк, Дима! Син армиягә барырга тиеш. Ике ел бер-беребезне сагынып яшәрбез, хат язышырбыз. Мәхәббәтебез ныгыр. Беләсенме, очрашу ничек күнелле булачак! Это так романтично!

Шулай итеп, Диманың тырыша-тырмаша кызны көйләүләре бушка гына

булып чыкты. Ания барыбер үз сүзендә торды. Диманы армиягә озату кичәсенә килгәч, егетнен шактый салган әтисе ана шундый сүзләр әйтте:

— Ялгышкансын, сандугач! Синен урынын карга оясында түгел!

...Аниядәге үзгәрешләрне Марс та, Дамира да түгел, бер-ике атнага кунакка килгән әбисе сизде. Шикләрен кызына белдерде:

— Аниягә нидер булган, авырый бугай ул. Ашавынын рәте юк, күнеле болгана, коса. Тикшертегез әле сез аны. Сонгы арада ябыгып та китте.

Дамира барысын да аңлап алды. Аниәне кабат Казанга алып китте. Ике уйларга урын калдырмый:

— Тапмыйсын. Төшерәсен!!! — диде.

— Бу — минем балам! Яраткан кешемнән! Бармыйм абортка, бармыйм!!! Анын әтисе бар! Ул мина өйләнә. Мин баламнын тууын телим! — дип жан талашты, аяк терәп карышты Ания.

Ләкин анынча түгел, әнисе теләгәнчә будды. Укол кадап, операция бүлмәсенә кертөп жибәрделәр. Дима орлыгыннан яралган ике айлык олан шундагы ак тазда, кан эчендә калды...

Ания бу хәлгә бәргәләнөп елады, тумый калган баласын кызганды, Дима алдында үзен гаепле тойды. Еракта, кайдадыр Кавказ ягында хөзмөт итүче сөйгәнөненнән кичерү соралды. Ул аны сагына иде. Ләкин Димадан чәчәкле-чүкты өч кенә хат килде дә аннары элемтә бөтенләй өзелде...

Яраткан кешесөненнән туасы баланы юк иттергәнө өчен Ания әнисөнә үпкәле генә түгел, нәфрәтле дә иде. Ана үч итеп, ул кабат урам кочагына китте, бичара ананы хәсрәт утына салып, төннәр бую югалып йөрдө. Ә бервакыт, көпә-көндөз өйдә беркем юк чакта, кәкрө куллы әшнәләрен үзләренә жыөп килдө дә ашаганнары тамакларыныннан кирө килгәнчө затлы ризыклар, тәм-том белән сыйлады. Мондый тормышны төшләрендә дә күрмәгән көвөм йортны аркылыга-буйга актарып чыкты. Алар өчен барысы да кызык, яна иде. Өйдә тотып-иснәп карамаган әйбер калмады, кайбер вак-төякләр кунаклар кесәсөнә «шуды». Мондый визитлар берничә тапкыр кабатланды. Ания, үз явызлыгыннан үзө тәм тапкандай, артык рәхимсөз кыланды.

Бу хәллөргә аптыраган-йөдөгән ана «йомшак жирөнә урын табалмаган» кызын сакларга Кәшифә әбине чакырып китөрдө. Әбисө үзләрендә булганда, Аниягә бернинди тыюлар, чиклөләр кирәкми, ана өйдә дә бик рәхәт иде. Кирәксә-кирәкмәсә дә ул гел әбисө янында кайнаша, анын һәр сүзен үтөргә әзөр булып йөри. Әбисө янәшә булганда, Аниягә игътибар, жылы сүз, назлы караш мулдан элөгә. Әбисө авызыныннан чыккан һәр сүз, һәр кинөш кыз күнелөнә бал-май булып ягыла.

Ә аннары әнилөре чирләп китте... Бөтен игътибар ана күчтө...

Без, без, без идөк...

— Кызым, син бәхөтлемө?

Ания сискәнөп китте.

Шулхөтлө урынсыз һәм вакытсыз сорау иде бу.

Әйө, дисә, моңа кем ышаныр?! Әнисө үлөм ятагында сонгы сулышын алып ятканда, кайсы бала авыз тутырып: «Әйө, мин бәхөтлө!» — дия ала?!

«Юк, мин бәхөтлө түгел...» — дисә, бер аягы белән гүрдә басып торган әнисө мөңгелеккә рәнжөп китмәсөмө? Бер ана да баласынын бәхөтсөз булуын теләмн ләбаса.

Ания дөрес жавап эзлөп, ярдәм өмөтлөнөп, караватнын икөнчө ягында утырган Клара апасына күтөрөлөп карады. Ләкин ул карашта аңлау да, юату да

күрмәдә. Күмер төсөндәге кысынкы күзләр ана бары сынап һәм гаепләп карый иде. Артык кырыс һәм салкын иде бу караш.

Ания Клара апасыннан һәрчак шүрләп яшәдә. Ул кунакка килгәндә, анын тирәсендә буталмаска тырышты. Күбрәк урамда йөрде, кайткач та тизрәк үз бүлмәсенә үтеп, шунда бикләнеп утырды. Ярый әле өйләре зур, һәркемнен аерым бүлмәсә бар. Кызым, тамагын ачкандыр, дип, әбисе ана ашарга кертәп бирә иде...

Ләкин Клара апасының үткән күзә аны барыбер эзләп таба, башкалар белән бергә утырып ашамавына ачулана, юк-барга кисәтү ясы, акыл өйрәтүләре белән үзәккә үтә. Клара апасы үзләрендә кунак булган вакыт Ания өчен гомеренән ин күнелсез көннәренә әйләнә. Үзә өчен һич та тансык булмаган бу кунакның әле монда, әле тегендә янгыраган таләпчән тавышыннан, нәсыйхәт укуларыннан, бертуктамый кисәтү ясап торуларыннан гарык булып, кыз аның тизрәк китүен, күз алдыннан югалуын тели иде.

— Синен әниен усал! — дигән иде Ания Русланга.

— Аның каравы гадәл! — дип әнисен яклаган иде туганнан туган абыйсы.

Руслан аз сүзлә, артык житди егет булып үстә, Аниягә аның белән аралашу рәхәт түгел иде. Бар кыяфәте белән әтисенә охшаса да, әнисе сыман үзен мәнгә какшамас кагыйдәләр кысасына куып керткән, тәртибә һәрчак үрнәк булган бу егет күп укый, күп белә һәм Аниянен наданлыгыннан көләргә ярата иде...

— Бәхетлеме син? — дип кабатлады ана.

Ания бар батырлыгын жыеп, әнисенә саргаеп кипкән йөзәнә, үзәнә төбәлгән тонык күзләренә карады. Урында ятучы хатын аның әнисенә бөтенләй охшамаган иде. Ят иде ул, чит иде, якты, шат тормыштан артык ергаеп, шомлы һәм билгесез томан эчендә эреп-югалып бара иде...

Кыз авыруның соравын җавапсыз калдырды.

Чөнки бу сорауга җавап юк иде...

Ания, иренен тешләп, кисәк кенә сикереп торды, артына борылып та карамыйча бүлмәдән йөгереп диярлек чыгып китте. Күзләренә генә түгел, бәгыренә яшь тулган иде. Шулай да түздә, еламады. Абыйсының бүлмәсенә атылып керде дә:

— Синдә бар, мин беләм. Бир бер тамчы гына! — диде.

Илдар компьютерга төбәлеп дөньясын оныткан иде, сөңдәсенә кергәнән сизмәдә, ни әйткәнән анламады.

— Мина авыр, невыносимо авыр, аңлайсынмы? Онытыласым килә! Берни күрмичә, ишетмичә, барысын онытасым килә! Синдә бар, зинһар, бир! Мин беләм! Синдә гел бар.

— Ни сөйләсән, башсыз! Кайчан күргәнән бар?

— Ә син ник кыланасың? Бар ич, бар!

Илдар ярып сикереп торды да Анияне җилтерәтеп бүлмәсеннән төртеп чыгарды, аннары ишеген бикләп үк куйды. «Хәзер, сина тагы...» — дип мыгырданып, кабат компьютер каршына утырды.

Ания аш-су бүлмәсенә төшеп китте. Суыткычны ачты, әтисенә башланган коньягы урынында иде. Кыз әчкелтем эчемлекне шешә авызыннан гына берничә йотым кабып куйды. Ләкин бу гына аз булып тоелды, тагы өстәдә. Бу минутта утлы эчемлекне төбәнә төшкәнчә дә эчәргә риза иде, ләкин әтисе аның кимегәнән сизмәскә тиеш.

Ания бүлмәсенә кереп бикләнде. Коньяк үзенекен итте. Бөтен тәнән рәхәтлек биләп алды. Үлем кочагында газапланып яткан әнисе, кайгы-хәсрәтләр чынбарлык томан эченә кереп китте... Төш кенә, барысы да төш кенә...

Бер кайгысыз, татлы, рәхәт дөньядан аны Илдар тартып чыгарды:

— Тор! Тор! Әни үлдә, ишетәсенме, әни үлдә!

Ания күзен ачты, елмайды.

— Үлдемени? Хы!

Шулай диде дә кычкырып көлеп жибәрде. Бәргәләнеп-бәргәләнеп көлдө. Башта караватында аунап, аннары идәндә төгәри-төгәри көлдө. Бары тик Илдар янагына китереп суккач кына айнып китте һәм сулкылдап елап жибәрде...

— Ания, тынычландынмы инде?

Ания, ашаган жиреннән туктап, сорау килгән якка борылып карады.

Клара апасынын күмер күзләре туп-туры ана төбәлгән, алар һәрвакыттагыча кырыс һәм энәле иде. Кыз кисәк кенә урыныннан кузгалды:

— Рәхмәт, мин туйдым!!!

Ләкин таләпчән тавыш анын юлын бүлдө:

— Утыр! Беркем дә ризыктан өстен түгел. Алдына салганны ашап бетер!

Кыз боерыкка буйсынмады, әмма чыгып та китмәде. Туктап калды да, нишиль икән дигән сыман, икеләнеп-уйланып басып торды.

— Утыр, кызым, аша. Ризыкны әрәм итмик, — дип йомшак кына дәште әбисе.

Ания әбисенә каршы килә алмады. Кабат үз урынына утырды, башын иеп, ашавын дәвам итте. Ләкин шул чакта аннан берәрсә: «Ни ашыйсын, тәмлемә бу ризык?» — дип сораса, ул жавап бирә алмас иде. Чөнки ни чәйнәгәнән, ни йотканын белмичә, таш курчак кебек утырды.

Клара апасы да башка берни дәшмәде...

Әтисе эштән кайткач, кыз анын янына керде:

— Эти, нигә Клара апа һаман китми? Ник һаман бездә яши?

— Ни сөйләсен, кызым? Алар сина комачауламый лабаса! Башта әниеннән жидесен үткәрик. Әбиеннән монда булуы барыбыз өчен дә яхшы, жанга тынычлык бирә. Ул дога укып торгач, әниеннән рухы да шаттыр.

— Әбием калсын. Ә Клара апа китсен! Анын монда булуын теләим.

— Клара апан инде ничә айлар әниеннә карады. Ул булмаса нишләр идек? Ана рәхмәттән башка сүз юк.

— Ну и что?! Анын үз өе бар, китсен үзенә. Жидесен үткәргә китсен.

— Олылар тормышына кысылма син, кызым! Өебез иркен, һәркемгә урын житәрлек... Сыймыйсыңмыни? Ни житми сина? Әле кичә әниеннә төштә күрдөм, беләсенме, ни дип әйтте? Мина тынычлык кирәк, диде. Күрәсен, анда да бик тыныч түгел... Без борчылгач, ул да борчыла.

— Ой, әтием, юкны сөйләмә, үлгән кешегә барыбер. Ә мина барыбер түгел! Менә мина тынычлык кирәк!

— Кызым, син бәләкәй чагыңда бик ягымлы, мәрхәмәтле иден. Ни булды сина? Ник шулай явызландың син?

— Мин үземә бәйләнгән кешеләрне яратмыйм. Кысылмасын минем тормышыма, акыл өйрәтмәсен. Это моя жизнь, как хочу — так и буду жить. Это моя жизнь!!!

Кларага бу йортта авыр иде. Шундый зур, иркен йорт ана коточкыч тар булып тоелды. Әнисе белән икесенә аерым бүлмә булса да, үзенә урын табалмаган сыман йөрде. Бердәнбер туганы, авыру селәсән карарга дип килгән иде ул монда. Көнә-төнә Дамира янында булды. Княз гел эшкә китеп югала иде. Эш вакыты бетсә дә, өснә кайтырга ашыкмады, кайдадыр күнел юатып йөрде.

Күрәсен, чирле хатынын тансыклап тормагандыр. Айларга-елларга сузылган, кешенен желеген суырып ала торган бу куркыныч авыру беркемне аямый шул. Дөньяда бер чибәр, һәрьяклап килгән, балкып торган хатын иде бит анын сендесе. Клара анын янында бер шәүлә, күлгә генә иде. Кая гына бармасыннар, барысы да Дамирага карап соклана, ана мактау сүзләре яудыра. Эти-әнисе дә төпчек кызларын бик яраттылар. Аерып яраттылар. Аларның мәхәббәте апалы-сенелле ике бөртек балага тигез бүленмәде. Тик Клара моңа көнләшмәде, шулай тиеш дип кабул итте. Чөнки үзе дә сөңсәсен бик ярата иде. Шулай да аны үзе белән ияртеп йөрмәскә тырышты, чөнки Дамира артык иркә, елак бала булып үстә. Бер жәйдә, көннәр бусе су буенда яланаяк чаба торгач, икесенен дә аяклары чебиләп чыкты. Кичләрен әнисе кызларны юындырып, чебиле урыннарда вазелин сөртә иде. И шул чакта Дамираның чырыйлап акырулары! Тавышы икенче урамга кадәр ишетелгән хәтта. Шул чакта әнисе: «Кызым, елама инде шул кадәр, сабыр бул. Әнә апан түзә бит», — дигән иде. Тик Дамира анда да акланыр сәбәп тапты: «Апаныкы алай авыртмый ла! Минекә катырак авырта!» Авыртмыймы соң, анысын үзе генә белде Клара, тик әнисен борчымас өчен, тешен кысып түзде. Апалар көчле булырга тиеш дип уйлый иде ул.

Әйе, елак иде Дамира. Кем уйлаган шул иркә кызыдан шундый зур кеше үсеп чыгар дип. Мәхәббәт кочагында үскән балаларның тормышы үзгә була шул. Алар һәркайда үзләрен кирәкле, кадерле итеп тоеп, үз көчләренә, хаклыкларына ышанып яшиләр. Шул ышаныч белән үрләр яулылар. Дамира математика белән дус булды, шуна күрә мәктәпне «бишле»гә тәмамлап, Казан финанс институтына укырга керде. Клара бу вакытта университетта укый иде. Башкала юлын бергә таптадылар, бер-берсенә иптәш-терәк булдылар. Шулай гөр килеп яшәгәндә, кинәт кенә әтиләре дөнья куйды. Әниләренен саулыгы чамалы, шуна беркайда эшләми иде. Нишләргә?! Клара укуын ташлап, әнисе янына Урманайга кайтты, эшкә урнашты. Сөңсәсен ничек кирәк, алай укытып чыгардылар. Дамира укуны кызыл дипломга тәмамлады һәм Сарландагы зур бер оешмага экономист булып урнашты. Тырыш, булдыклы кызны күреп алдылар, бәяләделәр, күп тә үтмәде районның финанс идарәсе житәкчесе итеп билгеләп куйдылар. Дәрәжәле, абруйлы кеше иде Дамира. Эшен дә, гаиләсен дә тартты. Менә бу зур йорт та анын көче-тырышлыгы белән төзелде. Марс монда сынар кадак та каккан кеше түгел. Ул, гомумән, хатын күлгәсәндә жил-яңгыр күрми, үзен, саулыгын бик саклап яшәүче көяз, нәзберек кеше иде.

— Бәлки, кырыгына хәтле монда торырсын? — дип сорады ул Кларадан. — Сөз биредә булганда, Дамирам да исән кебек. Сөз миңа бик якын. Киләчәктә дә туганлашып яшәрбез дип өметләнәм.

Клара дөшмәде. Ни көчле хатын булса да, сонгы вакытта ул аптырашта калган иде. Дамираның авыруы, шулай вакытсыз китеп баруы әллә ничә язмышны уккын кырына китереп бастырды.

Беренчедән, Илдар. Ул инде ничә еллар наркотиклар белән мавыга. Аны бу зәхмәттән коткару өчен, Дамира күпме көч түкте, күпме көрәште! Эмма юкка. Илдар һаман шул юлда йөри бирә. Укуын ташлады, беркайда эшләми. Әлегәчә эти-әни жилкәсендә утырды, әнисеннән акча суырды. Аны инде Клара гына жинәрлек түгел. Ә Марс улына күптән кул селтәгән. Ул, гомумән, проблемалар яратмый торган кеше. Аларны кем ярата?! Ләкин барыбер кемдер үз жилкәсенә салырга тиеш, башны комга яшереп кенә качмый ул, киресенчә артына китереп тибүе бар.

Икенче борчу — Ания. Бу кыз якыннарына никадәр жан газабы китерүен

үзе дә белми-анламый яши. Бик үзсүзле тәкәббер бала. Ул һәрчак хаклы. Ул беркайчан гаепле түгел. Аныкы гел дәрес. Дәресен калдырса да — ул хаклы, «икеле» алса да... Төнгә бергә кадәр әллә нинди клубларда йөрсә дә — ул хаклы. Чөнки бу — анын тормышы һәм беркемнен дә бу тормышка кысылырга хакы юк. Әгәр кысылалар икән, димәк, анламыйлар. Димәк, Аниягә начарлык телиләр. Ания хәзер бала-чага түгел, ана инде унжиде яшь!!! Яшь вакытта анын уйнап-көлеп, күнел ачып каласы килә. Өч елдан ана егерме тулачак, һәм инде яшылек үтте дип исәплә. Ә егерме яшь — ул картлык инде. Картлар яшъләрне беркайчан анламый, чөнки аларга бүгенгә рәхәтләр эләкмәгән. Алар — «отстой». Белмиләр, ә тыгылалар, өйрәталәр. Ания шулай уйлый. Һәм ни уйлый — шуны әйтә. Бернинди киртәгә сыймаслык дорфалыгын, рәхимсезлеген гадел, туры сүзле булам дип аклый.

Анияне анлап була, анын шундый кытыршы, энәле чагы, бер-ике ел сабыр итеп, ипләп кенә тәртәгә кертә алсалар, бәлки, басылыр...

Өченчесе — Марс. Ул беркайчан мөстәкыйль булмады, үз өстенә бернинди йөк, бурыч алмады, әзергә бәзер булып яшәде. Ләкин үзенә чәй дә ясап эчәлмаган бу ир хатын-кызлар белән шаярырга ярата иде. Дамира вафат булгач, анын юлдан ызып китүе, теләсә кем белән бөйләнүе бар. Ул чагында бу йортка ниндилер чәчбикә хужа булчак һәм балаларга урын калмаячак...

Шуна күрә, озакка сузмый, Марсны әйбәт, ышанычлы кулга тапшырырга кирәк. Ул бар да кебек. Марс хатын-кыз күзе төшмәслек түгел, киресенчә, назлы затларны бер карашы белән кол итүчеләрдән. Сәриягә ошарга тиеш. Сәрия үзе дә бик килешле ыспай хатын, тәртипле. Ире үлгәннән соң, улы белән матур гына яшәп яталар. Икесе дә тырыш, булдыклы, тормышлары житеш, үз кибетләре бар. Бер очрашуда, улым өйләнсә, япа-ялгызым ничек яшәрмен, берәр яхшы иптәш табасы иде, дип Кларага серен ачкан иде. Таныштырырга да бу икәүне, кавыштырырга кирәк. Дамира үз теле белән әйтте: «Апа, Марсны үзен урнаштырырсын инде, теләсә кемгә юлыкмасын. Мин сина ышанам», — диде.

Марс әле яшь, ялгыз яши алмас. Балаларга да хатын-кыз тәрбиясе, күз-колак кирәк. Ә Сәрия төпле, белемле кеше, Клара белгәннән бирле даруханәдә эшли. Анын белән Камил авырып ятканда танышканнар иде. Язмышлары урта булып чыкты. Сәриянен ире дә, жиләк кебек хатынын тол калдырып, тормыштан иргә китеп барган. Сәрия улын ялгызы үстерә. Бик пөхтә, житди, горур хатын. Марска тиң булырлык яр.

Клара шулай уйлады. Ул ике гаиләне кайгырта-тарта алмаячак. Быел ике йорт арасында йөрөп, нык талчыкты, йончыды. Үзе турында да уйлайсы бар, берәз хәл жыярга, ял итәргә кирәк.

Сендесе кебек житеш, бай тормышта яшәмәсә дә, Клара Дамирадан бәхетләрәк булып чыкты. Чөнки менә дигән ул үстерде. Руслан аларга бернинди борчу китермәде. Әйбәт укыды, институт тәмамлады, яхшы эшкә урнашты, күрше кызы белән кешеләр сокланып көнләшерлек гаилә корды. Булганына шөкер итеп яшәделәр. Камиле дә киң холыклы, яхшы күнелле кеше иде, Кәшифә апаны үз әниседәй якын күрде. Ул чакта Урманайдагы йортны сатып, Айтүбәгә күчкәннәр иде.

Килешеп, матур гомер иттеләр. Дамира еш кына әнисен, бездә иркен, рәхәтләнеп үз иркендә яшәрсен, дип үзләренә алып китә. Ләкин атна да үтми, әби инде сагына, кайтам дия башлый.

— Аптырыйм мин, ник сезне шулкадәр ярата әни? Ник бездә торасы килми? — дип үпкәли иде Дамира. — Безнең йортта да бөтен уңайлыklar бар, урамга

чыгып йөрисе түгел. Берүзенә кыр хәтле бүлмә, беркем комачауламый. Ни тели, шуны эшли, муллык житәрлек.

— Безнең белән яшәргә ияләнгән инде ул, ничә ел бергә бит, — дигән була Клара.

Ләкин үзе бик яхшы белә: Дамираның бай, купшы йортында жан тынычлыгы житми, күнел рәхәтлеге житми. Төпчек кызыннан кайтып керүгә, әнисе андагы шау-шудан зарланып, шул тынгысыз тормышта яшәүче Дамираны кызганып сөйли иде.

Салкын йорт иде бу. Дамира исән вакытта да салкын иде. Монда кунаклар еш килде, шашлыклар кыздырып, ашап-эчеп, мунчалар кереп, куна-төнә яталар иде. Клара бу хәлләргә бик гажәпләнәп, атна саен бәйрәм оештыруларны өнәмичә, сөндесен ачулана да иде. Йортына чит кешеләр ияләштерү кайчакта бәла булып кайта, дип кисәткән чаклары булды. Кирәкле кешеләр бит, бергә эшлисе, диер иде Дамира. Һәм аяк табаннары янганчы кеше көйләп чабар иде. Менә шул әрсез кунаклар аркасында үз балаларына, иренә игътибар аз эләкте дә инде. Һәм алар әкрән генә кайсы кай якка авышып, үзләренә серле тормышлары белән яши башладылар. Марс эшенә китеп югалса, Илдар белән Ания адашкан жаннар сыман әллә нинди шикле юлларда, лабиринтта буталып йөриләр. Ләкин икесенә дә юлы яхшыга илтә торган түгел. Әгәр туктатучы, кулларыннан тотып дәрәс юлга чыгаручы булмаса, ахыр чиге упкынга барып чыгачаклар...

Боларны бер учка жыеп торырга Сәриянен көче житсә ярый ла.

— Мина башка кеше кирәкми, — диде Марс. — Дамираның үлгәнәнә ай да юк, син инде миңа шундый тәкъдим ясыйсын. Аннары, теләсәм, мин үзем дә хатын таба алам. Ләкин теләим. Беләсенме, ни өчен? Чөнки мина башка кеше кирәкми!

— Ялгызын балаларны карый алырсынмы? Аларга бит хәзер күз-колак булу кирәк. Икегез дә эш дип чабып, жаныгызны дәүләткә сатып, Илдарны кулдан ычкындрыдыгыз. Хәзер менә Ания кайдадыр буталып йөри. Юк, Марс, бу кадәр йортны ялгыз ир-ат тарта алмый, тәртипле, ышанычлы бер хатын-кыз кирәк.

— Андый хатын-кыз бар. Ерактан эзләп йөрисе түгел.

— Шулаймыни? Алайса, таныштыр. Мин шат кына булырмын.

Марс елмаеп куйды.

— Танышыгыз. Көзгегә генә карыйсы.

Клара, анын сүзләренә буйсынып, ялт итеп көзгегә борылып карады. Анда бернинди сурәт күрмәде. Көмеш күлдән чегән хатынына охшаган кара дулкын чөчлө, күмер күзле Клара гына карап тора иде...

— Әйе, син, — диде Марс бу көтелмәгән сүзләрдән үтә дә гажәпләнәп, каушап калган хатынга. Әлегә фикер ир башына яна гына килмәгәнгә охшый, чөнки аның дәрәслегенә бик ышанып, кистереп әйтә.

— Курыкма, мин сина бергә йоклык димим. Анысы өчен хатын-кыз табылыр. Ләкин шунда, шушы йортта бер гаилә булып яшәргә тәкъдим итәм. Синнән дә кулай кеше булмайчак, Клара. Балаларны беләсен, алар сине хөрмәт итә. Син дә ялгыз, мин дә ялгыз, моның бер гаебен дә күрмим. Әби дә, син дә миңа бик якин. Сөз акыллы, ышанычлы кешеләр. Бажайны ничек тәрбияләп озатканынны беләм, ир жанлы, тугры хатын син. Мина синең кебек иптәш кирәк. Кинәш-табыш итәргә, тормыш алып барырга. Янымда булсагыз, жаным тыныч булыр. Чынлап әйтәм, Клара, минем сезне жибәрәсем килми.

Клара бу сүзләрне сендерергә дә, авыз ачып бер кәлимә сүз әйтергә өлгөрмәде, бүлмәгә Ания атылып килеп керде:

— Юк, мөңгә юк!!! Мин Клара апаны яратмыйм, анын белән яшәргә теләим! Китегез безнен йорттан. И вообщее башка монда килеп күренеп тә йөрмәгез. Әни юк, сез миңа беркем түгел! Я вас ненавижу!!!

Үгетли торгач, Марс Сәрия белән очрашырга ризалашты.

Клара мул итеп табын корган иде, кунакларын кара-каршы утыртты, үзе зал белән кухня арасында йөгереп йөрде. Бер-берсен тәүге тапкыр күргән ир белән хатын сынашып карый-карий, әңгәмә коргандай иттеләр. Шактый гомер кичеп, үз парларын югалткан, йөрәкләрен өшеткән бу кешеләр бик сак иде. Күнелләрендә ни кайнавын тышка чыгармадылар, хисләрен сиздермәделәр. Гадәти кунаклар кебек сабыр гына сөйләшеп утырдылар. Ике кешенен кушылып, гаилә коруы никадәр җаваплы эш икәннән егерме яшьлек егет-кызлар гына белми. Яшь чак — тиле чак дип кызу кан белән хәл ителәр дә куялар. Кырыктан узганнарны тиз генә кавыштырам димә. Марс Сәрияне озата киткәч, Клара ни булыр дип баш ватмады, Аллага тапшырган инде, үзләре хәл итсеннәр, диле дә табын җыярга кереште. Сәриянең үзен шулай тыйнак, сабыр тотуы ана ошады. Марс — чибәр ир, кызыкмаслык түгел. Белә Клара, Дамира аз күрмәде: дус хатыннары, оялып та тормыйча, Марс алдында чытлыкланалар, берәз салып куйгач, оятны бөтенләй онытып, иргә килеп ябышырга, хатыны алдында кочып-үбәргә дә күп сорамайлар иде. Ә Сәрия Марска бик ышанып бетми бугай, шуңа әлләни ачылып та китмәде, кая анда күз уйнату...

Марс ике сәгәттән соң гына кайтты. Йөзөндә елмаю иде.

Клараның соравын да көтмичә:

— Килештек бугай... — диле.

— Мин куркам... Клара, чынлап әйтәм, куркам...

Сәриянең карашында аптырау, икеләнү чагыла.

— Кинәт кенә шулай тормышынны үзгәрт, имеш... шул яшьтә...

Клара дөшмәде. Ул аны бик яхшы аңлый иде.

— Шулай да тәвәккәлләргә кирәктер инде. Ялгыз картлыкның әлләни шатлыгы, яме булмас, әйеме, Клара?

— Марс сине ошаткан.

— Мин дә аны ошаттым. Тыныч, ипле кеше. Ул гына булса икән... Анда бит тагы икәү бар. Кечкенә балалар белән ничек тә уртақ тел табар иден. Ә бу яшьтә... Мин беләм: үсмерләр рәхимсез, кыргый була. Алардан ни көтәргә белмисен... Сизеп торам, сенлеңнең балалары мин килгәнгә кул чапмаячак, энәләрен тырпайтачак... Белмим, сабырлыгым житәрме...

Сәрия баш чайкап, монсу елмаеп куйды.

Клара аны юаткандай итте:

— Аларның үз тормышы. Беркем дә синнән ана мәхәббәте көтми. Әни бер генә була. Алыштыргысыз. Инчә моһиме — икегез килешкәнсез.

— Син миңа ярдәм итәрсен бит, ташламассын?

— Куддан килгәнчә.

— Клара, сиңа үтенечем — беренче көннәрдә булса да, мин берәз ияләшкәнчә, безнен яңда булсаң иде. Син акыллы хатын, балаларны яхшы беләсен. Минем очен ят жир, ят оя бит.

— Тырышырмын, Сәрия. Мин баралмасам, әни анда торыр.
 — Сезнен ярдәмгә өметләнеп, Аллага тапшырам инде, алайса. Язмаган эш булмас әле. Туганнар булып, аралашып яшик, Клара. Никахны монда, үзебездә укытасым килә. Каршы булмассыз бит?
 — Юк, әлбәттә. Ихтыярын, — диде Клара.
 Сәрия китте.
 Клара анын артыннан кызганып карап калды.
 Ул яхшы аңлый иде: бу хатынны, тыныч тормышыннан йолкып алып, үт эченә, күкрәгә белән ялкын капларга озата...
 Ахыры хәерле булсын.

Ял көне Клараның туган көне иде. Табын корып, дусларын жыйды.
 Бу калада анын утыз елдан артык гомере үтте. Һәм шул утыз ел эчендә ул бары өч ышанычлы дус тапты. Тапты һәм шуннан артыгын эзләмәде, кирәксенмәде. Дуслар күп булмый. Якынаерга теләүчеләрне үзеннән оста гына читләштерә белде. Мөнәсәбәтләре танышлыктан узмаганның тормышына якын китермәде. Сак, йомык, кырыс кеше иде Клара. Ләкин чын дуслыкны аңлый-бәяли һәм кадерли белүче зат иде. Шул өч бөртектә дуслык өчен ялдың ташланарга әзер булып яшәде. Утлар-сулар кичкән, сыналган, ныгыган эчкерсез дуслык иде бу. Бергә үткән еллар эчендә уртақ жырлары шактый жыйелган бу бердәм квартетка читләр түгел, жил дә керерлек түгел иде.

Туган көненә дә һәрвакыттагыча өч кунак килде.
 Клара төче сүзләренә өнәми иде. Йөзенә карап мактаганны беркайчан яратмады. Янына куштаннарны ияләштермәде, туры сүзле кешеләрне хөрмәт итте. Дуслары моны яхшы белә. Шуна күрә тыйнак кына тост-теләкләр әйтелде дә, мәжлеснен калган өлеше яналыктар бүлешеп, фикер алышып, күрешми торган арада жыйелган серләрен уртаклашып үтте.

— Мин сенлемнен ирен өйләндердем, — диде Клара. — Үзем белгән бер хатын белән таныштырдым. «Алтынчәч» кибете хужасы Сәрия Шакировна. Бәлки, сезгә дә таныштыр. Киләсе атнада никахлары була.

Дуслар берара тын калды. Клара сенселеңнең соңгы елда авыр чир белән көрәшеп, интегеп ятуларын, күптән түгел мәңгелеккә китеп баруын, сарай кебек мәһабәт йортта монарчы хатыны ышыгында иркәленеп яшәүче ир, наркоман малай һәм дөньяда үзенә урын табалмыйча бәргәленеп йөрүче авыр холыклы үсмер кыз калганын да беләләр иде. Яналыкны күнелләренә сәңдергәннән соң, дуслар арасында житди сөйләшү булып алды.

— Шулай тизме? — дип сорады Асия.
 — Тиз түгел, Дамира киткәнгә ике ай узды.
 — Ир-атлар озак ялгыз тора алмый шул, — диде Илсәяр.
 Ә Гөлгенә кистереп әйтте:
 — Ояга чит кешене кертү кирәкме икән, Клара? Миңа калса, син ялгышкансын!

— Нишләргә соң? Марс беркайчан да кайгыртучан, яхшы әти була алмады. Балаларга күз-колак кирәк.

— Ул хатынга кеше баласы тансыкмы? Балалар аны кабул итәрме?
 — Һәрхәлдә өйдә хатын-кыз булчак.
 — Клара, нигә кирәк булды сезгә ул Сәрия?! Әзер байлыкка хужа булырга теләүчеләр табылыр ул. Син ялгыз, ул ялгыз, сезгә Марс белән кушыласы да торасы. Моның бер гаебе юк. Ни бары бергә, бер ояда булыр иде. Балалар өчен дә синнән кулай кеше табылмас.

— Дорес фикер, — дип Гөлгенәне хуплады Асия. — Ашыккансын син, Клара.

— Юк, кызлар. Сезнен белән килешмим. Ире белән яшәсәм, Дамиранын рухы рәнжер, минем Камил дә риза-бәхил булмас... Килешә торган эш түгел. Сәрия тәртипле хатын, барысы да әйбәт булырга тиеш.

— Мин Сәрияне берәз беләм. Бер ун еллар элек больницада бергә яткан идек. Анда үзегез беләсез, хәл белүче өзелми, күчтәнәч ташып кына торалар. Ни барын уртага салып сыйлана идек. Ә Сәрия беркайчан безнен янга утырмады, ялгызы гына ашый, беркем белән берни бүлешми иде. Әллә үзе шулай саран, әллә кеше ризыгыннан шикләндеме шунда. Гел аерым, читтә йөрде. Сәер хатын. Ышанырга ашыкма әле, — дип кисәтте Илсәяр.

— Һәркемнен бер сәер ягы була инде, кеше кешегә охшамый. Ярый, хәерле булсын. Хәзер артка юл юк. Таныштылар, бер-берсен ошаттылар. Үз башлары бар. Мин алар тормышына кысылмаячакмын, — дип, Клара бу темага нокта куйды.

Кәшифә апа, Дамираны сонгы юлга озатканнан сон, кияве янында яшәп калды. Марс та, Клара да шулай теләделәр. Гәрчә әбәкәйгә монда бик авыр иде. Үтә дә авыр. Әбинен жаны елый иде. Бу олы йортнын һәр почмагынан ул Дамирасын эзләде. Менә-менә, болыт чәчләрен туздырып, кояштай балкып, кызы килеп керер төсле иде. Мәнгелеккә киткән кешене, башка беркайчан кайтмасын белә торып, өзгәленеп сагыну коточкыч авыр газап. Күземә чалынмасын, югалту хәсрәтен һаман саен искә төшереп тормасын дип, Кәшифә кызынын киёмнәрен пакетка тутырып, чормага ук менгереп куйды. Сау-саламәт вакытындагы кебек күп түгел иде алар. Чөнки авырып ятканда ук Дамира артык-портык киёмнәрен, затлы әйберләрен Кларага тапшырды. Хәер, исән чагында да яна күлмәкләрен бер-ике генә кия дә туганнарга, дусларына тарата иде. Мул яшәде кызы, иркен, житеш тормышта яшәде. Артык әйбер алма, кызым, алар өчен җавап бирәсе бар, дия иде Кәшифә. «Зур кешеләр арасында эшләгәч кирәк шул, әни, башкалардан калышып булмый. Бер үк киёмне кат-кат кию бездә дәрәжә саналмый», — дип аклана иде Дамира. Кайчакта бу шау-шулы, тынгысыз тормышыннан үзе дә туеп, урман эченә китеп яшисем килә дә бит, булмый, койрык бәйләнгән, дип зарлангалап та ала иде. Арый иде бугай ул. Тик сиздерми иде, эшеннән, тормышыннан канәгать сыман гел елмаеп йори иде. Әмма елмайганда да күзләре сагышлы-боек иде.

Кәшифә әби хәсрәттән өзгәленде, йөрәге әрнеп, кызын сагынды, жанына урын тапмады. Йоксызлыктан интекте, авызыннан ризык үтмәде. Шулай да түзде. Аллаһыдан сабырлык сорап, авыр уйлардан арыну өчен, бер минут тик тормады. Эш анын өчен юаныч иде. Хезмәтчеләр тотмаган зур йортта, шөкер, эш житәрлек. Кәшифә апа көннәренә санады, төннәренә санады, бу йорттан китү мизгелләрен көтте. Соңгы юанычы — Кларасы янына кайтып, каршына утырып, Дамира турында сөйләшсә, күнелен бушатасы килә иде. Бу каләр авыр кайгыны ялгызын ничек күтәрмәк кирәк?!

Ә бу йортта аны анлардай, хәсрәтле жанын юатырдай кеше юк иде.

Бу йорт коточкыч салкын иде.

Кәшифә апа гажәпләнеп, киявен, оныкларын күзәттә. Аларнын йөзләрендә, күзләрендә сагышнын әсәре дә булмавына рәнҗеде. Дамира турында авыз ачып сүз әйткән, юксынып искә алучы кеше юк монда. Гүя ул булмаган да. Бу йорт хужалары йоклый, торалар, юыналар, әзер табынга килеп утырып, тиз-тиз кабаланып ашыялар, аннары өчесе өч якка чыгып йөгәрә. Кайткач, тагы

дәшми, сөйләшми генә ашылар да үз бүлмәләренә кереп бикләнәләр... «Хәлен ничек, әби?» — дип сораучы юк.

Әби алар өчен гүя урамнан кәргән хезмәтче генә. Ярый, кияү ашагач рәхмәт әйтә, ә тегеләрдән бер сүз тартып алалмыйсын.

Кәшифә кызын элек тә ачулана иде:

— Балаларынны эшкә өйрәт, гомер буе артларыннан жыеп йөри алмассың.

Тик Дамира анын белән килешмәде.

— И әни, юкка борчылма әле. Вақыты житкәч өйрәнерләр. Хәзердән үк эшкә жигелмәсәләр дә ярый.

Менә, жигелмиләр... Артларыннан әбиләре жыештырып йөри...

Ләкин анысы ярты бала. Саулыгын булганда, эш шатлык кына ла ул.

Кәшифә апага тагы да зур, тагы да жаваплы эш йөкләнгән иде. Инде ничә көн бурыч булып өстендә тора. Әмма ул ана берничек тә тотына алмады. Күнеленнән әйтер сүзләрен кат-кат барлады, ләкин тәвәккәлләргә әллә ни комачаулый иде. Әллә ни түгел, куркаклык бу, кыюсызлык һәм үз күнелендәге каршылык. Бу эшнән кирәклеген, мөһимлеген бар күнеле белән аңласа да, эчендәге икенче берәү мана теше-тырнагы белән каршы иде. Менә шул көрәш иртән дә, кичтән дә тынмады. Кичтән, ярый мин моны иртәгә башкарырмын дип ниятләп ята да тагы икеләнеп кала, ниятеннән кире чигенә. Иртәнгә ният кичкә күчә. Бер йомарлам бурыч көннән көнгә тәгәри тора, әмма сүтелми...

Һай авыр бурыч йөкләделәр ана!

— Синнән башка тагы кем?! — диделәр. — Син иң олы кеше, син сүз үтә, — диделәр.

Һай, балалар...

Дамиракаем, бәгырь жимешем, ник шулай иртә киттең, балам? Ник хәсрәт утларына салдын безне? Сиксән яшылек әниң жир өстендә йөри, ә син гүрдә ятасың. Гадел хәлмени бу?!

Үз баланны соңгы юлга озатудан да олырак газап юктыр бу дөньяда... Күргәннәргә Ходай сабырлык бирсен, күрмәгәннәргә күрергә язмасын! Шулай дип үз-үзе белән сөйләшеп йөри Кәшифә.

Ә Клара инде ничәнче кат шалтырата:

— Әйттеңме, әни? Сөйләштеңме?

— Юк... — дип жавап бирә Кәшифә апа гаепле тавыш белән. — Юк шул әле...

— Әни, сузма инде. Барыбер бер әйтсә. Яшереп эшләнә торган эш түгел.

Марс та бер кичтә әйтеп куйды:

— Әби, сүзенне әйт инде, сузмыйк.

Марска еш шалтыраталар.

Кәшифә апаны сангырау дип уйлаучылар нык ялгыша. Ул кычкырып сөйләшкәнне генә ишетми. Ә пышылдашкан тавышлар ана ап-ачык булып килеп ирешә.

Ә Марс гел пышылдап сөйләшә. Хәзер шундый заман: дөнья ялгыз хатын белән тулы. Барысынын да бәхетле буласы, көчле ингә, кайгыртучан иргә ышыкланып, назланып яшисе килә.

Марсның кылын тартып караучылар шактый бугай. Чөнки исемнәр төрле. Кәшифә апа колагына әле Сөммиә, әле Гөлия исемнәре килеп ирешә. Таныш

исемнәр. Кайчандыр шушы өйдә, Дамира янында кунак булып яткан чытлык хатыннар. Бәлки, кызы исән чакта ук кияү белән шаяра торган булганнардыр. Марс тик торучылардан түгел, хатын-кыз игътибарын ярата.

Ләкин Кәшифә апа шуны да сизә: бу арала кияү тынып-басылып калды. Чөнки ана күнел ачар, шаярыр өчен түгел, барча борчу-мәшәкатьләрен итәк астына яшереп, үзен иннәренә утыртып, тормышын тартучы көчле хатын кирәк. Клранын юк-бар кешене тәкъдим итмәвен белә, менә шул ышанычны югалтудан курка. Һәм шалтыратучы чәчбиләр белән, бернинди өметкә урын калдырмый, коры ғына сөйләшә. Шулай да тегеләр өметләрен өзми, шалтыраталар.

Рәхмәт, өйгә килеп йөдәтүче юк.

Хәл белергә килүче дә юк...

Сарай хәтле йорт, кайчандыр гөрләп торган кин күнелле йорт, шыксызланып бушап калды, хәзер монда да кабер тынлыгы...

— Йә Ходаем, үзенә тапшырдым, — диде Кәшифә.

Башка чара юк. Хәерле ният, хәерле гамәл булсын.

Клара иртән тагы шалтыратты:

— Әни, сузма!!! Бүген үк сөйләш.

Марс та янәшә басып тора иде, чөнки Клара әүвәл анын белән сөйләште, сүзен ни турыда барганын белә.

— Минем янда түгел. Мин юкта сөйләшерсез, — дип чыгып китте.

Хәер, анын бу сүзләрен беренче тапкыр әйтүе түгел, бары кабат исенә төшерүе генә. Сиксән яшьлек карчыкның хәтеренә ышанып бетмәведер. Кәшифәнән хәтерә Аллага шөкер дә анысы, кайгы-борчулардан теткәләнеп беткән йөрәгенен генә өч тиенлек тә ышанычы юк. Чак кына дулкынланды исә күкрәккә сыймый дулуй, кулларына хәтле калтырата башлый.

Шулай да ул бүген төвәккәлләргә булды. Күпме сузарга тагын?! Бурычны салырдай бүтән иннәр юк. Клара еракта, ә Марстан булмый, ул гомергә жигди сөйләшүләрдән, жаваплы эшләрдән качты. Үлем түшәгендә яткан хатыны янына кереп, кулынан тотып юата да алмады. Кызганам, алдында елаудан куркам, имеш...

Чирдән, үлемнән коты оча Марсның, анын үзенә дә көннәрдән бер көнне киләсен белә, ләкин кеше үлеменә кагыласы килми, йөрәген саклый. Иреннән бер ярдәм-таяныч булмаганга, Дамираны карау, больницааларда йортү тулаем Клара өстенә тоште дә инде.

Киявенә үпкә-дәгъвалары күп Кәшифәнән, әмма түзә, дәшми. Тавышланып-бозылышып яшәүнен яме юк, сабыр итәргә кала.

Кәшифә Ания белән Илдарның кайда, нишләп йөрүләрен белми. Ул бары шуна рәхмәтле иде: балаларның икесе дә кичке аш вакытында өйдә булалар. Әниләре исән чакта төн уртасыз кайтмыйлар иде.

Кәшифә гел әйтеп-кисәтеп тора:

— Минне борчымагыз, вакытында кайтыгыз. Югыйсә китәм дә барам. Миннән башка нишләрсез?

Белә ул: оныкларының аны жибәрәсе килми. Оныклары әбиләрен ярата. Ләкин бу мәхәббәтне сүз белән дә, наз белән дә белдермичә, анын һәр сүзенә, үтенеченә дәшми генә буйсыналар.

Кичке ашта балалар өйдә була. Аннары Илдар чыгып китә. Әмма әбисенә әйтеп китә:

— Әбекәй, борчылма, мин унда өйдә булам.

Сүзендә тора, сәгать нәкъ унны сукканда, тышкы ишек ачыла, Илдарнын адымнары ишетелә.

Дамира исән чакта аны милиция белән эзләтәләр иде...

Бу балалар әйтерсен лә Дамиранын бөтен тынычлыгын алыр өчен туган затлар иде.

Дамира зур-зур кешеләр алдында дәрәжәле иде, дус-әшнәләре бихисап. Юбилеен бөтен районны гөрләтеп үткәрделәр, купшы-купшы котлаулар гәзит битләренә сыймады. Өйгә олау-олау бүләк ташыдылар. Ул чакта Кәшифә: «Их, әтисе, күрмәдән кызыбызнын нинди олы кеше булганын», — дип күнеле тулудан йомшарып та алган иде.

Бик күп кешеләргә ярый белде Дамира, әмма үз балалары күнеленә юл таба алмады...

Сәрия

— Балалар, сезгә сүзем бар, кузгалмый торыгыз әле...

Кичке аштан соң шулай диде Кәшифә. Марс ул көнне эшендә махсус озаграк тоткарланды.

Ания тынгысыз карашын әбисенә төбәде:

— Әби, әллә китәсен? Зинһар, китмә!!! Китмә, әбием!

— Юк, кызым, әле генә китмим...

— Беркайчан да китмә, әбием, бездә генә яшә. Гел-гел безнең янда бул. Минем сине беркая жибәрәсем килми!

Аниянен карашында куркулы ялвару иде.

— И балам... Гел-гел сезнең белән яши алмам шул. Карт бит инде мин...

Ания дәшмәде, аңлыйм, дигән сыман олыларча авыр гына уфтанып куйды.

Сонгы ике елда Дамиранын бар тынычлыгын урлаган бу үзсүзле тискәре оныгы Кәшифәгә бик кызганыч булып китте. Ул кыз янына килде, аркасыннан назлап сөйдә. Ания, шуны гына көткәндәй, аңа сыенды, әбисен кочып алды, кечкенә вакытындагы сыман бик ихлас итеп:

— Әбием, мин сине яратам, — диде.

Күзләрендә яшь иде.

Анияне кочаклаган килеш, Кәшифә апа Илдарга төбәлде:

— Әтигез өйләнмәкче була, балалар. Үтенечем шул: каршы килмәгез. Йортка хатын-кыз кирәк. Хатын-кызсыз йорт тарала.

Ания куырылып-сискәнәп китте. Моңы хәтта Кәшифә апа да тойды, куенында гүя салкыннан калтыранган каз бәбкәсе иде.

Ә Илдар битараф һәм тыныч иде. Керфеге дә селкенмәде. Бу хәбәр ана бөтенләй кагылмагандай, халәтен сүзләре белән дә раслап куйды:

— Мне без разницы.

Егерме яшьлек егетнен үз тормышы, ул инде шактый нәрсәне белә. Өйләнмәгән очракта да әтисенен хатын-кызсыз тора алмавын аңлый. Теләсә кайда буталып йөргәнче, әйдә, өйләнсен. Илдар бу йортта барыбер озақ тоткарланмаячак.

Ә Аниянен йөзенә курку кунды. Борчулы карашын әбисенә күтәрәп өметләнәп сорады:

— Әби, син китмисендер бит? Син бездә каласындыр?

Кәшифә апа өчен бу коточкыч авыр сорау иде.

Оныкларын өзелеп яратса да, анын бу йортта каласы килми.

Шулай да алдады:

— Калырмын, кызым, мин сезнен янда калырмын...

Өйдә зилзилә купмасын, ниятләгән эшләр тыныч кына хәл ителсен өчен, бу ялган кирәк иде.

Йә Аллам, аптыраганнан алдашкан-ялгышкан бөндәнне гафу кыл.

Никах мәжлесенә алар Марс белән икәү генә киттеләр. Марснын бердәнбер кыз туганы барудан баш тартты. Ә Кәшифә, жаны тартмаса да, матур күлмәген киеп, ак яулыгын бөркәнеп, кияве белән юлга чыкты. Чөнки Клара телефоннан кистереп әйтте: «Әни, син киләсен! Без никахта катнашырга тиеш!» Менә шулай, кызы белән икәүләп кияүне өйләндереп йөриләр, хәерлегә булсын... Бер дә күнелле хәл түгел, бу мәжлесеннән һичбер шатлыгы юк.

Иии... Күрәчәк диген... Кызын-балакаен кияүгә биргәндә, шундый язмыш турында уйлаган идемени ул?! Туйларында һәр кунак: «Тигез гомер итегез!» — дип теләде ләсә. Йөрәктән чыккан ул изге теләкләр, ияләренә барып житмичә, бушлыкка гына оча микәнни? Таза, нык бала иде бит Дамира, салкын тиюнен, баш авыртунын ни икәннен белми иде. Каян гына килеп эләкте бу зәхмәт, әллә күз тидеме икән? Әллә бозым-фәләнгә эләктемә? Әжәл дигәннен жиләк кебек хатынны бозлы кочагына суырып алды да, исәннәрне хәсрәткә күмеп, карангылыкка алып китте. Кызы гүрдә ята, сиксән яшьлек анасы кияү өйләндереп йөри... Рәнжемә, кызым, әниенне язмыш йортә шулай. Балалар хаки дип, йорт тузмасын дип иреннен никахына бара менә.

Кәшифә апанын йөрәге чәнчеп куйды. Бу арада бик борчый әле ул, күкрәк белән аркасын үтәли бораулуй, эчтән үтмәс пычак белән кырларармыни. Карчык кесәсеннән валидол алып капты. Сулышы жинеләеп киткәндәй булды, ләкин йөрәк әрнүе басылмады.

Киявенен хатыны белән танышканда, ул үзен бик киеренке тотты. Булачак килен беренче карашка ягымлы, иплә күренә иде. Ләкин Кәшифә апа үзе дә сизмичә аннан гаеп-житешсезлекләр эзли башлады. Дамира урынын аласы хатын анын кызыннан һич тә өстен булырга тиеш түгел! Эмма Марс кияү Сәриядән күзен алмый... Анын карашында кадерлесен югалту сагышы түгел, яна бәхетенә ашкыну тәнтана итә.

Сәрия кунак каршылау, табын кору мәшәкатләре белән мәшгуль иде, карчыкнын үзен сынап-тикшереп утыруын сизмәде. Кәшифәне түргә, корәк сакаллы, кин күкрәкле мулла янына утырттылар. Табын мул, ризыклары төмле иде. Тик бавырсақ кына пычак белән дә каерып алмаслык итеп катырылган булып чыкты. Әгәр никахлашучылар яшь егет-кыз булса, мәхәббәтләре көчле, бер-берсеннән аерып алмалы түгел, нык ябышканнар дип шаяртырлар иде. Ләкин бүгенге табында андый сүзләр урынсыз, килешми.

Мәжлес матур гына үтте. Кияү, килен ягыннан килүче туган-тумача бер-берсе белән танышты. Дамираны искә алучы булмады... Анын булганын, Марс тормышында монарчы зур урын алып торганын һәркайсы белсә дә, яра янартып, исемән әйтергә кыенсынды.

Кайтырга кичке якта гына кузгалдылар. Кунакларны озатып, табын жыеп шактый вакыт үтте. Сәрия алып китәсе әйберләрен хәстәрләп бетермәгән булып чыкты. Кәшифә апа никтер тынгысыз иде, каядыр ашыккан-кабаланган сыман әледән-әле тәрәзгә күз салды, калтыранган кулларына урын табалмагандай, әле кәнәфи тоткасын, әле күлмәген, әле ияген сыпырды.

Ниһаять, жыенип бетеп, юлга кузгалдылар. Марс янына Сәрия утырды, Клара белән Кәшифә артта.

Айтүбәне узып, ярты юлны үткәч, карчык кинәт кенә:

— Юл унае Урманайга кагылып чыгыйк әле, — дип куйды. — Бабагызга әйтер сүзем бар.

Клара каршы төште:

— Кирәкмәстер, әни. Башка вакытта. Болай да сонга калдык.

— Башка вакыт кайчан була? Теләгемне үтәсәгез иде лә...

— Ярый, ерак юл түгел, кагылып чыгыйк. Бабайның да ризалыгын алыык, — дип килеште Марс.

Урманайга житкәндә, әби, йокымсырап китеп, башын кырын салган иде. Клара, аның беләгенә сак кына кагылып:

— Әни, килеп життек, — диде.

Тик Кәшифә апа күзен ачмады...

Больницага кереп ятуы турында Клара беркемгә хәбәр итмәде. Жан дусларына да, улына да әйтеп тормады. Ана тынычлык кирәк иде. Беркем белән сөйләшми-аралашмый, көннәр буге йөзен стенага борып ятты да ятты. Жан жил әсиренә эләккән ялкын теләдәй бәргәләнде, ярсыган дулкыннар кочагындагы чәчкә сыман кыйналды, өзгәләнде, елады. Ул жанны тынычландырырлык дару юк бу дөньяда. Төрле уколлар кадый торгач, тән авыруы чигенде, әмма жан сызлана, әрни иде.

Дамираның үлеме Клара өчен бу кадәр авыр булмады. Чөнки Дамира озак ките, өметләр тамчылап кимеде. Хушлашуга әкрәнләп әзерләнде, ахыр чиге, бу хәсрәтнең котылгысыз булуын аңлап, югалтуга күнделәр дә. Ул көтелгән үлем иде. Хәтта, сөңлесе түзәлмәслек авырту-газаплардан ынгырашып, бәргәләнеп ятканда, кызганып, озак интелемәсә ярар иде, дип теләгән чаклары да булды. Сөңлесе озатканда, Клара ялгыз түгел, аның янында әнисе бар иде. Әнисенә үзе өчен нинди зур таяныч булганын аны югалткач кына аңлады Клара. Аның шулай кинәт китеп баруы йөрәгенә бәрде, бу хәсрәттән ул катып калды.

Әнисен Урманайда жирләделәр. Ул гомере буге Урманайны сагынып яшәгән иде. Ире белән гомер иткән нигездән беркая китәсе килмәгән иде. Ләкин Клара белән Камил аны үгетли-үгетли китәргә күндерделәр. Ул чакта Клара әнисе турында түгел, күбрәк үзе турында уйлады. Чөнки үз гаиләсе Айтүбәдә, әнисе авылда ялгыз, ике арада чабу көннәре эш, гаилә мәшәкәтләре белән тулган хатын өчен ифрат авыр иде. Әнисенә шактый зур бакчасы бар, сыер, сарыклар асрый, каралты-кураны да гел карап торырга кирәк. Дамира муеннан эшкә баткан, айга бер кайта алса да рәхмәт. Туган йортны, әнисен карау-кайгырту тулаем Клара белән Камил өстендә булды. Бу йөктән алар әкрәнләп котылдылар. Әүвәл малларны бетерделәр, аннары бакчаның яртысын күршегә бирделәр. Йортны саттылар да әниләрен үзләренен өч бүлмәле фатирына, дүрт стена арасына китереп утырттылар. Әмма бирегә Кәшифә апаның тәне генә күчте, жаны Урманайда калды. Үз йортыннан йолкып алып киткән өчен, ул Кларага рәнжи иде, рәнжегәнән сиздереп тә куя иде. Менә шуларны уйлап ята Клара... Дамира вафатыннан соң аны мәжбүриләп диарлек Марс янында калдыруына, сонгы көннәрендә бергә була алмауларына, әнисенә карата шулай кырыслыгына, хәтерендә янарган һәр ялгыш сүзе-гамәленә, тагы әллә нәрсәләргә үзен гаепле тоеп, әнисен тиешенчә кадерли алмавына үкенеп ята. Жаны шуна сызлана-әрни иде.

Шулай да Сәрия аны эзләп тапты. Ул Марс янына күчеп китмәгән, һаман Айтүбәдә яшәп ята икән. Клараның бу хәлгә гажәпләнүенә:

— Тормышымны кайгыдан башлыйсыйм килми, — диде.

— Кире уйламагансыңдыр бит?

— Юк ла. Марс белән атна саен күрешеп торабыз. Ял көннәрен гел монда, минем янда үткәрә.

— Ә балалар?

— И Клара... Нинди балалар инде?! Берсен бүгеннән өйләндерерлек, икенчесен кияүгә бирерлек. Сабый түгел ич алар! Үпкәләмә дә, гаепләмә дә, белмәгән-күрмәгән балалар өчен мин борчыла алмыйм. Үземнән улым өйләнергә жыена, квартирны анын исеменә күчереп йөрим. Белсән, бөтен жирдә кот очмалы волокита, көннәрем чират саклап үтә. Очына чыкканчы синен кебек егылмасам ярый ла. Карале, мин бит сине көчкә эзләп таптым. Ник беркемгә әйтмәден?

Клара берни аңлатып тормыйча, коры гына:

— Шулай кирәк, — диде.

Сәрия шомланып сорады:

— Иярә торган чир түгелдер ич?

— Курыкма, иярми. Иярә торган булса, башка жирдә ятар идем.

Сәрия Клараның хәлләрен сорап, тизрәк терелеп чык инде, дип теләде. Бар эшен ташлап, монда, Клара янына килүе анын өчен авыр бурчы үтәү шикелле тоелды. Ул ашыга иде, алып килгән күчтәнәчләрен суганда:

— Палатагызда ничә кеше? — дип сорады.

Бишәү, дигәч, мин ризыкны үзенә генә исәпләп алып килгән идем шул, дип унайсызланды.

— Монда ризык житәрлек. Һәркем янына якыннары килеп тора, ашаудан бушамыйбыз, — дигән булды Клара. Никтер шулчак Илсәярнен туган көндә әйткән сүзләре искә төште.

— Әйтергә дә онытып торам, Илдарга повестка килгән анда, 25ендә китәчәк. Син озатырга килә аласыңмы?

Бу хәбәр Клараны аптырашта калдырды. Менә сина мә, Илдар армиягә китә... Әнисе исән булса, бу хәбәргә үт йотар иде. Илдар башсыз малай түгел, әмма мәктәптә яхшы укумады, тырышмады, чөнки теләге булмады. Шулай да Дамира аны үзе укып чыккан институтка этә-төртә булса да керткән иде. Былтыр жәй Илдар, имтиханнарын бирә алмыйча, укуын ташлап кайтты. Дамира авырып яткач, жайлап-майлап йөрер кеше булмады. Дамира улын армиядән алып калыр иде дә бит, юк шул... Димәк, Илдарга ике ел солдат боткасы ашарга туры киләчәк. Барлыкта-муллыкта иркәленеп үскән малайга жинел булмас. Соңгы елларда армия дигәннәре дә әллә нигә әйләнеп куйды, хезмәттәге уллары өчен аналарның котлары очып тора...

— Барырга тырышырмын, сорап булса да чыгармын, — диде Клара. — Мин пенсиядәгә кеше, больничный көтеп ятасым юк.

— Яхшы булыр иде. Мин дә синен белән кайтыр идем. Чирканчык алуым шул булыр, — дип шатланды Сәрия.

Киткәндә Клараның беләгеннән тотып елмайды:

— Марс белән таныштыруын өчен рәхмәт сина! Өр-янадан яшьлегемә кайткандай булдым. Бу яшәтә дә шундый кайнар хисләр буладыр дип уйламыйм.

Сәрия чыңлап та яшәрәп, чибәрләнеп киткән, йөзенә нур кунган, күзләре көлә иде.

Кемгә — югалту, кемгә — табыш...

Берәүнен кайгысы икенчесенә бәхет китерә ала икән...

— Өстен бөтен, тамагын тук! Тагы ни житми сина?!

Бу сүзләргә гадәттә балаларга әйтәләр. Яки артык олы кешегә.

Аниягә дә элэгә иде алар. Холыксызлана, киреләнә башласа, әнисе ана бик кырыс итеп шулай әйтеп куя иде.

Ни житми иде соң ана? Ания үзе дә бу хакта шактый уйлана иде. Үсмер чак адәм баласынын ин уйлана, баш вата торган чорыдыр ул, мөгаен. Балачакта кеше ваемсыз, гамьсез була, аның өчен ата-анасы уйлый, яшьлек исә яна дуслар, ачыш-яналыклар, гыйшык-сөюләр белән янып-гөрләп үтөп китә. Урта яшъта кеше эш, гаилә дип чаба, уйланып утырырга аның вакыты да калмый. Олыгайгач, инде уиланасы уиланган, эшләнәсе эшләнгән була...

Ин катлаулы сораулар, кайбер жавапсыз сораулар үсмер чакта бигрәк тә жанны кыйный.

Әнисенен: «Тагы ни житми сина?!» — дигән соравы Аниянен үзен дә күптән борчый иде инде.

Ни житми соң ана? Чынлап та, барысы да бар ич. Баш өстендә түбәсе, табын тулы ризыгы, көн саен алыштырып торсаң да житәрлек затлы, матур киём-салымы... Үзе сау-саламәт. Тагы ни кирәк? Ләкин нидер кирәк, нидер житми. Ни житмәгән Ания үзе дә аңламый, шуны аңлайсы килә. Күнелендә әллә нинди аңлашсыз мон-сагыш ята. Яшәүнен яме, мәгънәсе юк кебек тоела.

«Ни житми мина?» — дип язып куйган иде ул көндәлегенә. Һәм бу сорау шул биттә жавапсыз, бер ялгызы тырпаеп басып калган иде...

Әбисен югалткач, кыз үзенә ни житмәгән аңлады.

Ана әбисе житмәгән икән!!!

Әбисе үзләрендә торган чакта, ул бит өйгә йөгереп кайта иде. Әбисе булганда, бу йортта рәхәт, күнелле була иде. Чөнки әбисе Ания өчен яктылык, жылылык, шатлык, мәхәббәт иде. Ләкин бу шатлыклы көннәр бик аз булды. Әбисе аларда яшәргә теләмәде, ул гел олы кызы янына ашыкты. Әбисен тартып алган өчен, Ания Клара апасын дошман күрдә. Әбисенен бары үзенеке генә булуын, гел янәшә булуын тели иде. Чөнки аны шулай эчкерсез яратучы, юатучы, ана мәхәббәт-наз бирүче башка юк та кебек иде.

Әбисе Ания күнелендә йомарланып яткан курку-шомнарны, өметсезлекне жинә алуы бердәнбер кеше иде.

Инде менә ул юк.

Ания бу дөньяда япа-ялгызы.

Ана шундый куркыныч.

Тик бу турыда беркем белми...

Ания Сәрияне кабул итмәс, дошман күрер дип юкка гына борчылдылар. Кыз тыныч иде. Әбисе үлгәннән соң, ана бу йортта инде кем йөрсә дә барыбер иде. Бу йортта чит кешеләреннәр һәрчак күп булуына ул инде күптән өйрәнгән. Бу йортта гына түгел, инде бар дөньясында үзе өчен газиз, кадерле, ин кирәкле кеше калмаган икән, тузынудан ни файда?! Инде берни үзгәртмәячәк, югалганнар табылмаячак... Аны яратучы кеше башка юк. Монда да, башка жирдә дә. Юк...

Әмма битарафлык дингезендә дулкын жаена тирбәлүче кызын берни дөшми, энәләрен тырпайтмый сабыр гына йөрүен астыртынлык, күләгәгә поскан мәкер дип кабул ителә. Ания Клара апасынын сак, сынаулы карашын гел тоеп-сизеп торды. Хәер, ул теле белән дә әйтте:

— Сәрия апана хөрмәтле бул. Сөзгә хәзер бергә яшисе. Әтиенне дә гаепләмә, аларны юк-барга борчыма.

Әтисе үзе дә кисәтте:

— Кызым, Сәрия апана карангы чырай күрсәтмә, ул хәзер минем хатыным, безнен гаилә кешесе. Әниенне алыштыра алмаса да, синен турында кайгыртучы кеше. Беркем дә сина начарлык теләми.

Апасы да, әтисе дә ни өчендер Сәрияне Аниядән өстен күрәп, якларга-сакларга тырышты, ә киресенчә түгел. Бу сәер иде. Әле яна гына балигъ булып, тормыш карурманына кереп баручы кызга да яклау, жылы сүз кирәктер, ул ялгызлыктан куркып куырылган баладыр дип берсенен дә башына килмәде. Гомер юлларын кичә-кичә, шатлык-кайгы суларын эчә-эчә, ныклап аякта басып торган, шактый шомарган, үзен яклап утка-суга ташланырлык көчле хатынны канатлары ныгымаган бәбкә-баладан саклау үзе бер гаделсезлек иде.

Үсмер кыз бу хәлләрне анлай-бәяли алмады, бары тик бу йортта ин кадерле кеше ул да, Илдар да түгел, Сәрия икән, дигән нәтижә ясап куйды. Һәм йомылды. Ул сүзенен яхшысын да, яманын да дәшмәс булды.

Илдар озату мәжлесен үзләрендә үткәргә теләмәде.

— Без дуслар белән кафедра утырачакбыз, — диде. — Иртән әйберләрне алырга, сезнен белән хушлашырга кагылырмын.

Ник дигән сорауларга, үгетләүдәргә җавап биреп мәшәкәтләнмичә, чыкты да югалды.

Сәрия моңа борчылмады, ул киресенчә шат кына иде. Ләкин Марс белән Клара, үзләрен гаепле сизеп, унайсызланып калдылар. Ания исә эченнән генә абыйсына кул чапты. Дорес эшли, монда нишләп утырсын ул?!

Илдарның кайчан кайтканын Ания сизмәде. Аны Клара апасы уятты:

— Абыенны озатырга барасынмы? Барсан, тор да жыен.

Военкоматка жәяү генә юнәлделәр. Алдан Илдар һәм таныш түгел бер кыз атлады, алардан чак кына калышып, Ания белән Клара, Марс белән Сәрия, култыклашып, үз жайларына арттан бардылар.

Әле артык иртә, офык алланып кына килә иде. Көзнен томанлы, дымлы салкынча иртәсе. Ә военкомат яны гөжләп тора, китүчеләр, озатучылар — барысы буталган, кайсы кычкыра, кайсы жырлый, кайсы елый... Килеп житүгә, Илдарны дуслары чолгап алды. Шау-гөр ителәр, күтәрәп алып күккә чөйделәр. Барсыннан да сыра, тәмәке исә килә иде. Бервакыт китүче егетләрне фамилияләп чакыра башладылар. Илдар, дусларыннан аерылып, тутаннары янына килде, һәркайсын коңаклагандай итте. Ин соныннан Анияне кочты, якын итеп, кадерләп күкрәгенә кысты. Һәм пышылдады:

— Бирешмә, сөнем! Үзенне сакла! Хат яз, барсын да язып тор, абыен сине беркемнән рәнжеттермәс.

Аннары үзен озата килгән кызны коңагына алып, военкомат капкасына юнәлде. Ания бер-берсенә сыенган бу икәүгә кызганып, моңаеп карап торды. Илдар кызны үбеп хушлашты да, тагы бер кат борылып, тутаннарына кул болгады. Ул капкадан кереп югалырга торганда, Ания, кинәт ыргылып, абыйсының күкрәгенә барып сыенды.

— Бирешмә! — дип кабатлады Илдар һәм елмаеп күз кысты.

Ания шунда бар йөрәге белән тосап-андап алды: абыйсы аны ярата!

Ләкин аны яраткан кешеләр гел китәләр... Анияне ташлап китәләр...

Өйгә кайткач, олылар чэй эчәргә утырды. Ания баш тартты, бүлмәсенә кереп китте. Аны бүген артык иртә уяттылар, йокысы туймаган иде. Шуна берәз йоклап алмакчы булды, тик йоклый алмады. Күз алдында һаман Илдар торды. Аның яратып кочаклавы, күз кысып елмаюы, хушлашканда әйткән сүзләре... Туганы бит ул анын, бердәнбер туганы! Бер әни, бер әти балалары, бер нигездә яшәгән, бер үк язмыш кичергән, бер үк вакыйгаларның шаһитлары булган абый һәм сенең. Үткәннәрен кайсы көнәң күз салсаң да — анда Илдар бар.

Ләкин бер йортта яшәгән бу ике бөртек туган монарчы бер-берсенә никтер якын була алмадылар. Ания абыйсына сыенырга, якынаерга теләсә дә, Илдар аны читкә этте, үз тормышына якын жибәрмәде, бала-чагага санады. Житмәсә, адым саен кисәтү ясап, тәнкыйтләп тә тора иде. Ания мона бик кимсенә, Илдар да мине яратмый, чөнки мин начар сенең, дип уйлый иде. Бүген, көзнен томанлы иртәсендә, абыйсы белән хушлашкан мизгелдә ул аңлады: ачулымы ул, шатмы, усалмы, ягымлымы — нинди булса да, ул бит Аниянең бердәнбер туганы!!! Һәм ул Анияне ярата, бик якын итә булып чыкты! Илдар аның өчен борчыла, ул аны ташламайчак. Әтисе аларны ташлады, аңа хәзер Ания дә, Илдар да кирәкми, ул гел яна хатыны янында бөтерелә, күзенә генә карап тора. Ә Сәриягә Ания кирәкми дә кирәкми инде.

Бу дөньяда Аниянен ин якын, ышанычлы кешесе булып Илдар гына кала түгелме соң?! Кичә генә ул өйдә иде, шунда күз алдында йөрдә. Ник шул чакта Ания анын янына кереп рәхәтләнеп сөйләшеп утырмады икән? Аларның бит иркенләп, ачыктан-ачык сөйләшкәннәре, киңәшкәннәре дә булмады. Ник ин кирәкле, мөһим сүзләр соңгы мизгелгә калды да аларны әйтергә вакыт житмәде? Илдар армиядән кайткач, башкача булып, алар ин якын туганнар булып яшәрләр.

Илдар кайткач... Кыз күнеленә шулчак коточкыч уй үрмәләде: әгәр абыйсы кайтмаса, әгәр аны үтерсәләр?! Бу куркыныч үлем Аниянен яраткан кешеләрен берәм-берәм чүпләп кенә тора түгелме соң?! Ник соң әле ул Илдарның үзе өчен шундый кадерле, газиз кеше икәнән аерылышкан мизгелдә генә аңлады?!

Әгәр ул кайтмаса, югалса, үлсә?!

Кыз шуларны уйлап үксеп елый башлады...

Ниһаять, Клара апасы ана да игътибар итте. Югыйсә гел Сәрия янында йөргән иде. Ике хатынның гөрләшкәне зур йортның әле бер, әле икенче почмагында ишетелә торды. Клара апасы яна киленне хужалык белән таныштырып, кинәшләр, күрсәтмәләр биреп йөрдә. Аш-су бүлмәсендә дә алар гел бергә маташтылар. Кичен Марс кайткач, өчәү гөрелдәштеләр.

Аларның тормышы Аниягә гүя кагылмый иде.

Ания үзен фатирда торучы чит кеше итеп тойды.

Бу көннәрдә ана бернинди игътибар булмады...

Бары китәсе көнне генә Клара апасы анын янына кереп утырды. Каршысына утырды да, һәр сүзенә басып ясап, таләпчән тавыш белән акыл өйрәтә башлады:

— Ания, быел мәктәптә соңгы елын. Уен-муенинарны, күнел ачуларны онытып торырга туры килер. Бар игътибар укуга булырга тиеш! Английсынмы шуны? Бүгеннән үк үзенә максат куеп, ныклап әзерләнә башла. Әниң синен медицина институтына керүенә теләгән иде. Үзеннән исәпләр ничек соң?

— Белмим... Әле уйламадым.

— Уйларға кирәк. Кая барасы, нинди имтиханнар бирәсе — барысын да алдан белешеп, шул фәннәргә ныграк басым яса. Әгәр медицина икән — химия, биологиягә. Бәлки, репетитор ялларбыз. Хәзер мәктәп белеме белән генә алдырып булмый.

— Минем химиягә исем китми... — диде Ания.

— Кайсы фәнне ныграк яратаһын сон?

— Әдәбиятны.

— Сендем, хәзер әдәбият белән ерак китеп булмый. Хыялланып йөри торган заманнар үттө. Үзем гомер буге укытучы булып эшләдем, ни икән беләм. Сина педка барырга кинәш итмәс идем. Ике юл: йә экономист, йә врач.

Ания уйга калды. Кем булу турында моңарчы бер дә уйланмаган да икән шул. Көн белән төн арасында буталып йөрүче болыт кебек хис итә үзен. Ни беркая кунмый, ни таралып югалмый, жил унаена йөзә дә йөзә шулай... Гомумән, аның киләчәгә бик томанлы әле. Ул юк та кебек... Сонгы елларда аның укуы нык начарланды. Әлек дүртлө дә сирәк күренгән көндәлегендә «3»ләләр генә түгел, «2»ләләр дә куна башлады, ләкин бу хакта Клара апасы белми. Хәер, әтисе дә белми. Анианен ничек укуы сонгы вакытта беркемне дә кызыксындырмый. Ләкин барысы да районның бөтен акчасы белән идарә иткән Дамира Наримановна кызының урыны, һичшиксез, югары уку йортында булырга тиеш дип уйлай.

Ә Анианен күнелә гел дә укуда түгел. Дәрәс вакытында башка кирәкмәгән уйлар килә. Кайда утырганын онытып, күнелә белән әллә кайларга китеп бара. Шул чакта укытучы сорау бирсә, җавапны түгел, сорауның үзен дә аңламый җафалана. Уйлары борчак кебек теләсә кая төгәри дә китә. Имтиханнарын ничек бирер, бу хакта уйлавы да куркыныч хәттә. Ана кадәр җуалган акылы тәртипкә килерме, жаны тынычлык табармы?

— Иртәгә мин китәм, — диде Клара апасы. — Син озакка сузма, ныклап уйла, бер фикергә кил. Аннары бергәләп шул юнәлештә эшли башларбыз. Аңладыңмы мине? Йоклап йөрмә, әзерләнгән башла.

Ания күндәм генә җавап бирде:

— Ярар...

— Син Дамира кызы бит әле?

Ания сискәнеп китте. Тавыш килгән якка борылып карады. Таныш йөзгә күрде. Әйе, бу апа аларда еш кунак була иде. Көлә торган апа, дия иде аны Ания. Чөнки гел көлә-көлә сөйләшә иде ул. Мәнә тагы елмая. Күзләре дә елмая. Әллә чынлап, әллә юри.

— Ания балакаем! Хәлләрегез ничек? Илдардан хат киләме? Кайда хезмәт итә?

Ания ашыга иде. Ашыкмаса да, бу апа белән сөйләшәсе килмәс иде. Аның барча соравына:

— Яхшы, — дип кенә китеп барырга теләгән иде, хатын аның беләгеннән тотып алды:

— Әтисенң хатыны ничегрәк? Килешеп яшисезме? Рәнжетмиме сине?

Аниягә бу сорау ошамады. Ул, гомумән, беркайчан да, беркем белән дә үти анасы турында сөйләшмәде. Ни яхшысын, ни яманын. Бу аның өчен ябык тема иде. Хәтта Илдарга да берни язмады. Шуна җавабы кыска булды:

— Юк.

— Мин Дамираны бик ярата идем. И әйбәт тә кеше иде, мәрхүмкәем. Кызганам инде үзенне, бик авырдыр әнисез, бәбкәем. Шулай яшәгән ятим булып

яшәүләре, житмәсә үги ана белән. Ходай ярдәм бирсен. Кунакка кил безгә, бер сөйләшеп утырырбыз. Дамира белән бик яқын дуслар, сердәшләр идек. Үги ана үги инде ул, анын янында әлләни жылы юктыр. Кайчан телисен, шунда кил, балакаем, кыенсынып торма, яме.

— Ярар, — диде Ания.

Алдады, әлбәттә. Бу хатын янына ул мәнге бармаячак, урамда күрсә дә, әйләнеп узачак.

Төпченүчеләр дә, кызганучылар да, юатучылар да күп булды. Ания берсе янында да тукталып тормады. Бу кызның серләре, кичерешләре жиде кат йозак астына яшеренгән иде. Андый бит ул: күпме генә еласан, зарлансан да, әнисе дә, әбисе дә кайтмый... Беркем дә анын тормышын үзгәртә алмый. Бар сабырлыкны жыеп, түзәргә һәм бу йорттан китеп барырга. Еракка. Казанга ук. Ә монда ул беркайчан да бәхетле була алмаячак. Бу кала сукмакларында анын керле эзе ята...

Соңгы мизгелдә генә бар һаваны сулап бетерә алмыйсың дигәндәй, ни тырышса да, Ания укуда әлләни алга китә алмады. Жене сөймәгән математика ана барыбер теш үтмәс бер башваткыч булып калды. Әлбәттә, ул институтка керә алмады. Беренче имтиханнан ук очты. Беркемгә әйтеп тормыйча, документларын һөнәри училищегә илтеп тапшырды. Анда ин мөһиме — торыр урын, стипендия бирәләр иде, Ания шунысына кызыкты. Алдагысын киләчәк күрсәтер.

Телисенме-юкмы, әмма каникулда туган йортка кайтырга туры килә. Кайта Ания. Сәрия апасына ул төки якыная алмады. Киресенчә, бу хатын аннан ерагайганнан-ерагай бара. Үзе белән әтисен дә ияртте... Өйдә Сәрия хужа, мондагы тормыш ул теләгәнчә бара. Әтисе тулаем шул хатынга буйсынып яши, анын сүзеннән чыкмый. Алар уенча, Ания инде зур кыз, үз проблемаларын үзе хәл итәргә тиеш. Кулына акча биреп торалар, ә калганын инде, әйдә, үзен кара, жилкәндә башын бар. Бала-чага түгел, сина унжиде яш!

Өйгә кайткан саен, Ания, нәүмизләнеп, Илдар бүлмәсенен бикле ишегенә карый. Кайчакта шул ишеккә барып сыена да ерактагы абыйсы белән сөйләшеп ала: «Илдар, мин сине сагынам, син мина шундый кирәк! Мина монда шундый авыр!!! Белсәң иде сине ничек көткәнәмне?! Син кайтсаң, без икәү булыр идек. Беркем белми: мин бит шундый ялгыз...» Шул чакта Аниянен күзләренә яшь төелә. Күнеленнән абыйсы белән шулай ачылып, хисләнеп сөйләшсә дә, ана язган хатлары кыска, коры. Артык бер сүз юк. Үзенен вакыйгаларга, яналыкларга үтә дә ярлы булган бөртөрле тормышы хакында берничә сүз яза да калган ярты биткә сораулар тезә.

Илдар аннары шаярып җавап бирә: «Сенлем, су буйлык хатынны көчкә укып чыктым, бик күнелдә яшисез икән, бу кадәр яналыкны кайдан табып бетердең?!»

Яналык юк та шул. Яшылек, яшылек, диләр, ул шулай күнелсез була микәнни? Алайса ник шулхәтле сагыналар соң аны? Укы да монай, имеш. Тулай торакта да кызык юк. Этаж саен кызлар көтүе. Дәрәс әзерлиләр, китап укыйлар, гайбәт сөйлиләр.... Кайчакта ял итү бүлмәсенә төшеп, телевизор карыйлар. Бөртөсле күнелсез тормыш. Ә егет халкы Анияне бөтенләй кызыксындырмый, күнелендә яна мәхәббәт учагына урын юк. Йөрәге вакытсыз арыды, иртә картайды бугай. Өйдә дә ямь юк. Әтисе белән Сәрия, карт булсалар да, гөр килеп яшиләр әнә, кызыгысын да. Култыклашып кунакка, концертларга йөриләр, ял йортына парлашып китеп баралар. Алардагы мәхәббәткә шаккатырлык!!! Кочаклашып, үбешеп кенә торалар.

Ә Ания ялгыз. Аниягә күнелсез...

Сәрия әлегә беркайда эшләми, көннәр буге өйдә. Анын гел күз алдында булуы Аниянең эчен пошыра. Бу хатын әтисенә бик кадерле булса да, Ания өчен жиле ят. Үги ананын өнәмәвен ул жаны-тәне белән сизеп тора. Бу хатыннын бирелә йөрүе болын хәтле йортны да тарайта, кысан итә. Кай тарафка юналсән дә, карангы чырайлы шул ат хатын килеп чыгар төсле. Үз өендә ямь табалмыйча, Ания урамга чыгып китә...

Казан белән чагыштырганда, Сарлан бигрәк бәләкәй, тыныч икән. Машиналар да, кешеләр дә аз. Шәһәрне аркылыга-буйга жәяү йөреп чыгып була. Ә бит бәләкәй чагында Ания шунда да алашкан иде.

Ул чакта биш катлы таш йортта, ике бүлмәле фатирда яшиләр иде. Әнисе Анияне үзе белән базарга ияртеп чыкты. Менә шунда халык арасында буталып, әнисен югалткан иде ул. Тирә-ягында кешеләр күп булса да, кыз үзен коточкыч ялгыз хис итте. Бик курыкканы, базар буйлап үксеп елап йөргәне хәтердә. Аннары аны бер абый жылкәсенә атландырды да: «Кем баласы бу?» — дип кычкырды. Шул чакта кайдандыр әнисе килеп чыкты, Анияне кочып алды. Шуннан соң башка алай кочканы, иркәләгәне дә булмады бугай... Ник алай икән? Яратып, кочып алыр өчен дә кешене башта югалтып карарга кирәк микәнни?!

Олылар бала күнелен анламый шул...

Шулчак Тания сөйләгән бер вакыйга искә төште.

Балалар йортына яна гына төрмәдән чыккан ике хатын килә. Шуларнын берсе, минем кызым монда, күрсәтегез, ди. Ницә елдан соң кинәт пәйда булган ананы сынар өчен, анын каршына берне түгел, ике бала китереп бастыралар. Маша белән Танияны. Хатыннан сорыйлар: «Кайсысы сезнеке?» Теге төртеп күрсәтә, ләкин ялгыша. Үз баласын танымый. Югыйсә бутарлык та түгел, үз кызы Тания каратут йөзле, кара чәчле, ә Маша ак чырайлы, сары чәчле. Бөтенләй капма-каршы затлар. Тик хатын барыбер ялгыша. Инде Таниядан сорыйлар, кайсысы синең әни? Белмим, ди Тания. Бу апа Машаның әнисе булгач, икенчесе минекедер, ди. Юк, диләр. Шуннан Танияны әнисе белән калдырмакчы булалар. «Кирәкми, теләмим!» — дип ялвара Тания. — Бу апаны мин белмим. Ул ят кеше!» Теге хатын тагы килә, тик Тания аның белән очрашырга теләми. Ул чакта ана әле тугыз гына яшь була.

— Хәзер булса, нишләр иден? — дип сораган иде аннан Рита.

— Үз баласын танымаган кеше нинди әни булсын ди?! Алдадылар мине... Чит кеше иде ул, минем әни түгел! — дип кырт кисте Тания.

Кайда икән алар хәзер? Теге чакта йорт басканнары өчен өч ел биргәннәр иде бит.

Паркның карлы сукмагы буйлап, үткәннәре турында уйлана-уйлана атлый торгач, Ания күл буена килеп чыкты. Күл өстен дә ак юрган каплаган, бормалы-бормалы булып балыкчылар сукмагы гына сузылып ята.

— Сәлам, Ания!

Тавышка буйсынып, Ания артына борылып карады. Каршында Илдарны армиягә озатып калган кыз басып тора иде. Ялгыз түгел, балалар арбасы белән. Үзе Аниягә карый, үзе ипләп кенә шул зәңгәр арбаны тирбәтә.

Аниянен башыннан әллә ницә төрле уй йөгереп узды: «Илдарны көтми... кияүгә чыккан... инде баласы бар... шулай тиз... Илдар беләме икән? Ә балки үзенеке дә түгелдер, берәр туганынын баласын урамга алып чыккандыр...»

Анын уйларын сиздеме, кыз арбадагы сабийга ишараләп елмайды:

— Таныш бул, абыеннын улы. Менә кара.

Ания гажәпләненп сабыйга күз салды. Юрганга төрөлгән баланың уч кадәрле йөзе генә күренеп тора. Иреннәрен бөрештереп йоклап ята. Моның кай жирен карыйсын, бигрәк нәни әле.

— Илдар үзе беләме сон? — дип сорады ул.

— Әлбәттә. Аны озатканда авырлы идем.

Сәер, Аниянен язмышы да бу кызныкына охшаш. Тик Ания сабыен саклай алмады, төшерде. Ә бу саклаган, тудырган, Илдарын якты йөз белән көтә.

Илдарның улы бар... Үзе еракта, Уссурийскида йөри, ә монда улы үсә. Кайткан жиренә әзер малай. Илдар — әти... Әти булырлыкмыни ул, бигрәк яшь бит әле... Ә бу кыз Илдарның хатыны, Аниянен жингәсе буламы инде?! Ышанасы да килми... Алар шулай картайдымыни?!

— Ә мин синең исеменне дә белмим.

— Әминә мин.

— Ә аныкы? — Ания арбадагы сабыйга ымлады.

— Илназ. Илдар үзе кушты.

— Матур исем.

— Әйе. Ул гел Илдар инде. Безнең якка бөтенләй охшамаган.

Кайтыр юлга бергә борылдылар.

Әминә үзе турында сөйләде. Ул әлегә әнисе янында яши икән. Улына биш ай булуга, эшкә чыккан, баланы әнисе карый. Башкача булмый, чөнки акча кирәк. Илдар белән язылышырга өлгөрмәгәннәр. Ул Әминәләргә килеп йөргән, әти-әнисе белән таныш. Армиядән кайткач, язылышырлар, фатирга чыгып, аерым яшәрләр. Күп калмады инде, ярты ел гына.

— Безнекеләр берни белми... — диде Ания.

Әминә уфтанып куйды:

— Белми шул... Белергә дә теләмәсләр. Без бит сезгә тиң гаилә түгел, гади халык. Әнисез авырдыр, әйеме, Ания? Мин әнине югалтудан бик куркам. Аннан башка яшәүне күз алдына да китерә алмыйм.

Ания бермәл уйланып торды.

— Мин әбиемне ныграк сагынам. Ул мине ярата иде... — диде аннары.

Илдарның улы бар!

Бу шатлыкны кем белән уртаклашасы?! Кем белән?!

Беркем белән...

Шатлык уртаклашыр кеше юк та икән...

Шул ук кичне Ания Илдарга хат язды. Жанына тулган яна шатлыгын шул хатка түкте. Абыйсын улы белән котлады. Ул бик матур, сина охшаган, дип язды. Әминәне мактады. Ул сине сагынып көтә, диде. Очрашып сөйләшүләрен бәйнә-бәйнә тасвирлады. Үзе турында да язды. Дима турында, югалткан баласы турында... Беркайчан беркемгә сөйләгәнә юк иде, ә бүген никтер күнел бушатасы итте. Бу дөньяда син минем иң якын кешем, башка беркемем юк, исән-сау кайта күр, дип язды. Хат озын һәм бик жылы килеп чыкты. Аны укып чыккач, Ания бик канәгать калды. Ана рәхәт булып китте, хатны кадерләп, китап эченә тыкты да йокларга ятты.

Илдарның җавап хаты озак көттермәде. Бу юлы ачылып китеп, күп итеп язган ул да.

«Сәлам, Ания!

Хатынны алдым. Язып та куйгансын... Көтмәгән идем. Әминә белән танышуына шат. Әйе, яхшы кеше ул. Минем өчен бик кадерле. Без анын белән ярты ел гына очрашып калдык, ну шулай да аңладым: бу кыз минеке!

Эминә минем тормышны үзгәртте. Яхшы якка. Сонгы вакытта мин бит почти аларда яшәдем. Рәхәт кешеләр. Жәл, әтиләре иртә үлгән, бабай белән чәкешеп утырулар насыйп булмады. Әнисе өчпочмак, бәлешләр белән сыйлый иде. Вәт тәмле, телен йотмалы! Их, хәзер дә күз алдында тора, ммм! Сина язганда да авыздан сулар килә. Бар иде бит бәхетле чаклар. Монда гел бертөрле ризык, ботка, кәбестә, борчак. Туйдырды инде.

Кичә акча бирделәр. Безнең дә үзенә күрә зарплата бар. Шөһәрдә булсак, бер чыгып сыйланыр идек. Конфет-шоколад ашыйсы килә. Монда бит тайга гына, язган идем. Әни исән булса, посылка салыр иде. Әйтергә онытканмын, Яна елда Клара апа белән Русланнан посылка килеп төште, вәт бәйрәм булды! Этинен вакыты юктыр инде. Эминәне борчыйсым килми. Алар болай да тыгын яши. Ания, 23енә, безнең «закунни» бәйрәмгә оештыр әле берәр нәрсә, корсакка да бәйрәм булыр иде. Монда посылкаларны яраталар, кемгә килсә дә, чебен кебек сырып алабыз. Бөтен нәрсә уртак. Тәмле ашыйсы килә. Кайтыр көннәргә санап ятабыз хәзер.

Эминә Илназның фотоларын салган иде, малай минеке, кәнишне. Ну тотып карамыйча ышанып булмый. Әтисен күрми үсә инде. Мин дә Эминәгә әйткән идем, үзенә кара, дидем. Ә ул табам, диде.

Ә синеке жәл, ну син бик яшә бит, Ания. Бәлки, шулай булуы яхшырактыр. Әни белми эшләмәс. Ул чакта без берни белми калдык. Син кайгырма, яратса, Дима сине аңлар. Барысы да алда, сина дигәнә табылып. Доресен әйткәндә, урыс малайлары белән бәйләнмәсән иде.

Бездә ни хәлләр сон? Яна мамаша ниләр майтарып йөри? Этине биетәмә? Сина жинел түгелдер. Кара аны, бирешмә! Эминә белән ешрак аралаш, әйтәм бит, яхшы, ышанычлы кеше ул. Яхшы кешеләр аз хәзер.

Ания, син әтидән акча сорый алмыйсыңмы? Үзенә дип сора, сина бирәләрдер. Минекеләргә берәз ярдәм итәсе иде. Эминә зарланмый, ну мин беләм, авыр аларга. Бер полчкага өч кеше ничек яшәсен. Тырышып кара әле, бәлки, арттырыр. Этинен исе китми инде, ул минем тормышка гел битараф булды... Ну шулай да сөйләшеп карале, яме. Их, әни исән булса икән, менә ул аңлар иде.

Ярый, сөңлем, исән булдык. Покода! До встречи!»

Ания абыйсының үтенечен аяк астында калдырмады. Үзенә дип бирелгән акчадан Илдар гаиләсенә дә өлеш чыгара торды. Алдады, хәйләләде, кайчакта шыпырт кына урлады, әмма үзенекен итте. Шул акчага Эминә белән бергәләп абыйсына мул итеп посылка жыеп салдылар. Аннары абыйсы язды: «Әллә кайчан сина әйтәсе калган икән. Рәхмәттән башка сүз юк. Син — супер сенел!»

...Көзнен кояшлы салкын бер көнндә Ания үзенә күнел дустаны — куен дөфтәренә: «Илдар кайтты!!! Уррраааааааа!!!!» — дип язып куйды. Ул кайтканга өйдә аннан да күбрәк сөенүче дә булмады бугай. Ания абыйсының артыннан калмый, эзенә басып йөрдә, гомердә булмаганча сөйләде, көлдә. Әмма Илдар өйдә озак юанмады, Эминәсә янына китте...

Илдар Аниянеке түгел, Эминәнеке иде.

Аниянең борыны салынды...

Нәкъ теге Карлсон турындагы әкияттәге кебек, һәркемнен кемедер бар, ә Ания ялгыз. Менә бит ничек, Илдар армиядә чакта Аниянең якын дустаны-сердәше Эминә бар иде. Һәм тагы үзенә жылы хатлар язып, боек күнелен юатып торучы абыйсы бар иде. Бу икәү бер-берсеннән еракта чакта, аерым булганда, Аниягә бик якын иделәр. Инде кушылдылар, ерагайдылар... Һәм Ания тагы читтә калды... Кызының күнелен көнләшү корты кимерде. Ул абыйсын — Эминәгә, Эминәне абыйсына көнли иде...

Илдар кайткач, Дамира үлгәннән бирле укмаша алмаган гаилә бергә жыелгандай булды. Өйгә жан керде. Тик бик азга. Чөнки Ания кабат Казанга, ә Илдар Әминәсә янына китте. Аны якты чырай белән каршы алдылар, урынны түрдән бирделәр. Ләкин Илдар аңлый: ике бүлмәле бу кысан иске фатирда ике гаилә яши алмый. Яшь ир белән хатынга аулак почмак кирәк. Беренче атнада әби кеше, аларны бергә калдырып, танышларында-туганнарында кунып йөрде. Ләкин мәңгә болай дәвам итә алмый.

Илдар әтисе белән сөйләшеп карарга булды.

— Әти, минем гаиләм бар. Без язылыштык.

— Кайчан? Нишләр мин бу хакта белмим?

Илдар барысын аңлатып сөйләп бирде.

— Хәзер шулай өйләнәләрмени? Башта бергә йоклыйлар, бала табалар, аннары язылышалар. Ә әти-әни белән кинәшләшеп тору юк. Аңламыйм, бу безне кешегә санамауы?

Илдар башын иде. Әтисенен сүзендә хаклык бар иде.

— Гафу ит, әти, шулай килеп чыкты. Рөхсәт итсән, хатыным, улым белән таныштырам.

— Кем ул? Нинди гаилә?

Илдар кыскача гына сөйләп бирде.

— Ярый, хәерле булсын. Алып кил, таныштыр. Карарбыз, бәяләрбез. Бала синекә булуы хакмы сон, кәкре каенга терәтү түгелме? Кеше баласын үстәрәп ят тагын.

— Әминә — намуслы, тугры хатын. Мин ана ышанам.

— Хатын-кызга суыкларча ышану — тилелек. Алар елан белән бер.

Илдар, аның бу сүзен килештермичә:

— Әни дә елан идеме? — дип сорады.

— Үлгән кешегә кагылмыйк.

Ял көнне танышу мәжлесе оештырдылар. Очрашу бик салкын үтте. Сәрия кодагыен да, киленне дә өнәмәде. Икесе дә артык гади, кыюсыз кешеләр. Ниндилер гаепләре бар сыман куркып-оялып кына сөйләшәләр. Табында киеренкелек булды. Әминә артык дулкынланды. Әнисе кызынын шул хәлдә килән булып төшүенә унайсызланды, үзен гаепле сизде. Илдар белән Анияне үз итсә дә, бу гаилә, бу ир белән хатын ана ошамады. Артык тәкәббер, кырыс кешеләр булып тоелдылар. Эченнән генә, үз ишләрен белән кушылырга кирәк шул, монда кызыма сан булмас, дип борчылып утырды. Хәзер бит кешегә акылына карап түгел, киём-салымына, кесәсенә карап бәя бирәләр. Югыйсә ана бу байлык бернигә кирәкми, исәнлек белән жан тынычлыгы булса, калганы табыла аның.

— Ярый, өйләнештегез. Анысы озак түгел. Кайда яшәргә уйлыйсыз?

Бу сорауны әтисе бирсә, гажәпләнмәс иде Илдар. Юк шул, әтисеннән узып, Сәрия апасы сорады шулай.

Ачуын эченә йотып, Илдар кистәрәп җавап бирде:

— Мин эшкә урнаштым гына. Үз квартирыбыз тиз генә булмайчак. Әбиләрдә кысан, ике гаилә яши алмый. Шуна күрә монда, үзбездә яшәргә ниятлибез. Бу йортта минем дә өлеш бар, урын житәрлек, сыярбыз дип уйлыйм.

Шөкер, әтисе аны хуплады:

— Шулай дәрәс булыр. Йортка керү ир-атны бизәми. Бергә яшәрбез.

Сәрия дәшмәде.

Күнелен тар булса, дөньяның киңлегә дә, иркенлегә дә күренми.

Яшъ гаилә төп йортка бик шатланып күчеп килде, әби йортындагы кысанлык, жайсызлык туйдырган иде. Бер-берсенә игезәктәй охшаган ул таш йортлар адәм баласына рәхәтләнеп, үзе теләгәнчә яшәр өчен түгел, әйтерсен, эштән бушаган арада кайтып тын алып, төн үткәрер өчен генә төзелгән. Уйлап баксан, чынлап та шулай бит, бу илдә яшәүчеләрнен ярты гомере үз оясында түгел, жан асрар өчен жай эзләп, эштә, хөкүмәт йортында үтә.

Дамираның күнел жылысын, киләчәккә якты өметләрен салып төзеткән йортта хөррият иде, икенче кат тулаем Илдар белән Әминә карамагында. Шунда ук бәдрәфе, юйну бүлмәсе. Йоқы бүлмәсе дә үзләренә аерым, аерым телевизор дигәндәй. Йорт иркен. Ләкин шунда яшъ килен өчен бер салкын почмак — уртак кухня бар... Сәрия белән Әминәнән юллары шунда кисешә. Сәрия башта ук таләп куйды: ашау аерым булачак. Баласы яшъ булгач, Әминәгә көн бие диярлек кухняда бөтерелергә туры килә. Ә Сәрия тәртип, чисталык ярата. Бу мәсьәләдә ул үтә дә нәзберек. Әминәнән, елак баласын асып, гел аяк астында буталуы Сәрия оештырган камил тәртипне боза. Хатынның шуна саруы кайный. Ризасызлыгын башта кырыс карашы, дәмшәве белән сиздерсә, соңра Әминәгә кимсетерлек сүзләр белән дә кагыла башлады: «Һай шапшак икәнсен! Әниң эшкә өйрәтмәгән». Өстәлдә калган ипи валчыгы, стенага чәчрәгән су тамчысы, плитәгә тамган май, урыныннан күчкән кәстрүл — барсы-барсы өчен Әминә өстенә «утлы ядрә» яуды. Һәр көне арыслан читлегендәге куян халәтендә куркып-куырылып узды. Ана бик авыр иде. Әминә әнисен, эшен ташлап, монда күчеп килгәнә үкенә башлады. Кысан булса да, жан иркенлегә белән үзе теләгәнчә яшәгән фатирларын сагынды. Аны инде бу йортның зурлыгы да, матурлыгы да шатландырмый иде. Шулай да иренә берни сиздермәде, тешен кысып түзде.

Ләкин иң авыры жанына юк-бар өчен кадалып торган энәләр түгел, баласына булган салкын мөнәсәбәт иде. Ә бит үз улы килгәч, Сәрия Исхаковнаны танырлык түгел. Яннарында биеп йөри, йөзенә кояш куна, оныгын кулдан төшерми...

Илназы исә, кулга алып сөю түгел, аның барлыгын да танырга теләмиләр. Еласа да начар, көлсә дә... Каенанасыннан зарланмаган килен юктыр ул. Ләкин күпчелек каенаналар киленне ят итсә дә, улы, оныклары өчен өзәлеп тора. Монда хәл бөтенләй башкача, бер йортта гүя чит кешеләр яши. Хәтта үз әтисе дә Илдарның улына карата шулкадәр битараф, беринди жан жылысы юк. Өстеннән атлап үтсә-үтә, борылып та карамый. Ни Илдар, ни Әминә, ни гөнаһсыз сабий бу кешеләргә якын, кадерле түгел... Шуларны тоеп, Әминә бик рәнжи.

Сәрия Исхаковнаның чираттагы кимсетүеннән соң анын сабырлыгы бетте.

Ике хатын да плитәгә шулпа куйган иде. Әминә, ялгышып, дөгесен Сәрия кәстрүленә китереп салды. Баш баласе түгел югыйсә. Ләкин хужабикә өчен бу зур фажигага әйләнде. Һәрвакыттагыча зәһәр, таләпчән тавышы белән киленне игәүләргә тотынды:

— Бар икән! Балакаем! Әниңг сине бер дә тәрбияләмәдемни сон? Ай, туйдым да соң мин сездән!!! Гомер бие шулай яшәсән, акылдан язарсын!

...Әминә Илдарны яшъле күз белән каршы алды. Үтә дә кәефсез, боек иде.

— Ни булды? — дип соралы ир.

— Илдар, мин монда яшәргә теләмим.

— Ник?

— Мина монда бик авыр.

— Нәрсә булды?

Әминә сәбәпне ничек аңлатырга да белмәде. Сөйли башласаң, барысы да шундый вак, юк-бар ғына бит. Ә шул вак-төяк жанны көннән-көн кимерә, қояшны томалый. Ирләр андый ыгы-зыгыларга әлләни әһәмият бирми, шуна күрә Илдар аны дәрес аңламас та иде.

— Сәрия Исақовна мине бик кага...

— Әй, исең китмәсен лә! Игътибар да итмә син ана. Хатын-кыз мырлар да басылып. Бел: бу синен үз йортын!!!

— Китик моннан, Илдар...

— Кая? Кабат сезгәме? Юк инде!

— Берәр фатирга керик.

— Юк, Әминә, беркая китмибез! Китсәк, кабат кайта алмаячакбыз. Аңлайсыңмы шуны? Бу — минем йортым. Димәк, синеке дә. Беркая китмибез. Сыймаса да сыймас икән. Әни аның өчен салдымы бу йортны? Куркып утырма, хужа булып йөр.

— Тырыштым, Илдар... Булмый... Олы кешегә каршы дәшәргә өйрәнмәгән мин. Ә ул ни тели — шуны әйтә. Кимсетә ул мине. Юк, башка түзә алмыйм. Мина тынычлык қадерлерәк, ач тамагым, тыныч қолагым...

— Әминә, сабыр итик. Безнең башка барып төртелер урын юк. Бу йортта минем дә, синен дә өлеш бар. Без үз өебездә яшибез!

Шулай диде дә Илдар кисәк кенә аскы қатка төшеп китте.

Сәрия белән әтисе чәй эчеп утыра иде. Илдар алар каршына қилеп басты. Үги анасының күзенә туп-туры қарап әйтте:

— Сәрия Исақовна! Минем хатынымны кимсетәргә сезнен бер хақыгыз да юк! Без үз йортыбызда яшибез!

Сәрия авызына китергән чәен йотмыйча өстәлгә қуйды. Илдарның каршында қинәт пәйда булуына, ачу белән йөзенә атқан сүзләренә башта аптырап қалды. Тик озақка түгел, үзен бик тиз қулга алды. Берни булмагандай иннәрен сикертеп елмайды:

— Ана сүз әйткән кеше юк ла. Бигрәк чебен тимәс чер итәр иркә икән...

Аннары қарашын Марсқа күчерде:

— И-и, хәзерге қиленнәр... Рәхәткә чыдый алмыйлар.

Марс, аның сүзләрен хулагандай:

— Юк-бар өчен тәмсезләшмик, улым, — диде.

— Бүген жомга бит. Менә бик тәмле итеп қыстыбый пешергән идем. Әйдәгез, бергәләп чәй эчик әле. Чакыр Әминәне, — дип елмайды Сәрия.

Шул елмаюы, шул сүзләре белән Илдарны сүзсез қалдырды...

— Юаштан юан чыга, диләр ди. Әләкләшеп йорисенмени? Безнең араны бозмақчы буласыңмы? Сүз ташу, гауга чыгару гөнаһ икәннен беләсендер. Әниен өйрәткәндер. Әллә юкмы?

Иртән қухняга төшкәч, Әминә шундый сүзләр ишетте. Қичә генә Илдарның Сәрияне кисәтүен ул белми иде. Әллә безне тыңлап торған, дип шикләнде. Шуна ни дип жауап бирергә дә аптырады, энәле сүзләрне дәшми үткәрүне қолай күрде.

— Эшләр болай барса, бу өйдә тынычлық бетә инде. Әйтәләр бит, бер шақшы сыер бөтен абзарны пычрата дип.

Әминә бу сүзләрне дә дәшми үткәрде. Аның дәшмәве Сәриянен мин-минлегенә тиде:

— Төн эчендә теленне йотмаганыңдыр бит?

Баласына әзерләгән ботканы уттан алды да, Сәриянен сорап жавапсыз калдырып, Әминә үз бүлмәләренә менеп китте. «Илдар дәрәс әйтә: дәшмәскә кирәк. Өрер, өрер дә туктар әле», — дип уйлады ул.

Марс

Марс кызын улына караганда ныграк яратты. Илдар туганда, ул әле егетлектән чыгып бетмәгән, әти булырга әзер түгел иде. Житмәсә, Илдар бик елак малай булды. Төннәр буга улап чыга иде. Марсны бу тавыш ярсыта, кайчакта сабырлыгы бетеп, улын балконнан атар дәрәжәгә житә иде. «Тый инде шул баланы! Акыртма!» — дип Дамирага кычкырган чаклары да булды. Дамиранын никтер имезергә үз сөте житмәде, бала ризыгын талон белән сөт кукнясыннан ташыды. Ул чакта илнен болганган еллары, бөтен нәрсәгә кытлык. Кибетләрдә шар тәгәрәтеп уйнарык, ит ризыкларына гына түгел, шикәр-сөткә дә су буйлык чират. Берсендә Дамира бик озак тоткарланды. Ач малай шешенеп беткәнчә елады да елады. Марс аны төрлечә тыеп карады, ләкин тегесе турыга катып акыруында булды. Ирнен түземлеге бетте, көрәк каләр куллары белән берничә тапкыр улының артына шапылдатты. Каты эләкте, ахры, Илдар кинәт тынып калды, йөзе агарып, иреннәре күгәрәп чыкты. Шул чакта Марс үзе дә бик нык курыккан иде. Шөкер, зыянсыз үтте. Әмма бала шул көннән сон әтисенә якын да килми, чырылдап кача башлады.

Ә кызын яратты Марс. Ания бик тыныч, назлы бала булды. Кешегә ягылып тора иде. Марс аны рәхәтләнеп иркәләде. Ни сорый, ни тели — шуны кулына кайтарып тоттырды. Кызынын: «Әтием!» — дип каршына йөгереп чыгуы, муенына сарылып, янакларын иркәләве иргә шатлык-рәхәтлек бирә иде.

Ләкин Ания үсә төшөп, мәктәп сукмагын таптый башлагач, бу эчкерсез дуслыкка чик куелды. Чөнки шул елларда бер нечкә бил Марсның башын әйләндерә башлаган иде. Житмәсә, ул чибөркәй, гашыйк күнелне ымсындырып-үртәп, гел күз алдында буталды. Марс Зилә дип шашты, тирән кое сыман төпсез кара күзләргә, үбеп туймаслык сусыл иреннәргә карап онытылды. Шул кызынң жиле кагылып үзсә да, һушын жуяр хәлгә житә иде. Хатын да, балалар да онытылды. Дөньяда шул гүзәл зат кына калды. Дамирага карата андый хисләр кичермәгән иде Марс. Мәхәббәт дип шашмыйча, бер-берсен аңлап, дусларча, абыйлы-сенелле кешеләр сыман гына кушылды алар. Икесенен дә яшьләре житкән, таныштылар да, гыйшык-мыйшык уеннары уйнап тормыйча, никах та укуттылар. Алар арасында баш югалтып йөрерлек кайнар хисләр булмады. Ә бу кыз Марсны акылдан яздырды. Ул хатынын, улын, кызын ташлап, гомерен мәңгегә анын белән бөйләргә риза иде. Ләкин кыз ризалашмады. Гайләле ирнен шашкын мәхәббәтеннән, эзәрлекләвеннән качып, йөдәтүләреннән арып, эштән генә түгел, көннәрдән бер көнне Марсның күз алдыннан бөтенләйгә югалды. Ир бу хәлгә аптырады, жанына урын табалмыйча, сөйгәнөн юксынды, эзләде. Эзли торгач, белде: Зилә шәһәрдән үк китеп барган икән...

Марс өчен гүя кояш сүнде... Күзенә берни күрәнмәс булды, ни эштә, ни ойда ямь тапмады. Беркем белән дә бүлешә алмаган сагышыннан өзгәленеп йөрдә-йөрдә дә, йөрәген тотып, больницага кереп ятты. Бу жавапсыз мәхәббәт, төнгә яшен кебек, йөрәгенә сугып калды. Хәлләр яман иде... «Бусы беренчесе генә әле, тагы кабатланса, теге дөньяга китеп баруын да бар, саклангыз!» — дип кисәтте аны дөвалаучы табиб.

Шуннан сон Марс барча чирдән коты очып курка башлады. Исәнлеген кайгыртты, ял йортларына, санаторийларга ешлады. Жәйләрен парк сукмакларын индәде, кышын чангыга басты. Эш дип тә, йорт дип тә ватылмады.

Теге чактагы күнел ярасын, бәхетсез мәхәббәт чирен башка юанычлар табып дөвәлады. Ялгызы малай үстерүче Валентина исемле чуаш хатыны белән очраша башлады, тегесе аны үзенә бәйләргә теләп мәш килде. Иргә бер минут тынычлык бирмәде. Эшенә шалтыратты, юлына чыкты, гел очрашу эзләде. Шул чакта танышы Марска яхшы кинәш бирде: «Син ялгыз хатыннар белән бәйләнмә. Алар муенына бер атланса, сөлек кебек кадала, йолкып та төшерә алмыйсың. Типтерер өчен ирле хатыннар кулай, аларның тыны да чыкмый», — диде.

Шуннан соң Марсның тормышында Гөлсинә пәйда булды. Ания әйткәнчә, «көлә торган апа». Монардан да кулай сөяркә таба да алмас иден. Үзе Дамираның дусты, үзенен ир кисәге бар, шуна авызы йозакта, теле тешләнгән. Бик сак, хәйләкәр, шома хатын. Ирен бармак очында биетә. Кайчан килеп керсә дә, Гөлсинәдән бу өйдә беркем шикләнми. Чөнки гаилә дусты, үз кеше. Марс Гөлсинәнән ире белән дусларча кул биреп күрешә, үзе эчтән генә тантана итә. Һәр ир-атның бу мәсәләдә башкалардан өстен буласы килә, көндәшчәнне башына мөгез кую оятсызлык түгел, батырлык санала.

Гөлсинәнән мут, шаян карашы, әллә ниләр вәгъдә итеп, үзенә тарта. Очрашу-кавышуларның үз өендә, ир-хатын алдында диарлек булуы бу мөнәсәбәтләрне тагы да бизи, кичерешләрне, эчтәлекне баета иде.

Дамира Казан больницасында ятканда да, Гөлсинә хәл белергә дигән булып килгәләп йөрде. Ания укуда иде, аулакка рәхәтләнделәр. Дамира үлгәч, Гөлсинә ирен ташлап, бу йортка килергә дә бик риза иде. Ләкин Марс араны өзде.

Сәрия белән кушылганнан соң, читтә йөрүләренә нокта куйды ул. Чөнки бу хатынның холкын анлап-чамалап бетерә алмый иде. Дамира беркайчан, беркемнән көнләшмәде. Артыннан күзәтеп, тикшереп тә йөрмәде. Ләкин ышанмады да. Марс өметләнеп янына килгән чакта, әрнүле көлемсерәп, иренен күзенә төбәлә дә дәшми иде. Хәләле белән бер түшәккә ятмас өчен, мен дә бер сәбәп тапты. Әмма беркайчан көнләшеп-гаепләп тавыш чыгармады.

Ә Сәрия ни кыланыр — билгесез. Балалар алдында хур итеп ташлавы бар. Шуна Марс бик тәртипкә генә йөрде. Вакытында эшенә чыгып китте, эш сәгәте бетүгә, өенә ашыкты.

Ләкин ул бу хатынны яратмый иде.

Ул хәзер өзелеп Дамираны сагына иде...

Башта алай булмады.

Дамираның чирләве, айлар буге хастаханә юлында йөрүе, аннары өйдә ыңгырашып ятуы Марсның эчен пошырды, тынычлыгын бозды. Баш очында эленеп торган ул кара болыт гүя кояшны каплады, хәтта урлап алынган шатлыкларның да яме-тәме югалды. Ул жанын каезлап торган бу тоташ кайгы-борчуларның тормышыннан тизрәк китүен, ваемсыз, тыныч көннәреннән жигүен теләде. Ир күнеленен яшерен почмагында шул әрнү-газапларның, тоташ хәсрәтнән сәбәпчәсе булган Дамираның тизрәк үлүен теләүче бер оятсыз уй ята иде. Тормышларына шул чирне, тынгысызлыкны алып килгән, үзен шундый гөнаһлы уй йөртергә этәргән өчен, Дамирага үпкәле иде ул. Элеккеләр белми әйтмәгәндер, бу килешсез, ямьсез уйлар миндә генә түгелдер дип, ир чирле хатынына карата бу рәхимсезлеген «чакырып кунагын килмәсә, чирләп хатынын үлмәсә» дигән халык мәкале белән акларга тырышты.

Ниһаять, Дамира китте... Өйдә үз аякларында йөрүче, көлә-шатлана белүче сәламәт кешеләр генә калды. Дөрөс, алар әлегә боек иде. Ләкин бу үтәчәк. Хәзер инде елмайган өчен үзенне гаепкә сизсә юк. Тынгысызлык сәбәпчәсе күз алдыннан мәнгегә югалды. Озакламый баш очыннан кара болытлар таралыр, күнелгә кабат кояш нурлары төшәр.

Төплә акыллы, сабыр Клара һәм кешене жылы карашы белән үк юатырга сәләтле олы йөрәкле Кәшифә апа яннарында булгангамы, ул көннәрдә Марс әлләни хәсрәтләнмәде. Анын карашы үткәннәргә түгел, киләчәккә юнәлгән иде. Ул исән, сау-сәламәт, ана әле яшисе дә яшисе. Алда яна тормыш көтә. Кайгы-борчулар артта калды, алар чирле тән белән жиргә күмелде...

Аннары Марснын тормышына Сәрия килеп керде. Сәламәт, таза хатын. Жиргә нык басып, үз аягында йөри. Төнендә дә, жанында да яшәү дәрте ташып тора. Чир-үлемнәр еракта әле. Алар турында уйлыйсы да килми. Айтүбәгә очрашуга барып йөрүләр, яна хатын серләрен ачу беренче мәлләрдә Марснын тормышына шатлыкты бер яналык өстәде. Ул үзен яш, көчле итеп тойды. Дамира онытылды.

Аннары Сәрия аларга күчеп килде. Элек Дамира хужа булган йортта ят кеше пәйда булды. Биредә күп нәрсә үзгәрде. Әйберләр үз урыннарыннан күчте. Йортка көннән-көн яна үзгәрешләр керә торды. Дамираны хәтерләткән һәрнәрсә ераккарак жыеп куелды. Ана биредә урын да калмаган иде кебек. Ләкин никтер шул чакта, Сәрия үзе янына күчеп килгәч, Марс өзәлеп Дамираны сагына башлады.

Берчак күптәнге гаилә дустаны белән кафедра кәефләнеп утырганда, исерек баштан ул ачылып китте, хәтта күнеле нечкәрәп елап та алды.

— Анлийм, дускай! Дамираны онытырлык түгел шул. Ул бит бриллиант иде! Ана кызыгучылар байтак булды, ну берсенен дә теше үтмәде. Королева иде ул! Горур хатын иде, беркемне якин китермәде. Ачылмаган гөл, серле, гүзәл бер чәчәк булып китте...

Бу сүзләренә ишеткәч, Марс шаккатуыннан өнсез калды. Әмма туры әйткән туганына ярамый, Марс, кызып китеп:

— Син дәме? Син дә кызыктынмы? — дип танышына бәйләнә башлады.

— Кызыктым шул! — диде тегесе. — Андый акыллы, гүзәл хатын-кызга кызыкмый мөмкин түгел! Бу алып кайтканың анын янында чүп кенә! Явыз ул синен, явыз! Күзләреннән күренеп тора. Теш арасыннан сөйләшә. Их, Марс, беренче беренче инде ул, аны беркем алыштыра алмый. Беренчесе жен булса да, йөрәккә якын. Ә Дамира бриллиант иде!

Упкынга төшөп югалган Дамира кабат Марс тормышына кайтты. Анын чирләп-интегеп яткан чаклары онытылды. Көлеп торган сау-сәламәт, яш, чибәр хатын булып күнеленә, көннәренә килеп керде. Ул гел Марс янында иде. Хәтта Сәрияне кочып ятканда да...

Марска үткән гомере коточкыч кызганыч, үкенечле булып тоелды. Әллә кемнәр кызыккан, хыялланган ханбикәдәй асыл хатын анын янәшәсендә булган, куенында яткан, ә Марс — кисәү агачы, аны күрмичә, козгын сыман үләксә белән туенып йөргән.

Дамира беркемнеке дә булмаган!

Аныкы да булмаган... Марс Дамираны күрми яшәгән. Күз алдында ялтырап яткан асылташны күрми пыялага ташланучы ир-ат сукурмы ул, әллә юләрге? Марс сукур юләргә булган икән. Бары ана насыяп, аныкы гына булырга тиешле бриллиант хәзер жир астында ята...

Сәрияне күбрәк белгән саен, Марс аннан ныграк бизә барды. Ләкин сиздермәде. Кеше көлдәреп, нидер үзгәртәргә соң иде инде. Ул бары тик Кларага гына үпкәләде. Ник ашыктырды ул Марсны? Ник бу хатын белән таныштырды? Кирәк булмаган. Ялгыз да яшәргә иде Марс. Ә хәзер йортта жиде ят кеше йөри. Аны Марс та, Илдар да, Ания дә якин итми. Һәм ул үзе дә беркемне дә якин итми.

Бу хатыннын донъяда барлыгын белми яшәсәләр, күпкә хәерле булыр иде. Апсыз көннәр сагындыра, Дамира исән чаклар...

Ания институтка керә алмагач, Марс аны, сорамый-кинәшми барып кәргән училищесын ташлаттырып, төзелеш техникумынын түләүле бүлегенә керткән иде. Кулына диплом алып кайту белән, ул кызын үз янына эшкә урнаштырды. Марс төзелеш оешмасында бүлек мөдире булып эшли иде. Аниянең гел янында, күз алдында булуы, эшкә бергә барып-кайтып йөрүләр Марста аталык хисләрен тергезеп жибәрде, ике арада шактый жылы мөнәсәбәтләр урнашты. Игътибарга сусаган кыз, кечкенә вакытындагы кебек, әтисенә тартылды.

Ания икенче каттагы бүлмәдә яши, күбрәк Илдар, Әминә белән аралаша. Йомышлары булмаса, аларның берсә дә аскы катка төшөп йөрми. Шуна күрә Марс үзе кызы янына менә. Ания янында сөйләшми утыру да рәхәт иде. Бу бала Марсны Дамира нәселе белән бәйләүче бер жеп иде. Ания Дамиралар ягына тарткан, ләкин әнисенә түгел, Клара апасына охшаган, шундый ук каратут йөзле, күмер күзле. Ә Дамира озын буйлы, аксыл йөзле, саргылт чәчле, зәңгәр күзле иде. Ике бертуган апалы-сенел бер-берсенә гел капма-каршы. Чөнки берсә — әнисенә, икенчесә әтисенә охшап туган.

Ә Илдар Марс ягына тарткан, бу куе кашлар, нык ияк, төз борын — аларныкы. Шулай булса да Марс ана түгел, кызына тартыла. Дамирага бирә алмаган мәхәббәтне Аниягә бирәсе, шуның белән хатыны алдындагы гаепләрен юып ук төшереп булмаса да, киметәсе килә. Кем белә, бәлки, жан дигәнән чынлап та үлмидер, барсын күрәп-беләп торадыр. Кызы турында кайгыртуын күргәч, Дамираның рухы сөенер, Марсның хыянәт-гаепләрен кичерер...

Ания әтисенен жылы карашын сизеп, ана үз тормышының кайбер серләрен дә ачты. Максим дигән егетнең бөгәрләнеп беткән хатын күрсәтте. Андагы сүзләргә укыгач, Марс көлемсерәп куйды. И беркатлы бала-чага...

— Әти, без буржуйлармыны? — дип соралды Ания.

— Ул чакта дөньялар бик буталган иде шул, кызым. Киләчәктә аны Гражданнар сугышы дип атаулары да бар. Бер яктан «Азатлык!» дип милләтләр күтәрелә, икенче яктан халык гаделлек эзләп мәш килә. Ә өченчеләре, шуннан файдаланып, ил байлыгын бүлә. Бәяләр айлап түгел, көн саен үзгәрәп тора. Кичә биш булганы иртәгә унга әйләнә. Юк, кызым, без буржуй түгел. Менә шул болгавыр заманда банктан кредит алучылар бик нык отты. Акчаның кыйммәте кими, ун елга дип алган егерме меңне ярты елга түләп бетереп була иде. Мен сумнар миллионга әйләнде. Галәмәт еллар иде ул. Әрсез-оятсызлар череп баеп калды. Законнар эшләми, илдә анархия. Бу үзгөрешләр турында өстәгеләр алданрак белде, шуна алар унды. Әниң дә ул чакта, үз урыныннан файдаланып, жир участогы, кредит алган иде. Безнен буржуйлык шул инде ул, кызым. Кеше өлешен урлап алган мал түгел. Ә бу егет хәзер кайда инде? Күргәнән бармы? Бәлки хәзер гел башкача уйлыйдыр.

— Казанда ул. Институтта укый. Мин аны Интернеттан эзләп таптым. Анын курс эшен журналда бастырганнар. Бик башлы иде ул. Мөгаен, профессор булып.

— Әйдә, булсын, Сарланнан да профессорлар чыгарга тиеш. Ә син һаман аны уйлыйсыңмыны?

— Юк... — диде Ания монсу гына. Анын әтисеннән яшергән башка сере бар иде. Шуны сизмәгә дигән сыман башын тизрәк аска иеп, күзен яшерде.

— Кызым, һәркемнен үз тине, үз насыйбы була. Менә шул ярның кадерен белергә кирәк. Ә мин әниңне күрми дә калдым кебек.

— Әти, син Сәрия апаны яратасыңмы?

Марс кызына төбәлеп торды да авыр сулап куйды. Ни дисен? Алдыйсы да,

дөресен дә әйтәсе килми. Хатын күлмәк түгел, ошамый, яратмыйм дип урамга чыгарып ата алмыйсың...

Әтисе дәшмәгәч, Ания әйтте:

— Ә мин яратмыйм!

— Әниенне сагынасынмы?

— Юк... Әнием мине яратмый иде...

Әгәр Марс урынында сизгер йөрәкле, асыллы, зирәк ата булса, ул кызынын бу сүзләренә каршы килеп, әнисенен аны бик нык яратуы турында әллә ничә дәлил китерер һәм әйтер иде:

— Ялгышасың, кызым, әниен сезне бик ярата иде, ул сезнен өчен яшәде. Сез бәхетле булсын өчен барсын да эшләде.

Чонки Аниәгә бу мизгелдә нәкъ шундый сүзләр кирәк иде. Ләкин Марс, Дамиранын гел каядыр ашыгуларын, кабаланып чабуларын, бик еш кәефсез булуын, үзен һаман саен читкә кагуларын искә төшереп, кызынын сүзләрен үз файласына борды:

— Әниенә эше кадерлерәк булды шул, кызым. Аның каравы мин сине бик яратам!

Шулай дип Аниәне кин кочагына алды. Үз каныннан яралган бу жан иясенен үзенеке генә булуы белән ата кеше бик горур, канәгать иде. Тик Ания, кыенсынып, аннан читләште:

— Әбиемне сагынам мин...

Марс бу юлы тиешле эзгә төшөп, кирәкле юнәлешне алды:

— Мин дә аларны бик сагынам, кызым. Яхшы яшәдек без. Бәхет кенә қыскарак булды.

— Эти, ирләр чынлап та ярата беләме? Яратам дип алдамыйлармы?

Марс кызының яңагынан сөеп көлеп куйды:

— Яраталар, кызым! Әле ничек кенә яраталар!

Шул чакта күз алдына кабат Зилә килеп басты. Юксындан йөрәге сыкрап куйды. Ләкин тормышында якты да, монсу да эз калдырган ул мәхәббәте турында Марс кызына сөйли алмый иде.

Кайларда йөри икән ул гүзәлкәй?

Ул аны кабат күрергә хыялланмаган да иде.

Могжиза дими, ни дисең, Марсның тормышында кабат Зилә пәйда булды! Көтмәгәндә-уйламаганда зилзилә булып килеп керде. Үзе шалтыратты. Йөрәк түренә күмелгән газиз тавышны ишеткәч, Марсның тыны капланды, башта дөшә алмыйча торды.

— Марс абый...

— ...

— Бу сезме? Марс абый, кайгыгызны уртаклашам. Зилә бу, хәтерлисезме? Бергә эшләгән идек.

Хәтерли, әлбәттә. Әле ничек кенә!

— Зилә... Жиләгем... Синмени бу?

— Әйе, Марс абый. Мин дә бит былтыр иремне югалттым. Халегезне бик яхшы анлыйм, коточкыч зур хәсрәт, Ходай сабырлык бирсен... Сезгә дә, миңа да...

Марс тавышны югалтудан курыккандай кабатлап сорады:

— Зилә, син кайда? Кайда син?!

Зилә берәз дәшми торды, аннары серле генә:

— Бик якында... — дип куйды.

Марсның күнел кояшы кабат Сарланда, аның янында! Аны күреп, ишетеп булачак! Шул мизгелдә ир йөрәгенә кунып, Бәхет кошы сайрый башлады.

— Озақкамы? Киткәнче сине күреп булырмы?

— Әле күреп туярысыз да...

Ирен югалтканнан сон, Зилә фатирын сатып, бөтенләйгә бу якларга, әнисе янына кайткан, әмма кулай эш таба алмый йөри икән, ярдәм итмәссезме, диде. Ничек баш тартсын ди Марс?! Әлбәттә, ярдәм итәчәк! Кадерле тавышны тынлаган саен, аның йөрәге ярысып типте, төнөнә ут капты, көл астында калып сүнгән хисләр дөрләп кабынды. Ирнең шул мизгелдә үк Зилә каршына чыгып йөгерәсе, тизрәк аны күрәсе килде. Үзен көчкә тыеп, Зиләгә рәхмәт әйтте, булышырга тырышырмын, дип ышандырды. Телефонны куюга, әле бер, әле икенче танышына шалтыратып, Зиләгә эш эзләргә кереште. Шул ук кичне ана очрашу билгеләде, эш сәгәте бетүгә, шунда ашыкты. Хәтта Анияне кисәтергә дә онытты...

Ул кичне өйгә бик сонлап кайтты ул. Ярый әле бәхеттән балкыган йөзен күрүче булмады. Бары юынып, йокы бүлмәсенә кергәч кенә, ялт итеп ут кабынды. Сәрия һаман ятмаган, креслога утырып аны көтә иде...

Ир йөрәгенә кереп тулган яна шатлыкны төксе чырае, нәфрәтле карашы, әрем ачысы саркып торган тәмсез сүзләр белән сытып үтергәч кенә тынычланды ул. Сонгы сүзе исә котны алырлык иде:

— Бу кыланмышын тагы бер тапкыр кабатланса, мин сине үтерәм!

Бернинди шик калдырмаслык итеп әйтте.

Зилә ана өмет биргән иде.

Алар бик озак сөйләштеләр. Үткәннәрне искә алдылар.

— Ул чакта яш идем, миңа андый ярсулы хисләр таныш түгел иде, — диде Зилә. — Шуна сезне аңламадым, мөхәббәтегезгә ышанмадым. Мыскыл итәрсез дә ташларсыз дип уйлый идем. Аннары... Дамира Наримановна белән икегез арасына да керәсем килмәде. Мин бит аны бик хөрмәт итә идем. Ул исциткеч акыллы, булдыклы, соклангыч кеше иде, урыны жәннәттә булсын... Мин ана көндөш булырлыкмыни?! Шуна качтым. Юкса битараф та түгел идем кебек. Сөз бик сөйкемле бит, Марс абый. Әллә шунамы, сезгә охшаган кешегә кияүгә чыктым. Бик яхшы кеше иде мескенкәем. Машинасы белән бөрелеп һәлак булды. Бик куркыныч үлем, Алла сакласын... Сөз, бәлки, миңа караганда бәхетләрәктер, Дамира апа кулыгызда жан биргән... Үләсен белеп торгансыз, шуна күрә кулдан килгәнне эшләгәнсез, кайгырткансыздыр. Үкенечле булмаган. Ә минем югалту бик үкенечле булды, Марс абый. Чөнки сүзгә килгән идек. Ул ярысып чыгып китте... Ничек газәпланганымны белсәгез. Ул бит мине бик ярата иде. Барысын да синең өчен эшлим, үземә берни кирәкми, дия иде. Хатыны да, баласы да мин булдым. Иркәләде ул мине, артык иркәләде. Алай ярамый икән. Хатын-кызны алай бозарга кирәкми, азабыз без. Мин дә артыгын кыландым. Их, Марс абый, белсәгез үкенгәннәремне!

— Миндә дә шундый ук хисләр бит, Зилә. Мин дә үкенечләр белән ашим, — диде Марс һәм сонгы вакыттагы кичерешләрен ачыктан-ачык сөйләп бирде.

Шул чакта Зилә башын Марсның жилкәсенә салды. Чәчләр кушылды, тыннар, иреннәр...

— Өйләнми торсагыз соң... — диде Зилә.

Марс аны назлап үбә-үбә жавап бирде:

— Белмәдем бит, бәгърем... Синең табыласынны, мине эзләп киләсенне белмәдем. Юкса көтә идем...

Алар Түгәрәк күл буенда машина эчендә утыра иделәр. Яннарыннан тәрәзгә карый-карий Ания үтеп киткәнөн Марс та, Зилә дә күрми-сизми калды...

Шулай итеп, Ания бу дөньяда әтисе белән икесе арасына баскан тагы бер хатын-кыз барын белде. Ул аларны карангы төшкәнчә күзәттә. Әтисенен бу гамәлен аңлый алмый аптырады. Соң бит әле кайчан гына Сәрия дип өзгәләнде, анын янында биеп торды. Кыланмышлары искитәрлек иде, гүя берсеннән башка икенчесе яши дә алмый. Олы кешеләр шулай оста алдый икән... Хәтта әтиенә дә ышанырга ярамый икән... Сәрия алдында бер төсле, ә бусаганы атлап чыккач — гел башка. Машина эчендәгә чибәр хатын Марсны Сәриядән генә түгел, үзеннән дә тартып алачагын Ания аңлый иде. Ана инде унбиш яшь түгел...

Ул бик үртәлеп кайтты.

— Ни булды? — дип соралы каршына чыккан Әминә.

— Берни дә булмады, арыдым... — дип җавап бирде Ания.

Ашап-эчеп тә тормый йокларга ятты. Авыр иде ана, бик тә ямансу иде. Үзенә кабат коточкыч ялгызлык якынайганын күнеле гүя сизә иде.

Ләкин бу вакыйгадан соң ике ай да үтмәде, Марс үзен яраткан, бүләшә алмаган өч хатын-кызны да ташлап китте. Бөтенләйгә. Кинәт. Өйдә газета укып утырган жиреннән сыгылып төштә дә тынды. Чакыруга килеп житкән «Ашыгыч ярдәм» табибы, чарасызлыгын аңлатып, баш чайкады:

— Йөрәк...

Марсның сонгы соравы Зилә күнелендә эленеп калды:

— Әллә соң бөтенесен ташлап, икәүләп Каф тавы артына качыйкмы?!

Ә Сәриянең сонгы сүзләрен ул үзе белән алып китте...

Йорт

— Сөз моннан китәргә тиеш, — диде Илдар. — Сөзне монда берни тотмыйдыр дип уйлыйм.

Ул көнне, әтисе рухына багышлап, Коръән ашы үткәрделәр. Кунаклар таралышкач, Илдар барысын да борчып торган сорауга, йорт-жирне бүлү мәсьәләсенә күчтә. Әгәр әтисе юк икән, бу хатын монда артык, алар өчен беркем түгел, жиде ят кеше. Шуна күрә фикерен кистереп әйтте.

— Китмим, — диде Сәрия. — Мин — әтиегезнен хатыны. Биш ел монда яшәдем. Бу йортта минем хезмәтем дә, өлешем дә бар. Моңы һәр суд раслаячак.

— Ни кирәк соң сезгә? Алыгыз.

— Алырмын. Сөздән түгел, суд аша. Мина бу йортның өчтән бер өлеше тиеш.

Табында бермәл тынлык урнашты. Барысы да аңлый иде: Сәрия хаклы... Әгәр болай нык торса, йортны сатарга һәм акчасын бүлүгә кала. Ләкин сатасы килми. Туган йортны өзгәли-бүлгәли башласан, ни була инде ул? Әниләре салган йорт бит бу! Ах, бу гаделсез законнар... Биш ел гына шунда торган бер килмешәк хатынга йортынны бүл дә бир, имеш...

Илдар ачудан тешен кысып куйды.

— Айтүбәдә сезнең квартирыгыз бар.

— Бар. Шуннан ни? Анда улым тора. Гаиләсе белән. Мин хәзер аны куып чыгарыйммы? Мина үз почмагым кирәк. Үз өлешемне бирегез!

— Ләкин без йортны сатарга теләмибез.

— Алайса, шунда бергә яшәрбез. Минем барыр жирем юк.

Сөйләшү бик коры һәм рәсми тонда барды. Гүя инде йорт бүлешү өчен хөкем башланган да...

Шулай итеп бер түбә астында яшәп калдылар. Аскы кат элеккечә тулаем Сәриянеке иде. Ул хәзер көннәр бие өйдә утырмый, аптекага эшкә урнашты. Әминә улын бакчага йортә башлады. Болын хәтле өйдә ялгыз нишлим дип, ул да эшкә чыкты.

Тормыш күнелсез, көйсез генә дәвам итте...

Ә бервакыт өйдә ят бер карчык пәйда булды. Монарчы аны күргәннәре юк иде. Бу жирдә күпме яшәгәннән бер Ходай гына белгән, мунчала йөзле, тонык карашлы бу бөкре карчык, бер урында ни утырып, ни ятып тормыйча, өй буйлап өрәк сыман йөри, көндөз дә, төнлә дә кухняда нидер эшләп кайнаша. Дәшкәнне ишетми, сорауга җавап бирми.

Карчыкның кем икәнә икенче төркем кунаклар килеп төшкәч кенә анлашылды. Серне Әминә белде. Бу карчык Сәрия килене Флёранын әбисе икән. Әби авылда ялгыз яшәгән, үзен карарлык хәлдә түгел. Шуна аны монда алып килгәннәр.

Карчык та, кунаклар да Фазлыевларда озак тоткарландылар. Сәриянең улы белән килене эшкә урнашкач кына билгеле булды: китәргә жыенучы юк та икән... Айтүбәдәге үз квартирларын арендага биреп торып, берәз акча эшләргә икән боларның исәбе. Әлегә биредә яшәп торачаклар. Ә нигә, иркен бит, урын житәрлек?! Бу хакта Әминәгә Сәрия килене әйтте.

Әминә шул ук кичне Илдар белән Анияне янына утыртып, күнелдәге шикләрен сөйләде:

— Сәрия Исхаковнаның бу кыланмышлары юкка түгел. Ул сезне йортсыз калдырмагае...

— Юкны сөйләмә, закон бар бит әле, — диде Илдар.

— Закон юк! — диде Әминә. — Мин моны күптән беләм. Сөз әниегез кырында иркәләнеп үстегез, мин тормышны сөзгә карый яхшырак беләм. Илдар, иртәгә үк юристка бар! Югыйсә авыз ачып урамда калуыбыз бар.

Ләкин Илдар холкы белән атасына охшаган иде. Өстенә мәшәкать аласы килмәде.

— Юкка шикләнәсен. Юристка бармасак та, бу йорт безнеке.

Икенче көнне Әминә яна хәбәрләр алып кайтты:

— Мин БТИда булдым. Анда безнең туган эшли. Шаккатмалы хәлләр... Сәрия Исхаковна улын, киленен, оныгын сөзнең йортка пропискага кертәп куйган! Әти исән чакта ук, ике ел элек! Ә без анда юк, Илдар, син дә юк, улым да, мин дә... Без һавада эленеп калганбыз. Исәптә бар, санда юк. Вәт ышанып йөр һавадагы торнага.

— Ә Ания?

— Ул бар. Ул ничектер элөгеп калган әле. Кияүгә чыгар да китәр, дигәндер. Вәт исәрдәр, уйламадык та. Йорт бүләшә башласан, безгә өләш чыгармы? Илдар, йоклап йөрмә! Адвокат ялла, судка бир! Бу хатын безне артка утыртып калдыра, әйтте диярсез.

— Ярар инде... Кеше көлдәрмик. Беркем дә безне куарга жыенмый. Яшик шунда тыныч кына, — диде Илдар.

— Син мине шушы елан оясында яшәтмәкче буласыңмы? Күпме түзәргә була?! Илдар, ник син сөзленне, үз гаиләнне яклап берни кылмыйсың? Болай яшәп булмый бит. Син бит ир-ат! Без нишли алабыз?

— Өйрәтмәсән иде. Ошамый икән, яшәмә! Анаң янына кит тә тор!

— Илдар?!..

Әминә иренен тешләп, берара Илдарга рәнҗеп-гаепләп карап торды. Аннары күнеленнән генә фикерләрен барлап, кисәк әйтеп салды:

— Әйтмәмен дигән идем... Беләсенме, нинди сөз йөри? Сәрия Исхаковна

этине агулап үтергән, имеш... Шундый дару бар икән, көн дә тамчылап бирәсен дә кеше инфаркт белән китеп бара. Беркем шикләнми... Табигый үлем кебек килеп чыга. Ни генә юк хәзер...

Анын бу сүзләре ут өстенә ялкын булды. Илдар ярып китте:

— Урам гайбәтен сөйләмә мина! Алар яхшы яшәделәр! Этидә йөрәк чире иде. Сәрия Исхаковна ник үтерергә тиеш аны? Икенче бу хакта авыз да ачма!!!

— Никме?! Чөнки этиен башка хатын белән чуала иде, Сәрияне ташламакчы иде. Ышанмасаң, үзеннән барып сора, Зилә исемле ул!

— Дура! Ни әйткәнәнне чамала! — дип кычкырды Илдар.

Аннары бар ачуы белән Әминәнән янагына китереп сукты...

Ания бер сүзгә кушылмады. Шом тулы тынгысыз карашы әле Илдарга, әле Әминәгә төбәлде. Ана авыр, бик авыр иде. Үзе өчен ифрат якын, кадерле булган ике затнын ызгышуы йөрәгенә утлы күмер булып төште. Бу әйткәлешүләрнен ахыры яхшы тәмамланмасын күнеле шул мизгелдә сизгән иде.

Иортган беренче булып баласын күтәрәп Әминә чыгып китте...

Шулай да анын сүзләре Илдар күнеленә шик салып калдырды.

Сәрия өйдә юк чакта ул тартмадагы бар даруны өстәлгә таратып салды да һәркайсынын аңлатма язуын укый башлады. Аптекада эшләүчеләр дару фанаты була, кирәкме-кирәкмиме өйгә дару ташый. Әнисеннән калган даруларны чыгарып атканнар иде. Мондагылары — Сәрия жыйганнар. Илдар бу мәсьәләдә надан иде. Шуңа бу тикшереп-казынып утыруларнын файдасыз икәнән аңлап, кул селтәде дә даруларны кабат тартмага тутырды.

Бәлки Әминә хаклыдыр дип уйлады ул. Гафу үтенеп, янына барса, Әминә Илдарны кабул итәчәк. Әбисе кияве өчен үлөп тора, бергә яшәп тә булыр иде. Аларнын күнеле кин. Тик менә Анияне бу бүре оясында ничек ялгызын калдырасы? Ашап бетерәчәкләр бит аны...

Шуна Илдар әлегә сабыр итәргә, үз йортында яшәргә булды. Жил-бураннар берәз басылгач, хатыны белән улын кабат алып кайтырга иде исәбе.

Аниянен күнелендә нәфрәт кайный.

Ул Әминәнән сүзләрен ишетеп торды. Һәм ышанды. Чөнки ул әтисенен тормышында Зиләнән барлыгын белә иде. Димәк, Сәрия дә белгән. Бәлки, әтисен чынлап та ул үтергәндер?

Моны болай калдырырга ярамый. Әминә әйтте, хәзер законнар юк, диде. Закон булмаса булмас, үч алунын башка юллары да житәрлек.

Аниянен дуслары бар. Әле беркөнне генә ул Катяны күргән иде. Берни булмагандай Анияне үз итеп сөйләшәп торды. Танышларынын хәлләрен сөйләде. Виктор асылынган икән. Катя бу хакта шулкадәр тыныч, битараф тавыш белән хәбәр итте. Аниянен шаккатып калуына, кызганып уфтануына гажәпләнгәндәй:

— Әй, исең китмәсен лә! Ул гына түгел. Безнекеләрнен күбесе шулай итә. Яшиселәре килми чөнки. А чәй хорошего?! Мин дә асылыныр идем, ну куркыта. Имеш, теге дөньяда асылынганнарда хана икән...

Рита кияүгә чыккан, бер сәрхуш белән тора икән. Сугышмаган көннәре юк. Катя моны да үзенчә жинел генә аңлатып куйды:

— Да все они такие, козлы!

Тагы кем? Ә, Танька. Ул югалган. Бер сәяркәсе белән дингезгә китеп барган да шуннан кайтмаган. Әллә исән, әллә юк. Аны кем эзләсән? Атасы юк, әнисе дә үлгән. Юра тегесеннән кайтуга, кабат төрмәгә эләккән, машина урлап тотылган. Илшат эшкә урнашып, Якутиягә үк китеп барган...

— Ә син кайда эшлисен? — дип сорады Ания.

Катя кул селтәде:

— Ой, көлдермә! Мин ишәк түгел лә... ник ватылым?! Эшләмичә дә яшәп була! Дураклар сөрелсен!

— Урлашасынмы?

— Да, кайберәүләр белән бүлешергә туры килә. Кемдәдер артык әйбер бар, кая куярга белми. Шул чакта, батс! Ярдәмгә мин килеп житәм.

Шулай диде дә Катя кычкырып көлеп жибәрде.

— Тотсалар?

— Тотсыннар! Знаешь, анда да яшәп була. Там тоже люди. Бер крутойны табасын, и сина башка беркем кагылмый. А чә! Ашаталар, киендерәләр. Баш өстендә түбә бар. Яшәп була!

Бу очрашудан файдаланып, Ания үзен күптән кызыксындырган сорауга жавап ишетергә теләде:

— Катя, Диманы күргәнәң юкмы? Исәнме ул, армиядән кайттымы? Ул бит миңа хат язган иде, аннары югалды...

Катя хихылдап көлде:

— Охо, кызыксынасын! Сагындың, да? Ну-ну, беренче бит! Курыкма, исән синен Димкан! Майлы түтәйләр басып йөри. Мальчик по вызову. Сарлан Тарзаны! Да ана барыбер, лишь бы түләсеннәр генә! Кайчак юмартланып, безне дә сыпырып уза, хи-хи. Сладкий мальчик! Ой, Анька! Не суди да несудимым будешь... Кем ничек булдыра, шулай выкручивается инде. Если честно, лучше бы нас не родили! Хренова штука это жизнь!!!

Катя әйткәннәр Аниянең башына тиз генә барып житмәде. Бу сүзләрен чынлыгына ышана алмады ул. Арттырадыр Катя, юри үч итеп шулай сөйләдер... Ания Диманы уйламый да, сагынмый да хәзер. Ләкин кайчандыр үзен кочып яткан, назлаган, сагыну тулы хатлар язган кешенең шул дәрәжәдә пычрак булуына, түбән тәгәрәвенә ышанасы килми. Дима бит ана беренче кагылган ир-егет... Анияне башка шулай яратучы-назлаучы булмады. Хәер, гомумән, ана башка кагылучы да булмады. Беркеме юк...

Балалар йортында, гел күзәтү астында тәрбияләнгән балалар мәче кебек сизгер, төлке сыман хәйләкәр, елгыр булып үсә. Катя Анияләге үзгәрешләрен мизгел эчендә сизеп алды:

— Ой, Анька, оныт син аны! Димкадан хәзер нормаль ир чыкмаячак, бозык бәндә ул.

Ания, аның белән килешүен белгертеп, баш какты, Катяның сүзен хуплап:

— Күптән оныттым инде... — диде.

Үзен кулга алып, сүзне башкага борды. Өйдәге хәлләрне сөйләде, үги анасыннан зарланып алды.

— Өйрәтеп алыркмы соң үзен? Кирәк булса, сызгыр гына! — диде Катя.

Ул чакта Ания Катяның ярдәменнән баш тартып, юк, дигән иде.

Ә бәлки, чынлап та... Берәз куркытып алыргадыр?

Бер йортта биш оя кайнаша. Әкияттәге «теремоктан» ким түгел. Берсе — Сәрия — ике ирен югалткан ялгыз хатын. Аның улы, килене, оныгы — үзе бер оя. Инде беркемгә дә кирәге калмаган, жаны әллә кайчан тәнән ташлап качкан хәтерсез карчык та кеше саны булып санала. Ул үзенә аерым бер дөньяда яши. Мыгыр-мыгыр килеп эченнән генә женнәре белән сөйләшеп йөри. Хатыны белән улы ташлап китсә дә, гаиләле булып саналган Илдар да

үз тормышы белән яшәп ята. Сонгы вакытта хәтта Ания белән дә аралашмый, эштән кайта да бүлмәсенә кереп бикләнә. Ания абыйсы белән сөйләшмәкче, ана сыенмакчы була да бит, тик тегесенән эңләре тырпайган, шуна борчырга базмый. Күрәп тора, Илдарның күнеле тыныч түгел. Шуна еш кына салмыш та була. Баштагы мәлләрдә өйдә бикләнәп ятты да аннары кайдадыр югалып йөри башлады. Әминә янындадыр дип өметләнде Ания. Шулай булуына ышанасы килде. Чөнки кыз Әминәне туган апасы урынына күрәп ярата, аларны бик юксына иде, тик барып ишекләрен шакрыга кыенсынды. Урамда ялгышып булса да очрамаслармы дип, эштән кайтышлы шул тирәләргә урап йөри, Илназ йөргән бакча сукмагын таптый. Аларны күрәсә, хәлләрен беләсә килә. Илдардан сорап карый да, тегесә: «Син безнен тормышка кысылма!» — дип кырт кисә. Әллә нишләде ул, кырысланды, хольксызланды. Бердәнбер абыен да гел читкә тибәргәч, кайлардан гына жылы табасы да, бу өметсезлеккә ничекләр түзеп бетәсә?!

Бик авыр Аниягә бу йортта, күнелсез, кабер суыгы монда. Кеше өстендә яшәүче квартирант итеп сизә үзен. Ә тегеләр зарланмый, күнел төшерми, гел бергә кайнаша. Флора Анияне никтер бөтенләй өнәми, ниндидер үчә, ачуы бар сыман гел каш астыннан сөзеп, яратмыйча сынап карый. Ана ни начарлыгы тигәндер. Уллары да үзенә күрә түгел, бармак бусе булса да, бик усал булып чыкты. Бу ике яшылек эт кәешы кулына ни эләксә, шуның белән өскә бәрә, кит моннан, дип кычыра. Әллә махсус котырталар инде.

Әгәр юлына берәр егет очрап, әйдә, чык миңа кияүгә, дисә, Ания бернигә карамый ана иярәп китәр иде. Яратамы ул аны, юкмы, анысы мөһим түгел, алып кына китсен. Чөнки бу йортта бер көн дә торасы килми. Ания бу арада дөньяда бердәнбер якын туганы булып калган Клара апасын еш искә төшерә. Бер гаепли аны, бер сүгә, бер сагына. Никләр генә әтисен Сәрия белән таныштырды да йортларына ияртеп китерде икән ул? Беләмә икән мондагы хәлләргә? Аз булса да сөйләсәнен ятим кызы турында уйлыймы икән?! Әллә инде Илдарны да, аны да тормышыннан, күнеленнән бөтенләй сызып ташладымы? Әтисенә хатын булып Клара апасы килсә, бәлки, гел башкача булып иде... Ә бит бар иде шундый мөмкинлек, әтисенән дә теләгә бар иде. Тик ул чакта Ания ике арага калкан булып басты. Тегеләре дә инде... Ике олы кешегә ник бала-чага сүзенә карап торырга, тотасы да үзләренчә хәл итәсә бит.

Йөри торгач, тәки очратты ул Әминәне. Ашыга-ашыга эштән кайтып барышы иде. Анияне күргәч, шатланды үзе. Икәү бергә бакчага, Илназны алырга киттеләр. Юл унае Әминә үз хәлләрен сөйләп алды. Үзем эшлим, әниң пенсиясе бар, Аллага шөкер, акчага аптырамыйбыз, барына канәгать, безгә бит күп кирәкми, беркайчан байлыкта коенмадык, азны житкерергә өйрәнгән, дигән булды. Тик тавышы тигез, тыныч түгел, күнел төбөндә әллә үпкә, әллә үкенеч-сагыш ята иде. Илдарга бай кәләш кирәк, мин ана тин дә түгел идем, ана чыгып ялгышканмын, диде. Без башка кушылмабыз инде, Илназны ничек тә үстерермен, әни генә исән булсын, ә Илдарның үз юлы, диде. Гел кирегә сөйләде. Ания аптырашта калды. Абыйсының сонгы вакытта кайдадыр югалып, кайчакта хәтта кунып йөрүләрен искә төшереп:

- Ул бит киләдер, булышадыр? — дип сорады.
- Булыша... Кая ул... Ни белән булышсын?! Үзенә житәмә, дигән... Аларга күп кирәк бит...
- Кемнәргә? — дип сорады Ания.
- Ату белмисен...

Шулчак Әминә, барган жиреннән капыл гына туктап, хәлсезләнеп, юл кырындагы каенга сөялде. Карашын жиргә төбәп, бертын дәшми торды. Күнеленнән генә нидер сүтте-жыйды. Аннары куллары белән йөзен каплап, сулкылдап елап жибәрде. Сүзләре өзелеп-өзелеп чыкты:

— Мин аны яратам бит... кызганам шундый... ул әрәм булачак... мин беләм... күнелем сизә... ул бит яхшы үзе... шундый кызганыч... әрәм булачак ул... Нишлим?! Ничек коткарым... шундый авыр... миңа шундый авыр... Булдыралсан, коткар абыенны, Ания! Миңем көчем юк... Башка беркемгә кирәкми ул... Их, Дамира апа, Марс абый... Ник сакламадылар Илдарны?! Икесе дә зур кеше иде. Алар бит аны коткара ала иде!!!

Инде Ания дә аңлады. Барсын аңлады. Димәк, Илдар кабат теге юлга баскан. Бәлки, ул аннан чыкмаган да булгандыр. Моңы Әминә үзе генә белгәндер. Үзенчә көрәшкәндер, түзгәндер, тырышкандыр. Инде көчсезлеген тоеп, кул селтәгәндер. Ләкин үзе Илдарны ярата, кызгана.

— Сөз очрашасызмы соң? — дип сорады Ания.

— Ул акча сорап кына килә... Аннары... ул үзе әйтте... Аның яшисе килми... күнелем сизә, ул китәчәк... Үзе теләп китәчәк. Ә мин берни эшли алмыйм...

Чынлап та, китте Илдар...

Тик кая киткәннән беркем белми калды. Көннәрдән бер көнне әйберләрен юл сумкасына тутырды да чыгып китте. Ания белән саубуллашырга керде үзе. Бик боек иде. Күзләре кызарган, керфекләре чыланган иде. Кергәч тә, сонгы тапкыр күргәндәй, Аниягә туп-туры төбәлеп, бер тын дәшми торды.

Аннары:

— Сөңлем, мин китәм... Үпкәләп калма, — диде.

Тавышы калтыранып чыкты.

Ания ни дә булса аңларга, сорарга өлгергәнче, ашыгып тезеп китте:

— Мин яхшы эш таптым. Дуслар белән китәбез. Ел эчендә квартирлык акча жыеп була икән. Барысы да мин дигәнчә булса, квартир алам. Тик монда түгел, Себердә. Үземнекеләрне дә алып китәм. Өзәм, монда барысын да өзәм. Яна тормыш башлыйм! Әйтерсен Әминәгә, миңе көтсен... Көтсен! Мин аларны ташламыйм!

— Ә мин? — диде Ания, рәнжеп-үпкәләп. Шулай буламыни, тот та кач, имеш. Ә Ания монда ялгызы нишләргә тиеш?!

— Син дә кит, — диде Илдар. — Клара апа янына кит. Кумас әле, сыйдырыр.

— Йортны ташлайбызмы?

— Юк, алып китәбез. Кесәгә салабыз да алып китәбез... — дип ачы елдайды Илдар. — Ташлайбыз, канишны, тагы нишләтик? Чукунышып бетсеннәр. Алар да бер катыр әле. Син дә кит моннан, аңладыммы? Кит!

Аниянең йөрәгенә тагы шом кереп тулды, ул абыйсынын күкрәгенә капланып еларга ук тотынды. Аның шулай озакка, еракка китәсенә ышанасы килми иде.

— Ярар, исән булайк!

Шулай диде дә Илдар кисәк борылып чыгып китте. Ания аның артыннан ташланды, тик баскычтан йөгереп төшкән уңайга Ришат кочагына килеп капты. Ир исерек һәм аның шаярыр исәбе бар иде. Ул кызның юлын бүлеп, борын төбәндә бармакларын уйнатып, ку-ку, дип үрти башлады. Ания ачуыннан аны этеп жибәрде. Сәрхуш ир безаз чайкалып торды да, тигезлеген югалтып, артка чүгеп китте...

Баскычта аунап яткан ир аша сикереп, Ания урамга атылды. Үзенен оекчан икәннен дә онытып, карлы сукмак буйлап йөгерде. Жан авазы белән кычкырды:

— Илдар! Илдар!!!

Абыйсы борылып карады да елмаеп кул болгады. Капка төбөндә аны шикәр кебек ак, көяз «Газель» көтә иде. Илдар шунын эченә кереп чумды. Машина кузгалып китте... Ания ул киткән якка төбәлеп, чарасыз басып торганда, капка төбөнә «Ашыгыч ярдәм» машинасы килеп туктады. Ришат артынан килгән икән, анасы чакырган булып чыкты. Бәхеткә каршы, аның ничек егылуын тикшереп торучы булмады. Исerekлегенә сылтадылар да дәваларга алып кителәр...

Илдарның китүен, Ришатның егылуын ғына көткәндәй, икенче көнне теге сәер карчык та тонык күзләрен мәнгегә йомды. Йорт буйлап өрәктәй өстерәлеп йөрүче бу әбидән Аниягә ни зыян, ни файда булмаса да, ул эченнән генә кул чапты: «Кимиләр!»

Кит, диле абыйсы. Ләкин кая?

Сарланда аның өйрәнгән яхшы эше, торыр урыны бар. Өйдәге халләргә дә үзенчә жайлашты инде ул. Берсе белән дә аралашмый, сөйләшми. Ана да сүз катучы юк. Бер түбә астында яшәүче чиг кешеләр. Сәрия малаеның ғына кайбер кыланмышлары гайрәтне чигереп куя. Ялгыш аулак урында очрашсалар, әки шул гадәтен куа, юлын бүлә дә, авызын ерып, күз кыса. Ә салмыш булса, беләгеннән кысып йә янагынан үбеп ала. Аниянең мона жен ачулары чыга, ләкин кемгә сөйләсен дә кемгә зарлансын? Тешен кысып, йөзен чыгып үтеп китүдән башка чара юк.

Илдар киткәч, ул Әминәләргә кереп чыккан иде. Абыйсының акча эшләргә китүен, квартир алырга ниятләвен, гаиләсен ташларга жыенмавын бер сөенеч итеп Әминәгә хәбәр итте. Ләкин жингәсә мона шатланмады.

— Ул миңа берни әйтмәде. Хушлашырга да килмәде. Юкка ғына әллә кемнәргә ияреп киткән. Зур акча белән алдап, кешеләрне эшкә чакырлар да, аннары... Алла сакласын!

Ания сагайды:

— Ник алай дисен? Күпме кеше Себердә эшләп йөри. Баеп кайтучылар бар бит. Алдан ук кайгырып торма.

— Мин ана шалтыраткан идем. Телефоны дәмши, элемтә юк. Никтер күнелем тыныч түгел, Ания. Доресен әйтәм. Әгәр белгән булсам, мин аны беркай жибәрми идем. Мин байлык артынан куучы түгел, азны да бәрәкәтле итеп тотам беләм. Акчада түгел бәхет. Дорес эшләмәде ул. Ерагаячак ул бездән, ерагаячак... Озак күрми торгач, Илназ да әтисеннән бизәчәк.

Әминәнән борчылуы Аниягә дә күчте. Елмаеп кул болгаган Илдар гел күз алдында торды. Абыйсының гаиләсә белән араны өзәсә килми иде, шуна бу йортка килүләре ешайды. Жылы, рәхәт иде бу өйдә. Хәтта китәсә дә килми иде. Әминә дә, әнисе дә аны анлап, хәленә кереп сөйләшәләр. Сәрияне гаеплиләр. Ләкин ана ни дип бәйләнәсен, Сәрия бит Анияне өйдән кумый, тормышына кысылмый. Гаепләр урын да юк кебек...

Курыккан, шикләнгән, Әминә дә кисәткән күнелсез хал барыбер булды. Флора чирле улы белән хастаханәгә кереп яткан иде. Ә икенче кичне Ришат Ания бүлмәсенә килеп керде... Айнык түгел иде. Ания шундук мәче тизлегә белән ишеккә ташланды. Тик Ришатның көчле куллары аны эләктереп алды.

— Кыланма, кызый, фәрештә түгел икәнәнне күптән беләбез. Сарланда жилләр үтәли йөри. Мина биргәннән генә укан коелмас.

Нишләргә? Әгәр разбой салып кычкырса, кем ана ярдәмгә килә? Сәриядән башка бу йортта башка жан иясе юк. Тавыш ишетеп менсә дә, Анияне түгел, улын яклаячак. Үзен гаепле, өметләндереп, үртәп йөрмәскә иде, тәртипле, акыллы кызларга беркем бәйләнми, диячәк.

Ания ирне аман ниятеннән чигерергә теләп, кырыс итеп:

— Кагылып кына кара, барысын да хатынына сөйләп бирәм! — диде.

Ир мыскыллы елдады:

— Ой, курыктык!

Ишеккә юл ябылгач, Ания тәрәзә янына йөгереп килеп, анын ике канатын ачып жибәрде. Үзе тәрәзә төбенә менеп басты.

— Якын килмә! Кагылсан, сикерәм!

Ләкин Ришатның мона да исе китмәде.

— Ой, куркыттың, — дип кабатлады. — Мин дә сикерермен. Ерак ара түгел. Кар өстендә тагы да кызыграк булып.

Ания аска иелеп, кай тирәгә сикерәсен чамалады. Әгәр алмагач ботакларына элгеп калмаса, кар көргәнә килеп төшчәк. Аннары йөгереп өйгә керер, Сәриягә әләкләр. Белсен малаенның ниләр кыланып йөргәнән, азгын малаен тыйсын берәз. Шулай исәпләде кыз, шулай итте дә. Ләкин Ришат та үз ниятеннән чигенүче түгел икән. Ул тиле баш та Ания артынан ук сикерде.

Өйгә алар карга батып, кагына-кагына парлашып килеп керделәр. Ишек тавышын ишетеп, Сәрия каршыларына чыкты. Кашларын жыерып:

— Бу ни хәл? — дип сорады.

— Менә берәз шаярдык, — дип хихылдады Ришат.

Сәриянең ачулы карашы Аниягә төбәлдә:

— Үзен азган гына житмәгән, инде кеше ирләрән аздырып йөрисенме?

Ания дашмәде. Әйткәләшүнен файдасы да юк иде. Гарыләнү-үртәлүләрән эченә йотып, бүлмәсенә менеп китте. Ишеген бикләп куйды да кабат тәрәзә янына килде. Аста, кар өстендә, әле генә булып узган тарткалашуның бер дәлиле булып ике гәүдә эзе сузылып ята иде. Берсе жыйнак кына, икенчесе аюныкыннан ким түгел. Ярый әле өстемә төшмәде, юкса сытып үтерә иде бит, дип уйлап куйды Ания. Ришат анын артынан ук сикерде бит. Каны кызган, башы да кайнар, ана мажара кирәк. Ә анасы бер юкка Анияне гаепләп маташа. Үзен шулай кимсеткән, жәберләгән кешеләргә берәр мәкер, явызлык эшлесе, барсы өчен дә үч аласы килде кызның. Бәлки, чынлап та, уенны дәвам итеп, Ришат белән Флэра арасын бозып ташларгадыр? Юк, бу ният барып чыкмас. Чөнки Ришатта Аниягә карата бернинди ярату, үз итү хисе юк, болай кыланулары, адым саен бәйләнүләре анын бозыклыгыннан гына. Барыбер Анияне гаепләп, оятка калдырырлар. Юк шул, Аниянең боларга көче житми... Ул монда башка кала алмый. Бердәнбер юл, Илдар әйткәнчә, барсына да кул селтәп, бу йорттан чыгып китү.

Ял көнне ул Айтүбәгә юнәлде. Клара апасын әтисен сонгы юлга озаткан көннәрдән бирле күргәнә юк иде. Аннан сон елдан артык вакыт үтеп китте. Ул чакта Клара апасы аларда атна-ун көн торды. Гел Сәрия янында булды, ниләр сөйләшеп беткәннәрдер... Башка килмәде, Ания белән Илдар да очрашырга атлыгып тормадылар. Туганлык жепләре өзелгәндәй булды. Русланны күрмәгәнгә дә ни гомер...

Менә бүген аптыраганнан анын бусагасына килеп басты. Аниянен башка сөйләшер-кинәшләшер кешесе юк. Ни дияр Клара апасы?..

Куркып-икеләнеп кенә шакиды ишекне. Алдан хәбәр итмәде, өйдә булса ярар иде. Эчкә яктан аяк тавышлары ишетелде. Ишек ачылды. Ания каршында ак яулыклы, озын күлмәклә бер мөслимә хатын пәйда булды. Бу Клара иде...

Анияне күргәч, ул бермәл аптырап калды. Аннары бу күрешүгә шатлыгын яшермичә, кунакны түргә чакырды:

— Әйдә, үт. Ә мин әле яна гына кайтып кердем. Укуда идем. Мәчеткә йөрим бит, дин юлына басмакчы булам. Картаябыз, сөңлем, — дип сөйләнде...

Кич буге сөйләштеләр. Клараның тормышында шактый үзгәрешләр булган. Аяксыз калып яткан икән. Больница юлын шактый таптаган, тик ярдәм таппаган. Аптырагач, имче карчыкка киткән. Тегесе, Аллаһыдан гафу сора, намазга бас, дигән.

— Ышанмасам да тыңладым. Аякка басасы килә бит. Башына төшсә, нишлисен, саламга да ябышасын. Ялгызына бик кыен икән ул, сөңлем, үләм дисән дә, тамчы су бирүче юк. Бар өмет үзәндә. Балаларны борчыйсым килмәде. Аларның үз мәшәкәтләре житәрлек. Догалар өйрәндем, намазга бастым. Ходайның рәхмәте, әкрән генә жайландым бит. Кояшны күрә башладым, юкса инде өметемне өзгән идем.

Кара бөдрә чәчләрен ак яулык астына жыеп куйгач, Клараның каратут йөзә дә яктырып, нурланып киткән сыман. Элеккеге кырыслык кимегән. Бәлки, олыгаю, авыру да холкын йомшарткандыр.

Сөйләшә торгач, үз тормышлары турында да шактый яналык белде Ания. Сәрияләр мондагы кибетләрен, квартирларын сатканнар икән. Акчасына Илдарларга яхшы квартир юнәтергә йөри, имеш. Эзлиләр, әлгә яхшы вариант юк икән... Шулай итеп, Илдарның үз куышы булачак. Анияне дә онытмаган икән Сәрия, аның исеменә ярты миллион акча салып куйган. Ания кияүгә чыкканчы, ул акча банкта үрчеп-балалап ятачак. Туйга менә дигән бүләк булачак. Сәрия ятим балаларны ташларга жыенмый, алар өлешен тиененә кадәр бүлеп бирәчәк. Үзе улы, килене белән Дамира йортында калырга исәпли. Клара апасы бу хәбәрләргә бик шатланган, балаларны кайгыртуы өчен Сәриягә бик рәхмәтле икән... Сирәк булса да телефоннан аралаша торгач, Кларага менә шундый куанычлы хәбәрләр килеп ирешкән. Ә чынлыкта...

Клара Аниянен сүзләренә ышанырга да, ышанмаска да белмәде. Ялгандый дип шикләнде. Илдарның еракка китеп баруына, аның белән хәбәрләшеп булмавына уфтанды. Ул кирәк безгә хәзер, ансыз берни хәл итеп булмый, диде. Эгәр әйткәннәрән дөрөс булса, болай калдырмыйм, судка бирәм, диде.

— Ә мин анда нишлим? Мин анда башка тора алмыйм, — диде Ания, еларга житешип.

Ләкин Клараның карары катгый иде:

— Беркая китмисән, торасын! Ул сиңең йортын.

Шуннан соң Ришат белән булган вакыйганы сөйләп бирергә калды.

Клара ярсыды:

— Болай булса, сиңең белән барам! Әллә кайчан хәбәрләшергә, килергә иде аны. Илдарга да чыгып качмаска иде. Болай калдырмыйбыз, юк! Иртәгә икәү китабез! Сәрия белән ачыктан-ачык сөйләшмичә булмый, нидер эшләргә кирәк... Пәйгамбәрәбез дә гаделлек, хаклык өчен көрәшергә, рәнжетелгәннәрне якларга кушкан. Эгәр сөйләшеп тә берни чыкмаса, бик яхшы адвокат яллайсы булыр. Сиңең акча хәлләрән ничек соң, сөңлем?

— Үземә житә...

— Туктале, миндә бит әниен калдырган байлык та бар.

Клара, урыныннан кузгалып, икенче бүлмәгә чыгып китте, кулына жыйнак кына тартма күтәрәп керде. Аны ачып, жырлы шкатулка чыгарды.

— Менә кара, сөңлем, боларны әниен миңа тапшырып калдырды. Бусы — алтын муенса, айлы кулон, алтын балдак, йөзек-алкалар, көмеш беләзек... Болар барсы да әниеннеке иде. Күп иде анын. Кеше арасында йөргәндә кирәк, башкалардан калышып булмый, дия иде. Кем арбасына утырсаң, шуның жырын жырлайсың бит. Тегәндә киткәндә, берни кирәкми, менә барысын да миңа тапшырып калдырды. Кияүгә чыкканда, Аниягә бирерсен, диде.

Ания кыйммәтле бизәнү әйберләренә гажәпләнәп карап торды. Һәрберсен кулына алып сыпырды, иснәп карады:

— Әнием исе килә...

Тартмадан көрән төстәге калын дәфтәр килеп чыкты.

— Ә бусы ни?

— Көндәлек ул. Әниен соңгы көннәрдә язган. Дәрәсән әйткәндә, мин аны укый алмадым, сөңлем. Алып ачам да кабат ябам... Юк, укый алмыйм. Йөрәгем калтырый башлай. Син әле яш, көчләрәк, бәлки укырсын. Үзәнә кара. Дамира аны миңа бирде инде бирүен... Тик берни әйтмәде. Яндырырга кызгандым, укый да алмыйм. Үзән кара, сөңлем...

Соңгы сорау

Ания төне бие әнисенә көндәлеген укыды... Гомерендә беренче тапкыр Ания әнисе белән күзгә-күз карап сөйләште. Гомерендә беренче тапкыр сабырлык белән әнисен тыңлады...

Моңарчы көндәлек язганым булмады. Хәтта хат язарга да иренә идем. Менә хәзер никтер язасым килә. Күңелдә уйлар күп. Кемгә сөйләргә? Тән генә түгел, уйлар, хыяллар, өметләр — барысы да жиргә күмеләчәк бит. Кулларым каләм тоталганда язам әле.

Истә әле: мәктәптә укыганда, классташ кызларның куен дәфтәре бар иде. Чәчәкләр ясейлар, үзләренә ошаган шигырьләрен язып куялар, бер-берсенә төче теләкләр телиләр. Мәхәббәт серләрен шунда түгәләр. Мин аларга кушылмый идем, көндәлек язучыларны юк-бар эшкә чутлый идем.

Менә хәзер язарга булдым. Кемдер яшьлектә, кемдер картлыкта, үлем түшәгендә күнел серләрен дәфтәргә бушата...

Вақыт күп. Элек вақыт житми иде. Ә хәзер ул артык күп. Сәер хәл. Мин үземнән үләсемне беләм. Әжәл дигәнәк бәлки янәшәдә генә мине күзәтеп торадыр. Кайчакта йөземә аның бозлы сулышы килеп кагыла кебек. Сулар һава, эчәр сулар бик аз калган, ә вақыт күп. Көннәр шундый озын. Төнне әйткән дә юк. Элек алар артык кыска тоела иде. Гел вақыт житми иде. Көн озынлыгы үзгәрмәгәндер ул. Хәзер дә шул уктыр. Ләкин сәер, бу кыска вақыт артык озак үтә... Ник шулай икән?

Вақыт күп шул хәзер. Тик аның миңа кирәге дә шуның хәтле генә. Нишлим мин аның белән? Берни эшли алмыйм. Уйга батып ятам да ятам... Тән газабы да, жан газабы да бергә кушылган. Ни беләндер онытыласы килә. Укый башласам, башым авырта. Телевизор карый алмыйм. Жыр тыңласам, елыйм. Бигрәк монлы безнең татар жырлары.

Яш чакта кешегә күп кирәк. Гомер иксез-чиксез булып тоела. Шуна яшәргә әзерләнәсен, мал жыйсын. Йорт саласын. Йортны төрләчә салып була. Миңа зур йорт кирәкте. Кунаклар күп булуын теләдем. Чынлап та, күп булды алар. Йортың буш торганы булмады. Тормыш шатлыгы дуслар белән аралашып яшәүдә дип уйлый идем.

Менә хәзер япа-ялгыз түшәмгә карап ятам. Мина хәзер бер карават та бер стакан су житә...

Күнелем тулы үкенеч.

Эш мине балаларымнан тартып алган икән.

Чит кешеләргә ярарга тырышып, якыннарымны күрми калганмын.

Кунак килгәндә, балаларга сан юк. Бар игътибар кунакка, ул — кадерле кеше. Ә балаларга кычкырасын: «Аяк астында буталма, тик кенә утыр, бар, кереп ят, йөдәтмә!» Ин тәмле ризыклар кунак алдында. Ә балаларга кисәтү: «Тимә, кагылма, кунаклар киләсе бар!» Ин түрдәге урын кунакларга. «Ә син, балам, сабыр ит, кунаклар киткәч ашарсын!»

Әллә кемнәрне көйләнгән, әллә кемнәр кадерле булып түрдә утырган. Түрендә утырган шул әллә кемнәр сине саткан, ашына төкергән...

Ә ин кадерле, ин тансык, ин көтелгән кунак үзезеңнән балалар икән. Башта без моны аңламыйбыз. Алар гел яныбызда булып кебек.

Үкенечле мизгелләр күп. Бервакыт кызымны бик рәнжеттем. Ни өчен диген? Яна обойга күмер белән рәсем ясаган өчен! Йә Алла, шул кәгазь кадерлеме, баламы? Буясын, ертсын, доньяда кәгазь бетмәгән. Ә мин ярсыдым, янәсе кунаклар килә. Обойда кап-кара рәсемнәр акаеп тора. Житмәсә ин түрдә, килеп керүгә күзгә ташлана.

— Әнием, кара, мин кояш ясадым, бусы — безнең йорт, ә бусы — мин, — диде кызым.

Ул миннән мактау көткәндер, ә мин, кызып китеп: «Нишләден син? Кем кушты? Бармагыңны тапыйм хәзер!!!» — дип кычкырдым. Шул чакта анын агарынып, тимгелләнеп киткән йөзе хәзер дә күз алдымда. Кызым сыгылып төште, күзләренә курку кереп тулды, мөлдәрәп мина карады: «Әни, үтермә мине! Минем үләсем килми!»

Бу вакыйганы искә төшсәм, хәзер дә елыйм. Шуннан соң мин беркайчан балаларга тавыш күтәрмәм дигән идем, ләкин сүземдә тора алмадым. Сонгы арада Аниягә күп эләкте. Белә: теге чакта ул мина рәнжеп, үпкәләп калды. Ләкин мин башкача булдыра алмый идем. Мәктәпне дә тәмамламаган, бер һөнәре булмаган килеш, ирсез бала табып, ничек яшәмәк кирәк? Шулай итүем хәерле дә булгандыр. Тәртипле егет түгел иде анын Димасы. Анын хакында белешкәч, шактый начар хәбәрләр житкерделәр. Аниягә бу хакта әйтәсем килмәде. Диманың хатларын йортка кертмәдем. Аннары онытты бугай ул аны. Күнелемнән мин аннан мең кат гафу үтенәм. Балалар күнелендә начар хатирәләр калуын теләим.

Апага рәхмәт, мине бик карады. Бераз хәл кергәч, аны кайтарып жибердем. Арыды инде, ял итсен. Әнигә бу кыяфәттә күренәсем килми. Күрсә, коты очар, борчылыр. Бигрәк ябыктым бит. Химиядән соң башта чәч тә калмады. Ямьсезләндем, картайдым. Марс миннән читләшә. Бүлмәмә бик сирәк керә. Анда да ишек төбеннән торып кына сөйләшә. Чир ияерер дип куркадыр инде. Ул шулай чирләп ятса, мин яныннан да китмәс идем.

Бигрәк ышанычсыз, вак жанлы кеше белән яшәлгән. Анын турында уйларга да вакыт булмаган икән. Гел ашыктым, чаптым. Эш, эш... Марсның үз тормышы булды, читтә йорде. Мин анын һәр хыянәте турында белеп тордым. Белми кала күрмәсен дип житкерүче «яхшы дуслар» булды. Гөлсинә белән кача-поса

очрашканын да белдем. Мунчага парлашып китеп барганнарын үз күзләрем белән күрдем. Ләкин тавыш чыгармадым, бу хурлыкны кешегә сиздерәсем килмәде.

Бар үпкә-рәнжүләрне эчкә йотып, тыштан елмаеп, публика өчен яшәү булган. Чын тормыш түгел. Ялган сүзләр, ялган карашлар, ялган сөю... Имеш, бар да яхшы. Без әйбәт гайлә. Ничә еллар буге икейөзлелек белән тулган ялган дөньяда яшәлгән. Менә хәзер япа-ялгызым ятам. Дусларның чуты юк иде. Беренче мәлләрдә хәл белеп йөрделәр дә югалдылар. Минем урынга Рәшитне куйганнар. Башлы кеше, шома, яраклаша белә. Ир кешегә зур урында эшләү жинелрәк. Хатын-кыз житәкчегә караш башка. Татар ирләре хатын-кызны гомергә үзеннән түбән куя. Астына салып кимсетмәкче була. Аннары көлеп йори.

Үлем түшәгенә яткач, үткәннәр турында гына уйлыйсын икән. Элек вакыт юк иде. Гел киләчәккә карап яшәлде. Менә укып бетерәм, менә эшкә керәм, кияүгә чыгам, бала табам... Хәзер барсы да артта. Алгы көннәр турында уйлыйсы да, хыялланасы да юк. Дөресен әйткәндә, миңа бу көннәр кирәкми дә инде. Мин үлгәч, язларлар: «Озакка сузылган авырудан соң...» Ни өчендер өстәгеләр алып китәргә ашыкмый, ни өчендер миңа бу вакыт бирелгән. Менә шулай уйланып, газапланып ятар өчендер инде...

Ни кала миннән? Эштә мине тиз онытчылар. Моңы яхшы беләм. Чөнки үзем дә кайчандыр онытучылар арасында идем. Егерме биш ел эчендә ничә кешене сонгы юлга зурлап озаттык. Мәңге онытмабыз дип матур чыгышлар ясадык. Ләкин оныттык. Аларны хәзер кем искә ала? Туганнары, балалары гына.

Миннән менә бу йорт калачак. Үзем теләгәнчә төзелгән йорт. Зур булды ул, матур булды. Иркән. Күпме көч түгелде ана. Башкалардан калышмыйм дип тырыштым. Эче дә, тышы да ялт итеп тора. Башкаладан килгән кунаклар да тел шартлатып китә иде. Әле кайчан гына гөрләп торган йорт хәзер тып-тын. Әйтерсен, жан ияләре калмаган да. Мин үлеп ятам. Ания белән Марс кайдадыр йори. Аларның тавыш-тыннары бөтенләй ишетелми. Өйдәме алар, юкмы, мин хәтта белмим дә...

Иллар Казанда укуда. Ания өйдә булса да, әтисе кебек үк бик сирәк керә. Ашарга кертә, су бирә. Ник бер жылы сүз әйтсен. Чит кеше дә болай кыланмас. Гомерем буге алар өчен тырыштым, кайгырттым, барысына да яхшылык теләдем. Ләкин сонгы көннәремдә кадерсез, кирәксез кеше булып калдым.

Нигә шулай булды соң?

Көндәлек битенә тып-тып тамчылар тама...

Калтыранып, сулкылдап елаган кыз янына Клара апасы килә. Чәченнән сыйпап, иннәреннән кочып юатмакчы була... Ул әле аның ни өчен елаганын да белми, сабыр итәргә кирәк, сабыр итми хәл юк, бар кешегә дә килә торган кайгы, дип тынычландырмакчы була:

— И-и, балам! Аллаһы Тәгалә, һәр бәндәгә күтәрә алган хәтлесен генә бирермен, дигән. Кайгы-хәсрәтләрне күп күрден, күп нәрсәләргә күнел күзен ачылды. Аллаһы боерса, алдагысы хәерле булыр. Менә кияүгә чыгарсын, үз гайләң булыр. Ана булу бәхетенә ирешерсен... Тормышның нинди ямьле, мәгънәле икәннен аңларсын...

Ә кыз, гүя аны ишетми дә, яшь аралаш һаман бер сүзгә кабатлый:

— Үзем гаепле... гаепле... Моннан соң ничек яшәргә... Ничек яшәргә?!

Илсәяр
Иксанова

КУҢЕЛ ЯРЛАРЫНА КАГА ДУЛКЫН

Арчада бер кичә

*Ә бу кичә кабатланымь соң?
Кабатланымь соң бу кичә? —
Китә алмыйм шуны белмичә.*

М.Әгъләм

Белеп киттем, —
Якты бер төш төсле
Күнелне гел торыр жылытып.
Жаннан-жанга житеп анлашканны
Ничек инде булсын онытып!

Жәй азагы.
Монсу бер яктылык,
Якты бер монсулык тирәдә.
Күнелләрне язга алгысытып,
Ап-ак күбәләкләр тирбәлә.

Сабуллаша август.
Сары кырлар
Муллык-иминлеккә ишарә.
Шул кырларны бер кочасы килә! —
Без — жирнеке, нәрсә дисәң дә.

Без — жирнеке.
Фикердәшләр менә
Жыелганбыз шушы табынга.
«Арча» көйләренә жырлаганда,
Күнелләрдә йолдыз кабына.

Илсәяр ИКСАНОВА — шагыйрә: «Ышанасы килә», «Кышкы канәферләр», «Кырык кыл» исемле китаплар авторы. Татарстан Язучылар берлегенә С. Сәләйманова һәм Г. Такташ исемендәге әдәби премияләре лауреаты. Казанда яши.

Ә бу кичә...
 Әйе, онытылмас.
 Тик хатирә булыр күнелдә.
 Кабатланмас яна кичәләрне
 Насыйп булсын безгә күрергә.

Авылдан китү

Каерылып карыйм артка:
 Бик эленгән зәнгәр капка,
 Буп-буш калган капка төбе.
 ...Кем озатсын мин ятимне.

Каерылып карыйм артка...
 Хәтеремдә — зәнгәр капка,
 Әни тора өй каршында, —
 Сагышлы моң карашында...

Каерылып карыйм артка...
 Туган нигез.
 Зәнгәр капка.
 Әти-әни озатып кала,
 ...Балаларны кала ала.

Каерылып карыйм артка:
 Өй дә шул ук.
 Шул ук капка.
 Тик озатмый беркем,
 Беркем...
 Килә икән шулай бер көн.

Жәй белән хушлашу

1

Жәй уртасы.
 Чикерткәләр жырлый.
 Авыл тулган печән исенә.
 Мин таң калып жәйне тоеп йорим, —
 Сүзләр таба алмый хисемә.

Шундый рәхәт,
 Шундый монсу мина...
 Бу хисләрне ничек кушасы!
 Офыкларда болыт кабарына.
 Килсен әйдә,
 Яусын,
 Бушансын!

Минем күнелем дә шул халәттә:
 Кабарына хисләр,
 Тулыша.
 Жанны өтеп алып жәй уртасы.
 Кайнар тыны каба сулышка!

2

Жэй уртасы.
 Пркупида¹ йөрим.
 Билдән печән. Беркем чапмаган.
 Аксыл рәшә төсле ромашкалар
 Кайтавазмы балачаклардан?!.
 Безнең пай жире бу.
 Тырма белән
 Печән жыеп йөргән урыннар.
 Пакус-пакус кипкән печәннәрне
 Мин әле дә күрәм уемда.
 Эти тапкан зәңгәр утраулар —
 Мәтрүшкәләр кайда?
 Югалган?..
 Үләннәрне ярып эзләп барам
 Балачагым үткән юллардан.
 Рәхмәт, жәем!
 Сабый чакларымның
 Саклагансын икән эзләрен.
 Кул яссуы жирдә — мәтрүшкәләр...
 Иелеп иснәдем дә...
 Өзмәдем.
 Әни белән икәү килгән идек
 Бик сагынган жәйдә әтине.
 Инде әни дә юк...
 Мәтрүшкәләр,
 Юатыгыз мине... ятимне.
 «Мәтрүшкәңне таптың мәллә, әни?» —
 Кызым килә үлән аралап.
 И, дөнья!
 Үзен яралыйсын...
 Һәм бирәсен дәва ярага.

3

Кызым белән Пркупида йөрдөк,
 Мүкле күлгә төшөп су кердек.
 Бала чакка, яшылек елларыма
 Бу сәяхәт иде... бер көнлек.
 Урап кайттык Карташ болыннарын,
 Үбәтелнен² яшел аланын.
 Жәйләремнен сутлы жиләкләрен
 Учларына салдым баламның.
 Сайлап кына өздең жиләкләрен
 Өлгергәннен — алын, кызылын.
 Жиләкләренң тулып пешкән чагы,
 Жиләк кебек чагы кызымның.
 Бер жиләккә, бер кызыма карыйм:
 Күз тимәсен,
 Сүз дә тимәсен!
 Өзелмичә калган жиләк кебек
 Монсуланып башын имәсен!

¹ Пркупи — туган авылым Саралаңдагы коры елгагы болынлык. Прокофьев атлы алпавытның жирләре булырга тиеш.

² Үбәтел — авылдан ерак булмаган урманлык.

Күнеленә күчсен минем илем —
 Мүкле күлем, урман, болыннар...
 Күбәләкле жәйдә
 Миннән соң да
 Чакрып торсын аны бу юллар!

...Хатирәләр тулы жәйдә йөрим
 Кызым белән.
 Хисләр ташыган...
 Хисләремә төреп мин кызыма
 Яшел жәйләремне тапшырам!

Минем жәем

Жәйләр һаман минем төсне саклай:
 Мәтрүшкәләр тагын чәчәк аткан,
 Аланнарда зәнгәр мон тарткан
 Күзләремнән төсе.
 Ромашкалар йөгәрешә тагын,
 Ак хисләре белән төреп жанын,
 Минем сагыш төсле.

Аланнарда каен жиләкләре, —
 Алсу-алсу өметләрем сыман.
 Болындагы төсле чәчәкләргә
 Минем сабий шатлыкларым сыйган.
 Һәм... бал исе
 Монсу хәтер булып
 Тибрәп тора урман өсләрендә.
 Минем балачагым уйнап йөри
 Жәйләремнән якты төсләрендә...

Акъдыңгез көндәлеге

Урта дингез комлы ярын юа, —
 Комлы ярларына таш куа.
 Теләсәм дә ташланалмам кабат
 Башларымны алып ташкынга.

Ташкыннарда ташланыр чак үткән,
 Сабыр гына үтәм ярлардан.
 Ә шулай да кабатланыр төсле
 Бөтен узган гомер янадан.

Ак дулкыннар ап-ак күбек булып
 Ярга ята.
 Эри,
 Югала.
 Мин охшатам ап-ак дулкыннарны
 Синен белән узган елларга.

Комга сенгән еллар.
Күчкән комнар...
Хәтер генә бары теп-тере.
Акъядингезнең таулы ярларында
Без дә күрешербез шикелле...

Без дингездә бергә булалмадык,
Ашкындырды сине Ак таулар.
Сине сагынып Акъядингездә йөрәм.
Ийи гюнләр!
Ийи ахшамнар!

Хәерле көн,
Хәерле кич телим,
Хәерлегә булсын, хәерле!
Күнөл ярларына кага дулкын, —
Телеп-телеп ала бәгырьне.

Ап-ак иртә.
Тып-тын дингез яры.
Салкын комда минем эз генә.
Иксез-чиксез дәрәяларга карап,
Ник үзәгем болай өзелә?!

Телгәләнгән бәгыремә минем
Сипмә син дә ачы тозынны,
Әй, Акъядингез,
Аңла ана хисен,
Кайтара күр мина кызымны!

Саумы, дингез!
Саумы!
Мәрхәбәләр.
Әй дулкыннар!
Каян киләсез?
Ярга ятып, аякларым үбеп,
Ни сөйләсез,
Ниләр диясез?

Дәрәяларда туган дулкыннарның
Күпмә чонгыл-упкын юлында.
Ни кичсә дә, барыбер
Һәрбер дулкын
Үз ярына кайтып егыла...

Рашат Низами

ХИКӘЯЛӘР

Тальян гармун кыйссасы

Дамир дуска

Сугыштан сонгы еллар... Ил күпме генә михнәтләргә кичсә дә, тормыш барыбер дәвам итә, яраларын ялый-ялый алгы көннәргә таба юл тотта. «Жинү килде...» дип жинел сулыш алган Тубалгы авылы бер яктан сөенсә, икенче яктан һаман да хәсрәт кичерә: типсә тимер өзәрдәй күпме уллары яу кырында ятып калды ич анын...

Исән-бөтен кайтканнар да юк түгел. Шулардан берсе — хәзер инде колхоз кәңсәләрендә бухгалтер булып эшләүче «читава» Сәйфетдин абый. Сугыштан сынар аягын өздәреп кайтса да сынатмый, әнә нинди дәрәжәлә эштә эшли, чүт төймәсен йөрткәндә, бармаклары арасыннан ут чыгара дип сөйләләр. Авылда абруе зур анын, каршында «Сәйфетдин абый» дип биеп кенә торалар. Үзе югында исә «Чатан Сәйфи» дип кенә йөртәләр. Дөрәс булса, бу фронтовик агай жен-шайтаннар ияләшмәсен дип, сугыштан алып кайткан трофей пистолетыннан өенә дүрт почмагына дүрт тапкыр атып жибәргән, имеш. Белмәсен, ниләр булмас бу дөньяда!..

Берсендә кышын шулай ферма тирәсеннән узып бара икән ул. Яшь тайны жигәргә азапланучы егетләр төркеменә юлыга. Тегеләр күпме генә тырышса да, ни йөгәнли алмыйлар, ни чана төртәсенә кертә алмыйлар яшь малкайны. Чөнки аны беренче тапкыр жигүләре, чана тартырга өйрәтүләре икән...

— Башына капчык киертеп жигегез, егетләр! Шундук кулга ияләшер, — дип төпле кинәш бирә яшьләргә Сәйфетдин агай. Менә шундый тәҗрибәлә кешенен ничек инде абруе булмасын икән!

Тубылгы дигән авылда Тажи атлы бер малай да яши. Ятим бала ул, әле алты яшендә генә. Сабантуйларда дан тоткан әтисе фин сугышыннан алып Кенигсбергка кадәр килеп життек дигәндә генә дошман ядрәсеннән һәлак була. Моңы бабасы хәл кадәри сөйләп-аңлатып бирде ана. Авылда әби-бабасы тәрбиясендә яши малай. Әнисе нишләптер Казанда, өтермәндә, диләр. Әлеге «өтермән» дигән сүзнен мәгънәсен Тажи юньләп аңлап та бетерми, ләкин моңын юньлә нәрсә түгел икәнлеген яшь күнелә белән тоя. Күзләренән зәңгәрсу-яшькелт уртасында кара борыч бөртеге чаклы гына күз алмасы барлыгын да белми әле

ул. Анын самими-гөнаһсыз күзлөре кин дөньяга бага — бары шул. Алты яшылек бу малайнын күнелендө тузан бөртеге хәтле генә дә кер, кинә юк.

Күнеле тулы сәер, беркатлы сораулар анын. Балыклар суда ничек яши икән? Кичен кояш кайда, нинди мендәрләрдә йоклый? Кара тәлинкале радио ничек итеп озын-озак көйләр башкара? Тагын-тагын әнә бик күп сораулар...

Беркатлы, дидек диюен, әмма бер тапкыр да күрмәгән әтисе турында уйлаганда, ул житдиләнәп китә. Күнелендә үзе дә аңлап-белеп бетермәгән әллә нинди кыллар өзгәләнә башлый... Гитлер дигән явызны әтиләре ничек тә йөгәнләр кебек ана. Юк, кайтыр, улын күрер өчен кайчан да булса бер кайтыр әле әтисе. Ул мона ышана.

Тажи инде унга кадәр саний белә. Шулай да анын ин яратканы — 5ле саны. Хикмәтле сан бит бу: кулларда биш бармак, ул ясарга яраткан кызыл йолдыз да биш почмаклы. Хәтта кар бөртекләренен дә күбесе биш почмаклы энжегә охшаган. Киләсе елга мәктәпкә йөри башлагач, әби-бабасын сөендереп, гел «бишле»гә генә укыячак ул.

Тажинын бик яраткан Сажидә апасы бар. Ялгызак әбине тәрбиягә алу сәбәплә, вакытлычадыр, авылнын икенче очында яшәп ята ул. Медпунктта фельдшер булып эшли үзе. Кияүгә чыкмаган әле.

Көннәрнен берендә Тажи өчен искитмәле яналык булды. Апасы кияүгә чыга, мөмкин кадәр матур киендереп, аны да туйнын бер почмагына чакырачаклар... Әйе, чынлап та чып-чын туйда булды ул, мич бие сәндәрәсеннән генә апасын, жизнәсен, санаулы кунакларны күзәтеп утырды, өлкәннәрнен ни-нәрсә сөйләшкәннен тыңлады, жыр-гармун моннарын күнел түренә салып куйды. Күнел ачып утыручы кунаклардан, мондый да яхшы кешеләрдән, гармунлы мәжлестән башы әйләнәп киткәндәй булды анын. Ниндидер көтелгән, сусаткан бәйрәм иде бу! Туй вакыйгасы анын япъ-яшъ күнеленә канатлар куйды, өстәмә көч бирде шикелле.

Жизнәсе Мирсәлим — таза гәүдәле, көләч, кин күнелле бер кеше. Йөрәгеннән ялкын бәрәп торган ир-егет. Шулхәтле килешле итеп елмая ул, хәтта ап-ак тешләре дә елмая, нур чәчә кебек. Анын сөйләшүләренә хәтле тәәсирле, бизәклә-чәчәклә. Тик менә ни хикмәттер, сөйләшкәндә дәү борыны селкенгәләп куя иде.

Болары бер хәл, ә Тажи өчен яналыкнын ин зурысы, куанычлысы, ниң тә көтелмәгәнә алдарак булды лабаса.

Олылар өйрәткәнчә, ул ишек катына килеп басты да кыз сорарга килгән кияү егеткә такмак әйтте:

Ишек бавы бер алтын,
Минем апай мең алтын!..

Менә шул чакны жизнәсе Мирсәлим киндер капчыгыннан тальян гармун тартып чыгарды! Тажинын авызы шундук колагына чаклы erylды, анын бөтен күзәнәкләрен бәхет билгеләре басты... Ул гынамы сон, тирә-юньдәгеләр бөтенесе «Ah!» ителәр кияү бүләгенә, ятим балага нинди куаныч, дип ихластан сөенештеләр.

— Менә сина гармун, кайнеш энем. Уйнарга өйрән, — диде жизнәсе һәм дәү куллары белән малайнын аркасынан жинелчә генә кагылып сыйпарга да онытмады.

Тажинын ничекләр шатланганын белсәгез иде! Шатлыгыннан күнелендә салават күпере кабынды бугай анын... Иптәшләре янына уйнарга чыга калса, мактанычка якын бер тойгы озата барачак малайны... Тальян гармунга ул тәти бер уенчык итеп карамады. Унике телле гармуннын тос-кыяфәте, каешлары

матур сакланган иде. Чөчөклө күреклөре дә ачылам-ябылам дип кенә тора. Бүлөк дисән дә бүлөк!

Байтак азапланды, тирләп чыкса-чыкты Тажи, ләкин берничә көннән соң гармунда «Элипә» көен чыгара башлады. Ап-ак кына гармун телләре акрынлап малайга буйсыныр, анын нәни бармакларына ятышып китәр шикелле. Иншалла, шулай була күрсен. Бабасы да шундый сүзләр белән дөртлөндөреп тора ич әнә...

Дөнья гел шулай матур, ямьле булыр иде кебек. Әмма көннәрнен берендә Тажинын япъ-яшь гомеренә бик тә күнелсез көн килеп житте.

Бер-ике ай вакыт узды микән, Сажидә апасы белән Мирсәлим жинәсе көтмәгән-уйламаганда аерылыштылар. Малайның «аерылышу» дигән сүзгә юньләп аңлап бетергәнә дә юк, билгеле, ләкин ул монын яхшы нәрсә түгеллеген япъ-яшь күнелә белән шактый ачык төемлүй иде. Мич башыннан карап яткан туй нинди можиза, бәйрәм иде, кунаклар ничек итепләр күнел ачкан иде... Хәзер боларнын барысы да ялган бер әкият булды микәнни? Малайның хыялында әлегә туйнын тәэсирләре, төрле кыйпылчыклар булып, дөньянын дүрт ягына сибелде.

Күнелсез көннәрнен ин күнелсезе менә нәрсәдә иде: берничә көннән соң Мирсәлим жини теге киндер букчасы белән килеп төште дә үзенң тальян гармунын кире алып китте. Сөйләүләре буенча, моннан унбиш чакрым ераклыктагы күрше районда анын беренче хатыны булган икән. Бик тә гаярь, усал хатын булган, күрәсен, жил булып килеп кергән дә давилдай үзенң ирен үзе белән ияртеп алып кайтып киткән бу.

Тажи мондый хәлләрне каян аңлап бетерсен икән, гармуны кызганыч ана. Гүя, кулына килеп кунган бәхет кошын кулыннан тартып алдылар... Элеккеге куаныч югалды, анын йөзен-мангаен хәсрәт күлөгәсә каплады. «Элипә» көен өйрәнгәндәге тылсымлы елмаюлар юкка чыкты. Кемгә икәнән дә белмәстән, анын күнелендә рәнжү-үпкәләү шикеллерәк бер нәрсә төймәләнде.

Инде үз итеп, яратып өлгергән гармунын кире тартып алгач, баштарак анын йөрәгә шартлагандай булды. Биргән бүлөкне кулыннан кире тартып алсыннар әле... Бу тормыш дигәнән шулай гаделсезлектә корылды микәнни соң? Тажи дигән ятим малай гармунны йөрәгеннән һич кенә дә алып ташлый алмады. Гармун бер хәл, Сажидә апасы бигрәк тә кызганыч малайга. Әнә бит ничек итеп монаеп, монсуланып калды ул, яулык почмагы белән капланып елап та алды.

Френтовик, читават Сәйфетдин агай авылдагы бу хәбәрләргә бик уфтанып кабул иткән, диделәр. Алай гынамы, якиннарын жыеп, ул тиз арада ныклы бер карарга килә, үзенң уй-ниятләрен хәтта колхозчылар жыелышында да әйтеп сала:

— Жәмәгать, — ди ул, авылдашларына мөрәжәгать итеп. — Без, ярый инде, сугыштан исән-сау әйләнеп кайтканбыз. Ә менә малайнын әтисе, жинү килде дигәндә генә, яу кырында ятып калды... Ятим баланы без кимсетергә, гармунсыз калдырырга тиеш түгел, шулай бит, туганнарым... Минем тәкдим шундый: мөмкин булганча һәр очтан хәл кадәри акча жыйнарга һәм Тажи малайга ничек тә гармун юнәтергә кирәк. Бу саваплы эш булыр... Бирер өлешләрәгезне, сонгы тиеннәрегезне кызганмасагыз иде ятим бала хақына... Бу гамәлебез өчен Аллаһы безне үзенң шафкатеннән ташламас...

Авыл халкы, мөмкинлеге булган һәркем анын бу сүзләрен күтәрәп ала. Заем, недоимка, йон-мамык, йомырка, сәдака акчалары да тамчылап-тамчылап бер жәймәгә жыйнала башлый. Кем кайдан, кайсы базарда үрелгән кәрзин сатудан

юнәткәндәр, анысы мөһим түгел, әмма көннәреннән берендә Тубылгы авылына Вараксиннар эшләгән тальян гармун кайтып төшә! Моңлы гармун Тажинын кулларына тапшырыла.

Икенче гармуны, житмәсә — өр-янасы! Әй, шатлана малай, үзенен яна гармунына һаман саен ныграк елыша. Авылдашлар арасында Донбасс шахталарын кичеп кайткан ир-егетләр дә житәрлек. Алар, Тажи уйнаганны тынлаганнан соң, бармак шартлаталар:

— Их, тегендә, шахта төпләрендә күмер казыган чакларда да без шушы татар моннарын һәрвакыт күнелдә саклый белдек. Сагышларны шуның белән баса идек, юана идек...

Еллар узар. Тажи атлы үсмер егет көннәреннән берендә Казан дигән ташкалага китеп барыр. Авылдашлары бүләк иткән кадерле тальян гармунын ул авыл клубына бүләк итеп калдырыр. Киләчәктә Ай һәм Кояш һәрвакыт анын яклы булыр. Музыка-сәнгать сукмагынан түгел, спорт һәм фән юлынан китәр. Бүгенге көнгә кадәр бер сорауга җавап таба алмый ул: анын өчен туй гармунымы, әллә авылдашлары бүләк иткән гармун кадерлерәк булды микән?

Коръян ашы

Бу якларына багышлана

Сугыш арты еллары бу.

Язгылыкта чәчү эшләрен тәмам иткәннән соң, бәрәкәтле янгырлар шәфкатеннән ташламасын, ужымнар дәррәү калыксын, игеннәр жәй буге күкрәп үссен дигән теләкләрен күкләргә житкерү нияте белән, авыл халкы елның-елында Коръян ашы уздыра. Гадәттә, бу вакыйга кыш-язларны кичеп йончыган авыл өйләрендә түгел, сәхрәдә — чирәм-үләннәр борнаган табигать кочагында үткәрелә. Жиргә ашъяулыклар жәеп, үзләре пешергән ризык-тәгамнәрдән табын корып гәлләшеп утырулар, Коръян аһәңнәре һәм догалар белән тукуылган мондый аш мәжлесе һәркемнен күнеленә хуш килә, татулык, бердәмлек, сәгәдәт, үзара аңлашу, бер-беренне хөрмәт итү тойгыларын көчәйтеп жибәрә.

Быелгы аш мәжлесе үткәрүне үз өстенә алган Мөхәммәтжан агай уникаль яшлык оныгы Фәтхетдинне үзе янына чакырып алды. Малай ятим, менә шушы бабасы тәрбиясендә яши. Әтисе сугыштан әйләнеп кайтмады анын. «Хәбәрсез югалды» дигән кара пичәтле хат әле дә булса матча эргәсенә кыстырылган килеш тора. Бу хат күз яшыләрен күрсәтмичә генә елый һәм сыкранадыр шикелле. Ходай кушып исән калгандыр, бәлки — шуна күрә малайнын әтисе кайтмыйча хатка кагылмаска, аны борчымаска дип тәгаенләп куйдылар. Өч ел вакыт узды, әмма эзсез-хәбәрсез югалган фронтовикның авылга, тутан йортына һаман да кайтып кәргәнә юк...

Менә Фәтхетдин йөгереп кәрде дә яраткан бабасы каршына килеп басты. Бабасы Мөхәммәтжан ана сөеп карады, вәләкин тавышы бик таләпчән һәм житди иде:

— Менә нәрсә, утланым. Сина бик җаваплы да, саватлы да йомыш кушам бүген. Хәзер үк күрше авылга, Сәләхетдин абыена чабасын. Иртәгә, иртәнге сәгать унга килеп житсен безнең тарафка. Коръян уку вазифасын без ана тапшырабыз...

Малайның башы түшәмгә тигәндәй булды. Шулай булмыйни, бабасы ана әнә шундый «пачутлы» эшне тапшырсын әле! Баракак, чакыракак ул Сәләхетдин абыйсын. Шундук иске сандалиларын киде дә, ыштан балакларын сызганып, юлга кузгалды.

Тургай жырын тыңлап, клевер һәм төрлө чәчәкләренән жил исеп китергән исен иснәп, юл тузанын туздырып, өч чакрым араны бара торганнан соң, менә бервакытны Сәләхетдин абыйларының жил капка төбенә килеп тә басты. Чирәмле ишегалдына керде. Болдырга аяк баскач та аның колагына өй эчендә янгыраган көчлө һәм сәер авазлар килеп бәрелде. Ни-нәрсә булыр икән бу?

Бактың исә, Сәләхетдин абыйның көндөзгә намазга утырган чагы икән. Ләкин ул аны таза гәүдәсә һәм көр тавышы белән бигрәкләр дә каты кычкырып укый иде. Изге Коръәннен күп кенә сүрәләрен һәм аятләрен үзләштергән, аларны яттан белгән үсмер, бабасының йомышын әйтергә дә онытып, үзе дә сизмәстән-уйламастан өлкән абыйсына әйтеп салмасынмы:

— Сәләхетдин абый, намазны бит кычкырып укымылар, кадере китә, диләр. Ихластан укылган догаларны Аллаһы Тәгалә болай да кабул итә...

Бу сүзләргә ишеткәч, Сәләхетдин намазыннан туктап, каерылып малай ягына төкәс караш ташлады. Кашлары мангаена сикереп менде. Сәждә кылган жиреннән кинәт кенә сикереп торды да Фәтхетдинне якасыннан алып, ишегалдына селтәп ташлады. Малай, арыш көлтәседәй, чирәмлек өстенә очып төштө. Болдырда басып калган Сәләхетдиннен:

— Әле син монда манка башың белән мине өйрәтергә килдәнме? Бар, хәзер үк авылына ычкын!.. — дигән сүзләргә малайның йөрөгәнә ук булып кадалды. Үзәндә мондый рәнжешне күтәрерлек көч табарга тырышты ул.

Фәтхетдингә бүтән чара калмаган иде: әйтер сүзен дә әйтә алмыйча, авылына кайтып китте. Яп-яшь кенә булса да, күз яшьләрен тыярга газапланды, аның күнелендә кинәттән эчке бер үжәтлек, үзен-үзе раслау тойгысы уялды. Хаксыз бит Сәләхетдин дигән абыйсы, хаксыз гамәл кылды ул...

Кайтып житкәч, бабасына бөтен хәлләргә тамчысын да яшермичә сөйләп бирде. Акыл иясә буларак, Мөхәммәтжан агай бик тиз арада кискен карарга килде, сүзен өздәреп әйтте:

— Син бит, улым, килчәктә коръәнхафиз буласы кеше. Аллаһының рөхсәте белән Коръән сүрәләрен, белгән аятләреннә иртәгә син үзен укырсын, иншалла... Ә инде сине, ятим баланы шулай рәнжетеп кайтарган өчен, бу гонаһы өчен ул Ходай каршында үзе җавап бирер...

Икенче көнне сәхрәдә, яшел чирәм өстенә зур гына кызыл дәстәрхан җәелде. Табын исә бик тиз арада ризыклар белән бизәлде: балык бәләше, өстенә вак ит турап салган бәрәңгә өйрәсе, бал, түгәрәк ипи, балан суы һәм башкалар.

Бу бит сабан ашлыкларын чәчкәннән соң иң матур май айлары. Күктә көмеш тургайлар талпына, ә жирдә жылы, кояшлы, баллы май ае. Якын-тирәдә бал кортлары безедди, чикерткәләр атылып китә, шомырт һәм сиреньнәрдән башынны әйләндерердәй хуш исләр бөркелә. Табигать матурлыкка, сафлыкка, гармониягә баткан...

Бабасы әйткәнчә, Фәтхетдин — булчак яшь коръәнхафиз үзенә вазифасын үтәргә тиеш иде. Ул шулай эшләде дә: каяндыр акылы житеп, иң өвәл хөрмәт сүзләргә белән сугыштан әйләнеп кайтмаган авылдашларын искә алды, укылганнарның алар рухына багышланасын да искәрдә. Аннары яшь тавыш һәм мисыр мәкаме белән Коръән сүрәләрен укырга кереште. Табындагылар берьюлы тынып калды, һәммәсе үзенә эчке уйларына, теләк-ниятләренә бирелде.

Аш мәжлесендә ак яулыклы апалар, әбиләр дә, түбәтәйлә бабайлар да, яшьләр дә бар иде. Мондый да күркәм-саваплы мәжлес һәммәсен татулыкка, бердәмлеккә, үзара аңлашуга чакырып тора. Аларның күнелләре, яхшы һәм изге теләкләргә күкләр кодрәте һәм дога аһәңнәре белән бергә кушылды. Әйе,

мондый мәжлестә һәркемнен күнеле-рухы сафлана, һәркем бары яхшылык эшләргә сусап тора.

Әлбәттә, тормыш тәҗрибәсе аз булган Фәтхетдиннен әйткән сүzlәрен алга таба апалар, әби-бабайлар тулыландырырга тырышты. Бу жәһәттән Мәйсүфа әбидән дә уздырырлык кеше булмагандыр. Ул, кәшмири яулыгын төзәткәләп алганнан соң, болай диде:

— Авылыбыздан бик күп ир-егет сугыш кырында ятып калды. Бу барыбыз өчен дә зур фажига. Аһ, шушы Гитлер явызнын кулын тиз генә өзә алмадылар...

Ана чатан Хәйри кушылып китә:

— Менә мин, жәмәгать, сугыштан аягымны өздәрәп кайттым. Аны кире кайтару өчен мина беркем дә ярдәм итә алмый ич хәзер. Кешеләр кайчан гына сугышларсыз яши башлар икән?..

Аш мәжлесеенән азагындарак Мәйсүфа әбидән мөнәҗәтләр укуын үтенәләр. Менә ул ин әүвәле ике кулын битләренә якынайтып, пышын-пышын килеп белгән догаларын укыды да аннары инде матур тавыш белән мөнәҗәтләргә күчте:

И Ходаем, бирче безгә
Йолдыз нуры, кичләрен.
Чиста булыр, ихлас булыр
Күңелдәгә хисләрем.

Сабырлыклар саф алтын, дип
Борынгылар әйтеп киткән.
Ныклап бер уйлап карасаң,
Сабырлыкларга ни житкән...

Хатыннардан хәят китәр,
Ир-атлардан гайрәт китәр.
Ай-Кояшнын нуры бетәр —
Шундый заман житәр, имди...

Борынгыдан, әби-бабаларыбыздан күчеп килгән, хәзер инде өлкәннәр телендә генә сакланып калган бу шигъри юллар, бигрәк тә соңгысы, һәркемне тетрәтте, уйга салды. Күңелләренә иман һәм сафлык бөртекләре чәчте. Бу минутларда һәркайсы дөньяда фәкать яхшылык гамәлләре генә эшләргә тиешлеген аңлый һәм үзенә рухын шушы дулкынга көйли. Бу мәжлес чын мәгънәсендә әдәп, әхлак, тәрбия мәктәбе иде, билгеле.

Мәжлестә катнашучылар Фәтхетдиннен кичә күрше авылга баруы һәм аның Сәләхетдин тарафыннан мәсхәрә ителүеннән хәбәрлар иделәр. Апалар-әбиләр бер авыздан: ятим баланы рәнҗеткән икән, үзенә балалары булмасын, дип Сәләхетдингә ләгънәт (бәддога) укыдылар.

Сәләхетдин дә ул кадәр үк мәгънәсез түгел икән: үзенә гонаһысын йолу-йомшарту өчен, тиешле ақчалар юнәтеп, үсмерне Бохара мәдрәсәсенә укырга жибәрү анын кайгырта башлый.

Әмма Фәтхетдин, уналты яше тулу белән, тота да Казан каласына китеп бара. Югары уку йортынын ишәкләрен ачып керә, гыйлем эсти һәм галимлек, моғаллимлек юлыннан китә, бөтен көчен-талантын шуна багышлый.

Ә дулкыннар исән әле

Дифгат Сирай исемен телгә алсалар, шунда ук Алабуга төбөгәндәге ул туган, тарихи исемле Камай авылы хәтергә килә. Житмешенче елларда без, бер төркем шагыйрьләр, әдәби очрашулар белән йөргәндә, Камайда да булган идек. Ул чакта танылып кына килгән, сонрак халкыбызның яраткан жырчысына, милләтпәрвәр көрәшчегә әвереләчәк Вафирә дә шушы авылдан икән — аның әтиләре йортында кундык. «Дифгат Сирай дигән шагыйрь дә бездән», — дип, горурлык белән сөйләде алар. Шунда ук ул яратып, сагынып язган Бужай суы дулкыннарына гашыйк шагыйрь сурәте күнелдә калыкты. Ә бер шигыре болай тәмамлана:

*Кайберәүне балык кызыктыра,
Мин юләрне — һаман дулкыннар...*

Хәзер дә шул сүzlәре белән хәтерлим аны. Ялгышмасам, аңа Язучылар берлегенә рекомендация язганда, Равил Фәйзуллин да әлегә юлларны мисалга алган иде кебек... Әйе, Камай авылы, Бужай дулкыннары... Һәм аннан асрылмаган, моннар эзләп, шигырь табып яшәгән авыл егете, гомергә Камай кешесе булып калган каләмдәшәбез Дифгат...

Гел пәхтә-ыспай киенеп йөргән, житди, хәтта кырысрак күренгән шагыйрьне мин әүвәл Балтач районы редакциясендә эшләгәндә күрдем, аннан Казанда, «Социалистик Татарстан» газетасында. Шигырьләрен дә, китапларын да күзәтеп баруым, шагыйрьләр секциясендә сөйләшүбез дә хәтердә. Егор Уткин белән дус иде ул, чордашлар булганга, исемнәрен дә гел бергә әйтә идек. Кызганыч, икесе дә дөньядан иртә китте. Дифгат Сирай — тормыш, армия, аннары югары партия мәктәбен дә күргән, әзерлекле журналист, шигырьдә исә бөтен барлыгы белән ил-чор кешесе иде. Әмма аны авылын ярату, сагыну хисе шагыйрь итте, тормыш дулкыннарына карап уйлану, хәтта сагыш, мон да бар аның шигырь, поэмаларында. Ул аларны туган ягына, хатынына, балаларына, димәк ки, киләчәккә дә мирас итеп калдырды. Актаныш ягы кызы, үзен бик яратып, ижатын хөрмәт иткән хатыны Замфира ханым аның юбилей даталарын безнен искә төшерә, китапларын чыгара, Камай-Бужай дулкыннарының һаман тынмавын тели. Бу — табигый теләк. Без дә шундый ук авыллардан илһам алган, мөңгә туган туфракка бурычлы малайлар лабаса!

Рәдиф ГАТАШ

Дифгат Сирай

Тагын бер кыш үтте...

Тагын бер кыш үтте, тагын бер,
Ашыга каядыр бу гомер.
Тышта яз,
Яз сулый киерелеп,
Болытлар йөриләр кабарып.
Томаннар куркынган шикелле,
Тауларга ябышкан агарып.

Юлларда — ком-туфрак, сазлыктар,
Сак кына ясыйсын адымны.
Абына күрмә, дим, үземә,
Юлларда бик күпләр абынды...
Тагын бер кыш үтте, тагын бер,
Ашыга каядыр бу гомер.
Ашыга күнелем,
Каядыр
Ашыга гомер дә, тиз үтә:
Кышлары — язлары,
Язлары
Кышларны көттереп тилмертә...

Өмет кебек

Кояш батты.
«Тукта, ашыкма!» — дип
Кычкырасым килде шул чакта.
Тик шәүләсе калды комачланып,
Ялкын дөрлөгәндәй учакта.
Ә безаздан ул да тоныкланды,
Күк читләре калды агарып...
Кояш батты.
Тик өмет күк балкып
Ай калыкты соныннан нурланып.

Кайберәүне балык кызыктыра

Киләмен дә, татлы уйга бирелеп,
Каршылаймын Идел таңнарын:
«Дулкын кебек,
Текә ярга кагылып,
Уяталсан иде талларын.
Анын кебек һәрчак ярсый-ярсый
Барсан иде алга, турыга.
Алган үрең калсын иде артта,
Һәйкәл булып үткән юлында...» —
Шулай димен.
Әйдә, бар йөрәкләр
Шул омтылыш белән тулсыннар.
...Кайберәүне балык кызыктыра,
Мин юләрне — һаман дулкыннар.

Рәхмәт, әнкәй

Күчтәнәчен очен рәхмәт, әнкәй,
Как жибәреп бик шәп иткәнсен.
Күрмәгәнмен, белмәгәнмен яшьләй,
Үзең бигрәк оста икәнсен.
Мангаема тирләр бөркелделәр,
Шифасыдыр инде кагыннын...
Бар бакчасын
Карлыганы белән
Кочтым гүя тутан ягымнын.

Казлар кайта

Кыр казлары кангылдашып,
Тагын жылы яктан кайтты.
Мин аунаган болыннарнын
Өслөрендө канат какты.
Канат какты,
Эйтерсен дә
Сәлам бирде малай чагым...
...Казлар кайта,
Минем дә бар
Кайтып канат кагар ягым.

Жырларымны калдыр

Зэнгәр күккә тургай күтәрелде,
Оча, жырлый, канат кагына...
Гомеремнен менә шул иртәсен
Һаман, һаман күнел сагына.
Юк, сер итеп саклый алмадым мин
Моннарымны төйнәп күнелгә.
Тургай белән бергә жырладым мин,
Үрелә-үрелә тормыш күгенә...
Жилкенәм мин,
Талпынам мин һаман,
Тургайлардан телим калмаска.
Канатымны каерсаң да, тормыш,
Жырларымны калдыр алмашка.

Нигә соң?

Болытлар агыла.
Нигә соң
Түгел мин шул болыт, шул болыт?
Тәрәзән каршына төшөп мин,
Утырыр идем ак тау булып.

Янгырлар шыбырдый.
Нигә соң
Түгел мин шул янгыр, шул янгыр?
Тәрәзән каршына төшөп мин,
Янгыратыр идем гел дәртле жыр.

Яшеннәр ялтырый.
Нигә соң
Түгел мин шул яшен, шул яшен?
Тәрәзән каршына төшөп мин,
Чытырдар идем әй көн вә төн...

Вакыйф Нуриев

Евтушенко белән очрашу

Узган гасырның 80нче еллар башында безне, балалар һәм яшьләр өчен чыгарыла торган гәжит, журнал редакцияләрендә эшләүчеләрне, Мәскәүгә, Югары комсомол мәктәбенә белем эстәргә жиһәрәләр иде. Китә идек, Мәскәү һавасын сулап, бер жилләнеп, дөнья күрәп кайта идек. Анда безнен янга әледән-әле зур шәхесләр: Кремль, хөкүмәт тирәсендә эшләүчеләр, сәясәтчеләр, язучылар килеп тора. Күренекле прозаик, атаклы «Вечный зов» әсәренен авторы Иванов, мәшһүр драматург Гельман белән очрашулардан алган тәэсирләр әле суынып та өлгөрмәде, көннәрнен берендә «Евтушенко килә икән» дигән хәбәр таралды.

Евгений Евтушенко!

Миллионнарның күнелен кузгаткан, жанын эреткән шагыйрь!

«Мама и нейтронная бомба» поэмасы белән дөньяны тетрәндереп-сискәндереп куйган каләм иясе!

Аның «Казан университеты» поэмасын Марс Шабаев тәржемәсендә үзезбезнен ана телендә укырга насыйп булды:

Күрендеңме, төшкә кердеңме соң,
Күзләремдә әллә язлармы?
Чалт кояшлы апрель иртәсендә
Мин янадан күрәм Казанны.

Бактың исә, ул прозаик та икән бит әле. Аның «Роман-газета»да басылып чыккан «Ягодные места» повестен кулдан-кулга йөртеп укыдык.

Озын сүзен кыскасы, Евтушенконың шәп чагы!

Хәер, ул мактауга, дан-шөһрәткә беркайчан да мохтаж булмады.

Шагыйрь башта Кремльгә барып, СССРның Дәүләт премиясен алырга, аннары безгә килергә тиеш икән, «Ай-һай, килер микән, — дип шик белдерүчеләр булды арабызда. — Берәр жиргә кереп, премиясен «жуып» утырмыйча, нишләп монда йөрсен ул?! Жумыйм дисә дә, дус-ишләре жудыртак». Юк, килде бит кунагыбыз. Билгеләнгән вакытка килеп житте. Халык белән шыгрым тулы зал аны алкышлап каршы алды.

Трибунада — Евгений Евтушенко!

Озынча төз гәүдә, берәз калкып, тамырлары әледән-әле тибеп торган ябык янак, какча йөз, төз борын, үткен күзләр. Өстендә — кара кәчтүм-чалбар, ак күдмәк, галстук. Кремльгә шулай киенеп килергә кушканнардыр инде. Тик менә лауреат билгесе кәчтүменә кыек тагылган. Кремльдән шулай тагып жиһәргәннәрме, әллә үзе юри маташтырганмы?

Белмәссең тагы... ул шагыйрьләренекен...

Евтушенко шигырь укырга ашыкмады. Башта залдагы халыкның кылын тартып, чамасын белеп карады. Кырыс Себердә үткән ач-ялангач балачагын искә төшерде, әле яна гына тәмамлаган «Станция Зима» поэмасының язылу тарихына тукталып алды. Бүгенге заманның авырткан төшләрөн, чуаннарын «сыйпап-сыпырып» алды, шул исәптән байтак талант ияләрененчә эчеп харап булуларына борчылуын белдерде. «Өйгә кунак килсә, мин өстәлгә «водка» куймыйм. Куйсам, шул «сухое вино» куям инде. Аның әллә ни зыяны юк», — диде ул, аннары күкрәген киергәндәй итте. — Эңә шулай бер-ике буынны алкоголизмнан саклап калдым инде мин». Менә ни өчен бүген премиясен «жумаган» икән ул.

Евтушенко сөйләде-сөйләде дә бик киеренке хәлгә калгандай иреннәрен кысып куйды. Аннары тамашачыны серле, тылсымлы, илаһи шигърият дөньясына алып кереп китте. Ул «Станция Зима» поэмасын укый иде. Шагыйрь сәнгатьле укый, һәр сүзен жанны эретерлек, күнел төпкеленә үтеп керерлек итеп әйтә:

Мы, чем взрослей, тем больше откровенны.
За это благодарны мы судьбе.
И совпадают в жизни перемены
С большими переменами в себе.

Зал суламыйча тынлтый.

Евтушенко укыды-укыды да кинәт туктап калды. Күзлеген борын очына төшереп, залга төбәлдә. Беравык тын торганнан соң, болай диде:

— Сөз, кызыккай, нишләп көлеп утырасыз?

— Кем? Минме?

— Әйе, сөз! Сөзгә әйтәм.

— Мин көлеп утырмыйм. Бик игътибар белән тынлап утырам.

— Юк, көлеп утырасыз!

— Көлеп утырмыйм! — кыз гажәпкә, аптырашта калу билгеләре чыгарып, иреннәрен кысты, ияген шадраландырды, кулларын як-якка жәеп, жилкәләрен сикертеп куйды. Ифрат чибәр иде бу туташ. Томирылып караган зур кара күзләр, аз гына кылычланып торган килешле борын йөзәнә горурлык бирә. Шагыйрьнен мондый «игътибар күрсәтүеннән» дугалы кашлары салынып, башы аска иелсә дә, кызның горурлыгына һич кенә дә хилафлык килмәде.

Евтушенко поэма укуын дәвам иттерде:

Что я сказал,
Но был сказать не должен,
Что не сказал,
Но должен был сказать.

Үзем шагыйрьне тынлыйм, үземнен уемда баягы кыз. Нигә бәйләнде сон әле ана Евтушенко? Югыйсә үзәнә беркем комачауламады, залда «келт» иткән тавыш булмады. Гасырлар буена күпне күргән Кремль диварларындагы тискәре энергияне — һәрхәлдә, бардыр ул анда, булмый калмас — монда алып килгән мәллә? Әллә шагыйрьнен бу чибәркәйгә күзә төшкәнме? Әллә кызга бәйләнүе — сүз катуы? Алай дисән, кызларны үзәнә карату өчен Евтушенко кебек шагыйрьләрен бер сызгыруы житә. Аның йөрәген яулап алырга теләүчеләр аз дисезме?! Хәер...

Белмәссең тагы... ул шагыйрьләренекен.

Казанга килгәч, татар кызларынын, татар шагыйрәләренен чибәрлегенә соклануын белдергән ди ул үзе.

Икенче тапкыр мина Евтушенконы Мәскәүдәге Чайковский исемендәге Зур концерт залында тынларга туры килде. Бу юлы чалбарына кыстырмыйча гына кигән чәчәклә-чуар күлмәктән иде ул. Бу юлы да шигырьләрен ярсулы-ашкынулы хис белән укыды.

Берничә шигырь укыгач, тагын туктап калды ул. Тагын теге «пауза». «Тагын берәр чибәркәйгә кадала инде бу», дип уйлыйм эчтән генә. Тагын кайсын «чукур» икән? Шагыйрь күзен залдан алмый.

Эзли!

Шушы минутта сәхнә кырыена килеп баскан сары чәчле, сылу бер кыз астан чәчәк сузып тора иде. Шагыйрь башта аны әллә күрдә, әллә күрмәде, әллә юри күрмәмешкә сабышты. Аннары чибәркәйне көттереп торыу өчен йөзенә унайсызлану, каушау-каударлану билгеләре чыгарып, йөгәрә-атлый кыз янына килде һәм чәчәк бәйләмен зур канәгатьләнү белән алды.

Бу кичәдә Евтушенко берәүгә дә бәйләнмәде. Бәйләнергә тиеш идеме?

Белмәсен... шагыйрьләренекен.

Бер акыл иясе әйткән: «Шагыйрьләр сүзе — жиһан сәре».

Сүзе генә түгел, балки үзе дә серле булырга тиештер ул шагыйрь!

Устиновны озату

СССР оборона министры, Советлар Союзы маршалы Устинов вафат. Мин Мәскәүдә идем. Кышнын салкын-кырыс көннәре. Кичен кунакханәнен мамыксыз бүлмәсендә эчкә жылы төшерә алмыйча утыра идем. Суыкны да тундырган кебек булды бу хәбәр. Устинов... Сонгы елларда армия ана табынып яшәде. Устинов исемен кисәтү, куркыту, дөһшәт символына әверелдерделәр. Солдатын санлата алмаган, дәрәжәсез вак-төяк командирдан алып якасындагы дәфнә яфрагының исен тойгандай нушланып йөргән генералларга кадәр анын исемен төрләндерергә ярата иде:

— Устинов әмерен үтәмәскә хакын юк.

— Устинов шулай куша...

— Моны белсә, моны күрсә, Устинов ни әйтер иде икән?...

Хәер, армиядә гомер-гомергә шулай инде. Ана кадәр булган министр, маршал Гречкога багырмаганнармы? Ничек кенә әле! Анын Германиягә сәфәре алдыннан шунда хезмәт итүче совет солдатларын тонна-тонна буяу ташырга һәм очсыз-кырыйсыз полигондагы саргая башлаган үләнне яшелгә буяп чыгарга мәжбүр иткәннәр, имеш.

Гречко безгә килер алдыннан, Казан танк училищесын да бер ай юалар, кырлар. Йокламыйлар һәм... пүчтәк белән яналар. Гречко килә, килгән хутка капкадан кереп тә китә. Аны бер корпус янында каршы алалар.

— Что за организация? — дип сорый ул.

— Казан танк...

— Нинди бардак бу?! Капкагыз төбенә кадәр ачык.

Үзен капка төбәндә каршы алмаганның ачуы килгән, имеш.

Ул заманда бөек шәхесләреннән жәсаден яндырып, көлен Кызыл Мәйданда Кремль стөнасына куялар иде. Маршал-министр да шулай «жирләнәчәк» икән.

Мәскәүдә ятып Устинов кадәр Устиновны озатырга бармау килешмәс. Каләм тибрәтүче буларак, күнелдә кызыксыну дигән корт та бар бит әле. Мондый

бөекләр белән хушлашырга ничек әзерләнәләр? Кремль диварында көл куярга урынны кайчан, ничек хәстәрлиләр? Мин Кызыл Мәйданга килеп житкәндә, әле бик иртә, көн яктырып кына килә иде. Мәскәү кара кайгыда. Сабы очына кара тасма бәйләнгән әләмнәр аска иелгән. Алардан жиргә сагыш тама, күнелгә шом инә. Житмәсә, көне бер дә галәмәт салкын. Ничә градус икән? Һәрхәлдә, утыздан артык. Суык тынны буа, күкрәк читлеген кыса. Кремль диварларын, агачларны ак бәрхет бәс сарган.

Мәйдан тутырук солдат. Мин бүген йокыдан ни иртә тордым бит инде, болар кайчан торды икән соң? Катып-калжып беткәннәр. Бер-икесенен колагы өшегәч, командирлар бүрек колакчыннарын төшерергә рөхсәт иткән үзе. Моны мина бер бабай әйтте. Ул картаймыш көнөндә әче таңнан торып ни эш бетереп йөргәндер: мәрхүм белән хушлашырга килгәнме, әллә узып барышлый шушы солдатларны кызганып торуы идеме?

Мавзолейга килеп житәрәк колакка чүкеч тавышы ишетелде. Кремль дивары буенда өсләренә берсе — кара сырма, икенчесе унган бушлат кигән ике ир заты кайнаша. Берсе баскычка менеп баскан да «чек-чек» итеп кирпеч чокый. Икенчесе астан баскычны тотып тора. Бәй, болар «кабер казучылар» лабаса. Зиратта кабер мәетне чыгарасы көнне казыла. Кремльдә дә шул тәртип икән. Тик менә кабер казучылар кулында көрәк булса, мондагыларның коралы зубило белән чүкечтән гыйбарәт. Аерма тагын шунда: безнең авылда мәет булса, кабер казырга аягында басып тора алган бөтен ир-ат жыела. Егермеләп, утызлап кеше була, ә Мәскәүдә, Кызыл Мәйданда бөек шәхесләрнең мәнгелек йортын ике генә кеше «казый» икән.

Устиновны Союзлар йортынын колонналы залыннан сәгать 12дә чыгарачаклар, ди. Ничә сәгать көтәсе бар. Мин әле берәр жиргә кереп жылынып чыга алам, бу солдатлар нишләр? Шыкырдап катачаклар бит.

Бервакыт мәйданда акырыша башладылар. Командирлар әмер бирә икән. Солдатлар төркемен нәкъ уртадан кисеп икегә аердылар. Яртысын музейга таба кудылар, яртысын Минин һәм Пожарский һәйкәле янына кысырыкладылар. Аннары тезелергә команда булды. Ике якта да солдатларны рәт араларын кин итеп калдырып тезделәр һәм бер-берсенә кара-каршы китереп йөгертә башладылар. Әһә, солдатларны әнә шулай жылытмакчы булалар икән... Егетләр бер-берсенә коридор биреп башта — бер якка, аннары икенче якка чаба. Рәт араларын кин итеп калдыруларының максаты каршы яктагыларга йөгерергә тыкрык ачу икән. Солдатлар чаба. Командирлар аларны бертуктаусыз өтеп бара, салкын һаваны өзек-өтек тавышлар яра. И Алла!.. Кемнең башына килде икән соң бу галәмәт. Вәйт дивана димә инде син аны. Мондый суыкта йөгерергә ярыймы соң?! Ахмаклыкның нәтижәсе үзен озак көттермәде. Кемнендер бите, кемнендер борыны өшеп чыкты.

Йөгерешне туктаттылар.

Оборона министрының шундый салкын көннәрдә китеп баруы, бәлкем, тикмәгә-тиктәскә түгелдер, хәрбиләрнең чыдамлыгын, ныклыгын һәм... зирәклеген гүя тагын бер сынаудыр бу.

Тора-бара минем аякларга да үтә башлады бит әле суык. Битне дә чөметкәли, күзгә өчәттерә. Берәр жиргә кереп жылынып чыгарга кирәк.

Мин Союзлар йортына таба төшөп киттем. Мәрхүмнән көле шунда куелган. Берочтан ул тирәгә дә күз салып алырмын. Берәр ашханә-мазарга кереп тамак ялгап чыксаң да ярар иде. Югыйсә иртән чәй дә эчмичә чыгып йөгәрдем. Бирәм дигән колына чыгарып куяр юлына, ди. Союзлар йортынан чүт кенә арырак, урамның каршы ягында бер кафе таптым. Килеп-китеп торган ак-кара «Волга»ларны исәпкә алмаганда, бу тирәдә ыгы-зыгы әлегә сизелми.

Кафеда да жылы түгел. Анын каравы монда кайнар чәй, кайнар ризык бар. Чәй белән пилмән китерттем. Каршыма тәбәнәк буйлы, түгәрәк битле, кысык күзле, кулына дипломат тоткан ир заты килеп утырды. Казакыстаннан булып чыкты ул. Алма-Атадан. Сәкен атлы. Мәскәүдә командировкада. Мин үземнән Казаннан икәнәмне әйттем.

— Устиновны искә алып, бер йөз-йөз илләне жибәрсәк тә ярар иде, — дип куйды ул.

— Бездә — мөселманнарда андый гадәт юк югын, жылыныр өчен тотарга була.

Официант башта өстәлгә бәләкәй генә бәллүр чәркәләр куйды, аннары бәллүр графинда арагы алып килде.

Хәмере тешне сындырырлык салкын. Берәз гына жылытмыйча булмый моны. Арагы белән тулы чәркәмне өстәл янындагы кайнар батареяга куйдым.

— Нишлисен? — диде Сәкен гажәпкә калып, аннан болай дип өстәде. — Ә-ә-ә, аңладым, башта сез аны жылытасыз, аннары ул сезне жылыта. Взаимно! Ах, хитрый татарин!

Сәкен белән шактый озак юандык без кафеда. Кая ашыгырга? Союзлар йорты моннан күренеп тора. Устиновны кузгатмыйлар әле.

Матәм көне булгангадыр инде, безнен сүз күбрәк мәет озату, кабер казу тирәсендә барды. «Дөрөс гамәл микән соң кешене Кремль диварына күмү?», — дибез. «Аллаһы Тәгалә адәмне жирдән, туфрак-балчыктан яралткан. Кеше үлгәч тә жиргә индерелергә тиеш. Кабер — кешенен мәңгелек йорты», — ди безнен авыл мулласы. Кабер дигәннән, Казакыстаннын ерак далаларында, дөнья читендәге авылларында шакаллар күп икән. Шулар нишли дисезме? Мәет ашый. Зиратта яңа кабер пәйда булдымы, төнлә шуны казып кереп, мәрхүмнән жәсәден тартып чыгаралар һәм рәхимсез ботарлылар икән. «Свежий» мәет килгәннен көтеп кенә торалар, ди. Моңы мина Сәкен сөйләде. Ышансан — ышан, ышанмасаң — ышанма.

И дөнья! Адәм баласына үлгәч тә тынгы юк. Кремль диварына кереп калачак Устиновка исә мондый куркыныч янамый. Хәер, монда «жирләнгәннәр»нен дә соңыннан гаеп-кыегын тапмадылармы, «кынгыр эшләрен» казып чыгармадылармы, нахак сүз тагып, рухларын ботарламадылармы?!

Сәгать унике тулды. Хәзер Устиновны алып чыгарга тиешләр. Союзлар йорты ишеге төбөндә ыгы-зыгы куерды. Машиналар өзлексез килеп тора. Чит ил машиналары да күрәнгәли. Болар илчеләр, вәкилләр, атташлардыр инде.

Устиновны сәгать бер тулып икенче киткәндә генә алып чыктылар. Оркестр Шопенның матәм маршын уйный. Алда — маршалнын зур портреты. Аннары бик озын булып орденлы-медалье мөндәрчәкләр тоткан хәрбиләр колоннасы сузылды. Ишектә чәчәкләргә күмелгән тартма күрәнгәнчә дә байтак көтәргә туры килде әле. Кайгы процессиясе Кызыл Мәйданга юл алды. Милиция, хәрбиләр читтән берәүне дә кертмиләр. Хәер, без үзәбез дә кайгы агышына иярергә ашкынмадык, капкан килеш анда йөрүне килештермәдек. Читтән генә карап калдык.

Хуш, Дмитрий Фёдорович!

Авыр туфрагын... Нинди туфрак? Кремль дивары. Кирпечләр... Авыр кирпичен жинел булсын, дип әйтеп булмый бит инде.

Мин тагын бичара солдатлар турында уйлап куйдым. Алар нишләп кенә беттеләр икән инде. Гава үзгәрмәгән. Без генә жылынгач та, көн сындыру турында уйлыйсы да юк. Житмәсә, Устиновны сәгать уникәдә түгел, икенче

киткәндә генә алып чыктылар. Әле Кызыл Мәйданга әкрән генә барып житәсе, Политбюродагы карт-корыларның мавзолей трибунасына озаклап күтәреләсе, озын-озак речъләр тотасы бар.

Бу көнне Кызыл Мәйданда ничә солдатның борыны, ничәсенен колагы өшеде икән? Ничә солдатның салкын тиеп, үпкәсе кабарды, ничәсендә бронхит башланды икән? Тарих мондый статистиканы яшереп калдырды.

Салкында егетләрне шулай азапларга кем кушты икән соң? Устиновмы?! Һәрхәлдә, йөгәргә Устинов кушмады бит инде.

Әрвахлар әмер бирми.

Мусинны күрү

Чистайга килеп төштем. Максатым — мондагыларны «Яшь ленинчы» газетасына язылырга кодалау. Кодалау ғынамы, комсомол, мәгариф житәкчеләрен утлы табага бастыру. Яшь чак, жүләр чак. Пионерлар һәм балалар газетасының тиражын бер селтәнүдә хәл итеп атармын кебек. «Яшь ленинчы» безне үстерде, дөньяга күзне ачты. Ничек инде шушындый газетага язылмаса ди?! Күнел дә, язылсыннар, каты әйт, иманнарын ки, дип ярысып тора әнә.

Комсомолның шәһәр комитетына керәм. Киләсәме телефоннан шалтыратып әйтеп тормадым, үгезне мөгезеннән алырга булдым. Тәк, кемгә керим? Беренче секретарь каядыр киткән. «Өченче»гә керәм инде. Кәкрәс ул кирәк. Мәктәпләр белән шушы секретарь эшли.

— Хәерле көн! Илдә подписка бара. Мин «Яшь ленинчы»га яздыртырга килдем.

— Хәерле көн! Полющенковның юбилее бит...

Григорий Григорьевич Полющенков — партиянең Чистай шәһәр комитеты беренче секретаре. 70 тула икән инде үзенә. Яхшы исәптә йөргән бик абруйлы житәкче. Чистайның да данын күтәрде. Икмәк ишелеп уна. Ит бар, сөт бар. Чистай сәгать заводы үзе генә дә ни тора!

— Бөтен балаларны «Яшь ленинчы»га яздыртырга кирәк!

— «Бабай»ның (Полющенковны шулай дип йөртәләр икән) юбилеена әзәрләнәбез!

— «Яшь ленинчы»...

— Бездә юбилей...

«Өченче» белән уртақ тел таба алмадык. Мәгариф бүлегенә кердем. Анда да сүз нигездә олуг юбилей тирәсендә барды.

Кичен комсомолның «беренче»сенә кергәч, ул мина гажәпләнәп карады. «Син нәрсә, айлан төштән мәллә? Без монда «бабай»ның юбилее дип ут йотабыз, ә син подписка-миписка дип йөрисен. Ат дагалаганда, бака ботын кыстыра...» дигән кебек иде аның карашы.

— Полющенковның юбилеена Казаннан, обкомнан «Беренче» килә. Рәшит Мусинович үзе килә!

Мусин кем дә, мин кем? «Подписка» дип йөргән булам, авыз талдырып. И хыялый Хәйрүш, хәчтерүш.

Газетага язылу мәсьәләсендә житәкчеләр белән ботка пешмәсә дә, һәрхәлдә Чистайга сәфәрем юкны бушка аударып йөрү булмады. Полющенковның ашына кара тарақан булып төшмим әле дип, авылларга чыгып киттем. Мәктәпләрдә булдым. Берәз ғына ялкаурак, берәз ғына һавалырак, берәз ғына мактанчыграк мишәр малайлары, берәз ғына иркәрәк, берәз ғына хәйләкәррәк, берәз ғына кыланчыграк мишәр кызлары, саф күнелле, матур балалар белән очраштым-

сөйләштем. Болар — язасы мәкалә-язмаларымның геройлары. Мин бит әле «Яшь ленинчы»ның журналисты да. Язармын, Алла бирса. Исән-сау Казанга кайтып житәргә насыйп булсын! Кайту дигәннән, ул елларда Иделнен, Чудманның аръягына фәкать самолётта очышлы иде.

Аэропортта утырабыз. Без очасы самолёт әлегә күренми, тоткарлана. Тоткарлануының сәбәбен дә белдек. «Бабай»ның туган көне бүген бит! Мусин бүген киләчәк. Менә-менә шушы минутларда ул утырган очкыч жиргә кунарга тиеш икән.

Күп тә үгмәде, күк түрәндә каракучкыл нокта күренде. Ул отыры зурайганнан-зурая барды.

Килә!

Республиканың беренче кешесе килә!

Килә дә, үзен каршы алучы бармы сон? Һәрхәлдә, аны «бабай» үзе каршы алырга тиештер бит инде. Монда «эшем кешесе» рәвешенә килеп йөргән бер-ике егеттән башка адәм заты юк. Теге нокта вертолёт булып чыкты. Менә ул жил чыгарып, давыл өреп утырды. Аннан ике кеше төште. Берсе — гәүдәгә озын, икенчесе — тәбәнәгрәк. Кайсысы Мусин икән сон боларның? Вертолёттан төшүчеләр теге егетләр белән жәт-жәт күрештеләр, сөйләшеп тормадылар. Күр инде, ничә көн Мусин телләреннән төшми, ә үзен юңыле-башлы каршы алмыйлар.

Теге ике кеше без утырган өйгә (аэропорт бинасы гади генә бер катлы йорт) таба килә башладылар. Килделәр, әмма безнең янга кермәделәр. Юк, боларның берсе дә Мусин түгел, аны телевизордан күргәнем бар. Озынын мин партиянең Түбән Кама шәһәр комитеты беренче секретаре Садыйковка, икенчесен Чаллының «беренчесе» Беляевка охшаттым. Алар өй тирәли сөйләшә-сөйләшә йөреп тордылар. Димәк, болар да Мусинны көтә.

Берзаман Чистай ягынан машиналар күренде. Әнә алар озын колонна булып аэропортка таба килеп яталар. Ак, кара, яшел, сары, тагын әллә нинди төстәгә «Волга»лар. Ничек жып бетергәннәр? Бер Чистайда шуның хәтле «Волга» бар микәнни?! Автомобильләре тигез итеп бер рәткә тезеп куйдылар. Машиналар ялт-йолт килеп тора. Дәрәжәле кунакны каршы алырга дип кат-кат юганнар, сөрткәннәрдер инде боларны. Бер шофёрның гына кулы житмәгән машинасын юарга. Аның «тимер аты» да балчык-тузан төсендә. Әллә шуна юылмаган кебек күренә микән? Шайтан белсен.

Ниһаять, күктә вертолёт пәйда булды. Моңысы, тәгаен, Мусин инде. Китте ашыгу-кабалу... Районның бөтен элитасы мәш килә. Без тәрәзәдән карап торабыз.

Вертолёт жиргә якынлаша. Беравык һавада эленеп торды. Әһә төшә! Төшә!

Әнә берәү төркемнән алгарак чыгып басты. Мөхтәрәм вә мөгтабәр бәйрәмдар Полющенко шушыдыр инде. Житмешен тутырса да, бәдәнле, энергияле күренә әле.

Вертолёт жирдә!

Берәү ипләп кенә төште. Аның Мусин булуына беребез дә шикләнми иде инде. Менә ул — бабайга, бабай ана таба килә башлады. Икесенең дә алымнары нык, ышанычлы. Нәкъ парадтагы кебек. Менә йөзгә-йөз килделәр һәм бер-берсенен кочагына ташландылар.

Нинди күрешү, нинди тантана! Һәрхәлдә, республикадагы беренче кешенен юбилей белән котларга килүе — күнелле хәл. Булдыклы Полющенко мана һичсүзсез лаек. Аны Геройга да тәкъдим иткәннәр, ди. Бу очрашу, бу күренешне күрәп күнел тулды, күзгә яшь килде хәтта. Мусин да, бәйрәмдар да, олы

кунакны каршы алучы эреле-ваклы түрэләр дә — барысы-барысы бик бәхетле иде бу минутларда.

Шулвакыт «Волга»ларның берсе урыныннан кузгалды. Бәй, теге машина бит бу. Әллә шофёры шушы ыгы-зыгыда тиз генә юп килергә уйлады микән? Алай дисән, ул туп-туры вертолётка таба бара. Күр әле, Мусин белән Полюшенков янына килеп туктады. Бер егет йөгереп килде дә жәт кенә арт ишекне ачты. Кунак белән бәйрәмдарның кереп утырулары булды, машина тирбәлә-чайкала китеп тә барды. Каршы алырга килгән халык та машиналарга сибелде. Дәрәжәле колонна, үзеннән якты нур таратып шәһәргә юл алды. Машиналар узганда, юлга түшәлгән сары яфраклар, көпчәк жиленнән биешеп, юл кырындагы кипкән-саргайган сүтсүз үләннәр баш иеп, жиргә елышып калды.

Бераздан без дә очтык. Аэропортта Мусинның вертолёты һәм аның янында бер милиционер гына нәүмиз булып басып калды.

Самолётта уйланып кайтам. Нишләп дәрәжәле кунакны «Волга»ларның өр-янасына, иң чистасына утыртмадылар? Бәлки, бу үзенә күрә бер «маскировка»дыр, шулай итеп «беренче»нең иминлеген кайгыртудыр. Юлда ни булмас, кем очрамас? Бәлки, бу Полюшенков машинасыдыр. Юбилей мәшәкатъләре белән йөрөп, шофёрының машинаны юарга вакыты калмагандыр. Әллә инде партия «туз»лары затлы автомобильләргә утырып башкалар алдында масаеп йөрмичә, әнә шулай тыйнаклык күрсәтәме. Самолёт ду килеп оча. Их, тамак ялгап алсан иде ул хәзер, бүген төгәм капмаган. «Бабай»ның бәйрәм табыны шәптер инде. Чулманның майлы балыклары, махсус симертелгән төкә итләрәдер инде анда. Алар янында зур түрәләргә генә насыйп озын муенлы «Чистай малайлары» кукраеп утырадыр.

Иртәгесен сәфәр тәэсирләрәннән арынып ял итәрмен, юл тузаннарын юармын дип, иртүк мунчага киттем. Килсәм — чират. Ярый әле өйдән «Казан утлары» журналын, гәзитләр алган идем. Шуларны укып-караштырып утырам.

— Пресса ниләр яза? — дип сорап куйды янымда утырган, өстенә төсә унып, яка тирәләре тузып беткән сырма кигән ач янаклы бер абзый.

— Искитәрлек яналык юк.

— Ишеттегезме? — Абзый беравык уйланып торды, аннары кыяр-кыймас кына әйтеп куйды. — Мусин үлгән, ди.

— Сөз ни сөйләсез?! Нишләп үлсез?! Кичә генә күрдәм әле аны, Чистайда...

— Үлгән дип ишеттем.

— Кайда, ничек үлсез ул?

— Үлгән дип әйтәләр инде менә...

— Бер зур мәжлестән соң кинәт вафат булган.

Ул көнне ни радио, ни телевидение Мусин турында бер сүз дә әйтмәде. Иртәгесен редакциягә эшкә килдем. Ничәмә-ничә газета, журнал редакцияләре урнашкан йортта Мусин турында ләм-мим. Бер сүз юк. Үлгән булса, иң әүвәл монда ишетелер иде ул хәбәр.

Кичен яналыкларны тыңларга дип телевизорны кабыздым. Менә экранда диктор пәйда булды. Башка көннәрдә йөзәндә балкып торган елмаю бүген юкка чыккан. Хәбәрләргә укуны да паузадан башлады. Эч «жу» итеп куйды. Мунчада теге абзыйның әйткән сүзгә дәрәска чыкты бит. Халык белә.

Рәшит Мусин белән хушлашу Опера-балет театрында булды. Ирек мәйданында халык, халык... Театр тирәсенә якын килә торган түгел. Мин Зур Кызыл урамы чатында басып торам. Мусинны алып чыккач, кайгы процессиясе, Арча кырындагы зиратка Карл Маркс урамыннан туры гына менеп китмичә,

Офицерлар йорты, консерваторияның концерт залы алдыннан үтәп, безнең яннан борылды һәм Зур Кызыл урамына керде. Шулай итеп Мусинны монда да күрәп кала алдым. Йөзә тыныч, мәмнүн иде анын. Табут артыннан карадан киенгән бер ханым белән бер туташ бара. Болар — хатыны белән кызы, күрәсен. Артларыннан терәлеп, аларны терәтеп үк диарлек Верховный Совет Президиумы председателе Батыев атлый.

Кайгы мәрәсиме Горький паркындагы Мәнгелек ут янында дәвам итте.

Барысы да русча сөйләде. Партияның Сарман райкомы беренче секретаре И.Зәйнуллин ғына: «Хуш, Рәшит ага! Авыр туфрагын жинел булсын!» — дип татарча әйтте. Житәкчеләребез тарафыннан туган телебезне төрле яктан кысу барган заманда шуннан артыгын көтеп булмый инде. Мәрхүм белән хушлашырга килүчеләр зиратка сыярлык түгел иде. Мәетне жирләп чыкканчы халык Ершов урамын тутырып басып торды. Көзгә кара, кыска көн монсу ғына кичкә авышты.

Мусинны мин ике генә күрдем. Беренчесе — аны каршы алу, икенчесе — озату булды. Әйе, кеше гомере шулардан тора.

Очрашу — аерылышу.

Килү — китү.

Күрешү — хушлашу.

Бу хушлашу — мәнгегә...

И гомер...

Хонеккерның Казанга килүе

Казанга Германия Демократик Республикасы социаль-бердәм партиясе Үзәк Комитеты генераль секретаре Эрих Хонеккер житәкчелегендә делегация килә! Университетта да буласы икән. Татарстан башкаласы монарчы ике ятып бер төшкә дә кермәгән кунакларны каршы алырга әзерләнгән башлады. Университетта да ду-галәмәт килделәр. Сөйләүләренә караганда, алла ничә төрле исемлек төзегәннәр, аларны раслаганчы кат-кат сызганнар-бозганнар, обком белән ике арада тыз-быз чабып йөргәннәр, университетның ишегалларын, чормаларын, подвалларын тикшереп чыкканнар. Ни дисән дә, эч пошканнан эшсез картка туй итү түгел инде, чит илдән мондый дәрәжәле делегациянең Казанга беренче килүе. Әнә үзәкбезнең Генеральный мөхтәрәм вә мөхтәбәр, хөрмәтле вә гыйززәтле Леонид Ильич ничәмә-ничә еллар ил башында утыра инде, ә Казанга килгәнә юк. Хәер, Себергә сәфәр кылганда үтәп барышлый, вагон ишегеннән башын тыгып, Казан вокзалына карап торган да: «Бу нинди станция?» — дип сораган, имеш.

Брежневның Казанга килгәнә юк, ә менә Хонеккер килә. Килсен! Хәер белән килсен Хонеккер! Без каршы алырга әзер! Без дип әйтүем тикмәгә түгел, Казан дәүләт университетының журналистика бүлегендә укып йөргән көннәребез. Төштән соң укыйбыз. Хонеккер да университетка төштән соң килергә тиеш. Безгә болай дип аңлаттылар: «Бер пардан соң колонналы бина каршына — «сковородка» янына чыгып басасыз, кунакларны каршы аласыз, киткәндә озатып каласыз. Хонеккер пәйда булуга, «дружба — френдшафт» дип кычкырасы икән.

Делегация иртәгә киләчәк. Бүген әле без аудиториядә лекция тыңлыйбыз. Соңгы пар. Каршыбызда — журналистика кафедрасы мөдире Әгъзамов. Флорид Имамхәмәт улы һәр сүзгә сөндереп әйтә, килештереп тамак кырып куя. Лекция тәмамлангач, сүз үзеннән-үзе иртәгә булчак вакыйгага күчте. Әгъзамов бездән рөхсәт сорап тәмәке кабызды. «Опал»ны тирән итеп, тәмләп

суырды, төтенен эченә тартты һәм аз-азлап бәрәкәтле чыгарды. Бер тәмәкәдән соң түгәрәклисе сөйләшү озакка китте. Кызларның «иртәгә нәрсә киеп килергә?» дигән соравы бәхәс уятты. Фасон тотучы эһәр кызларыбыз джинсы чалбар киеп килмәкче.

Джинсы кигән кеше әлләкем булып йөргән заман бу. Егет, кызларның иң кәттәләрендә генә андый ыштан. Сорочи базарында тәмам тузып-тетелеп беткәнә дә 100 сумнан ким тормый. Бер айлык хезмәт хақы! Ыштан никадәр кыршылган булса, шулкадәр «модный»рак.

— Шундый зур кунакны кыршылып беткән чалбар белән каршы алмыйлар инде, — диде староста Света.

— Американский чалбар бит ул!

— Американский булмагае, чуртымский булсын. Хонеккерның чалбар кигән кызларны өнәмәве ихтимал. «Культурный» кешедер ул, — дип Светаның сүзләрен куәтләде Гөлсем.

— Джинсы «запад»та да модада!

— Белмим, мин джинсы киям, — диде Алия, янып торган бит алмаларын кызартып, күзләреннән очкын сибеп. — Минем джинсы — Германиянеке!

— Капиталистик Германиянекедер әле ул. Аныкы булса, ыштаныңны салдырып, шуның белән берне хундырыр Хонеккер, — диде Ришат.

Бәхәс шактый озак барды. Күпме генә тартышсалар да, бер-ике кызыбыз, шул исәптән Алия джинсы киеп килергә булды.

Әгъзәмов монлы карашын безгә төбәп торды да бәхәскә нокта куйды:

— Ни телисез, шуны киегез. Ләкин белеп торыгыз: сез үзегезнен «фирменный» джинсыларыгыз белән Хонеккерны шаккатыра алмаячаксыз. — Флорид Әхмәтовичның ике каш арасындагы сөйкемле чокыры селкенеп куйды, йөзөндә якты-тыйнак елмаю чагылды.

Иртәнге сәгатъ уннарда Әбжәлилов тукталышы турысында тротуарда басып торабыз. Көзнен агачларны шәрә калдырып, үләннәреннән яфрактарын салпайтып, кышка авышкан чагы бу. Шулай да көн якты. Сүрән кояш нурларын күгелжем болытлар аша саркытып булса да жиргә индерергә тырыша. Урамның ике ягында да — халык. Автомобильләр хәрәкәте туктатылган. Урамнар себерелгән. Берзаман «Акчарлак» рестораны янында аэропорт ягыннан килүче машиналар пәйда булды. Киләләр! Халык кыбырсы башлады. Уртада киң «күкрәкле» кара «Чайка» йөзеп бара. Аның ике ягында — «Волга»лар. Алда, артта милиция, ГАИ машиналары. Хонеккер «Чайка»дагыр инде. Дәрәжәле кортеж «гөж» итеп килеп тә житте, «выжт» итеп узып та китте. Без, тисә тиенгә, тимәсә ботакка дигәндәй, кул болгап калган булдык. Хонеккерны күрәп булмады. Университетка килгәч күрербез әле. Аның каравы, янәшәмдә басып торган Алиянең кайнар сулышын тоеп калдым.

Бер пар лекциядән соң ак колонналар каршына чыгып бастык. Без төшкә кадәр күргән кортеж хәзер инде университет алдына килеп туктады. Ыгы-зыгы китте. Тән сакчылары, корреспондентлар, фотокорреспондентлар, телеоператорлар тегендә-монда чапты. Ишек төбә, баскычлар, колонналар арасы кеше белән тулды. Башка сыймаслык киеренкелек. Үзләре тагын ни арада кереп тә беттеләр. Хонеккерны тагын күрәп булмады. Без — урамда. Дәрәжәле кунакның инде чыкканын көтәргә тиеш. Хонеккер башта музейны карап чыгачак икән. Аннары Актлар залында — тантаналы жыелыш.

Урамда шактый озак тордык. Монсу көзнен мәшәкәтле көне бик тиз сүлпәйләнде, сүрелде, отыры жиргә карангы инә башлады. Ниһаять, чыгалар. Әнә Хонеккер! Кичкә таба суытып жибәрдеме, бер урында озак басып торгангамы, тунып киттек, шуна «дружба — френдшафт» дип кычкыруыбыз зәгыйфь

чыкты. Кунаклар ишеткәндерме-юктырмы?! Сабакташым, безгә күрсәтмичә генә шигырьләр язучы Вазыйх Фатыйхов белән үзөбөзчә, татарча «дуслык» дип дә кычкырган булдык әле. Ул заманда безне кем ишетсен инде?!

Менә ул Алман иле лидеры каршыбызда ук горуранә басып тора. Баш түбәсендәге сыекланган чал чәче артка таралган. Ялтырап торган күзлегә күккә төбәлгән. Тәк... Тәк... Мин күземне йомам.

Хонеккер яныбызга килеп сөйләшә башлады. Тылмач кирәкми үзенә, русча белә. Белми ни, заманында Магнитогорскида металлургия комбинаты төзелешендә эшләгән, Мәскәүдә, ЦКнын Югары партия мәктәбендә укыган бит ул. «Сез студентлардыр инде. Укып буламы сон? Кәефегез әйбәтме? Синен исемен ничек, чибәр кыз? Алия. Татармы син? Сез бик матур халык икән. Джинсын да үзенә килешеп тора, Алия. Кайсы илнеке бу чалбар? Фьергы. Фьергыныкы булуга карамастан, килешеп тора». Күземне ачтым. Хонеккер инде китеп тә барган. Кая ди ул безнен янга килү?! Кая ди ул безнен белән сөйләшү?! Хыялланып алуым ғына бу. Хонеккер безне күрдә микән әле, андыйлар өскә, биеккә карап йөрергә гадәтләнгән бит. Түбәнгә карап шөкер ит, югарыга карап зекер ит, ди татар. Мондый мәгънә белдергән мәкаль немец телендә дә бардыр инде югысә.

Хәер, Әгъзамов безгә: «Хонеккерны шаккатыра алмаячаксыз...» — дип әйтеп куйган иде бит.

P.S. 1990 елда ФРГга качарга омтылган кешеләрне үтертүдә гаепләп, Э.Хонеккерны кулга алмакчы булдылар. Ул берникадәр вакыт Мәскәүдә, Горбачёвта качып ятты. Ельцин властыка килгәч, аны Россиядән куды. Хонеккер Чилига качты һәм шунда 1994 елда рактан үлде.

Чанышев янында булу

Беләсезме, мин кайда? Мәскәүнең кыл үзәгендә, ЦыКага карап торган боек шәхесләр яши торган тарихи йортта.

Беләсезме, мин кем янында? Татар халкының легендар улы, мәшһүр полководец, генерал-лейтенант Якуб Чанышев янында.

Килгәнәмә өч сәгать инде. Озаклап сөйләшеп утырдык. Бер гасырга якын дәверне баштан кичердек, күнел илгәннән үткәрдек.

Шөкер, Якуб аганың кәефе шәп, күнеле күтәренке, тавышы көр. Сүзгә дә кесәгә керми. Ул сөйләгәннәренә язып кына өлгер. Данлы исеме батырлык үрнәге булып кечкенәдән үк безнен күнелләргә уелган, дошманнар өчен дәһшәт булып янгыраган, патша армиясенен гади солдатыннан Совет Кораллы Көчләренен генерал-лейтенанты дәрәжәсенә күтәрелгән Чанышевның гади, мөлаем, ихлас кеше икәнлеген монарчы ишетеп белгән булсам да, тәэсирләр көткәннән дә артыграк булып чыкты.

Монда килүемнән максатын әйтмәдем бит әле. Минне Мәскәүгә «Яшь ленинчы» газетасының мөхәррире (хәзер инде газетада бу вазифаны башкаручыны баш мөхәррир дип йөртәләр) Роза Туфитуллова жибәрде. Комсомол ЦыКасы Ленинның тууына 110 ел тулуга багышлап балалар һәм яшүсмерләр газеталары арасында конкурс игълан итте. Бөтенсоюз конкурсы! Шушы бәйгедә «Яшь ленинчы»да катнашырга булды. Чынлап торып еласан, суык күздән яшь чыгар, ди, газета катнашты һәм конкурста беренче урынны алды!

Бездә Ленин музейлары бармы? Бар! Ул музейларда истәлек язучылары дәфтәре бармы? Бар! Бер уйласан, андагы сүзләр гади генә сүзләр түгел бит. Мәгънәле, изге сүзләр. Кемнәр генә кул куймаган ул дәфтәргә. Чанышев та куйган.

Якуб ага сөйлөгөннөрүне яза-яза блокнот тулды, кул талды. Сабуллашып, китэргэ кирэктөр инде. Чанышевнын бу дөньяда күрмөгөнө калмаган: балачактагы ачлык-ятимлек (этисен ызаннан бер буразна жир сөргөнсөң дип кыйнап үтөрөлөр), революция, Гражданнар сугышынын дөһшөтлө көннөрө, шул чорда төрмөгө ябылу, Бөөк Ватан сугышы, анын рэхимсез юлары буйлап жинү яулуй-яулуй, Мәскәүдән Берлинга кадәр барып житү... Каршымда чал тарих үзе утыра. Туктале, барыбер нәрсәдәр житми бит әле монда. Әһә, анладым ни житмәгәнән — бер соравым калган икән. Шундый авыр, миһнәтлө, хәтәр гомер юлын үтөп тә ничек сакланган һәм 90 яшыкә житә алган ул? Гадәттә, озын гомерлеләр мондый сорауга аракы эчмәдем, төмөкө тартмадым, дип жавап бирә. Чанышев ни дияр? Якуб ага берни дә әйтмәде, соравымны әллә ишетте, әллә ишетмәде.

— Кара әле, — диде ул, бик мөһим сүзнә әйтә алмыйча калган кеше кебек каударланып, жил-жил килеп, — пионерларга әйт әле анда, спорт белән шөгылләнсеннәр, «Зарница» уйнасыннар!

— Мин әйтермен, Якуб ага. Менә Сез әйтөгез, ничек шулай саклана алдыгыз? Сөбханалла, күз тимәсен, туксанда да жир жимертеп йөрисез.

— Әйтә күр, ГТОны тапшырсыннар, «Зарница»ны ташламасыннар. Кечкенәдән жинәргә өйрәнөп үссеннәр.

Менә шулай генерал үзенә төбәлгән сорауны тагын колак артыннан шудырды. Юк, колакка каты димәс идем мин аны. Каты булса, сизелгән булыр иде инде.

Шулвакыт ишектә кынгырау чынлады. Кемдәр килгән. Чанышев аны каршы алырга чыгып китте. Мин бүлмәдә ялгыз башым үз соравыма үзем жавап эзли башладым: «Мондый кешенән саулыгын табиблар даими карап-тикшереп торадыр. Организмы фәлән вакытта укол кадатырга, фәлән вакытта дару эчәргә күнеккәндер. Ризыкнын ин файдалысын гына, шул исәптән эремчек, кайнар ботка, кесәл, шулпа, яшелчә, жиләк-жимешнә режим белән генә ашыйдыр. Вакытында ял итәдер. Бүгән озак утырып, ветеранны ялыктырмадым, режимын бозмадым микән инде? Хәзер генә ишек шакыган кеше дә табип, доктор-мазардыр әле».

Якуб ага бүлмәгә урта буйлы, бәс кунган чәчен кыска итеп алдырган һәм артка таба тарап куйган бер кеше белән килеп керде.

— Күрешмәгәнгә күпме еллар бит, иптәш генерал! — диде кунак.

— Әйдүк, түрдән узыгыз, түрдән!

— Мин, иптәш генерал, сезнен янга Алма-Атадан килдем.

— Аз гына сабыр итегез, дускай, — диде Чанышев. — Пионерлар иленнән килгән «илчә» белән сөйләшөп бетерик.

Мин теге сорауны тагын биреп караргамы-юкмы дип, аптырашта утыра идем. Шул мәлдә Алма-Атадан килгән абзый сумкасын ачып, нидер эзли башлады. Ул эзлөгәндә, нәрсәнендәр «чын» итеп идәнгә төшкәнә ишетелде. Калай кружка икән.

— Нинди кружка ул? — дип соралды Якуб ага.

— И-и-и... иптәш генерал, минем белән бергә поход юлларын узган кружка ул.

Чанышев «дерт» итеп кабынып киткәндәй булды.

— Поход кружкасы дисен, ә, — генерал биштәрдә йөри-йөри бәрелгән-янчелгән, төбен-тоткасын корым-сөрөм сарган, күпнә күргән бу шадра кружканы кулына алып, әйләндерә-әйләндерә карады. Озак каралды. Йөзендәге жыерчыклар язылып, бите шомарып, якты такыр башы балкып киткәндәй булды. Жаны теләгән тансык уенчык тоткан сабий бала кебек иде ул бу минутларда.

— Яшьлегемне искә төшерде бу кружка, — ветеранның күнелендәге сөөнөч-шатлык хисләре тавышына ияреп ташып чыкты, сүзләре гөлләрдә-мөлләрдә.
— Сөз үзегез кайда сугыштыгыз сон?

— Мин сезнең дивизиядә рота командиры идем, иптәш генерал.

— Шулаймыни?! — Якуб ага ике кулын жәеп, кунак янына килде. Алар бер-берсенен аркасын кага-кага кочаклашты.

Шунда Чанышевның өстәлендә торган чәйнекне искәреп алдым. Ул да шушы кружка кебек күпне күргән гап-гади поход чәйнеге икән бит. Бәй, генералның йоклый торган урыны да гап-гади одеял ябылган гап-гади тимер карават. Нәкъ солдат казармасындагы кебек. Бүлмәдә тагын Ленин томнары куелган шүрлек һәм тарихи фоторәсемнәр бар. Башка әйбер юк.

Күр әле, аксакалыбыз Мәскәүнен үзәгендә «престижный» йортта атлас, ефәк, бәрхет халатларга төренеп, йомшак кәнәфигә чумып, чит илнен алтын путалы чынаяк-тәлинкәләреннән кәһвә эчеп утырасы урында гап-гади солдат булып яши. Шуна да яши инде ул, чөнки солдат һәрвакыт сафта. Аның өстендә дә солдат күлмәге. Ишектән кергәч, мине дә шул күлмәктән, честь биреп каршы алды. Беренчедән, генерал-лейтенант (ә мин лейтенант кына), икенчедән, башына кимәгән булуга карамастан, честь бирде. Аның өчен бик кадерле Татарстаннан, Казаннан килүемне белгәч, онытылып киткән икән. Шулай итеп, соравыма җавап таптым. Рәхмәт сина, Алма-Атадан килгән кружкалы кунак! Соравыма Чанышевтан җавап алмый утырганда, Ходай үзе керткәндер сине монда.

Чанышев яныннан чыккач, ЦыКа бинасына карап тордым. «Соры кардинал» Сулов, күндәм Капитонов, төче Черненко — без демонстрацияләрдә аларның портретларын күтәреп йөрибез — шушында утыра бит инде. Алар да тәрәзә янына килеп Чанышев яшәгән йортка карап аладыр, бөек идеяләр турында уйланадыр.

Янәшәдә — Кремль. Тагын бер ел чамасы вакыт үтәр. Монда күк чалбарынын кызыл лампасларын балкытып, Я.Чанышев килеп керер. Аягында — ялтырап торган штиблет, башында — биек соргылт папаха. Аны ишек төбөндә үк зәһәр егетләр каршы алыр һәм зур-затлы кабинетка озатып куяр. Анда: «Хуш киләсез! Мин Сезне көтәм!» — дип күрешүче КПСС Үзәк Комитетының генераль секретаре Ю.Андропов булыр. Брежнев үлгәч, аның яна гына ил башы урынына тәгаенләнгән вакыты. Шушы олы эшкә керешкәндә, аксакалны кинәшкә чакыруы.

Чанышевның кинәше хәрбиләрчә кыска һәм төгәл булыр:

— Тәртипсезлекләргә юл куймагыз. Либерал булмагыз, Юрий Владимирович! Либерал булмасагыз, эш барыр.

— Либерал булмам, Якуб Зигангирович. Мин Сезгә «обещаю».

Калганын тарих белә.

Актаныш таңнары. Агыйдел дулкыннары. Әлеге сүзтезмәләр үзләре үк жыр, ышгырь булып яңгырый. Район газетасы каршында эшләп килгән «Агыйдел дулкыннары» әдәби берләшмәсеннән ижәт белән мавыгучы затлар бер дә өзгеләп тормый. Берләшмәнең 1955 елда ук Бурсык авылы мәктәбе директоры Суфиян Поварисов тарафыннан оештырылуы да (хәзер ул зур әдәбиятчы галим), үз вакытында аңа Рифгат Закиров, Мөслах Тажми, Хамит Миннегалиев, Әмиргәҗан Моталлапов, Мөхәммәт Мирза, Фәнәвис Дәүләтбаев кебек мәгълүм шагыйрь-язучылар җитәкчелек итүе дә, соңгы ун-унбиш елда әлеге берләшмәдә беренче ижәт адымнарын ясаган Лилия Гобәйдуллина, Эльмира һәм Гөлнәра Жәлилова, Гөлнур Корбанова, Ленар Шәех, Айгөл Әхмәтгалиева һ.б. алы ижәтка килүе күп нәрсә турында сөйли. Кыскасы, бай тарихлы, ыгътибарга лаек берләшмә.

Бу санга тәкъдим ителүче авторлар Фәнәвис Дәүләтбаев белән Роберт Сәлахиев та әлеге берләшмә әгъзалары.

Фәнәвис
Дәүләтбаев

Тормышта да шахматтагы кебек

Тормышта да шахматтагы кебек
Син ясыйсын башлап йөрешне.
Жинү яулуйм дисән йөрешләреннән,
Табу кирәк һәрчак дөресен.

Курыкмыйча алга барып була,
Ялгышмасаң гына син монда.
Уяу булу, баш эшләтү кирәк
Жинел чыгар өчен соңында.

Тормышта да шахматтагы кебек —
Хаталарны авыр төзәтү.
Көтмәгәндә тормыш матын куйса,
Булмый ул чак берни үзгәртеп.

Жирдән атлап бару гына түгел,
Эш-гамәлләр — безнең йөрешләр.
Көч-акылын жигеп жинү яулуй
Йөрешләре жирдә дөресләр.

Ат өстендә — татар урыны!

Бәләкәйдән ат өстендә үскән,
Үскәчтен дә аннан төшмәгән.
Бүгенгесе күзгә күренәме,
Атсыз — татар. Әллә нишләгән...

Атсыз татар — затсыз татар икән,
Югалтканга тугры юлашын.
Заманында бергә утлар кичкән
Юлаш кына түгел, чордашын.

Һич курыкмый яу алдыннан барган,
Аты барга көчле булган ул.
Явыз дошманнарын үз алдында
Тезләндерер кеше булган ул.

Хакыйкәтне онытмаска кирәк —
Кечеме ул яки олымы.
Мүкәләргә жир өстендә түгел,
Ат өстендә — татар урыны!

Тарих шаһит: аты белән бергә,
Юктыр жирләр татар кичмәгән.
Бәләкәйдән ат өстендә татар,
Үскәчтен дә аннан төшмәгән.

Бутамагыз мине

Тормыш — рәхәт, тормыш — ожмах дип
Бутамагыз әле сез мине.
Дөньясында йә сез алдакчылар,
Йә булмаса инде мин тиле.

Күренмиме сезгә дөньясында
Хафаланып яшәвем әллә?
Тормыш рәхәт, ожмах диючеләр
Кермәссез шул сез минем халга.

Сез ни генә дисәгез дә анда,
Бу тормышка минем үз фикер.
Теләсәм дә тормыш дигәннәре
Яхшырымый бит ул һаман никтер.

Шулай булгач илнең мөнбәрәннән,
Ожмах сөйләүчеләр, тыныгыз.
Гарык күптән — ялган кирәк түгел,
Кирәк миңа сезнең чыныгыз!

Караңгылыкта

Кара күзлек кимәсән дә әле,
Караңгылык монда житәрлек.
Ил тарафы кайчан яктырыр дип
Яшәгән чак жирдә үртәлеп.

Бай, хәерче — капма-каршы булып
Ил бүленгән ике катламга.
Байлык белән әгәр бәяләсән —
Өстен һәм дә түбән затларга.

Ил бүленгән, инде нишләтәсен,
Тигезлеккә өмет калмаган.
Күзгә карап, матур сүзләр сөйләп,
Ул караklar безне алдаган.

Мәнге рәхәт күрмәс түбән катлам —
Без алданган сыйныф кабаттан.
Иле шундый, монда яшәгәндә,
Баш чыкмастыр ахры газаптан.

Гел байлыкта яшәп кинәнәләр,
Өстәгеләр анын каравы.
Җич мантимас хәерче ил ясау —
Ходай түгел, алар карары.

Гаделсезлек жирдә тулып ашкан —
Бу тормышка исен китәрлек.
Кара күзлек кимәсән дә әле,
Карангылык монда житәрлек.

Роберт
Сәлахиев

Тел язмышын уйлап

*Туган телен аңлый алмый торган
Туганымны күргәч шаккаттым.*

Үз жиремдә үстем. Якын күрдем
Унган халкын туган ягымнын.
Үз халкымнын эчке матурлыгы
Сөйләмнәре белән ягымлы.
Бик еш булам кала-шәһәрләрдә,
Барлап чыгам кардәш-ыруым.
Жан ачытты күргәч туганымнын
Туган телен онытып баруын.
Саклый алмадык шул телебезне,
Үткән чакта гомер арасын.

Юкса, белеп тордык дөньябызны
 Телсез манкорт басып аласын.
 Үрчи манкорт, яши калаларда,
 Ил-тел кайгылары юк анда.
 Нәтижәдә, иман шартын үтәр
 Ир-егетләр саны югала.
 Әллә ниләр уйлап тынып калам,
 Вөждан эчтән телә бәгырьне.
 Көн-тан атса, урыс жырын жырлап,
 Телебезнең бетә кадере.
 Сон түгелме жанны уятырга,
 Телсез калып, яшәп арыгач?
 Дәшми калу, дәрес булырмы сон
 Илем, телем диеп яшәгәч?
 Үз-үземә сорау бирәм: илдә
 Булып йөрмәс өчен бер бахыр,
 Шушы көндә телен язмышында
 Нинди гамәл кылдың син, бәгырь?
 Сон булса да жавап бирер өчен,
 Кәгазь, каләм алдым кулыма,
 Һәм үрнәккә бик еш «Туган тел»не
 Мин күрсәтәм сөйләп улыма.
 Үз жиремдә үстем. Көйләп үстем
 Гүзәл телен туган ягымнын.
 Якташларнын эчке матурлыгы,
 Сөйләмнәре белән ягымлы.

Төшләремдә генә булса да

Төшләремдә чакырып, кул изәдем,
 Якын гына юкса йөрисен.
 Инәлепләр күпме чакырсам да,
 Ни өчендер үзен килмисен.

Уртақ хисләр белән янган чаклар,
 Еракларда калды, дисенме?
 Ерак, имеш, әле һаман бик еш,
 Кабатлаймын синен исемне.

Идепләрне йөзеп чыгар идем,
 Булсаң әгәр аргы якларда.
 Идел түгел, дингез бүлсә юлны,
 Кичәр идем, чынлап, ансын да.

Бер назлайсым килә сине сөеп,
 Бик күп еллар инде узса да.
 Чәчләреннән бер иркәләр идем,
 Төшләремдә генә булса да.

Төшкә кереп бер күрешү жита
 Минем кебек хисләр кешегә.
 Сине күргән көнне очып кына,
 Канатланып йөрмә эшемдә.

Үзен назлы, үзен кырыс димме,
Әдәпле дә тыйнак иден син.
Төшләрдә дә әдәп сактыйсыңдыр,
Шуна, ахры, якын килмисен.

Уйлар

Печәннәр, шөкер, жыелган
Дип уйлап аласың да
Ятасың күкләргә карап
Уйларын арасында.

Бер болыт юк. Көннәр аяз.
Жәйләр дә үтеп бара.
Уйланым дисәң, кинәнеп,
Чалкан ят, күккә кара!

Әй, ул уйлар, чиксез уйлар,
Бетмәс, ахры, беркайчан.
Жәйләр белән гомер уза,
Әллә шуна мин уйчан?

Гомерләр дә жәйләр кебек,
Көзгә таба баралар.
Ә уйларым, сагыш булып,
Жилләрдә таралалар.

Мөмкин түгел онытырга

Бала чакка башка кайтмам инде,
Күп кайтылды сонгы елларда.
Юкса, хәтерләргә янартканда,
Туры килә эчтән еларга.

Бер уйласаң, кемгә, нигә кирәк,
Әллә кайда калган ул көннәр?
Мөнгә ашмас хыялларга чумган
Ай-йолдызлы, серле ул төннәр?

Бик белсәм дә ерак ул көннәрнең
Еллар агымында калганын,
Искәрмәдем, анын һәр минуты,
Бәгырьләргә сенеп барганын.

Шыгыр-шыгыр дөнья күчәрәндә
Уралды да еллар, уралды...
Килеп чыкты шуннан матур гына
Бер түгәрәк гомер йомгагы.

...Бала чакка башка кайтмам инде
Һәм язмам да ахры ул турда.
Ләкин алар мина шундый якын,
Мөмкин түгел һич тә онытырга!..

«АК ЮЛ» КАЯ ИЛТӘ?

ЯШЬ ШАГЫЙРЬЛӘР ИЖАТЫНА КҮЗӘТҮ

*Тәүбәгә, тәүбәгә ашыга
Күчелә иң саф чагында.*

Р.Сәлах. «Намазлык»

*Һәр мизгел — Аллаһ рахмәте,
Һәр мизгел — алы сынау.*

Р.Майорова .

«Адым сәен кисешә юл...»

*Эхләп, табалмый интеккән
Хакийкатъ — ул синәң
Үзәңдә...*

Л.Фәтхетдинова.

«Яныңда, жаныңда, аныңда...»

Һәр халыкның үз тарихында Аллаһы Тәгалә тарафыннан бирелгән асруча истәлекле, күнелләрдә якты хис-хатираләр уятучы калерле, якты көннәре булмый калмыйдыр. Күнел еш кына еллар, чорлар аша шул көннәргә әйләп кайта һәм истәлекләргә күмеләп яши, жан итә. Кемгә ничектер, әмма атаклы 1990 еллар, «Азатлык!» дип шаулаган Ирек мәйданы, озак еллардан соң дәүләтчелек идеясе белән бергә жыелган бердәм татар халкы — болар барысы да әле кичә генә булган кебек тоела. Әйтерсен лә, яңда торган ишекне ачып жибер дә... кинәт шау-гөр килеп торган мәйданга чыгасын! Әй, ул истәлекле еллар! Өмет тулы гүзал чор! Ирек мәйданына ул көннәрдә күнелдәгесен уртаклашырга, милли ирек һавасын күкрәк тутырып суларга кемнәр генә чыкмады да, кемнәр генә килмәде икән! Милли идеяне онытмаучылар, үз халкы өчен жиһанда ләеклы урын алырга хыяланучы әби-бабайлар, яшьләр, зыялылар һ.б. күпләр... Мәйданда мангайларына «Азатлык!» дип язылган яшел тасмалар таккан горур, кыю Чаллы яшьләре иң беренче күзгә ташлана иде. Алар үзәктә, алар әйдаманнар, кулларында ярымай төшерелгән яшел байраклар жилферди. Билгеле, мөстәкыйльлек турында ул елларда газета-журналларда күп язылды, телевидениедән дә, көнкүрештә дә күп сөйләнелде, әмма инициатива күрсәтеп, Югары Совет бинасы янында иң беренче жылырга жорьят итүчеләр — автобусларда Казанга килеп төшкән Чаллы яшьләре иде.

Әйе, ул көннәр турында, могаен, шактый күп язарга булыр иде. Шулай да, иң истәлеклесе булып, билгеле, 1990 елның 30 августы каладыр. Депутатларга билгеле бер карага килергә комачауламас өчен, халыктан Югары Совет бинасы яныннан Ленин һәйкәле тирәсенә күчүне сорадылар. Һәм... менә радиокөчәйткечләр аша Мөстәкыйльлек турында Декларацияне укый башладылар... Шунда Ирек мәйданында беренче кат кешеләрнең тын гына елаганнарын һәм шатлыктан кочаклашканнарын күрдем. Гажәп: бу көнне бер үк вакытта янгыр тамчылары да тамды, кояш та көлеп карады. Әйтерсен лә, зәңгәр күкләр, табигать үзе безнең белән бергә шатлыктан елый иде. Сүз дә юк: бу татар халкы тарихының мөбарәк тәсбиҳендә истәлекле көн. Ул вакытта без Татарстан ниһаят мөстәкыйльлек алды дип, СССР составына уналтынчы республика булып керәчәк дип чын күнелдән ышанган идек, Татарстан

өчен, күпмиллионлы татар халкы өчен яна, азат чор житкәненә ихлас күнелдән өметләнган идек. Кибетләрдә, автобусларда кешеләр икенче көнне татарча сөйләшә башларлар кебек иде. Әмма озак та тормады, жинанда башка жилләр — кырыс капитализм жилләре исә башлады. Тормыш сәхнәсенә башка төрлерәк, үзгәрәк кыйммәтләр чыкты. Шәхси табыш артыннан куу, социаль тигезсезлек, үзара битарафлык алгы планга чыккан көннән башлап, милли кыйммәтләр шактый арткарак чигенә төште кебек.

Гажәп түгелмени, шул чорларда туган буын инде үсеп тә житкән, вә ул гына да түгел, татар әдәбиятынын ишкеләрен шактый кыю рәвештә кага, хәтта анда үзенә лаеклы урын да ала бара түгелме?! Димәк, мөстәкыйльлек өчен көрәшүләр бушка гына булмаган, дип нәтижә ясыйсын. Бу «Азатлык өчен көрәшүләрнен файдасы булмады» диючеләргә ачык җаваптыр да, бәлки?! Әле хәтерлим: 1990 елның 30 нчы августында туган балалар турында икенче көнне газеталарда «яна, азат чор балалары» дип чын мәгънәсендә шатланып-сөенеп язып чыкканнар иде! Шул чорларда туган сәләтле яшыләр инде күпләп татар әдәбиятына килә башлады. Чыннан да, әдәбиятка килүче сәләтле татар яшьләре арасында үзгәртеп корулар башланган 1980-1990 еллар аралыгында туучылар күбрәк тә түгелме икән әле?! Алар күпмедер дәрәжәдә корылыктан интеккән татар жиренә килеп яуган бәрәкәтле янгыр сыман булдылар. Димәк, әдәбиятыбызда буыннар чылбырында өзеклек юк, алай гына да түгел, киресенчә, ул шактый тулы күренә кебек. Шушылай күп итеп сәләтле татар яшьләренен татар әдәбиятына килгәне XX гасыр башыннан бирле булмады кебек. Язучылар берлеге тарафыннан 2012 елны әзерләп чыгарылган «Ак юл» әдәби җыентыгын һәм яшь шагыйрь вә шагыйрәләрнен сонгы елларда чыккан аерым китапларын, мәжмугаларын кулга алгач та күнелгә шундыйрак уйлар килә ала. Лилия Гыйбадуллина, Лениза Вәлиева, Рифат Сәлах, Йолдыз Миннуллина, Рүзәл Мөхәммәтшин, Фәнил Гыйләжөв, Эльвира Җалиева, Булат Ибраһим, Айдар Жамал, Резедә Гобәева, Лилия Закирова, Рүзәл Әхмәдиев, Ләйсән Фәтхетдинова, Руслан Сөләйманов һ.б... Алардан безгә гына өлкән булган Гөлнур Корбанова, Ленар Шәех, Гөлнәр Вәлиева, Фидәил, Гөлнәра Жәләлова, Луиза Янсуяр, Әнжә Авзаловаларны да әлегә буынга кертеп өйрәнү күзәтелә. Бер-берсен кабатламаучы, һәрберсе үз дөньясын, хәятын төзәргә омытылган яшь иҗат әһелләре, шагыйрь вә шагыйрәләр. Әлегә мәкаләдә ошбу буын шагыйрьләре иҗатына жентекле анализ ясауга дөгъва белдермичә, гомуми күзәтүне максат итәбез. Нәрсә күзәтәбез әлегә шагыйрь вә шагыйрәләрнен әйтерсен лә Күккә омытылган язгы яшлеклөтәй самими иҗатында? Милләт турында уйланы-сызланулар да, мәнгелек сөю-мәхәббәт темасын да, рухи-дини-фәлсәфи фикерләүләр дә, яшәү мәгънәсен эчкерсез эзләү дә... Әлегә яшь буын әдәбиятка алдарак килгән башка буыннар төсле үк (әйitik, Р.Фәйзуллиннар буыны, Р.Зәйдүллалар буыны) жинанга үзенен кабатланмас шигъри сүзен әйтергә тели, үз фикерен белдерергә ашкына, әдәби галәмдә үзенә генә лаеклы урын алырга дөгъва белдерә. Әйе, сүз дә юк, әдәбият ул еш кына шаулы дингез-океан кебек, андагы һәрбер яна буын, әйтерсен лә, яна кабатланмас гүзәл дулкын — укучылар күнеленен кин ярларына ни дә булса ачыш-ядкәр калдырып китми калмыйдыр. Искә төшерсән, болар бит сонгы, аеруча сикәлтәле елларда — 90 нчы елларда шәкелләшкән буын. Әйе, алар иреккә (цензура беткән, «тимер пәрдаләр» төшкән, тыелган әдәбият вә газета-журналлар кире кайткан) елларда үстеләр, шәхес буларак өлгерделәр. Дөрөс, бу еллар бөртөрле генә түгел иде, әмма башка бер мәкаләдә әйтеп узганымча («Тәүбәле еллар, тәүбәле юллар...»), рухи эзләнүләргә, рухи ачышларга, адәм баласына чын мәгънәсендә рухи сулыш алырга яна юллар табылды. Дөрөсен әйitik, бу елларда күп кенә рухи богаулар өзелде, табулар алынды, күп кенә нәрсәләргә хөрлек ачылды, мөгаен, ин мөһиме вә сөенечлесе — Ислам дине, хакыйкый кыйммәтләр жәмгыятебезгә янә әйләнеп кайтты. Адәм баласына бердәнбер жанын коткарып калырга яна мөмкинлекләр ачылды. Икенчесе, инде алдан әйтеп узганымызча, милләт, халык бу елларда күпмедер дәрәжәдә азатлык хисен татылды; татар теле вә мәдәнияте өр-яна сулыш ала алды. Әйitik, шәһәрләгә татар яшьләре, нияять, төрле баскычтагы уку йортларында туган телләрендә белем алу бәхетенә иреште. Кайчандыр без милләт, туган тел, аларнын торышы

турында уйланып сызланган, борчылган кебек, бүгөнгө яшыләр дә шул турыда уйлана, сызлана, борчыла икән. Алар да халык өчен бәхеткә илтүче ак юл табарга ихлас хыяллана, алгысый. Бу тема алар ижатында беренчеләрдән күзгә ташлана да. Ни өчен? Әгәр фикер йөртсән, татар халкы сонгы елларда күпмедер унышларга иреште, әмма шул ук вакытта милли тормышта проблемалар да, артка чигенүләр дә житәрлек түгелме?! Мәсәлән, шовинистик даирәләр басымы астында РФ Дәүләт Думасы кабул иткән 309 нчы номерлы канун, БДИны урыс телендә бирү турындагы канун — үзләре генә дә татар хәятына житәрлек зур зыян салды һәм сала. Бүгөнгө көндә илдә күп кенә татар балаларынын Аллаһ Тәгалә тарафыннан бирелгән туган телдә белем алуға булган изге хокуклары кискен бозыла. Болар, билгеле, саламәт булмаган күренеш буларак, жәмгыятьнең үзенә яхшылык булып кире кайта алмаячак. Киресенчә, туган теленнән, мәдәниятеннән аерылган буын фәхешлеккә, «Казан феноменнары»на, криминалга тиз бирешергә мөмкин. Ошбу мәсьәләләр туган халкынын әдәбиятына хезмәт итәргә алынган яшь әдипләрнен жан-кальбенә дә борчу булып ятмый кала алмыйдыр. Алар үз халкынын үткәнә вә киләчәгә белән яшәргә, суларга, жан итәргә омтыла бит. Яшь буынның чагыштырмача өлкәнрәк шагыйрәсе Йодлыз Миннуллинадан, мәсәлән, түбәндәгә юлларны табарга була:

*Һәр заманның үз шигаре була,
Дорес сүзләр генә сайлау кирәк:
Икмәк! дидең — Икмәк! дип шаулады,
Милләт! дидең — дау кубарды милләт.
(«Һәр заманның үз шигаре була...»)*

Билгеле, бу шигырьнен төп темасы башка фәлсәфи-ижтимагый проблемаларга багышланган. Әмма, шигырь-лозунг, шигырь-өндәмә дигәндә монда хаклык та бар. Әйе, 1980 еллар ахыры — 90нчы еллар башында «милләт!», «азатлык!» дию сагындыргыч дәрәжәдә гажәеп көчләр иде. Ул истәлекләр елларда әлегә темага күпме әдәби әсәрләр ижат ителде дә, ничә мәкалә язылды икән!.. Әмма «милләт!» дигәнгә карап кына татар халкы урамнарда чыкмады кебек, бу хасият бөтен СССР киңлекләрендә 1990 елларда барган олы милли күтәрелешнең гүзәл бер кайтавазы да иде. Ни генә булмасын, биргәч та цензура юкка чыккан, матбугат иреге ачылган еллардан соң милләт вә анын азатлыгы турында эчкерсез, ихлас шигырьләр еш вә дәвамлы туа башлады...

*Ни булды, милләтем, күзләрең сагышлы?
Бу жырымны мин сиңа, тик сиңа багышлыйм.
Исемен такмыйча борчулы хисемә...
Иреккә идек без!
Исемдә... Исемдә...*

— дип яза әдәбиятка шактый тиз арада килеп кәргән яшь шагыйрь Рүзәл Мөхәммәтшин шигъри сагышка батып. Гомумән, бу егеттә милли гамь белән тулы шигырьләренә без күпләп таба алыр идек. Нәкъ менә анын ижатында милли мәнфәгатьләр өчен жан ату, өзгәленү башка яшәүш шигыйрьләр белән чагыштырганда әеруча тулы вә киң чагылыш таба. Бу фактор аны вакыт-вакыт үз буыны айдаманнарынын берсенә әверелдерми микән?! Нәрсә өчен өзгәленә соң бу яшь шагыйрь? Ни дип сызлана, моңлана? Мөстәкыйльлек елларында күтәрелгән лозунглар кай тарафларга китте икән? Ни өчен күп өметләр әлегәчә акланмады?! Болары тормыш биргән ачы сораулар булып кала...

*...Шул дөвердән килгән йола безгә
Мин дә дөшәм: «Халкым, исәнме!»
Чорлар аша Хәтер жиле исә:
«Мәңге исән, улым, Без мәңге!!!»
(«Хәтер жиле»)*

— дип яза милли жанлы яшь шагыйрь Фәнил Гыйләжев тә үткән чорларга күз атып. Ул халкының үткән вә киләчәк буыннары арасында булган олут бәйләнеш турында уйлана, аларның сәламәт асылын, нигезен кайгыртырга тели. Шуннан башка киләчәккә юналү юктыр да ул. Ә менә яшәтәшләреннән алдарак әдәбиятка килгән каләм иясе Ленар Шәех «Милли төсләр» исемле шигъри әсәрендә үткәннәргә һәм бүтәнгә күзалларга тырышып түбәндәгечә эндәшә:

*Гомер бугә төзәгәнбиз
калалар.
Шәһәрләргә берәм-берәм
алалар. (...)
Безгә калган икә төрбә,
манара.
Ә күңелдә меңләгән йорт
яңара...*

Уйга каласын: ни өчен мәгърур халкыбызның үткән тарихыннан еш кына монсу хәрабәләр кала икән? Ни өчен татар халкы үзенә милли бәйсезлеген югалта төшкән? Ни өчен Аллаһы Тәгалә өстенлекне күпмедер дәрәжәдә башка кавемнәргә биргән? Болары инде Галижәнап тарих биргән фикерләү вә уйлану сораган бик үк жинел булмаган сораулар булып кала бирә. Чаллының яшь шагыйрь Фәдил исә үзенә хас турылык белән замандашларыннан түбәндәгечә борчылып-уйланып сорый:

*Богасулардан инде ычкындык дип,
Оран салган иде Муллаһур.
Кояш тотылдымы, әллә аймы,
Безнең көннәр тагын болгавыр?..*

(«Сөйләшер шул күнел Ленин белән...»)

Яшь ижат әһелләренән, бигрәк тә чагыштырмача мөстәкыйльлек, милли уяну елларында үскән, шәкелләшкән буынның халык азатлыгы өчен жан атуы аңлашыла да. Аларның шигърьләрендә өметле, хыяллы елларның азмы-күпме ачынуы да, ачыргалануы да ачык күренеп китә. Әмма ирек ул аның өчен көрәшкәннәргә, тырышканнарга, бердәм булганнарга гына бирелә. Кешелек тарихы шул турыда сөйләмимени?! Һәрхәлдә, зарланып кына азатлыкка ирешеп булмый икән. Ни өчен? Асылда бит барысы да һәркемнен үткәнән вә киләчәккә чолгап алган Бер Аллаһ Сөбханәкә Тәгаләдән тора. Кем соң бу жиһанда Бер Аллаһтан — Галәмнәр Раббысыннан башка милләтебезгә, халкыбызга имин, якты киләчәк вәгъдә итә ала? Беркем дә. Әйе, без үзебезне ошбу жиһанга яраткан Бердәнбер Хужабыздан — Әл-Хактан-Әл-Кавийдан (Көчләдәрнен Көчлесе, Жинүче) кылган гамәлләребез өчен әжер алып яшибез. Изге Коръәндә түбәндәгечә әйтелгән: «Ягъни, кавем начарлыкны ташлап яхшылыкка үзе теләп чыкмаса, Аллаһ, әлбәттә, көчләп чыгармый, вә кавем яхшылыкны ташлап яманлыкка чыкмаса, әлбәттә, Аллаһ көчләп чыгармый» (Коръән, «Әнфәл», 53). Димәк, безгә, ин беренче чиратта, үзебезне тәрбияләргә, яхшылырга кала түгелме? Ә камилеккә, билгеле булганча, чикләү юк! Бу, билгеле, үзеңнен Аллаһтан бирелгән хакыйкый хокукларын өчен көрәшмәү дигән сүз түгел, бәлки, киресенчәдер дә. Шуна күрәме нечкә хасияткә ия булган шагыйрьләрдән без күп кенә уйланулар, күнел сыктаулары да, вә шул ук вакытта рухи тормышка, рухи үсешкә чакырулар да таба алыр идек. Алар үз дәверенең бер үк вакытта актуаль дә, бакый да булган мәсьәләләре турында уйланалар, фикер йөртәләр, житди сораулар бирәләр һәм аларга ачык, тулы җавап бирергә алгысылар. Булат Ибраһим, мәсәлән, жирдә аунап яткан замандашларын, бәлки кардәшләрен күреп ала, аларны уяттырга, торгызырга тели, әмма бу гамәле барып чыкмагач, шигъри уйлануларга бирелә, ахыр чиктә шулай ук әти-әнисе белән йокыга

тарган бер яшь малайны (берәр бакча-парктамы, вокзалдамы?) күрөп ала һәм сүзен болай дип төмамлай:

Йокла.

Тик онытма уянырга,

Тик онытма уятырга.

Уткан буын йоклап калды,

Үз вақытын уянырга.

(«Уянырга кирәк»)

Монда шагыйрь, күрәсен, Аллаһ биргән гомеренне төрлө бозыклыклар кылып әрәм-шәрәм итмәскә, аны, беренче чиратта, изге, игелекле гамәлләр өчен тотарга чакыралдыр. Шигырьдә сүз физик йокы турында башланса да, ул ахыр чиктә замандашларын-кардәшләрен рухи йокыдан кисәтү белән төмамлана. Чөнки монысы тагын да куркынычрак, аннан уяну тагын да авыррак икән. Билгеле, жинанда шагыйрьләр миссиясә һәрвакыттагыча бер үк кала: ул — рухи яктылык тарату, рухи яктылыкка чакыру, Аллаһ биргән Хакыйкәткә дәшү. Бүгөн әдәбиятыбызга килгән яшь ижат әһелләре дә ошбу изге миссияне онытмыйлар төсле, ул алар ижатында төрлө кимәлдә күренеп, ачылып китә ала. Резедә Гобәева үзенен бер шигырендә, мәсәлән, болай ди:

Таң ата...

Нур булып күзләргә куна да,

Жыр булып әсһанга тарала...

Гөнаһсыз сабыйдай көн туа,

Жаныңны хатадан арала...

(«Таң ата»)

Жаныңны хатадан араларга чакыру... — бу Аллаһ Тәгалә биргән яна саф-пакь көн алдыннан адәм баласын булырга мөмкин булган һәртөрлө алашулардан шигъри кисәтү булып янгырый! Чөнки яна көн үзе белән кешегә өр-яна сынаулар, котыртулар да алып килә аладыр. Төпсез Галәмдә пуля тизлегә белән очучы Жир планетасы өстендә һәр көнненен ничек узуыннан күп нәрсә тора икән. Дөньяда болай да миһербанлык, гаделлек, шәфкать, яхшылык, сафлык аз кебек. Изге кыйммәтләр һәр вақыттагыча, һәр замандагыча яклауга мохтаж. Шушы миссиядә нык тору мөһим. Әгәр син шигырьләрен яки башка төрлө әдәби әсәрләрен белән фәхешлеккә, бозыклыкка чакырасың икән (әйтик, ниндидер тыштан матур, әмма эчтән черек булган берәр «фәлсәфәгә» иярәп) — бу инде инсанны яктылыкка түгел, ә жәһәннәмгә илтүче карангылыкка дәшү булыр иде. Ә жәмгыятьтә жәһиллек, рухи наданлык болай да аз түгел кебек.

Рухи үсеш, рухи алгарыш юллары. Күнелләрен, жаннарны саклап калу, Аллаһ биргән тормыш сынауларын имин кичә алу сукмаклары. Уйласаң, Аллаһ бүлгә дин-гыйбадәттән башка (Коръәндә әйтелгәнчә, кешеләр вә женнәр дөньяга Аллаһка гыйбадәт кылыр өчен генә яратылган («Әз-зариәт», 56), изге догалардан башка нәрсә бүген кеше күнелен, жанын саф килеш, пакь килеш, сау-имин килеш саклап кала ала микән? Бу яктан Аллаһның олы бер ниغمәте булган сөю, мәхәббәт темасы да искә алуға мохтаждыр? Сүз дә юк, яшь шагыйрьләр вә шагыйрәләр үзләрен еш кына Мәхәббәт өлкәсендә эзиләр (яшылекне мәхәббәттән башка күз алдына китерүе дә авыр, ул аның белән янәшә атлый!) һәм табалар (алар ижаты һич тә ошбу темага гына кайтып калмаса да). Мәсәлән, Лилия Гыйбадуллина, Гөлнур Корбанова, Лениза Вәлиева, Резедә Гобәева, Эльвира Җадиева һ.б. Саф мәхәббәт, пакь мәхәббәт, ярларның кавышуга булган изге алгысуы яшәешнен үзе төсле табигый дә, гүзәл дә, мәнгелек тә... Ул, белүсезчә, мәнгелек яшәешнен самими бер кайтавазы. Саф сөю-мәхәббәт сине биек, йолдызлы-айлы күкләргә алып менәргә дә, аннан янә яшел үзәннәре вә зәңгәр чишмәләре дә булган кара жиргә алып кайтырга да мөмкин. Гомумән,

мәхәббәт ул еш кына ике сизгер йөрәк арасында барлыкка килгән тирән, серле бәйләнеш кебек тә табыла ала.

*Синең ай — минем ай,
Уртақ бер моң сыман...
Тоясың, ул бүген
Тулышкан тылсымнан.
Тоясың, өз генә
Күңеле яраты:
Сер кәргән кечкенә —
Ике җан аралык!..
Һәм киткән тамырдан,
сак кына, таралып...*

(«Шигърилек»)

— дип яза Эльвира Һадиева үзенә бер шигъирендә ике күнел арасында кабынган кабатланмас мәнгелек хисләргә ишараләп. Бу шагыйрәдә без Сәю-Мәхәббәт темасына бәйлә шундый шигъирьләренә күпләп таба һәм укып юана алыр идек. Күрәсәң, бу каләм иясе үзен күбрәк нәкъ менә Мәхәббәт өлкәсендә ача, ул сәю шигъирьләреннән үзенчәлекле шигъри Галәм тәзи. Монда көтелмәгән шигъри ачышлар да, метафоралар да («хыял дәфтәре», «өмет күләгәсе», «түзем келәмнәре», «ак сер», «сабыр яңгыр», «жинүче сәгать»), үзенчәлекле образлар да табыла ала. Хәер, мондый «сәюгә багышланганлык», табигый, башка сәләтле шагыйрәләребездә дә аз түгел. Мәсәлән, Гөлнур Корбанованың «Утлы яшеннәргә кагылсан» исемле китабы тулысынча ошбу мәнгелек тема белән сугарылган. (Э.Һадиевага исә үзенә сәләтен башка шигъри өлкәләрдә дә сынап карасын иде дигән теләк белдерергә генә кала.)

*Ул китте еракка...
Артыннан киң дала җилләре дулады,
Карурман куйнында сарылып,
Кара төн улады...
Таң аткан бер чакта
Кайтыр ул яңадан.
Жил булып тибрәтер күңелне,
Аерыр җагерне карадан!*

— дип яза Лилия Гыйбадуллина сөйгәнән көтү мизгеле турында образлы итеп тәүте җыентыгына кәргән «Ул китте» шигъирендә... (Сөйгәнәнән китүе «карурман куйнындагы кара төн»гә тин булса, кайтуы исә «гомерне каралыктан аеручы» «күнелне тибрәтүче жил»гә тин). Бу сәләтле шагыйрә исә үзен башка шигъри өлкәләрдә дә ача алган, үзенә шигъри сәләтен ачу-куллану кыры кин. Еш кына олы хисләр галәмен, күнел күкләрен, күнел сафлыгын сорылыкка омтылган, кайчак, бәлки, рухсызлыкка да төгәри башлаган жәмгыятьтән араларга тырышып үз сүзен әйтәргә омтыла кебек:

*Таңнарымның әле
Туган ғына мәле,
Күзләремдә —
Ак киләчәк җме...
Тимәгез сез,
Хисләремне
Калдырыгыз, җме?
Мин таңнарда
Шашып көләм әле,
Бу җиһанга
Кирәклеге беләм әле!..*

Лилия Гыйбадуллинаның беренче жыентыгынан булган «Таңнарымда» шигырендәгә ошбу ихлас юллар тормышка яна аяк баскан күп кенә замандашларының күннеләрендә йөрткәннәргә авазлаштыр да, бәлки... Ә инде күнеленнен сафлыгын, пакълеген саклап калу дигәннән исә гомер дәвамында сирәк инсаннар гына мона ирешә ала һәм Аллаһның яхшы өжерен алачак, диелә Изге Коръән китабында («Әт-Тин»). Мөгаен, Мәхәббәт-Сәю, чыннан да, бүгенге көндә жаннарның сафлыгын-пакълеген саклап калуның изге бер чарасы кебек күз алдына баса ала. Чөнки чын Мәхәббәт, билгеле, кешеләрне яман нәрсәләргә, гөнаһларга этәрми, киресенчә, игелекле гамәлләргә илтә, ул кешене көчләрәк, ныграк ясый. Әйе, бүгенге көндә саф-пакъ хисләр, әхлак, мәнгелек рухи кыйммәтләр игътибарга, яклауга асруча ләек. «Ирекле» еллар житү белән «инде теләсә нәрсә эшләргә дә ярый» дигән уй-фикер дә тарала башлады түгелме?! Жәмгыятьтә кайчандыр тыелган, әхлаксызлыкка илтүче нәрсәләр өскә чыгарга омытла башлады кебек: бүгенге көндә порнографиянен, зинанын таралуы яки монарчы күренмәгән, табигатькә, сәламәт акылга каршы килүче женси азгынлык — гомосексуализм күренеше һ.б. Мондый жәмгыятьнен якты киләчәгә бар дип әйтергә, дәрәсән әйткәндә, тел әйләнми. Хәтерлим әле, без үскәндә кияүгә чыкканчы зина кылып йөргән кызларга кискен тискәре мөнәсәбәт иде. Әмма ирек килеп озак та узмады, бу нәрсә бездә гадәтигә әйләнә башлады кебек. Мондый яшәү рәвеше күпмедер дәрәжәдә бозык мәдәният аша да пропагандалана түгелме? Элегрәк, «тимер пәрдәләр төшеп, яна гына Голливуд киноларын карый башлаганда, андагы егет белән кызның танышырга өлгермичә дә ятакка ятулары башта «шок» кебегрәк кабул ителә иде. Чөнки бездәгә әдәби әсәрләр (совет чорында язылган татар роман-бәяннарын, әйтик, Гомәр Бәшировны, Әмирхан Еникины һ.б. искә төшерик), нәфис фильмнар, ни әйтсәң дә, пакълеккә, әхлакка, тотнаклыкка, сафлыкка өйрәтәләр иде. Тора-бара мондый тотнаксызлык, бозыклык өкрән генә безнен жәмгыятьтә дә урнаша башлады һәм, шуның белән бергә, билгеле, фажигалар дә шактый арта төште. Ахыр чиктә ошбу хәлләр үсеп килүче буынга да үзләренен тискәре тәэсирен ясамыйча узмады. Ни генә әйтсәң дә, кешенен язмышы житәрлек дәрәжәдә укыган китаплар, караган нәфис фильмнар аша, аларны вә алардагы каһарманнарны идеаллаштыру, кайчак, бәлки, гөнаһлы рәвештә кумирлаштыру (кешегә табынырга ярамый) аша шөкәлләшә түгелме?! Ирек кешедән, чыннан да, зур жаваплылык та сорый икән. Шуна күрә хәләл һәм хәрамны сайлау, Аллаһ теләсә, бүгенге көндә бары тик адәм баласының үзеннән генә тора. Ин мөһиме: бүтен башка бер юл — изге юл — Ислам дине, рухи үсеш, рухи чистарыну, тәүбәгә килү-истигъфар мөмкинлекләре яши. Сүз үз милләтеннен мәнгелек рухи традицияләренә тугры калу турында бара. Гомумән, әдәбиятка килгән яшләрәгә уйландар өчен жирлек житәрлек. Бүтенге жәмгыять үз-үзенә бик үк жинел булмаган сораулар биреп, аларга ләеклы җаваплар да табарга тырышып-алгысып яши түгелме?! Бу — демократик кыйммәтләр вә мәнгелек рухи кыйммәтләр очрашкан ясылыкка да ачык чагыла ала, чөнки кайсыдыр бер ноктада ирек белән жаваплылык, шиксез, очрашмый кала алмый. Моннан исә сиңең сайлавына бәйләнешле рәвештә кеше язмышы шөкәлләшә, туа. Әйе, яшылык үзә дә еш кына уйлану-эзләнүдәргә этәрә. Чөнки һәр яшь инсан, һәр яшь буын, әйтерсен дә, дөньяны өр-янадан ачарга тели, өр-янадан аны сурәтләп бирергә алгысый, өр-янадан тормыш биргән житди сорауларга җаваплар эзләргә омытла.

Нәрсә калыр?

5 сум акча, билет кисәкләре

Кесәләрдән чыгып, юганда

Кемне сазышка сазыр?

Нәрсә калыр?

(«Нәрсә калыр?»)

— дип уйчанланып сорый Рүзәл Әхмәдиев үзенен фәлсәфи шигырьләренен берсендә. Ә бит бу уйлар һәр кешенен дә күнеленә килә ала. Шуна күрә кеше кеше булып кала инде: ул мәнгелек сорауларга җаваплар эзли, шуннан башка

анын күнеле тынычлана да алмый. Чыннан да, ахыр чиктә бу гүзәл дөньяда нәрсә кала ала соң? Әйтик, борынғы музейларда яки калын тарих китапларында әле нәрсәдер кала ала, хәтта ничәдер гасыр әле сакланарга да мөмкин; әмма барыбер, бу фанилыкта барысы да вакытлы икән бит. (Иске билет кисәкләре генә түгел.) Аллаһы Тәгалә Коръәндә дөнья тормышын «уен гына», ди. Кыямәт көнендә таулар да йон кебек кенә калыр, диелә («Әл-Каригәһ» («Жәзә»). Асылда, бакыйлык алдында кешенен изге гамәлләре каладыр, ахыр чиктә синен мәнгелек яшәешенне билгеләүче тормыш сынаулары аша язылган гамәл дәфтәрәң кала икән. Бүген олы һәм урта буын гына түгел, ә әдәбиятка килгән яшьрәк буын шагыйрь вә шагыйрәләр дә рухи-дини кыйммәтләр турында уйлануга килми калмыйлар кебек. Мәсәлән: Р.Майорова, Л.Фәтхетдинова, Э.Авзалова, Р.Сәлах, Ф. Гыйләжев, Г.Яппарова, Г.Корбанова һ.б. Әйе, кешенен тормышы, гомере дәвамындагы ихлас рухи эзләнүләре, рухи алгысулары, дәрәжәләргә кабат-кабат эзләп табарга тырышулары, бәлки фәлсәфи бәргәләнүләре дә шушындый Әл-Хак-Әл-Кәбиир (Бөекләрнең Бөге) - Әл-Гәлий (Олугларның да Олугы), дин вә һакийкәт темасына китерми кала алмыйдыр. Ахыр чиктә, кешенен нәни яки зур тормыш тәҗрибәсе, инануы әдәби әсәрләргә дә күчә ала.

*Ходай биргән игелекнең эзе,
Бар бит әле күңелң түрәндә.
Иман китер берүк, Иман китер,
Начар хисләр йөрتمә күңелдә.
(...)
Мәңгелектән аваз ишетелә,
Синең йөрәк аны тоямы?
Иман сүзен китер йөрәгәңә,
Синең йөрәк алла кыямы?*

— дип язган иде яшь-яшь шагыйрә Энже Авзалова 1990 елларда басылган «Мәңгелектән аваз ишетелә» исемле шигъри әсәрәндә. Һәм менә әдәбиятка Энженен берәз сонрак — XXI гасыр башында килгән яшьрәк замандашлары да Һакийкәткә кагылышлы рәвештә уйланалар, хисләнәләр, үзләренә генә хас булган фәлсәфи-мантыйки кимәлдән торып фикер йөртәргә алгысылар. (Бу — аларның бәхетедер, югыйсә, әле бик үк ерак булмаган үткәндә генә Аллаһ Тәгалә, дин темасына, гомумән, шигъри яки чәчмә әсәр бастыру мөмкин түгел дә иде.) Мәсәлән, Ләйсән Фәтхетдинова «Таң алдынан» шигърендә, сайрар кошларның иртәнге авазларын тыңлап, түбәндәге ассоциацияләргә, фикергә дә килә ала:

*Таң алдынан кошлар сайраша:
Мөселманны дәшә намазга.
— Акылга кил, адам, уян инде,
Жиргә килдек, — диләр, — бик азга.*

(«Таң алдынан»)

XXI башында — интернет-кесә телефоннары һәм башка югары технологияләр чорында — адәм баласына үз яшәешен, гомерен, жан-кальбен Аллаһ чакыруы белән бәйләү гажәп мөһим икән. Ә менә дин темасына еш мөрәҗәгать итүче яшь шагыйрь Рифат Сәлах исә түбәндәгечә фикерләп яза:

*Дога юлы һәрчак ачык, диләр...
Беребез дә түгел әулия.
...Син иманга кайта алырсың бит,
Кайта алырсың бит, әй Дөнья!*

(«Үкенергә әзер торасыңдыр...»)

Шик тә юк, яшьрәк буынның үз яшәшән Аллаһ юлы белән бәйләргә теләве гажәеп әһәмиятле. Бәлки бу аларга ошбу «ирекле» дәвердә кайбер ялгыш алымнардан сакланып калырга ярдәм итәр, хакыйкый маякларга, чын Сәғадаткә илтүче туры юлдан тайпылудан саклап, аралап кала алыр?!

Әдәбиятта, мәдәнияттә килчәккә таба рухи-дини мотивлар көчәя генә төшәр, ахры. Чөнки бердәнбер, гади вә мәнгелек Хакыйкәт кешегә гажәеп якын, тансык икән бит! Ул һәрнәрсәнен Хужасы булган Аллаһы Сөбханәкә Тәгаләгә-Әл-Хәйгә (Мәңге тере)-Әл-Газыймга (Бөекләрнен Бөеге) юл эзли, Аның кушканнарына колак сала. Аллаһ кушканча яшәмәү (димәк, тормыш сынауларын да ахыргача уза алмау) бу гүзәл дөньяда да, мәнгелек Ахирәттә дә бәхет китерә алмый икән. Килчәктә Аллаһ юлындагы эзләнү-уйланулар белән тулы, рухи-дини мотивлар белән сугарылган әдәбиятыбызда тормыш фәлсәфәсе, әдәби тирәнлек, фикерләү кинлегә дә шактый үсә төшәр дип уйларга ышаныч бар кебек.

Әгәр уйласан, чыннан да, кая һәм нинди якты магистраль-юлларга, нинди якты, серле, гүзәл биеклекләргә илтә икән безне шигъри күнелләрдә барлыкка килгән «Ак юл» яки «Дәвам»? Кая һәм кайсы якты, матур офыкларга илтә безнен күнелләренә «Мин бәхетне күрәм!», «Тынлык кайтавазы» (Л.Гыйбадуллина), «Утлы яшеннәргә кагылсан», «Уемның куены» (Г.Корбанова), «Сагышлар да алтын була икән» (Фидаил), «Дүртенче кат... бишенче кат...», «Жылытасы иде дөньяны...» (Л.Шәех), «Дингездә йолдыз коена» (Л.Вәлиева), «Синме бу, бәхет?», «Кояшлы сукмак» (Г.Жәлилова), «Күкрөгемдә — күкләр...» (А.Жамал), «Күнел күзе» (Г.Вәлиева), «Күк тирмәсе» (Й.Миннуллина), «Яшел ай», «Таш өстендә гөлләр» (Р.Салах), «Яшерен мәхәббәт» (Л.Закирова), «Гади була алмый ярату» (Р.Гобәева), «Каралама» (Р.Мөхәммәтшин), «Бәгырь кыллары тартылган» (Р.Әхмәдиев), «Тере тынлык» (Л.Фәтхетдинова), «Без бүгенгедәй ихлас була алмабыз» (Э.Җадиева) һ.б. китаплар? Моңы Галиҗәнап Вакыт үзе генә күрсәтер инде. Ә АК ЮЛ ул аклык-сафлык белән, пакь өмет-хыяллар белән берлектәдер, изге гамәлләр белән игездер, иншәаллаһ. Иң мөһиме: икеләнмичә, Галиҗәнап әдәбиятның килчәккә бар дияргә була. Бүген дә татар шигъри күгендә өр-яңа йолдызлар кабынуын дәвам итә һәм кин Галәмгә үзләренен якты нурларын сибә, сибәргә омтыла. Бүген дә җиребездә шигъри тормыш дәвам итә, яши, жан итә. Алар үзләренен Аллаһы Тәгалә тарафыннан бирелгән изге миссиясен — дөньяга, кешеләр күнеленә рухи яктылык тарату, рухи яктылыкка чакыру миссиясен онытмасыннар иде, иншәаллаһ. Яшь, сәләтле шагыйрь Булат Ибраһим язганча:

Заманалар яңа шагыйрь сорый.

Ә шагыйрьләр — яңа замана.

Калам үзгөрешләр өмет итә,

Күнел өмет итә яңага.

(«Заманалар сорый»)

Илшат ВӘЛИУЛЛА

*Замандаш әдиләр (сулдан уңга): Әмирхан Еники,
Гәмәр Бәширов, Шәйхи Маннур. 1965 ел.*

*Австралиядән килгән милләттәшөбөз
Сәғыйт Садр «Казан утлары»
журналының 70 еллык юбилей
тантанасында чыгышы ясы. 1992 ел.*

*Владимир Попов (1924)
– Татарстанның
халык рәссамы. Быел
аңа Татарстан
Республикасының Г.Тукай
исемендәге Дәүләт
премиясе бирелде. Бу
айда рәссамга 90 яшь
тулды. 2000 ел.*

Язучылар берлегендә очрашу (сулдан уңга): Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Гази Кашишаф, немец язучысы Вилли Левий, тәржемәче, Эрих Милитайд (Мюллер) – М.Жәлил ишигырьләрен немец теленә тәржемә иткән шагыйрь. 1970 ел.

Музалар берлеге. Иҗатташ дуслар (сулдан уңга): композитор Шамил Шәрифҗәлиев, рәссам Әхсән Фәтхетдинов, шагыйрь Рәзил Фәйзуллин. 1999 ел.

«Казан утлары» («Совет әдәбияты») журналы хезмәткәрләре һәм авторлары: сулдан уңга – Мәлик Хамитов, Нил Юзиев, Фатыйх Хөснә, Яхъя Халитов, Вил Ганиев, Абдулла Гимәр (баш мөхәррир), Габдрахман Әпсәләмов. Уңган гасырның 60 нчы еллары.

САГЫШЛЫ САБАНТУЙ

Быелгы Сабан туйлары сагышлы булыр —

Рөстәм Вәлиев арабыздан китте.

Артист гомере үзе бер жыр сыман икән ул: жырның да бит сагышлысы бар, күнеллесе бар, газәпләсе, дәртлесе; тиз онытыла торганы, буыннан-буынга күчеп мәнгеләшкән халык жырларын да беләбез; кыска жырлар, бар озыннары... Әйтәм ич, кеше гомере үзе бер жыр сыман... Жырламыйсың икән — димәк, син яшәмисең, бары тик гомер итеп азапланасың гына.

Гади тамашачы өчен жырға табынып яшәү сонгы юаныч кебегрәк ул. Ә чын мәгънәсендә халыкның танылган артисты булып утыз ел гомереннә сәхнә ижатына багышлау — ул инде бәхетле язмыш дигән сүз.

Хәер, Рөстәм Вәлиевнең музыкаль гомерен еллар белән түгел, юллар белән санау дөресрәктер.

1994 елның май азагында мина филармония директоры Әсгать Сафин шалтыратты. Төмән өлкәсенен Ноябрьск шәһәренә Илһам Шакиров белән барып килергә кирәк икән. Зур төркем түгел, гармунчы Рөстәм Вәлиев тә мин генә. Өч кешелек зур концерт куясы, яна байлар, «крутой» татарлар чакырганда, андый тамашалар еш була инде. Хикмәт тик шунда гына: беренчедән, җавапны хәзер үк әйтергә кирәк; икенчедән, эстрадабызның йөзек кашы Илһам абыйны ихтирам-хөрмәт белән йөртеп, исән-сау алып кайту тулысынча мина йөкләнә икән. Рөстәм Вәлиевкә генә тапшырырлар иде дә, егетнең Сөембикә сандыгы чаклы үз баяны бар. Йөртеп дип, Илһам абый, шөкер, шушы көнгәчә үз аягы белән йөри анысы. Ул чагында әле аның күзенә операция ясалмаган, ыгъзыгылы урыннарда янәшәсендә торып, чын мәгънәсендә күз-колак булу кирәк иде. Аннан соң, кунакка чакырган байгураларның мактана-мактана сыйлый торган гадәтләре бар...

Тел яшереп тормыйм, Илһам Шакиров белән Рөстәм Вәлиев дигәч, мин шундук ризалаштым, чөнки бик тә, бик тә популяр буласым килгән чаклар, тамашачыларның алкышлавын ишетер өчен, Мәхмүт Хөсәен булып та сөйлим, Фәридә Кудашева, Усман Әлмиев, Габдулла Рәхимкулов булып та «жырлыйм», үземнен сатирик хикәяләремне, монологларны яттан гына чәчәм... Рөстәм Сәрвәров төркеменә кушылып, Казаннан Уренгойга чаклы «КАВЗ» («Курган») автобусына төялеп барып житкәнәбез бар. Дөрөс, автобусыбыз белән Сургутны узгач та авариягә очрадык. Ауган автобусның тәрәзәсеннән коелып, кырык өч градуслы суыкта дүрт сәгать изалана торгач, аякка бастырдылар, Ноябрьск шәһәрендәге кичке концертка тәки өлгердек.

Тагын шушы Ноябрьск.

Тик монысына самолёт белән барасы. Ни барысы бер концерт өчен!.. Конфет кәгазенә төренеп үскән бүгенге диатезлы буынның төшенә дә кәрмәстәй зурлау бу.

Самолёт Сургутка чаклы гына оча, аннан кечкенә шәһәрләр арасында йөри торган «дизель»гә күчеп утырдык. Алты сәгать буге сөйләшмичә барганыбыз хәтердә: Илһам

абый тавышын саклый, Рөстәм Вәлиев Казаннан күтәрелгәндә: «Сабан туяларына кайтып житә алсак, яхшы гына, дамы? Сонга калсак, убыток күбәя», — дип бер кәлимә әйткән иде, шуннан бирле ләм-мим.

Ноябрьскинын 700 кешелек концерт залында безне 31 тамашачы (!) көтә иде Беркая да афишалар эленмәгән, шомабай спонсор телефоннан шалтыратып кына үзенен дусларын, туган-тумачаларын жыеп китергән. Ә мәшһүр жырчынын килүе турында шәһәр халкы ишетмичә дә калган. Кыскасы, алдалап-юмалап гаилә бәйрәменә чакырганнар булып чыкты. Ни өчен өенә генә жыймаган йә берәр ресторанда гына үткөрмәгән гаилә бәйрәмен, диярсез. Илһам Шакировнын чакырган саен өйдән-өйгә кереп, ресторанда ваклап котлап йөрүдәргә һич тә ризалашмаячагын яна байлар белә иде инде — ул табын сандугачы түгел!

Ирек мәйданы. Уртада — Вафиро Гыйззәтуллина. Баянда — Рөстәм Вәлиев. 90 нчы еллар башы.

Тоташтан ике сәгатьлек концерт куйдык. Тәнәфес-мазар ясап тормадык.

Мин һәрвакыт үзем яратып тынлардай жырчыларга гына иярдем. Сәхнәнен ян пәрдәләре арасыннан күзәтеп, зал уртасына укмашкан 31 туган-тумача өчен сөенеп утырам.

Рөстәм үз жырчыларынын, бигрәк тә Әлфия Авзалова, Хәмдүнә Тимергалиева, Зөһрә Шәрифуллина, Рәсим Низамов һәм тагын бик күпләренчә репертуарын яттан белә. Ә Илһам абый өчен гармунчы Рөстәм уникаль очрак. Жырны шигырь белән көйгә аерып тынлап булмаган кебек, аларнын янәшәсендә мон, тавыш, аһән бөтенлеге. Язмаларын тынлап кына бу тиклем ләззәт алу мөмкин түгел, аларны сәхнәдә үз күзен белән күреп тынларга кирәк... Әнә, озын жыр алдыннан ак баян тирән сулыш ала, жырнын исемең искә төшерсеннәр өчен, аккорд уйнаклай. Күрек сырларында кысылып кына әкреләп мон туа. Рөстәм баянына буйсынып, Илһам абый су буйларына төшә, Гөлмәрьямне эзләп, болыннарда килә. Ә аннан соң жыр алга чыга. Инде Рөстәм Вәлиев үзе, Илһам Шакировка ияреп, Сарманга китә, карурманга кереп адаша, ул арада әлүкиле, монлы сазлы Кырлай аланына килеп чыга...

Карурмансыз авыллар бар... Чит илләрдә калган ярлар бар... Төзәлми торган яралар... бу жырларга ничек түзәр?!

Шигырь башына жыр житәр, юмор әдәбиятны мәзәк итәр дияргә яратабыз... Юк, туганнарым, Илһам абый белән Рөстәм исән чагында халык жырлары ятим булмас!

Ноябрьск сәүдәгәре безне аерым кунак йортына урнаштырды. Жаныгыз теләгәнчә яшәгез, ашыкмагыз, Казан самолёты Сургутка атнага ике тапкыр гына килә, бик ашыксагыз, өч көннән илтеп куярбыз.

— Балакаем, бик яшь, энергичный күренәсез, без бу өч көндә нәрсә генә эшләп өлгөрербез икән сон?..

Илһам абыйнын сәүдәгәр егет адресына әйтелгән шаяртуын Рөстәм ачыкхлабрак житкерде.

— Әзи, Себергә жәй килә, билетларны бүтөн үк сөйләшәп, заказ биреп куйсагыз

иде. Киләсе атнага Татариядә Сабантуйлар башлана, монда бүленеп калсак, халык безне гафу итмәс...

— Борчылмагыз, тәртип булыр!

— Тәртип дигән нәрсә бик хитрый әйбер ул, балакаем, залыгыз буш иде әнә, инәсен поп еккыры...

— Илһам абый, мин сезгә полный зал обещать итмәдем. На совесть эшләдегез, на совесть түлим. Рәхәтләнеп ял итегез, сыйланыгыз...

Һай, кызып китеп, бөтен эшнә бозып куймагае, дип Рөстәм Вәлиев Илһам абыйның терсәк өстен чеметеп алды.

— Ашау — байдан, үлем — Ходайдан, әзи! Егетләр крутой, безне обидага бирмәсләр... Ял итик.

Ел дәвамында чәчәклә яз, жиләклә жәй, алтын көз дигән фасыллар юк икән монда. Сургутны чыгып, Төньяк боз океанына таба юл алсан, табигать тоташ кырыслана: печән үсми, әрәм биеклегә кәрлә куаклардан гайре агач әсәрә дә юк; сайрар кошлар түгел, чыпчыклар да очып керми ичмасам... Жир өстендә тоташтан кварц комлыгы гына елкылдап ята.

Беренче төн аягөстә үтеп китте. Илһам абыйның йокысы качты. Нишләп карангы төшми соң, дип иртәнге дүрткә кадәр йөрде. Ак төннәр икән бу...

Икенче төн табын артында узды...

Карангы төшмәгәч, Илһам абый һаман йоклый алмый, йокы бүлмәсә белән коридор арасында йөри.

Филармония директорының исән-сау алып кайт, дип кат-кат тукуыганы истә. Ләкин мәшһүр жырчыбыз инде икенче төүлеген йоклый алмый. Ниһаять, Рөстәм Вәлиев тыныч кына, иркә баланы юаткандай, әйтеп куйды:

— Әзи, бу хәлдә сине самолётка кертмәсләр, әллә ни уйларлар. Ят та северное сиянигә бак, йокламасаң, ак аюлар янында зимовкага калабыз...

Илһам абый сандугач йокысы чаклы гына черем итеп алды, кайтыр юлга ашыктырды. Самолётка чаклы «Джип» белән илтәм дип мактанган сәүдәгәр егет безне никтер дизель поездга чаклы гына озатып куйды.

Мажараның ин зурысы безне Сургутта көтә иде әле.

Бактың исә, аэропортта безнең исемгә алдан бер билет та теркәлмәгән. Ә инде бүгенге рейска бөтенләй буш урыннар юк икән. Кыскасы, тагын өч көн бие Казан самолётын көтеп, «на совесть» түләнгән гонорарына кунакханәдән номер аласын, йә инде Рөстәм баянының банкет жилен иснәп, аэропортта өч көн бие гәжит укып ятасын...

— Мин базар кенәрие түгел, киттек гостиницага! Инәсен поп еккыры бизнесменнар янына кире кайту юк! — дип, Илһам абый үз сүзен әйтте әйтүен... Ә бит, билеты булмаса да, ике сәгәтән Казанга кайта торган самолёт бар!

Дөрес, Уренгой-Мәскәү поезды да Сургут аша үтә, ләкин ике тәүлек керфек камаган Илһам абыйның бу хәлләргә түземе житәрме?!

Рөстәм, һичкем көтмәгәндә, сандыгыннан баян чыгарды, аны иненә арканлады, сәдәфләре коелмаганмы дигәндәй, тавыш гаммаларын барлап чыкты. Ә аннан соң көндәлек шау-шудан алжыган, радиоигьланнарда ялыккан, регистрация чиратларыннан таушалган Сургут аэропортында «эскадрон» көе янгырады. Бу көйне мин Рамил Курамшин, Максат Гомәров, Рәгьдә Халитов уйнавында тыңлаганым бар иде. Ләкин Сургут аэропортында түгел... Көйне тыңлаган арада Казанга кайту сусавы да басылган кебек булды. Ләкин соклану озакка сузылмады, шушы бинада кизү торучы милиционер хатын килеп басты. Бер күрдә үк шикләнеп, паспортларыбызны тикшерергә кереште.

Мин әлегә концерт уенының алып баручысына әверелдем, паспортына күрә шәхесләре белән таныштырып торам. Милиционер кызыбыз кыска торыклы, базык гәүдәле, ак төннәрдән соң беренче тапкыр офыктан калыккан яна қояш төсле табак битле, кысык күзле чукча булып чыкты. Исемен дөрес ишеттемме-юкмы, белгим — Нытху Тусида, диде. Ну русчасы шәп үзенен.

— Рәхим итегез, командир, менә минеке. Язучы-сатирик, «Чаян» дигән

халык-ара журналынын жаваплы секретаре, СССР Язучылар Союзы члены... Ә бу иптәш — Татарстанның халык артисты, гармунчыларының Фәйзулла Туишев исемендәге премиясе лауреаты Рөстәм Вәлиев. Ну, мәшһүр жырчыбызны беләсездер инде, Россиянен халык артисты, Тукай премиясе лауреаты Илһам Шакиров үзе!.. Сөз, зинһар, дәрәс аңлагыз, без түбәтәй жәп аэропорт уртасында хәер сорашып йөрүчеләр түгел...

Һәм мин ситуацияне аңлатып бирдем. Милиционер дикъкәт белән тынлады, тик хәлебезне ишетмәде генә...

— Ничего, өч көннән тагын самолёт килеп житә, билетын бүтөн үк алып куегыз. Юкса тагын урынсыз калырсыз, — ди. — Ә баяныгызны камера храненияга тапшырыгыз. Юкса радиодагы игъланнарны тынларга комачаудыйсыз, — дип тә өстәде.

— Туташ, — диде Рөстәм, тәртип сакчысын яшәртеп, — мин Сөзгә танылым бит. Узган ел гына әле сөз Тобольскида драмтеатр тирәсен саклый идегез... Болай тиз үскәч, скоро Төмәнгә килеп житәрсен син, да-а-а!

Ныгху Тусида, үзенчә Казан кунакларын хөрмәтләп, парадка чыккан калетлар кебек кәч-кәч атлап китеп барды. Рөстәм, анын адымы ритмына туры китереп, Сәйдәшнен «Совет Армиясе маршы»н уйнап калды.

Илһам абыйның бөтенләй кәефе кырылды. Филармония директорынын нәзерен искә төшереп, минаям какты:

— Черем итеп алырдай ни-нәрсә юкмы? — ди.

— Йоклап алырга теләве әйбәт анысы. Әле Сургутта өч көн буге куза күрәселәр бар, — дим.

...Безнең бәхет өчен нәкъ менә Рөстәмнең марш уйнавы кирәк булган икән...

Без аларны теге милиционер кыз жибәргәндер дип уйлаган идек — әзмәвердәй ике агай туп-туры өстәбелгә килә... Килә-киләшкә үк алмаш-тилмәш Рөстәмне кочаклап, аркасыннан сөяләр.

— Син бит Рөстәм Самарский... Хәлдүнә апа концерты белән Сургутта булдыгыз.

— Да, хәтерлим сөзгә...

— Шыттырма инде! Көн саен концерт куйган кеше зрительне танып калырга...

— Зрительный память шәп минем. Син, әзи, соңыннан сәхнәгә менеп, Илһамны алып килегез инде бер, диден. Дамы?

— Да, точно! Ну хәтер икән үзәндә... Әйдә, Рөстәм, самолётка утырганчы уйнап кит әле «Картуф»ны.

— Башка көнне, ямегез. Кәеф юк, братаннар. Илһам абый белән өчәбез билетсыз калдык.

— Илһам?! Кая Илһам? Не может быть!

— Монда мин, инәнне поп еккыры. Хотя, ике көннән бирле көзгегә караганым юк, бәлки мин түгелдер әле бу.

Тагын Ноябрьскидагы хәлләрне сөйләп бирергә туры килде...

Өстәндәге униформаларына караганда, болар самолётка йөк ташучыларга охшаган иде. Рөстәмне тыңлап бетергәч, ашыгып китеп бардылар. Беркая кузгалмаска, шушында гына көтәргә куштылар.

Көтәбез, вакыт иркен дә безнен...

Күп тә үтми әйләнеп килделәр. «ЯК-40» экипажы белән сөйләшкәннәр, өчәбезне дә «куян» итеп алып кайтырга ризалашканнар. Кеше башынан 500 менче түләргә туры киләчәк (1994 елгы тинтәк акча исәбе белән), анысы самолёт һавага күтәрелгәч кенә.

Пассажирлар перронга чыкканчы безне урнаштырып олгерергә кирәк иде. Ин әүвал, этеп йортә торган йөк арбасына утыртып, Илһам абыйны илттеп куйдылар... Аннан соң Рөстәмне алып киттеләр... Минаям дигәндә никтер озакладылар. Хәер, Илһам абый белән Рөстәмне генә аермасыннар. Мин үпкәләмим, поезд артыннан жәүү кайтырга да риза дип үртәлеп торганда, тимер арба минем арттан да килеп житте...

Самолётка керсәм — Рөстәм, бармен альяпкычы бәйләп, лимонадлар әржәсендә утыра. Ә Илһам абый икенче пилот утыргычында... Йа, Хо́да, аның каршында прибор өстендә прибор! Мин түзмәдем (филармония кушканча күз-колак булдым), әйттем:

— Илһам абый, зинһар өчен дип әйтәм, шаярган булып берәр приборга кул тидерә күрмә! Мәталәп төшәрбез. Самолёт язмышы синең кулда! — дим.

Аннан соң... Пассажирларны кертер алдыннан салонны контролёрлар тикшереп чыга икән. Мине туалетка бикләп тордылар. Аннан соң... Шыгрым тулы самолёт, кургаштан коелгандай авыр гәүдәсен көч-хәлгә күтәрәп, Казан ягына юл тотты.

Ин мөһиме безнең исән-сау кайтып житү түгел, ин мөһиме — Рөстәм Вәлиев район Сабантуйларына өлгерде. Кайбер көннәрдә, мәйдан таралып беткәнче, аның бишәр авыл жыенында чыгыш ясаганы бар. Мина ышанмасагыз, Зөфәр Хәйретдиновтан сорап карагыз. Каян беләмме? Мин дә бит жырлы-биюле вакыт үлчәмендә туйганчы яшәп алдым...

Ниһаять, түгәрәк төрәздән Казан каласы күренгәч, сискәнәп куйдым.

— Рөстәм, Сургут агайларының исемен сорап өлгердеңме? — дидем.

— А как же! — Рөстәм туганнарча сөенеп куйды. — Мөслим егетләре алар. Вахта белән эшләп туйганнар. Хәзер бит буровойда түләүләр пүчтәк, ди. Аэродромда эшләү хаклырак, диләр...

Мажара ул адреналин гына түгел, мажара — йөрәк күтәрә алмаслык стресс та. 2000 слның жәендә Рәсим Низамов төркеме белән Уфага жыендык. Ерак ара түгел, 520 чакрым, концерттан соң шул көнне үк кайтып китәсе, төн уздырыр өчен генә кунакханәләрдә акча туздырып ятканчы, юлда булуын хәерлерәк. Үз өендә ялын шифалы, үз мендәрендә йокын тәмлерәк. Хәзерге жырчыларга Уфа ни дә Самара ни, Мәскәү ни дә Новгород ни...

Элек кенә ул, Казаннан концерт килә дисәләр, колхоз базарына терәлөп торган Шәле халкы да артистларга өй борынча фатир сайлап, хәлдән килгәнчә сыйлап, йокысы туйганчы кундырып, тагын килерлек итеп хөрмәтләп озата торган иде...

Иртәнге дүртләр иде инде. Казанны чыгу белән, «Газель» йокы бүлмәсенә әверелде. Рөстәм Вәлиев, йоклаганга сабышып, шофёрны уяу күзәтә: гаебен эзләп, юл кагыйдәләрен күпме бозганын санап, кирәксә кисәтерлек итеп кенә. Әтисе гомер буге шофёр булып эшлгәч, Рөстәмгә дә кечкенәдән машина «жене» кагылган, правасы һәрвакыт кесәсендә, хәтта йоклаганда да баш астына салып ята.

— Братан, син әле мәрттән айнышмаган, кичә күнел ачкансың димме, давай рульгә үзем утырам.

Шуны гына көткәнме, ике әйттермәде, шофёр минуты белән туктап, салонга күчеп утырды.

Рөстәм Вәлиев тизлек ярата, юлга чыкса, үзенә ашкынуын тыя алмый... Инде Рәсим Низамовның йокысы качты.

— Кума шулхәтлек, кая ашыгасың. Учти, рессорлар сыгылганчы тәялдек! Тау менгәндә тизлегенне «пониженный»га куй.

— Ты чё, эзи?! Машина — зверь! Тарта!

Чаллының ГЭС күперенә «ашыгыч ярдәм» машинасы кебек килеп кердек... дигәндә генә «УАЗик» йөткерә-йөткерә сүнәп калды. Стартерны көчәндереп тә кабыза алмагач, этеп маташтык. Күпер уртасына чаклы тир түктәк — юк, исе дә китми, төчкерми дә!

Бер «КамАЗ»га тагылып, күпер астындагы автосервиска килеп бастык. Эш сәгәтләре башланьрга бер сәгәт бар икән әле.

Артистлар машинасы дигәч, фирма директоры бик тиз килеп житте. Рөстәм аны шундук танып алды.

— Равил, братан! Син бит бу! Олы кызынның туен «Корстон»да үткәрдек. Ну

гулять иттек! Кече кызын да үсеп беткәндер инде, туена дэш... — дип тезепме-тезә. Сүзне акланудан башлыйсы килми, юлда йөрүнен кануны бер: кем рудьдә — шул ватучы!

Бер сәгать чамасы актаргач, ватылуның сәбәбен әйтеп бирделәр: терсәкле валы бөгелгән ди! Рәсимнен чыраенда сүгенү чалымнары яшь-нәдә...

— Көчлэгәнсен двигателъне, Рөстәм абый! Син бит машинаның бишенче тизлеген генә беләсен. Башка вакытта исем китмәс иде. Ну бит «Юбилейный»

залында аншлап, билетлар ун көн алдан сатылып беткән!.. Давай, Самарадагы сына машина бүләк иткән дусларына шалтырат, вертолёт жибәрсеннәр...

— Егетләр, борчылмагыз, әнә, минем «бычок»ка күчереп төягез. Юл кәгазьләре Рөстәм Вәлиевтә булур. Ә сезнеке әйләнеп кайтырыгызга төзәтелер.

Автосервис хужасына бер төркөм рәхмәт яуды!..

Башкортстан безгә караганда ике сәгатькә ашыгыбрак яши. Югалткан вакытны да кушып санасан, хәйран жыела.

— Менә хәзер, Рөстәм абый, куала инде! Өлгермәсәк, даныбыз бөтен Урал буена китә — тавына да, елгасына да...

Мин төнлә яза торган кеше. Шуна күрәдерме, көнем белән төнөм буталган. Ерак сәфәргә чыкканда, минем урын шофёр янәшәсендә. Радио, магнитолаларын сүндерәм — үзем сөйлим. Йокыны качыра торган вакыйгалар күп ул миндә. Кемне нәрсә кызыксындырганын чамалыйм... Ләкин Рөстәм Вәлиев бу мәсәләдә четерекләрек: сәясәтне иштергә дә, белергә дә теләми ул; спортка исе китми; кызлар, дип авыз ачсан, минем андыйга вакытым юк, дип кырт кисә; кулына гәзит йә журнал тотканын да күргәнем булмады.

— Рөстәм, туган якка кайткалысыңмы?

— Самарсыз булмый. А как же... Бу кайтуда авылларга чыктык. Мәктәпләрдә очраштык. Ну сыйлап күрсәттеләр!

— Элек филармониядә лекторий бүлеге бар иде. Көндөз — мәктәптә, кич клубта очрашулар оештырып, берәр районны йөрөп чыга идек.

— Хәтерлим әле. Туры килде...

— Хәзер дә шуны янартасы иде. Мәктәпләргә керәсен дә курайның, кубызның, сорнайның ничек ясалганын уйный-уйный сөйләсен! Ә?!

— Булмый, хәзер оланнар бик эмоциональный... Үткәнендә курайны чаңгы таягынан эшләп була, кубызны гармун теленнән бөгеп тә ясыйлар, дип сөйләгән идем.

— Вәт, әйбәт ич инде.

— Ничек кенә әле! Мина соңыннан хат килде. Балаларны хулигандыкка үрөтөп киттегез, дигәннәр, физкультура складында бер чаңгы таягы исән калмаган. Курай килеп чыкмаган, сыбызгы ясаганнар. Мәктәпне кубызлы итәбез дип баянны сүткәннәр... Алай-болай кылларын сүтеп маташмасыннар тагы дип пианиноны бикләп куйдык, дигәннәр.

*Камил Коримовның юбилей кичәсе.
Уңнан сулга: Рөстәм Вәлиев, Алмаз Гыймадиев,
Рәфинә Ганиуллина. 2010 ел.*

— Димәк, моның белән сихерләгәнсен үзләрен...

Уфада кунарға туры килде, кеше машинасына ышанып, төнгә юлга чыгарга базмадык. Кинәшә торгач, бер профилакторийга илттеп куйдылар. Режим белән ял итә торган жирдә кичке жиделән соң ашату юк икән.

Биоче кызлар, каравылчы егетнең башын әйләндереп, ашханәдән зур табак белән сигез кашык алып чыктылар. Юлда тамак ялгарга туры килсә дип сумка төбөнә салынган «куян күчтәнәчләре»н шул табакка турап тутырдык. Ысланган колбаса телемнәре, өч йомырка, томатлы горбуша консервысы, ярты кыяр, ике сытык помидор, кабыгында пешкән ике бөрәнгене болгата торгач, бик тә үзенчәлекле ризык килеп чыкты. Без аны «Уфа салаты» дип атадык. Рөстәм табакка озак кына карап торды да... ашамады — жирәнде. Аның сумка төбөндә һәрвакыт «дошерак» токмачы була, шуна салыр өчен, бәләкәй жылыткыч белән стаканда су кайнатырга кереште.

Жиде кашык калай табакны шақылдаткан арада Рөстәм үзенен ин яраткан темасын башлады.

— Кич атна көнне «Тургай» ресторанында банкетта эшләдем. Шәһәр администрациясенен бер бүлек начальнигы туган көнен үткәрдә. Ну өстәлләр... таутау өелгән. Кызыл икраның дүрт төрлесе була икән — монарчы белмәдем, кара икра агач кашык белән ашарлык иде. Ак балыкның, ышанасызмы-юкмы, биш төрлесе бар икән. Ул фруктлар Таиландтан махсус рейс белән кайтарылган. Коньякның уника сорты, виски алты исемдә... Вообщем, табынны сөйләп күрсәтер өчен минем Консерватория белемем генә житми.

— Ашап бетерделәрме соң? — дип бүлдердем мин Рөстәмне.

— В том то и дело. Шул килеш калды.

— Вәт кухаркалары кинәһә икән!

— Юк шул. Килеп керде дүрт амбал. Өстәл янына бастылар, ресторан хезмәткәрләрен чакрыдылар. Сезгә шундый приказ, имеш, табыннан бер тамчы да ризык алмыйсыз, барысын да сыпырып капчыкларга тутырасыз, мусор контейнерларына илтәсез. Если берәрегезнең кул сузганын күрсәк, имеш, бөтен коллективыгызны куып таратабыз, лицензиягезне алабыз.

— Бомжлар рәхәтләнәчәк икән.

— Юк шул, әзи, теге амбаллар мусоровоз көтеп калды.

— Хет үзәң сыйланып өлгердеңме?

— Минә нәрсә, дөя дип белденме, атнага житәрлек итеп ашап-эчәргә.

— Меньеллыкта нәрсә кыланганнардыр әле болар?!

— Да...

Рөстәм Вәлиев, банкетны күз алдына китереп кенә, «дошерак» токмачын сыпыртуын белде.

Моңны ташка ызып булмый. Инде шактый күптән арабыздан киткән Фәйзулла Туишев, Фәйзи Биккинин, Гали Жәмлиханов, Мохтар Әхмәдиев, Оркыя Ибраһимова, Рәис Сафиуллин һәм тагын бихисап талантларыбызның гармун аһәне бәгыребезгә сенгән, күнелдән күнелгә күчеп, онытылмаска дучар ителгән. Югалтулар арасына Рөстәм дустаныбыз да китеп өстәлде.

Әлеге язмада мин яраткан музыкантыбыз, Татарстанның Халык, Россиянен атказанган артисты Рөстәм Вәлиевнең тик ике генә ижади сәфәре турында яздым. Утыз ел эчәндә ул бер генә көн дә чыгыш ясамый калмагандыр, мөгаен. Ул елларны 365 көнгә тапкырласаң, никадәр каһарманлык арифметикасы килеп чыга. Ялсыз-нисез титаник хезмәт, ижатка мөхәббәт һәм күпме мажара... Мона ничек кеше йөрәгә түзсен!!!

Йөрәге туктаган, диделәр...

Ник туктаган соң ул?

Өч дистә ел эчәндә, күпме сәфәргә чыгып, аның сәламәтлегенә зарланганы булмады. Сәхнә мәйданында берәү белән дә конфликтка кермәгән кеше... Әллә

инде, «Россиянең атказанган артисты» дигән мактаулы исем бирелгәч, сонгы атналарын артыграк сөендеме?... Белмәсән, яшьләй килгән үлем һәрвакыт кынгыр сер инде ул.

Шунысы кызык: Рөстәмне һәр жырчы үзенә баянчысы итеп исәпли иде.

Гармун — моң сандыгы. Татар язмышы моннан яралган. Ничекләр итеп сыйган соң безнең язмыш шушы гармун эченә... Тыгызлап тулгандыр.

Сонгы елларда Рөстәм ике сандык күтәрәп йөрдә. Сикәлтәле юлларда ул аларны үзеннән дә ныграк саклый иде. Бер сандыкта Италиядән машина бәясенә алынган затлы эксклюзив баян. Гастроль машинасы мактаулы юлларыбызда бер чөеп алса һәм шулчак, тәүбә-тәүбә, ялгыш кына сәдәфе батып, берәр теле кысылып калса... Кичекмәстән Италиягә путёвка әтмәлләп, баянны төзәттереп кайтасы була икән. Рөстәм Вәлиевнең якин дуствы Ринат Вәлиев гел Италиядән кайтып керми әнә...

Банкет заллары да аның эш урыны. Гаеп түгел, дәүләт күләмендә татар эстрадасын үзенә тулпарлык концерт оешмасы булмагач, талант мин-минле олигархлар, инвесторлар, вак-төяк бизнесменнар һәм үтә саран спонсорларга хезмәт итәргә мәжбүр. Балаларны үстерәсе, гаиләне кешечә тәзмин итәсе бар. Гармунның сулышыннан да банкет исе килә инде, дип шаяртам, ул банкет индустриясендә мөлкәтле әфәнделәреннән, туган-тумачадай берләшкән чиновникларның кыланышына үртәлөп кайта торган иде.

Рөстәмнең икенче сандыгында хан малайлары уенчыгына охшатып эшлängән вак-вак гармуннар булыр, әллә дистәдән артык шунда... Ул гармуннар арасында курай, кубыз, сорнае... Гармуннан туя белмәде, кайда вараксинчы осталарны күрсә — шундук заказ бирә. Рәсим Низамов белән гастрольдә йөргән чакта, Нефтикамскида яшәүче бер останың өенә барып, концертыбызга сонга кала язды. Тагын тальян күтәрәп кайтты, телләренә бассан, төрле төстөгә лампочкалары яна башлый. И, Рөстәмнең сөенүен күрсәң — былбыл тотканмыни! Болай уйнавы кызыграк ич, тамашачыга гел яналык кирәк, ди.

Гармун дигәннән, улы Исламның «Акчарлак» гәзитендә (2014 ел, №15) хәбәрче белән әңгәмәсен укыдым. Эти үлгәч, икенче көнне үк аның гармуннарын сорап шалтыраттылар, берәүгә дә бирмибезд, дигән. Мин Рөстәмнең улы белән горурландым!

Кеше мендәгән жыр арасыннан үзенә язмышын эзли.

Сабантуйлар сагышлы булыр быел. Рөстәмнән ятим калган тамашачы «Кил син, кил син, үзең кил...» дип, әле һаман үзенә сөекле гармунчысын көтәр.

Камил КӘРИМОВ

«Безнең жырланмакта булган көйләремезнең һичберсе дә бер-бер сәбәпсез, бер-бер нәрсәнең тәэсиреннән башка чыкмаган». Габдулла Тукайның «Халык әдәбияты» лекциясенең кереш сүзендә шундый юзлар бар. Нәкъ шул язмасында шагыйрь «жырулар вә көйләремез тугърысында тарихи вә әсаслы мәғлүмат бирү» — кирәк эшләрнең берсе икәннен ассызыкмый. «Казан утлары» журналы редакциясе, әлегә мәсьәләнең бүген дә актуальлеген аңлап, жыр тарихына багышланган даими сәхифә ача. Жырның тууы, яшәп китүе, шагыйрь, композитор, башкаручы өчлегенә бер-берсенә тәэсир итүе күпләрне кызыксындырадыр. Бу сәндә Татар музыкасының алтын фондына кергән, Һади Такташ сүзләренә Жәүдәт Фәйзи иҗат иткән «Урман кызы» жырының үткәннен барларбыз.

Редакциядән

«УРМАН КЫЗЫ»

Һади Такташ улы Рафаил белән.
Казан. 1931 ел.

Яшь Такташның иң романтик һәм ин камил әсәрләренен берсе — «Урман кызы» поэмасы Ташкент чорында языла. 1972 елда А.Гыйниятуллинаның «Казан утлары» журналының 3 нче санында дөнья күргән «Бәхетле язмыш кешеләре» мәкаләсендә Шәриф Булатов истәлекләре нәкъ менә «Урман кызы»ның язылу тарихын баян итә. Шәриф Булатов — журналист, Һади Такташ белән ул 1919 ел ахырында Оренбургта «Хосәения» мәдрәсәсе каршында оештырылган курсларда укыган чакта таныша. Шагыйрь 14 яшьлек үсмер егеткә аталарча кайгыртучанлык күрсәтә. А.Гыйниятуллина ассызыклавынча, «Шәриф хәтта Такташка «әти» дип, Һади исә ана «улым» дип эндәшә торган була. Шагыйрь 1921 елны Ташкентка китә, күп тө үтми Шәриф Булатов та Ташкенттагы татар культура-агарту институтына укырга керә. 1922 ел башында «әти» белән «ул» кабат очраша һәм шул көннән башлап Такташ Шәриф укый торган институтка еш кереп йөри башлый. Институтта чыккан

«Кызыл укчы» исемле кулъязма әдәби журналы белән кызыксына, үз кинәшләрен бирә. Әлегә институтта еш кына поэзия кичәләре үткәрелгән. Шәриф Булатов истәлекләренә караганда, Һади Такташ чыгышлары ул кичәләрен дәрәжәсән бермә-бер күтәрә. Көннәрнен берендә унжиде яшьлек Шәриф күзе төшеп йөргән чибәр кыз рәсемен клуб стенасыннан куптарып, торак бүлмәсенә элөп куя. «Иртә торсам да, кич ятсам да, дәрәс хәзерләп утырганда да шул кызга күз салам, ана карап елмаям. Мин табынган шул кыз сурәтен күрөп «әти»: «Син бу рәсеменне мина бүләк ит әле», — диде. Мин «әти»нең үтенечен аяк астына сала алмый идем. Кыз рәсеме үзәмә бик кадерле булса да, аны «әти»гә бирдем. Шуннан берничә көн узмады, Һади Такташ безгә, институтта укучы курсантларга, үзенен «Урман кызы» исемле лирик әсәрен укыды, ул шигырь барыбызны да бик дулкынландырды. (...) Бу әсәрен шагыйрь үзендә ин саф, ин нечкә йөрәк хисләрен кузгатуга сәбәпче булган кечкенә буйлы, гажәеп чибәр, мөлаем бер кызга атап язган иде. Әмина

Абдуллина без оештырган кичәләргә еш килеп йөри иде. Ул Әминәгә кемнәр генә гашыйк булмады икән?...

Шәриф Булатов фаразлавынча, әлеге фотосурәт Такташ хисләренен кәгазьгә түгелүе өчен бер этәргеч кенә булган: бикләнәп яткан яшерен хисләр кин дөньяга ташып чыккан. Әминә — шагыйрь өчен хыял, өрфия. Чынбарлыкта Такташ бу кызга үз хисләрен белдергәндерме-юкмы, бу турыда фактлар билгеле түгел. Бары тик Казанда «әти» белән «ул»ның тагын күрешүе һәм Әминә рәсеменен Казан фатирында да (1926-1928 еллар) эленеп торуы гына билгеле.

«Урман кызы» сүзләренә музыка Такташның вафатына бер ел тулу унаеннан үткәрелә торган кичә өчен махсус ижат ителә. Искә алу кичәсен оештыручы Фатыйх Мөсәгыйть композитор Жәүдәт Фәйзигә Һади Такташның берничә шыгыренә кичәгә язу үтенече белән мөрәҗғәт итә. Юридик факультетны тәмамлап, белгечлге буенча аспирантурада укып йөргән Жәүдәт Фәйзинен ул вакытта эзләнү чоры. Кечкенәдән әдәбият һәм музыка белән кызыксынган егет тормышының бу этабында ижатка тартыла. Язучы-шагыйрьләр, композиторлар белән тыгыз аралаша, үзе дә каләм тибрәтә, жырлар ижат итә. Такташ сүзләренә жыр язу исә зур җаваплылык. Яшь композиторга ун көн вакыт бирелә. «Халык жәүһәрләре. Күнелем кыялары» китабында композитор бу көннәр турында менә ничек искә ала: «Текстларны кат-кат укып чыктым. Музыка язар алдыннан аларның формаларын ачыкларга кирәк бит. «Урман кызы»ннан башкаларының сүзләре күп. Инчә һәм иялеләрен генә калдырып кыскартмыйча булмый. Музыка шуны сорый. «Син дошманым минем», әлбәттә, монолог формасында, марш темпында һәм кырыс характерда булырга тиеш. «Байрак тегәбез» — өч кисәкле. Романс сыман әсәр булып. «Урман кызы», әлбәттә, лирик жыр. Күнелем хәзердән үк көйли башлады инде. Мин аның музыкасын күнелемнән Мөсфирәгә багышлап язачакмын. (...) Бер биш көннән соң институт эшләреннән, төнге йокы сәгәтиләремнән урлап алынган вакыт эчендә өчесе дә язылды. Тик үзем генә канәгать түгел. Гармонияләре дә ятышсыз төсле, ритмик төзелешләре дә шикле. Көйләре өчен борчылмыйм. Алар үзем уйлаганча язылдылар. Ә менә тулаем алганда музыкада житешсезлекләр күп. Шундый җаваплы кичәдә башкарырлык булсын өчен кинәш кирәк, ярдәм кирәк».

Истәлекләрдән анлашылганча, Жәүдәт Фәйзи ярдәм сорاپ остазы Василий Виноградовка мөрәҗғәт итә. Өлкән композитор укучысына көйне гармониягә салуда булыша. Фәйзи тарафыннан әлеге эш барышы да жанлы сурәтләнә: «Виноградов «Син дошманым минем» белән «Байрак тегәбез»гә кайбер төзәтмәләр кертте, ритмик якларын ачыклады. Ә «Урман кызы»на чират житкәч, аны кат-кат уйнады, гадәтә буенча «ah, ah!» дип соклануын белдерде.

— Бу — гажәп музыка! «Эшче»дәге Нигъмәт жырынан да яхшырак. Монда яна интонацияләр бар. Бу жыр татар музыкасында аңалык булчак. Көе турында әйтәм. Аккомпанементы начар. Көйнен матурлыгын боза, — дип, урыныннан торып, папирасын кабызды.

— Сөз, иптәш Фәйзуллин, шагыйрьнен урман кызы образын ничек күзалдыйсыз? — дигән сорау бирде. Мин, берәз уйланып:

— Минемчә, Такташ ул кызын, кояш нурларына төрөнгән каен ағачлары арасында күргән, — дидем.

— Менә, менә, дөрес күрәсез. Ә сезнен кызыгыз куе карангылык белән капланган имән ағачлары күлгәсендә булып чыккан.

Шулай итеп, Виноградов Фәйзигә Әминәне «актылык»ка алып чыгарга булыша, бүгенге көндә дә ноталарда көйнен Виноградов гармонияләштерүендә икәнә ассызыкланган.

1932 ел... Хәзерге Кәрим Тинчурин театры бинасы... Татар халкы Такташны искә ала... «Урман кызы» жыры янгырый... Аны яшь артист Галия Кайбицкая башкара. Халык дөррәү кул чаба. Жәүдәт Фәйзи тарафыннан Такташ сүзләренә язылган башка жырларны халык сүлпәнрәк кабул итә, шулай да Казанда зур вакыйга булып саналган кичәдә өч жыры башкарылуы яшь көй язарга тәэсир итми калмый. Нәкъ шул кичәдән соң ул үз тормышын музыка белән бәйләү турында житди уйлана башлый. Һәм 1934 елда, юристлыгын ташлап, яшь каләше Мөсфирәне Казанда калдырып,

Казанның 94нче мәктәбендә очрашу. Суздан уңга: Ф.Сөләйманова, Ж.Фәйзи, Б.Балтанов. 1972 ел.

Жәүдәт Фәйзи башка композитор-жырчылар кебек үк Мәскәүгә — опера студиясенә укырга китә. Шунысы кызык: сонрак композитор «Урман кызы» поэмасының алты бүлеген дә жырға сала. Без аны «Соң мәртәбә» жыры буларак беләбез.

Үәди Такташның әлегә сүзләре Фәрит Яруллинны да илһамландыра. Нәкъ опера студиясендә укыган дәвердә композитор әлегә сүзләргә үз вариантын яза. Беренче карашка, бу ике жыр бер-берсенә охшаган кебек, ләкин игътибар белән тынласаң, композиторларның язучы манерасы шактый аерылудың тоемларга мөмкин. Фәйзи музыкасы халыкчан, анда татар һәм рус халык жырлары төсмерләре, рус романсы интонацияләре ишетелә, шуның белән ул XX гасыр башында татар милли музыкасына яналык алып килә. Фәрит Яруллин варианты халык арасында кин танылмаган, ләкин музыка белгечләре аны югары бәяли. Чыннан да, жырдагы катлауландырылган гармония, динамика аны кызыкты өсәрләр рәтәнә куя һәм әлегә вариант бик заманча янгырый. Юкка гына Россиянең атказанган, Татарстан һәм Башкортстанның халык артисты Идрис Газиев Фәрит Яруллин жырлары һәм романсларынан төзелгән «Йөрәк жыры» жьлентыгында ана мөрәжәгать итмәгәндер. Фәйзи вариантын исә элек тә, бүтән дә кемнәр генә башкармаган! Беренче тапкыр Галия Кайбицкая янгыраткан бу жырны Фәхри Нәсретдинов, Азат Аббасов, Хәйдәр Бигичев, Гөлзәдә Сафиуллина, «Башкарма», «Сәйяр», «Казан егетләре» төркеме һ.б. үз репертуарына алган. Музыка уку йортларында да вокалчылар өчен әлегә жыр — мөһим материалларның берсе. Кыскасы, «Урман кызы» бүтән дә әдәбиятчыларга гына түгел, сәнгать әһелләренә дә, тамашачыга да, укучыга да — рухи азык.

Гүзәл СӘГЫЙТОВА,
филология фәннәре кандидаты

Газета, журналларга языл һәм БҮЛӘК ал!

«Татмедиа» ААЖ:
республика, шәһәр
һәм районнарда
чыгучы 99 газета,
15 журнал

www.tatmedia.ru
сайтында сайла

Тагын 50 язылучы бүләккә китаплар алачак!

- 1** Кимендә өч басмага языл
(«Татмедиа» ААЖ газета һәм журналлары)
- 2** Язылу квитанцияләренәң копияләрен «конкурса» дип
жибәр: 420066, Казан ш., Декабристлар ур., 2, «ТАТМЕДИА»
яки – podpiska@tatmedia.ru

Тулырак мәгълүмат
www.tatmedia.ru сайтында.

Акция вакыты –
2014 елның 12 маеннан 30 июньга кадәр

(843) 222 09 84 (өст. 1261)

e-mail: podpiska@tatmedia.ru

Акцияне оештыручы – «Татмедиа» ААЖ

16+
реклама

БЕРЕНЧЕ БӨТЕНДӨНЬЯ СУГЫШЫНДА МӨСЕЛМАН ӘСИРЛӘРЕ

5. Мөселман хәрби әсирләренең хатлары

Беренче бөтендөнья сугышы вакытында мөселман әсирләренен язмышын тикшергәндә, без табигый рәвештә күбрәк алман рәсми документларына таянабыз. Әсирләр кулы астыннан чыккан чыганаclar юк дәрәжәсендә. Шулай да алар өлешчә сакланган, һәм мин милләттәшләрәбезнең шәхси архивларында хосусый язмалар тагын да табылырга мөмкин дип өметләнәм әле. Шушы фикерне раслап, бер мисал китерәм. Берничә ел элек мине Казанда яшәүче Әнвәр Гыймәлетдинов эзләп тапты. Ул минем мөселман әсирләре язмышы белән кызыксынганны ишетеп алган, һәм шул турыда сөйләшү өчен өенә чакырды. Ул инде шактый өлкән яшьтә булса да, халәл жефете белән үз йортларында матур гына тормыш алып бара. Ялгыз, балалары юк. Әнвәр абзыйнын әтисе Хөснетдин кайчандыр әсир хәлендә гомеренен берничә елын Алманиядә, Вайнберг лагеренда уздырган. Туган якларына кайтканда ул лагерь тормышын тасвирлаган берничә дистә гажәп матур фотолар алып кайткан. Менә бит ул вакытта да техник яктан нинди сәләтле кешеләр булган! Әнвәр абый бу уникаль фотолар да югалып дип борчылып аларны миңа тапшырды. Әнвәр Гыймәлетдиновка мин бүтән тагын бер тапкыр үземнең чиксез рәхмәтемне белдерәм. Ул биргән фотоларның кайберләре инде «Казан утлары» битләрендә дөнья күрә башлады.

Менә шулай очраклы рәвештә кабатланмас чыганаclar килеп чыга, шулай алар фәнни эзләнүләргә юл табалар. Димәк, андый табылдыclar тагын да булып дип өметләнәргә кирәк.

Бу мәкаләмдә мин нәкъ менә әсирләр үз куллары белән язган чыганаclarга күз салырга булдым. Аларның әһәмияте, әлбәттә, көн кебек ачык — алман рәсми язмалары асылда төгәл максатка буйсынган, алар пропагандистик рухны саклап килгән, болары исә, киресенчә, бик шәхси, әсирләрнен көндәлек тормышын безгә бөтенләй башка яктан күзалларга ярдәм итәләр, алар хис, гамь, өмет тулы...

Бу чыганаclar белән танышканда мине тагын бер нәрсә гажәпләндерде — кешеләр әсирлектә, тоткын хәлендә булсалар да барыбер кызыксынучан, белемгә омтылучан затлар булып калганнар — көндәлекләр алып барганнар, истә калган яки ишеткән жыр-шигырьләрне язып барганнар, алман телен өйрәнәргә омтылганнар, иптәшләрненнән нинди дә булса файдалы мәгълүмат йә кинәш ишетсәләр, аларны да язмага теркәп калдырганнар.

Узган ел миңа ике ай дәвамсында Берлин китапханәләрендә һәм архивларында эшләп алу насыйп булды, менә шул вакытта мин Берлин дәүләт китапханәсенен кулъязмалар бүлегендә бер артык зур булмаган тартмадагы татар халкына бәйле документларга юлыктым. Шәхси язмалар, хатлар, фотолар бу... Сан ягыннан күп түгел, ләкин тарихыбыз өчен, татарларның сугыш вакытындагы язмышын өйрәнү яки һич булмаса күзаллау өчен аларның әһәмияте әйтеп бетергесез. Шул язмаларга һәм башка табылдыclarга нигезләнеп чыганаclarның бу өлеше турында берәз сөйләп аласым килә.

1907 елда Гаага шәһәрәндә имзаланган сугыш алып бару кануннары турында

халыкара килешүгә күпчелек Европа илләре кул куйган булган — бу рәсми документ тарихка Гаага конвенциясе дип кереп калган, кул куючылар арасында Алмания белән Россия дә бар. Бу халыкара килешүдә сүз хәрби әсирләрнен хокукларын яклау турында да бара. 16нчы маддә билгеләвенчә, хәрби әсирләр туган илләренә хат язарга һәм аннан хат яки посылка алырга хаклы булганнар, мондый корреспонденция хәтта гадәти почта салымнарыннан азат ителергә дә тиеш булган. Һәм әлеге күрсәтмә Беренче бөтендөнья сугышы вакытында үтәлгән. Ошбу факт безгә бүген сәер булып тоела алса да, алман әсирлегендәге Россия гаскәре вәкилләре, шул исәптән мәселмәнар да туганнарына хат язганнар, алардан хат һәм посылка алганнар. Кызганыч ки, хат бик «нечкә» табигатьлә чыгана, гадәттә гади кешеләр хатларны язалар, укыйлар да, аларны саклап тормыйлар, шуна күрәдер, китапханә, архивларда да аерым хат җыелмалары юк диярлек. Бары тик

«даһилар» гына киләчәк турында уйланган һәм хатларын саклап килгәннәр. Шулай да әсир солдат хатлары турында без берникадәр мәгълүмат таба алабыз.

Хат алышу процессында алман ягы өчен иң әһәмиятлесе, албәттә, контроль оештыру булган — хатларга яшерен, тыелган яки әсир тормышын артык тискәре яктан күрсәткән фактлар керергә тиеш булмаган. 1916 елда, мәсәлән, алман хәрби житәкчеләге барлык лагерьларга да махсус күрсәтмә тараткан, ул күрсәтмәдә әсирләр хатларында тулысынча тыелган темалар исемлегә китерелгән — хәрби хәбәрләр, җәмәгәтичелектән һәм гаскәрнен рухы, икътисали хәлләр, матбугат турында фактлар, әсирләрнен качу очраклары һ.б. Цензорлар һәм һәрбер лагерьда оештырылган цензура үзәкләре бу күрсәтмәләргә һәрвакыт иста тотканнар. Болар барсы да табигый, шулай да алманнар өчен шактый катлаулы хал тугандыгына игътибар итик. Мәсәлән, рус телендәге хатларны тикшерү әллә ни кыен түгел, Алманиядә рус телен белүчеләр җитәрлек, ә татарча язылган хатларны кем тикшерер? Алманиядә ул вакытта татар теле укытылмаган, татарча белгән кешеләр, хәтта галимнәр дә булмаган диярлек. Шуна күрә сугышның беренче айларында, лагерь житәкчеләге (бу очракта сүз ике «пропагандистик» лагерь турында гына түгел, дистәләгән хәрби әсирләр лагеряе турында бара) шактый озак вакыт баш ваткан — гарәп хәрефләре белән, аңлашылмый торган телдә язылган хатлар белән ни эшләргә?

Берлин университетынын Көнчыгыш телләре семинарында озак еллар төрле Шәрәкь телләре укытылганын исәпкә алып, барлык «аңлашылмаган» хатлар лагерьлардан төржемә һәм тикшерү өчен шунда җибәрелә башлаган. Архив чыганаclarы раславынча, татар телендә беренче хатлар Берлин университеты адресына 1915 елның февралендә җибәрелгән, ләкин татарча укырлык кеше булмаганлыктан, гадәттә укылмаган һәм тикшерелмәгән хатлар кире лагерьларга озатылган... Шулай итеп, әсирлек фажигасен татырга мәҗбүр булган татарлар туганнарына үз хәлләрен хәбәр итү хокукыннан да мәхрүм калганнар. Бары тик 1915 елның августыннан татарча язылган барлык хатлар ике «пропагандистик» лагерь тормышы өчен жаваплы булган махсус төзелгән оешма — Шәрәкь буюнча мәгълүмат үзәгенә җибәрелә башлаган, чөнки биредә татар телен белгән төржемәчеләр хезмәт иткән. Ә инде 1916 ел февраленнан хатлар тикшерү өчен янадан Берлин университетына юлланган — биредә, ниһаять, татар телен белүчеләр пәйда булган.

Готтфред Вайль

*Хат авторларынан берсе —
Берлин консерваториясе
студенты Бари Кәримов.
1919 елның 1 шөне.*

Беренче булып бу эшкә Берлин университетына стоматология буенча укырга килгән татар студенты Бәдри Кәмәлетдин улы Сәйфелмөлеков катнаша башлаган. Соңрак ул «Татарларның тешләре» дип аталган стоматология буенча диссертация дә яклаган, алман хастаханәләрендә стоматолог булып эшләгән, ләкин Берлин университетында татар теле укытыла башлагач, тәржемәчелек белән дә, укыту белән дә шөгыльләнгән. Ләкин Бәдри, татар телен шәп белсә дә, әле яна гына Алманиягә килгәнлектән алман телен камил рәвештә үзләштермәгән, шуна күрә чын цензор да була алмаган, бу эштә ул алман галиме Готтһолд Вайльгә ярдәм иткән. Күрәсен, сугыш елларында бу түрколог галим чын-чынлап татар теле белән кызыксынып, аны чагыштырмача тиз өйрәнгән, һәм Берлин университетында эшләгәнгә күрә цензор вазифаларын үтәгән.

Готтһолд Вайль (1882-1960) Берлин университетында 1914 елдан китапханәче булып эшләгән. Сугыш вакытында татар әсирләре белән туплаган тәҗрибәсенә таянып 1918 елдан 1931 елга кадәр ул биредә татар телен укыткан һәм профессор дәрәжәсенә ирешкән. 1935 елда эмиграциягә китәргә мәжбүр булган,

шуннан соң озак еллар Иерусалим университетында эшләгән. Бу зур шөхәс Европа галимнәре арасында беренчеләрдән булып татар теленә, фольклорына, музыкасына игътибар иткән, турысын гына әйткәндә, Европага татар дөньясын ачкан. Сугыш вакытында ике «пропагандистик» лагерьда айлар буге әсирләр белән аралашып, аларны сөйләткән һәм жырлаткан, ишеткәннәрен язып барган. Нәтижәдә, 1930 елда Берлинда бай әчтәлеккә жыр, фольклор текстлары, мәкальләр, төрле сүз үрнәкләрен үз эченә алган «Татар текстлары» дигән жыеңтык бастырып чыгарган. Бу жыеңтык татар теленә зур һәйкәл булып тора. Сүз унаеннан әйтеп узыйм: ошбу жыеңтык 2009 елда Казанда яңадан басылып чыкты.

1923 елда Берлинда «Чит халыклар арасында» дигән тарихи-этнографик жыеңтык басыла, бу китапта алманнар Беренче бөтендөнья сугышы вакытында «танышкан» халыклар турында сүз бара. Аларның тормышын, горейф-гадәтләрен, мәдәниятен, телләрен жыеңтык авторлары — алман галимнәре әсирләр арасында эшләп өйрәнгән. «Татарлар» дигән күләмле, бай әчтәлеккә мәкаләне Готтһолд Вайль язган. Мәкаләдән бер генә цитата китерәм: «Татарларга гажәеп тырышлык һәм максатчан энергия хас. Иң рәхимсез эзәрлекчүләр дә аларның рухын һәм ихтиярын бастырмады, киресенчә, ныгытты гына. Аларның мәкальләре шуны раслый — безнен алдыбызда кыргый Шәрәк халкы түгел, максатка омтылышлы Европа вәкилләре. Аларның тырышлыгы файда китерсен өчен, туган илләренә яна методлар алып кайтырга ниятләп, хәрби әсирләрнен кечкенә, ләкин сизелерлек төркеме Алманияда калды, без аларның университетларда һәм мәктәпләрдә, фабрикалар һәм остаханәләрдә тырышканын күрәбез, һәм алар тугрылыклары белән Татарстандагы милләттешләрен куандыралар». Г.Вайльнең мәкаләсе татарларга карата зур симпатия белән генә аерылып тормый, бу мәкалә Европа фәнендә татар тарихына, мәдәниятенә, гомумән татар халкына беренче житди караш дип бәяләнергә мөмкин. Шуна күрә, минем уйлавымча, Готтһолд Вайль исемең татар халкы бүген дә тирән ихтирамы белән искә алырга тиеш.

Г.Вайль цензор буларак бик күп тырышырга мәжбүр булган — лагерьлардан әсирләр язган хатларның саны көннән-көн арткан, ә ярдәм күрсәтерлек кеше — бары тик шул ук татар студенты Бәдри генә. Бу хәлне архив документлары да

раслый — мәсәлә, 1916 елның 17 июлендә бер Ван әсирләр лагереннан гына да Берлин университетына тикшерү өчен берьюлы 168 хат жиберелгән, шуларның 44е — татар телендә. 1917 ел мәгълүматлары буенча, университет укучылары әсирләр хатларын 38 телдән тәржемә иткәннәр, ул хатлар бирегә 100гә якын лагерьдан жиберелеп торган, Көнчыгыш телләре семинарына соңгы атнада гына да 3100дән артык хат жиберелгән, шуларның 200дән артыгы — татарча. Бу хатлар барысы да Г.Вайль карамагында булган.

Шулай итеп, Берлин университеты укучылары сугыш елларында үзләренә хас булмаган хезмәтне үтәп торганнар, хәрбиләр өчен әсир хатларын тикшергәннәр. Бу бик үзенчәлекле, тарихта сирәк очрый торган вазгыять.

Хәзер инде сакланып калган, үзем күрә алган хатларның эчтәлегә хакында берничә сүз. Югарыда искә алынган Берлин китапханәсе жыелмасында Вайнберг (Вюндсдорф) лагере әсирләре һәм башка мәселманныр тарафыннан язылган татар телендәге 32 хат саклана. Алар барысы да бер вакытта язылган — 1919 елның 28 маеннан 1 июненә кадәр. Күрәсен, аларның сакланып калуы, адреслар буенча жиберелмәве очраклы хәл булган, хатларны тикшермәгәннәр, аларга цензура билгеләре куелмаган. Ни өчен хатлар ахыр чиктә жиберелмәгәнлегенә сер булып калыр, ахрысы. Сугыш, мәгълүм ки, ул вакытта инде тәмамланган, әсирләр түземсезлек белән ватаннарына кайтуны көткәннәр.

Адресатларның географиясе бик киң: Казан, Түбән Новгород, Самара, Тамбов, Томск, Уфа губерналары, Екатеринбург, Керчь, Петропавловск, Оренбург, Троицк шәһәрләре. Хат авторлары күбесенчә гади әсирләр, ләкин биредә Галимжан Идрисинен ике хатын, Бәдретдин Кәмәлетдиннен, Берлин консерваториясе студенты Бари Кәримовның хатларын да күрәбез.

Стиль, язучы осталыгы буенча да документлар бер-берсеннән аерылып торалар — гажәеп матур, төгәл почерк белән язылган хатлар да бар (Тамбов губернасы Шапк өязе Тархан авылына әнисенә язган Габделгазиз Дәүләткилдеев яки Петропавловск шәһәренә Шәриф Бикчәнтәев хатлары). Ләкин күпчелек текстларның ашык-пошык язылганы күренә, кайберләре хатта гади карандаш белән язылган.

Шунысы кызык, ул чор татар хатларының формалары бик төгәл булган. Гадәттә хат түбәндәге «трафарет» буенча язылган. Башта югары стиль белән адресатлар атала — мәсәлә, «гыйззәтле вә хөрмәтле булып торучы әткәем илән әнкәем хәзрәт шәрифләренә» яки «сез ки гыйззәтле вә хөрмәтле булып торучы әткәем бик сагынып вә бик саргаеп бик күп дога салам укуырым вә йәнә әнкәем хәзрәт шәрифләренә бик сагынып бик саргаеп бик күп дога саламнәр укуырым» (биредә һәм түбәндә — сүзләреннән язылышы хәзерге язылышка якынайтылган — «сагыную» урынына «сагынып», яки «уллуб торгучы» урынына «булып торучы»). Бу очракта инде күп нәрсә авторның фантазиясенә бәйле, әлбәттә, абсолют бер-берсенә охшамаган хатлар бар. Мисал өчен бер шундый гажәеп жөмләне китерәм: «без ки иленнән аерылган адаштырган кош кебек ят падишаһның кулында чит ят жирләрдә читлектәге кош кебек бер күрергә мәрг булып кәфер дошманның кулында тоткын булып бер күрәп сөйләшәргә зар интизар булып йөрүче газиз углыңыз Гарифулладан һәр көнне исемә төшереп бер күрәп сөйләшәргә йөзләрегезне бер күрергә хак төгәл хәзрәтләреннән сорап бик сагынып бик саргаеп бик күпдин күп менләргә дога саламләремне күндереп хәер догагызны өмид итеп калдым» (Чабаксар өязе Жангилде (Кармыш) авылына, әтисе Жиһаншага Гарифулла Фәтхуллин язган хаттан).

Беренче сәламнәрдән соң тагын да күбрәк сәламнәр китә — туганнарга (гадәттә аларның барысының да исемнәре аерым санала һәм һәрберсенә аерым сәлам әйтелә), күршеләргә, таныш-белешләргә, «мәчет картларына», ниһаять, «безнең турыда барлык сорашучыларга». Боларның барысына да «бик сагынып бик саргаеп чүкдин-чүк күпдин-күп сәламнәр» адреслана. Бу «күпдин-күп» сәламнәр типик хат эчтәлегенә 80-90 процентын алып тора.

Аннан соң тагын бер трафарет фраза бара, әлбәттә, аның да вариантлары бар — ләкин асылда «үзәбездән хәл ахвалне сорасагыз әлхәмдүлиллаһ сау сәламәтбез бу көндә».

Бу сүзләрдән соң инде авторларның күбесе информатив бүлеккә күчкән — кыскача

*Хат авторларынан берсе
— Нигъмәтулла Әхмәтҗанов.
1918 елның 15 июне.*

гына тормышы, әсирлектә авылдашларын очратуы турында хәбәр иткән, туганнарын сагыну хисләрен, кайбер өстәмә фактларны белдергән. Бу кыска бүлектән соң еш кына хатларда тагын бер «парадокс» жөмлө китә — «сүзем күп иде, яза алмадым, гаеп итмәгез» (гәрчә автор сәламиннәрдән башка артык күп язмаган булса да!).

Аннан соң инде саубуллашулар китә.

Типик әсир хаты менә шундыйрак формада язылган. Мондый хатлар белән танышканда кайвакыт ихтыяrsыз елмаеп куясың — цензорларнын эше артык авыр булмаган икән, алар бит «сәламиннәре» тикшереп тормаган, бары тик хатнын «төп өлешенә» игътибар иткәннәр, ә ул төп өлеш артык күләмле булмаган да...

Аңлашыладыр — бу китерелгән хат формасы — бер схема гына, хатларнын эчтәлегә бер-берсен сүзгә-сүз кабатламаган, ул язучыларнын белем дәрәжәсеннән, фантазиясеннән, хәтта язар өчен вакыт булу-булмавы белән бәйле. Китерелгән трафаретка тулысынча туры килми торган хатлар да бар бу жылмада. Шулай да күпчелек хатларын якынча шул формада язган.

Бу хатлар язылган көннәрдә әсирләрнен репатриациясә башланган булган инде, текстлардан күрүнгәнчә, лагерда калучылар барысы да шул кайту минутларын түземсезлек белән көткән. Шулай да әле Вюнсдорф лагеренда шактый мөселман әсирләре калганлыгы искә алына — Бәләбәй өязе Арслан авылынын Фәхрелислам Габдуллин язганча: «мусулмански лагирда өч мендәп кеше бар». Ул вакытта, күрәсен, әсирләрнен хәлләре мактаньрылык булмаган: «Гирманиядә бик кыен хәлләр, ашарга бик ачык, ходай хәерле итсен инде» (шул ук Фәхрелислам сүзләре).

Хатларда репатриациянен кайбер үзенчәлектәре дә күренә. «Безнен лагирдан 16нчы дикәбрдә китә башлады. Мин ошбу көнгә кадәр калырга мәжбүр булдым. Ни өчен дисән, актык транспорт англичаннар тарафыннан туктатылды» (Екатеринбург шәһәрнен Габделмөҗиб Сабитов). Бу фикерне Бәләбәй өязе Ярмунча авылынын Идрис Латипов давам итә: «Мин дикәбрнен уныннан бирле плинный лагирдамын, бәнем иптәшләрем куптәннен илгә кайтып киттеләр. Ул вакытта мин шалунга (эшелонга — И.Г.) сайлангачтын, авырып лазаритка киттем. Мин анда авырып ятканда, дүрт шалун китте дә, безнен лагирдән атпрафка тукталып торды».

Үзләренен әсирлек тәҗрибәсен уңай бәяләргә тырышкан кешеләр дә булган: «Инде үзәбезнен мондагы хәлләренә баян кылам. Плингә төшеп Аллага шөкер монда бик күб гыйбрәтләр күрдек. Үзем сигез ай егерме тутыз кеше бер памишиктә эшләдек. Анда минем урыным бик яхшы булды, машинист булып тордым. Аннан безне гыйнварнен унөчөндә өйгә кайтырга диеп кайтарганнар иде, егерме беренче гыйнвардә шалун китә диеп. Безне багуннарга сайлап куйганнар иде. 21 дән 27-сә кадәр диделәр. 27сә килеп житкән гүпчи китми диеп хәбәр бирделәр. Безнен анда тукталуыбызга инглиз белән франсуз аркылы төште. Менә шуннан бирле бишенче ай лагирда ятабыз. Хәзер тиз көндә Алла бирсә кайтып кавышырбыз диеп өмет итәбез». (Искә алынган Ярмунча авылынын Мөхәммәтшакир хатыннан).

Казан өязе Мәмсә волостеннән Жәләлетдин Насыров хатына яна төсләр өстәгән, аларны хәтта фәлсәфи уянулар дип кабул итеп бәя: «Без әсирлектә күп заманнардан бирле ятабыз. Төрле хәлләр булды. Баштан күп эшләр, күп нәрсәләр үтте. Ярый, ничек булса да, яшь вакыт булды әле монда. Безнен белән ак сачлы картлар да күп. Аларга караганда, без, яшь кешегә, үзәбезнен кайты».

Әсирләр хатлары шактый катлаулы юллар белән ватанга барып житкән, еш кына алар гомумән югалган, җавап хатларын да андый язмыш читләтеп узмаган: «Сезнен 1917 елда дикәбрнен 15дә язган хатыгызны алдым 18нче елда март аснын

10да. Шуннан бирле һичбер хәбәр юк. Миннән сезгә һәр хат югалды. 18нче елда синтәбрнең 8дә карточка жиһәрған иһем, шуннан бирле хат язғаным юк». (Ж.Насыров хатыннан).

«Мәғлүм булсын сезләргә: күп заманнардан бирле хат салып булмады, яғни хат йөрмәде. Бәлкәм үзегезгә дә мәғлүм булғандыр — өзелеп калдык». (Шафран станциясе янында урнашкан Ыслак авылыннан Фәтхелислам Диләвәров хатыннан).

Репатриация башланғаннан соң, туган иленә кайтучылар артыннан хат жиһәрәргә мөһкинлек туган, һәм әсирләр бу мөһкинлектән файдаланғаннар.

«Сигез кеше мөһөлманнар кайтып китәләр, шулар белән биреп жиһәрәм, алар үзләре Сиһириядән икән, Мәскәүдә почтаға ташларға дип сөйләштек». (Тамбов губернасы Бостан авылыннан Мөһәмәтжан Брамыков хатыннан).

«Бу мәктүбездән әүвәл бер мәктүб вә һәм карточка жиһәрған иһем Расига (шулай! — И.Г.) киткән кешегә биреп. Ул мәктүб юлыккан булса, язылған хәбәрләр мәғлүм булғандыр. Ошбу мәктүбне жиһәрәм Мансур авылынын меһлә Әсадуллинға биреп. Ул сау сәләмәт кайтып житсә, безнең хәлләрне һәм хәбәрләрне мәғлүм кылып иншаллаһ». (Бөгелмә өязе Кряжле авылыннан Нигәмәтулла Әхмәтжанов хатыннан). Истәлек өчен Нигәмәтулла әтисе-әнисенә бер фотосын да жиһәрған булған, ләкин бу юлы да хат та, фото да Алманияда калған...

Искә алынған хатлар башлыча күрсәтелгән форма буенча язылса да, күрәбез — алардан без кызыклы, үзенчәлекле, өстәмә фактлар таба алабыз. Шул фактлар безгә әсирләр язмышын яхшырак аңларға ярдәм итәләр. Ә менә кайбер хатлар бөтенләй башка стильдә, «яңача» язылған. Шундыйлардан, мәсәлән, Эстәрлетамак шәһәрәнә Берлин консерваториясе студенты Бари Кәримов хаты — студентларнын хаты әсирләр хатлары белән бергә булуы, күрәсен, элекке мәкаләләремдә искә алынған Галимжан Идриси оештырган «Русия мөһөлман шәкертләренен ярдәмләшү жәмгыяте» эшчәнлегә белән бәйлә булғандыр.

Хатларнын стилин чагыштыру өчен Бари Кәримовнын текстын тулысынча китерәм: «Газиз әткәем вә әнкәем! Аерылышуыбызга ничә еллар вакыт үтәп китте. Сезнең минем хакта, минем сезнең хакыгызда һич хәбәр юк. Бу үткән озақ вакыт эчендә дөһьяда да чиксез үзгәрешләр булып узған шикелле. Безнең гаилә тормышыбызда да бик күп үзгәреш булғандыр. Мондый үзгәрешләр хәзер бөтен дөһья кешесенә килгәнлектән, без дә бер-берез белән бу вакытка кадәрлә очраша алмавыбызга бик кайгырмыйк инде!

Сезнең хакта бик уйланам. Үземнең тормыш хәзергә рәтле. Музыка мәктәбендә укыйм. Алла теләсә, юллар рәтләнсә, өйгә сезнең янга кунакка кайтып киләчәкмен. Шул вакытка кадәрлә сабырлыкта булыгыз! Хушыгыз! Бөтен туганнарға сәләм! Бари Кәримов».

Студент Бари инде һичшиксез яна формация вәкиле булганлыгы күренә... Ул да конвертка матур гына фотосын кыстырган, бу фотоны да туганнары күрә алмаған.

Хатлардан тыш Берлин китапханәсендә бик тә үзенчәлекле язмалар белән танышып була — әсирләрнең көндәлекләре һәм башка язмалары. Бер яктан, аларнын әчтәлегә хатларға якын, икенче яктан — хатларға караганда алар кинрәк, аерым шәхәсләрнең әчке дөһьясын тирәнрәк ачып бирәләр. Алар турында мин бу циклынң соңгы мәкаләсендә сөйләрмен.

Ахыры киләсе санда

Искәндәр ГЫЙЛӘЖЕВ,
тарих фәннәре докторы, профессор

ӘДИП «КОЧКАН» ДӨНЬЯ

Әдәбият турында уйланулар, әдәби детальләр, хикмәтле гыйбарәләр, йомры сүзләр, сюжет үрнәкләре, төрлө күзәтүләр теркәлгән калын дәфтәрләр һәр язучының ижат лабораториясендә бардыр. Кызганыч, аларның күбесе язучының өстәл тартмасыннан укучыга ирештерелә дә алмыйча кала. Ә бу язмаларның әдәбият тарихын өйрәнү, әдәбият белеме фәне һәм, әлбәттә, язучының үз ижатын тулырак аңлау өчен бик файдалы булуын һәркем аңлый. Күптән түгел Татарстан китап нәшриятында Мәгъсум Хужинның әнә шундый дәфтәрләрдән жыелган, озак еллар давамында тормышны, әдәбиятны

өйрәнүе, эзләнүләре, күзәтүләре нәтижәсендә туган хезмәте сонарып булса да дөнья күрде. Юк, «Кочасы иде дөньяны...» китабы (Татар. кит. нәшр., 2013) язучының хатирәләр яңартуы гына түгел. Биредә М.Хужин татар әдәбияты, татар әдәбият белеме фәне үсешенә йогынты ясарлык эзләнүләре, күзәтүләре белән уртаклаша һәм бу өлкәдә шактый гына яңалыклар да ача. Язучының фикерләре, дөнья әдәбияты белән танышканда тапкан үзенә күрә кечкенә генә «табышлары-ачышлары» бүгенге көн укучысына да кызыклы һәм файдалы.

Тирә-юньне күзәтү, укыган китаплар, аралашкан язучы-шагыйрьләр хакында уйланулар аша туган язмаларда язучының эчке дөньясы, анын күнел халәте, өмет-шатлыклары, борчу-хәсрәтләре чагыла. Татар әдәбиятында башлыча авыл тормышын яктырткан язучы буларак танылу

алган Мәгъсум Хужинның ижат дөньясы авыл каршындагы тау түбәсеннән, чытырманлы Йомгалак урманыннан, Мишә болыннарыннан, Шүрәле сазлыгыннан

башлана да Гете, В.Скотт, Ги де Мопассан, А.Чехов, Л.Толстой, Ф.Хәснни, Ә.Еники, С.Хәким, Ф.Шәфигуллин, Зөлфәт, М.Әгъләм дөньяларына барып тоташа. «Суләр-жирләр гизәсе иде! Дөньяны кочасы иде!» — бу Мәгъсум исемле малайның самими теләге. Без дә ана ияреп дөньяны кочабыз, ижат дөньясын. Язучы әнә шул сихри дөньяны аңларга һәм үзе төшенгәнчә укучысына да аңлатырга тырыша. Ләкин үзе әйткәнчә, «...ижат серләрен берәүнен дә төп-тогал белеп бетергә-

не юк һәм бу серләр беркайчан да беркем тарафыннан да (хәтта күмәк көч белән дә!) тулысынча ачылмаячак. Чөнки... Чөнки ижат ич ул!» Дистәләрчә әдәби әсәрләр авторы, дөнья, рус әдәбияты белән таныш М.Хужин бу дөньяның төсмерләрен генә тоемлавын, шуна бу хезмәтөн «Ижат тасвирате төсмерләре» дип атавын бик еш ассызыкый иде. Ләкин «Кочасы иде дөньяны...» китабы белән танышканда, М.Хужинның ижатның шактый тирәндә яткан серләрен белүенә, ул тоемлаган төсмерләр тулы картина тулдырырлык булуына инанабыз. Әйе, биредә әдипнен ижат лабораториясе, анын кайбер язучы-шагыйрьләргә карата булган фикерләре, уйлары, хатирәләре генә яктыртылмый, бәлки дөньяны күзаллавы, ижат барышы, әдәбият тарихы да сурәтләнә.

М.Хужин хатирәләре аша без татар

әдәбиятынын күренекле каләм ияләре ижаты белән танышабыз. Автор үзенен чордашлары, үзе сокланган язучы-шагыйрьләр эшчәнлегенә бая бирә, аларнын ижат алымнары белән таныштыра. Фатих Хөсни, Хөсән Туфан, Фәйз Шәфигуллин, Зөлфәт, Гүрий Тавлин, Мөдәррис Әгъләм, Нури Арсланов, Зыя Мансур, Бари Рәхмәт, Аяз Гыйләжөв һәм татар әдәбиятында билгеле башка шәхесләр образы М.Хужин истәлекләре аша янара. Автор, бу каләм ияләренен әсәр язучы алымнарын сурәтләп, ижат итү серләрен аларга һәм безгә дә аңлаттырга тырыша. Уйлап карасан, язучы гына түгел, ә шахматчы уены да ижат икән бит. Әлбәттә, «Солтанатлы каһарман» язмышында сурәтләнган Рәшит Нәжметдинов дәрәжәсендәге оста булса. М.Хужин шахмат остасынын уенын ижат дип атый һәм моны кире каккысыз дәлилләр белән раслап күрсәтә.

...Һәм, әлбәттә, хикәя! Хикәя, хикәя, хикәя... М.Хужин булган жирдә хикәясез буламыни?! Бу жанр белән «исәкләнгән» язучы иде ул. Бер жанрга гына тугры язучылар татар әдәбиятында башка юктыр да. М.Хужин — ике дистәгә якын хикәяләр жиянтыгы авторы, татар әдәбиятында иң үрнәк хикәяләрен туплап, антология төзүче дә. Әле болар белән генә чикләнмиләр. Беренче карашка үтә гадил, кыска жанры илаһи югарылыкка күтәрүче дә, тирәнтен өйрәнүче дә ул. Кайберәүләр хикәя азынын нәрсәсә бар, менә роман язсан, диарлар. Андыйларга әдәбият галиме Р.Сверигин сүзләре белән җавап бирәсе килә: «Болай фикер йөртүчеләр бер әйберне оныталар: жыйнак жанрларнын да үз югарылыклары, үз биеклекләре була... Һәм анда күтәрелү, ай-һай, һәркемнен көчәннән киләме икән? Чөнки ул гажәп нечкә зәвык, әдәби техниканың үтә дә камиллеген һәм сәнгатьне, тормышны үзенчәрәк күрә белүне сорый. Әйе, әдәбиятнын мондый кыяларына О.Генри, Ги де Мопассан, Дж.Голсуорси, А.П.Чехов, Әмирхан Еники, Фатих Хөсни, Айдар Хәлим кебек әдәбиятнын чын альпинистлары, титаннар гына күтәрелә ала». М.Хужин да әнә шул титаннар арасында үзенен лаеклы урынын алып тора. Хәзерге көндә татар әдәбиятында хикәя ижат итүчеләр активлашып китсә дә, кызганыч, бу биеклектә ижат итә алучылар сирәк

але. Теләсә нинди вакыйганы өзек-өзек сурәтләп, үзләрен хикәя язучыларга санап йөрүчеләргә М.Хужиннын «Кочасы иде дөньяны...» хезмәте дәрәс юнәлеш бирә ала.

Әйтелгәнчә, М.Хужиннын бөтен ижаты тулысынча диарлек гел хикәяләрдән генә тора. Уйлап карасан, безнен тирәдәге һәр кеше, һәр эшебез, көнебез кимендә бер хикәягә торырлык икән бит. «...Тормышта мин бик күп кешеләр белән очраштым. Алар мине якты йөз белән каршыладылар. Алар әйбәт. Һәм бәләкәй саяхәтләремдә очраган «бәләкәй» кешеләр дә ифрат әйбәтләр бит. Әйбәт кешеләр авыл саен, алар Югары очта да, Түбән очта да, Арткы урамда да. Алар авылда да, шәһәрдә дә йорт саен. Бик күп алар — игелекле кешеләр! Нигә аларнын һәркайсы турында бер генә булса да хикәя язмаска икән?! Һәм язарга кирәк». Тик моны күрә белү һәм кәгазьгә төшерә алу өчен М.Хужин осталыгы кирәк. «Кочасы иде дөньяны...» китабын хикәя жанры буенча энциклопедия дип тә санарга буладыр. Биредә татар, рус, дөнья әдәбияты язучыларынын (хикәячеләренен!) ижатлары, ижат итү алымнары, бу жанрнын теоретик нигезләре, принциплары буенча бик күп магълүмат табарга була. Китапнын «...Уеннан — уймак» дип атала торган бүлгә хикәя жанрынын төп асылын ачуга багышланган. Ә моны татар әдәбиятында М.Хужиннан да яхшырак белүче юктыр. Биредә язучы үз ижат лабораториясе ярдәмендә хикәянен генә түгел, ә гомумән әдәби әсәренен язылу барышын сурәтли һәм ижат итү алымнарынын шактый серләрен ача. Үз гомерендә бик күп яшә язучыларга юл күрсәткән, кинәшләр белән ярдәм иткән язучынын бу язмалары башлап язучылар өчен бик файдалы кулланма да булып тора.

Хезмәттә язучы әле беркайда басылмаган хикәяләрен тәкдир итә. М.Хужин аларны «язылмаган хикәяләр» дип атай. Язылуларына күп вакыт узса да, кайберләрен ул егерме ел элек язган, каткат эшкәртелүләргә, төзәтүләргә дучар булган, мөстәкыйль әсәр таләпләренә тулысынча җавап бирә торган бу хикәяләр укучы хозурына барып ирешмәгән. Үз-үзенә таләпчәнлек, укучын алдында җаваплылык тою М.Хужинга бу хикәяләрен бастырырга ирек бирмәгән.

Мондый сыйфатларга ия язучыларыбыз күбрәк булса, безнен әдәбиятыбыз түбән дәрәжәдәгә әсәрләрдән азат булыр иде. М.Хужинның әлегә хикәяләрен «язылмаган» сыйфатламасы белән укучысына житкерүенен житди сәбәбе дә бар. Төрле редакцияләрдә эшләгән дәвердә «бөекләр»нен үзләре кабаттан бер кат та укып чыкмаган әсәрләрен укырга туры килгән язучы шул рәвешле яшъ каләм тибрәтүчеләргә әдәби әсәр язунын, ижатнын никадәр катлаулы процесс икәнлеген төшендерергә тырыша.

Биредә без М.Хужиннын үз ижатына бәясен дә күрәбез: «Әдәбиятта хикәя ин өстене дип инанганлыктан — ярату ярым-йорты була алмый! — мин бу төр әсәр турында еш уйланам. Бервакыт хикәяләремне баштан ахыргача бер рәткә тездәм. Уйлавымча һәм күрүемчә, алар тигез үк тормыйлар. Баштарак язылганның яктылык сүлпәнрәк, аннары жетелек көчәйдер дә тагын сүлпәнәп аладыр һәм хикәя кояшы тагын яктырадыр. Балки. Язу эше бит ул бер тигезлектә генә бармый. Әйе, керентеле-чыгынтылы бу рәт. Нишлисен, бар булганы шулай». Нәкъ Хужинча, кырыс һәм төгәл бу бәя.

Китапның «Саннардагы чагылыш» бүлегә әдәбият белеме өчен бик бай хәзинә һәм әдәбият сөючеләр өчен дә бик ызыклы булырга тиеш. Татар әдәбиятын гына түгел, ә рус, дөнья әдәбиятын тирәнтен өйрәнәп, М.Хужин үзе тапкан «табышлар» белән уртаклаша. Моның кадәр язучынын ижат лабораториясен үз эченә сыйдырган хезмәт бездә юк иде әле. Биредә автор ижатлары белән таныштырган язучыларнын исемнәрен санау мөмкин булмас, чөнки аларны бер журнал бите генә сыйдырырлык түгел. М.Хужин ижатта сан һәм сыйфатнын бәйләнешен өйрәнә. Язучы мондый алым кулланунын сәбәпләрен менә ничек аңлата: «Сан-цифрларны ярдәмгә чакыруым ижатнын, башлыча әдәби ижатнын, жәелү-кинәю ихтималына бүтөн юнәлештән карауны да урынлы санавымнан булды. Саннарда һәрнәрсәнен, димәк, ижатнын да, асылы ялтырап чагыла ич». Чынлап та, китапта китерелгән саннар язучыларнын әсәренә ничә тапкыр күче-

реп язучылары, күпме вакыт аралыгында язучылары турында гына хәбәр итми, ә аларнын ижатын тасвирлый. М.Хужин биредә китергән мәгълүматлар ижат мөмкинлеген, анын күләмен һәм, үзе әйткәнчә, ижат жимеше төмен күзаллау өчен бик нык ярдәм итә.

М.Хужин өчен ижат — изге төшенчә. Бүген ана кәсеп, акча итеп кенә караучылар күп. Рус, дөнья әдәбияты бер көнлек әсәрләр, бульвар-романнар, М.Хужинча әйтсәк, «хажәтле китаплар» белән чуарлана бара. Кызганыч, бу күреш татар әдәбиятына да үтәп керә башлады. М.Хужинны аларнын ямьсезлекне пропагандалавы борчый. «Димәк, базар мөнәсәбәтләренен ин яман якларына сан артыннан куып язылган китаплар беренче чиратта хезмәт итә түгелме? Котчык, хәтта үтергеч хәл! — дип борчыла әдип. — Галижәнап Китапнын вазифасы гомер-гомергә кешеләргә изгелек-игелек кылуда лабаса! Хәзерге базарда, чыннан да, әлегә дә баягы «кем-кемне» үзәктә тора икән. Ниһаять, шуны аңладым».

Әдәбият турында энциклопедик мәгълүмат туплаган бу хезмәт ижатнын төрле якларын колачлый. М.Хужин музыкантлар, рәссамнар, скульпторлар, буючеләр һәм хәтта һөнәрчеләр хезмәте аша да ижат дөньясын аңларга тырыша. Язучынын күзәтүләре, вак кына деталләрен дә күрә белеү ижат дөньясынын тулы картинасын тудырган хезмәт барлыкка китерә.

Әдипләребез озак еллар дәвамында туплаган тәҗрибәнен, ижат серләренен юкка чыкмыйча, мирас булып укучыга кайтуы һәм татар әдәбиятынын үсеш-үзгәрешенә унай йогынты ясауы — гаять матур, файдалы күренеш. Ул мирасны барлау һәм укучы кулына тапшыру һаман киләчәк бурычы булып кала. Ә «Кочасы иде дөньяны...» китабына килгәндә, бу хезмәтнен дөнья күрүенә өлеш керткәннәре өчен Саба муниципаль районы башлыгы Рәис Нурғали улы Миннехановка, Талгать Самат улы Нәҗмиевка, Татарстан китап нәшрияты коллективына рәхмәт белдерәсе килә.

Гүзәл НАСЫЙБУЛЛОВА,
филология фәннәре кандидаты

АВЫЛЛАРЫБЫЗ ТАРИХЫ

Кукмара

Кукмара шәһәр тибындагы посёлогы «Кукмара муниципаль районы» муниципаль берәмлегенә административ үзәге итеп билгеләнә һәм ана шәһәр жирлегә статусы бирелә.

Район 1930 елның 10 август аенда оештырылган. Территориясе — 1492,1 кв. км. Халыкның саны — 52,8. Административ берәмлекләр саны: авыл советлары — 29, шәһәр тибындагы посёлоклар — 1; авыл торак пунктлары — 123; шуларның берсендә кеше яшәми (2.: б.176).

Кукмара атамасы тарихи чыганаclarда, белешмәләрдә шактый очрый.

Казан өязе теркәү кенәгәсендә (писцовая книга) (1602-1603) Кукмара өяз үзәге буларак беркетеләп калган [1: б.169].

1923 елдан Кукмара шәһәр тибындагы бистә (посёлок городского типа) статусы ала һәм Кукмара районының үзәге исәпләнә. Район Киров өлкәсә белән чиктә урнашкан. Кукмара бистәсе — Казан-Екатеринбург тимер юлындагы станция.

Кукмара атамасы нәрсә аңлата? Атаманың мәгънәсә мари халкы теленнән килеп чыккан дигән фикер бар. Бу районда марилар да яши. Мари телендә кок «ике» саны, ә *мара, мари* — мари халкының үз атамасы. Кукмара, димәк, «ике мари» дигән мәгънә аңлата. Бу фикер белән килешү кыен.

Икенче фикернең эчтәлеген борынгы фарсы (иран) телендәге *кук* «тау» мәгънәсә белән бәйләп аңлаталар.

Адлер Тимергалин чыгарган «Миллият сүзлегә»ндә (Казан: Мәгариф, 2007) *мар* — «искергән сүз дип ныгытылган һәм ул курган // Таш мар — таш курган» дип аңлатылган. Топонимнарда искергән һәм искермәгән сүзләрдә дә сүз ахырында а хәрәфе төшәп калу очраклары бар. Халкыбызның Гомәр Бәширов, Әмирхан Еники, Фатыйх Хәснәи, Мирсәй Әмир, Мөхәммәт Мәһдиев кебек классик адилләр ижатында *мар* термины очрый. Кукмара тирәсендәге ташлардан гыйбарәт таулар таш курганнар кебек басып торалар.

«Татар теленең аңлатмалы сүзлегә»ндә *кук* сүзә «сыйфат» дип ныгытылган һәм кеше турында «кукрайган, масайган, күкрәген киергән» дип бирелгән (Казан: Татар. кит. нәшр., 1979, 2 т., б.183). Топонимиягә нисбәтле терминнарны анализлаган вакытта кайбер сүз-терминнарның географик атамаларга нисбәтле мәгънәләре бирелмәгән булганы ачыклана. Чөнки «Татар теленең аңлатмалы сүзлегә»н эшләгән һәм бастырып чыгарган вакытта топонимика фәнендәге терминнар әле эшләнмәгән һәм өйрәнелмәгән була. Бу урында минем *кук* сүзенен географик атамаларда кулланылуын әйтәп, «зур, горур мәгънәсен аңлата», дип өстәп куясым килә. Чөнки *кукраю, масаю, күкрәк киерү* зур, зураерга, горур булырга тырышуны аңлата. Кукмара тирә-юнендәге таулар да зур һәм горур булып басып торалар.

«Татар теленең диалектологик сүзлегә»ндә (Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. — б. 468, 402) *мар, мара* терминнарының сергач, кузнецки, хвалын, мөләкәс, тархан

сөйләшләрәндә кулланылуын санап (б. 468), мәгънәсен ачу өчен безнең игътибарны *каш I*, 1 сүзенә юнәлдерәләр. *Каш* — норлат, мамалыш, лаеш, минзалә, бөрә, пермь, себер татарлары сөйләшләрәндә дә «кашлак», «калкулык» мәгънәләрендә йөри. *Блек жир, тауга* мөнәсәбәтне күрсәтә. *Каш* термины белән су чыганаclarы, географик берәмлек атамалары ясалалар. Мәсәлән, *Зәлләк кашы* — Кама Тамагы районы Кече Боргас авылы янындагы биек урын, ягъни тау. *Каш урманы* — Буа районы Бикмураз авылы янында. *Каш кизләве* — Тәтеш районы Келәш авылы янындагы Келәш суы бассейнында, *Каш басуы* — Кама Тамагы районы Кече Салтык авылы янында.

«Татар теленен аңлатмалы сүзлегендә *каш* терминына мисал китерелгән: «*Иртәнге кояш авыл янындагы каш артынан яна гына күтәрелеп чыккан. Каш тау мәгънәсен аңлата*». Дialeкталь сүз дип бирелгән кашлак терминының мәгънәсе «калкулык өсте» дип ныгытылган. Мисал китерелгән: «*Зур-зур таулар башында, Текә ярлар кашында, Тора төзелеп олут яу*». (Муса Жалил). *Кашлак* термины да бу мисалда яр кырындагы текә тау мәгънәсен бирә кебек (б. 77). «...Аңлатмалы сүзлек»тә кашлак терминының сыйфат мәгънәсе болай ныгытылган: «*Калкып чыгып торган, калку*» (рельеф турында). «*Әйбәт тә сон алмагачка Жирнен берәз кашлагы*». (С.Хәким) (3: б. 78).

Мар лексик берәмлеге белән дә географик атамалар шактый:

Археологлар мәгълүматларына караганда, Биләр шәһәрлеге Эчке һәм Тышкы шәһәрлектән тора. Эчке шәһәрлек үзәгендә *Тимерчеләр мары* (Кузнечный мар) дип аталган зур калкулык бар. Ул тимерчеләр яшәгән урын булган. Аның мәйданы чама белән 0,5 гектарга якын. Анда тимер шлак калдыклары һәм кабартмага охшаган түгәрәк тимерләр табыла. Бу саф һәм чиста тимер. Аннан төзелеш кирәк-яраклары һәм сугыш кораллары ясаганнар.

Карамалы марлары — Чүпрәле районы Иске Чокалы авылы янындагы калкулык атамасы, *Каука мары* — Норлат районы Би күле авылы янындагы калкулык атамасы. Информант — Ә.Садыйков. Мар юлы — Чистай районы Яуширмә авылы янындагы юл атамасы. Информант — Г.Садыйков. *Мар калкулыгы* — Чистай районы Яуширмә авылы янындагы калкулык атамасы. Информант — Г.Нуретдинов. *Марлар* — Чүпрәле районы Иске Чокалы авылы янындагы тау-калкулык атамалары. *Марлар асты* — Спас районы Әжмәр авылы янындагы урын атамасы. Шул ук авылда *Марлар асты күле, Марлар асты чишмәсе бар. Марлар тавы* — Мамадыш районы Күк Чишмә авылы янындагы тау атамасы. *Марлы жире* — Буа районы Черки Килдураз авылы янындагы басу атамасы. *Марлы куак* — Аксубай районы Яна Ибрай авылы янындагы урын атамасы. Информант — И.Гыйльметдинов. *Марлы куак күле* — Аксубай районы Яна Ибрай авылы янындагы күл.

Югарыда әйтелгән фикерләргә нигезләнеп, Кукмара атамасын *Зур таулар иле* яисә *Горур таулар иле* дип аңлатуыга мөмкин булмасы икән дигән нәтижәгә киләбез. Мондый система, ягъни иле сүзе белән ясалган атамалар байтак: *Аяз иле, Колаш иле, Борнаш иле, Олан иле, Чүрчиле, Чура иле* һ.б. Кукмара районының үзәндә дә Вахит авылы элек Бүдиле дип йөртелгән. Мондый атамалар зур бер система төшкил итәләр. *Зур таулар иле* яисә *Горур таулар иле* атамасы да шушы зур системага керә. Кукмара атамасын болай аңлату бу топонимның географик яктан таулар белән өйләндереп алынуына тәңгәл килә. Бу күренеш ономастика фәннә нисбәтле чыганаclarда «географическая привязка», атамаларда географик үзенчәлекләрнең чагылышы дип атала.

Күптән түгел без, бер төркем галимнәр, Кукмара районының Зур Сәрдек авылына кайттык. Бу авылның гимназиясендә «Урта һәм югары белем бирү системасында туган телләрне укуы теориясе һәм практикасы: хәзерге торышы, проблемалар һәм бурычлар» дип аталган төбәкара фәнни-гамәли конференция үткәрелде. Чыгышлар бик кызыклы булды. Гимназия укытучылары бик матур мастер-класслар үткәрделәр. Конференцияне Татарстан Республикасы Мәгариф һәм фән министрлыгы, Казан (Идел буе) федераль университетының филология һәм мәдәниятара багланышлар институты, татар теле һәм укуы методикасы кафедрасы, Кукмара муниципаль районы башкарма комитеты мәгариф идарәсе, Зур Сәрдек авылы гимназиясе оештырды. Конференциядә катнашучылар минем Кукмара атамасының Зур таулар иле яисә Горур таулар иле дип аңлатуымыны кабул иттеләр.

Чыңлап та, Кукмара бистәсе төрле яктан зур таулар белән чорнап алынган.

Тауларда төрле агачлар үсә. Кукмараны икегә бүлеп Нурминкә елгасы ага.

Элек таулардан ком һәм бакыр алганнар, шуна ул казылып беткән булган. Тауларда әлгә кадәр сакланып калган бакыр базлары бар. Аларны тикшерү өчен спелеологлар да килеп йөри икән. Тау һәм тау тирәләрен яшелләндерү өчен бөтен Кукмара халкы зур көч куйган. Бу игелекле эшнен нәтижәсе күз алдында. Кукмара урамнары, тау битләре, бөтен урыннарга агачлар белән капланган, алар Кукмара һәм аның тирә-юненә нур һәм ямь өстәп торалар, һаваны чистарталар. Беренче мәктәп янында да бакча булдыруга халык зур хезмәт куя. Мәктәп яны гөлбакчага тин.

1640 елларда Кукмара жирлегендә бай бакыр ятмалары табыла. Алар кечкенә авылның тиз үсешенә нигез була.

Кукмара — кустарчылык тармакларының борынгы үзәге, анда бигрәк тә агач һәм йон эшкәртү алга киткән булган. Бистәдә жинел сәнәгатъ (киез итек басу, мех һәм тегү фабрикалары), азык-төлек сәнәгатә (сөт-май комбинаты), метал савыт-саба ясау һәм кирпич заводлары, элеватор һәм типография эшли. Сонгы елларда «Олимп» боз сарае, «Зилант» спорт комплексы, яшүсмерләр өчен «Ялкын» спорт комплексы, 4 мәктәп, 3 мәчет, мәдрәсә, музей, ипи заводы, шифахана, берничә шәхси эшмәкәрнен пекарнялары, кибетләр төзелгән. Бистәнең үзегендә базар эшли.

Район жирләрендә бодай, арыш, борчак, бәрәңге, солы һәм арпа чөчелә.

Терлекчелектә мөгезле эре терлек үрчетелә.

1901 елда Кукмарада хастаханә төзелә. 1954 елда мәдәният сарае салына, 1930 елдан бирле «Хезмәт даны» газетасы чыгып килә. Шулай ук Кукмарада музыка мәктәбе, ресторан, кинотеатр төзелә. Китапхана эшләп тора.

Халык телендә «Могжизалар кыры» дип йөртелгән урында яна йортлар төзелә. Күп яна микрорайоннар барлыкка килгән. Бу йортлар чыннан да могжизалы төстә тиз калкып чыгалар. Кукмара хәзер елдан-ел матурая һәм зурая.

Бистә халкы үзәкләштерелгән газ яга, юлларга асфальт түшәлгән.

Революциягә кадәр Кукмарада алты гына урам булса, хәзер урамнар 120 дән артык. Монда С.Разин, А.Пушкин, Л.Толстой, С.Сәйдәшев, Н.Идрисов, М.Жәлил, Г.Тукай, М.Гафури, Г.Гафиятуллин, Н.Баян, К.Тинчурин, В.Кельмаков урамнары бар.

Кукмара районынан күп кенә житәкчеләр, галимнәр, шагыйрьләр һ.б. зыялылар чыккан. Ф.Галимуллин — әдәбият галиме, тәнкыйтьче, Казан федераль университетында татар әдәбияты кафедрасы мөдире вазифаларын башкара. Ул районның Арпаяз авылында туып үскән. Ч.Харисова — педагогия фәннәре докторы, профессор, КФУның татар теле һәм аны укуы кафедрасында эшли. Ул Зур Сәрдек авылында туган. Аның ире, Башкортстанда туып үскән Ф.Харисов — педагогия фәннәре докторы, профессор, шул ук университетта татар теле һәм аны укуы кафедрасы мөдире. Г.Морат — шагыйрь, «Мәдәни жомга» газетасының баш мөхәррир урынбасары, Зур Сәрдек авылында туган. Р.Мөхәмәтшин — шагыйрь, «Идел» журналының бүлек мөдире, Татар Толлысы авылында туган. Р.Рахман — шагыйрь, прозаик, КФУ доценты, Мәмәшир авылында туган.

Кукмара халкының торышы житеш, дөнья көтүләре ышанычлы. Анда эш сөючән, уңган һәм булган халык яши.

Файдаланган әдәбият

1. Писцовая книга Казанского уезда 1602-1603 годов. Публикация текста. — Казань Изд-во Казанского университета, 1979. — 239 с.
2. Татарстан Республикасының административ территорияль бүленеше (Белешмәлек. 2005 елның 1 апреленә) / ТР Премьер-министры Р.Н.Миннеханов редакциясендә. — Казан: Инновация технологиялар үзәге, 2005. — 408 б.
3. Татар теленен аңлатмалы сүзлегә. — 2 т. — Казан: Татар. кит. нәшр., 1979.
4. Татар теленен зур диалектологик сүзлегә. — Казан: Татар. кит. нәшр., 2009.
5. Тимергалин А.К. Миллият сүзлегә. — Казан: Мәгариф, 2007.

БЕЗ УЗГАН ЮЛЛАР

Мин гомерем буге республика матбугатында эшләдем. 90 яшемне тутырганда күргән-белгәннәрне, баштан кичергәннәрне искә төшереп, үзем белән таныштырыйм әле.

1941 елның июнь ае ахырындарак Чистай медицина рабфагына тәмамлап, туган-үскән авылым Мөслимгә кайттым. Ватан сугышы башланган вакыт, аның беренче көннәре иде.

Район газетасы редакциясенен барлык хезмәткәрләре дә мобилизацияләнгән, мөхәррир берүзе калган. Бер көнне күрешбез Габдулла абый Шәймөхәммәтов (ул райкомда эшли иде, сугышка соңрак китте) урамда мине туктатып, редакциягә эшкә чакырды. Мин Медицина институтына укырга барырга жыенам дип уй-фикеремне аңлаткач, «Сугыш беткәч укырсын, Гитлерны тиз дөмектерәбез аны», — дип, үгетләвен дәвам итте. Ә икенче көнне мөхәррир Җәдид абый Кадыйров белән өйгә килеп керделәр. Сүз эш турында барды. Гәлләшә торгач, аңлаштык, киелештек. Мөхәррир минем өчен тыныч иде, чөнки аяк сәламәт булмау аркасында (алтынчы сыйныфта укыган чагында бер фажигадән сон шулай калды: мәктәп залында узган жыелыштан сон балалар дәррәү кузгалып, авыр имән эскәмия белән минем өскә, нәкъ аякларга аудылар) мин хәрби хезмәттән азат идем. Әдәби хезмәткәр вазифасы өстенә мина бер үк вакытта үзеннән-үзе күп эш йөкләнде, хәтта хисапчы хезмәтә дә. Мөслим районының «Күмәк хужалык» газетасында эшләвем шулай башланды. Үзем дә абайламастан нык жигелдем. Мөхәррир райком вәкиле сыйфатында еш кына, системалы рәвештә диалект, атны жигә дә (редакциянен үз аты бар иде) колхозларга чыгып китә. Берүзем калам. Телефонга ябышам, авылларга, колхоз идарәләренә, оешма һәм предприятиеләргә шалтыратам, сораштырып хәбәрләр жыйя башлыйм, хат белән килгәннәре дә була, мөхәррир үзе дә барган жиреннән буш кул белән кайтмый. Шулай иттереп газетаның чираттагы саны барлыкка килә. Эш шул агым белән дәвам итә. Жинел түгел иде. Типографиягә бәйләнгән мөмкәтәләр дә аз булмый.

Хәрәф жыючылар яна, өйрәнчегрәк, газетаны жыйнау озакка сузыла, еш кына төн уртасына хәтле, аннары «американка» машинасында басу башлана, кул белән әйләндереп эшлиләр. Таннар ата. Иртәнгә өлгерергә кирәк. Газетаны халык көтә. Сугыш башлангач, радионы өздеп, газета бердәнбер хәбәр чыганагы иде. Сугышның барышы, фронттагы хәлләр турындагы хәбәрләрен Казан тапшыруында радиоалгычтан ала идек.

Ул чорда газетаның төп темасы һәркайдагыча, әлбәттә, авыл эшчәннәренен хезмәтен яктырту иде. «Ашлык — фронтка!», «Һәр бөртег — дошманга атылган пуля» кебек өндәмәләр яки фронтка хатлар, фронтовикларның хатлары кебек язмалар, сугыш кырынан хәбәрләр газета битләреннән төшеп тормады. Сугыш башлангач бөтен эш туктап калыр кебек иде. Әмма авыл сынатмады. Карты-яше, бала-чагага кадәр, бигрәк та хатын-кызлар, жинүне якынайту хақына фидакарлык үрнәкләре күрсәтеп, эшкә тотынды. Моңың мисалларын «Күмәк хужалык»ның шул чордагы саннарында күп күрергә мөмкин.

Сер түгел, сугыш чорында авылның мөшкел хәлдә калган чаклары да булды. Яз житкәндә атлар, сыерлар еш кына күтәрмә хәлдә калалар иде, ашатырга юк яки житми. Идарә вазифасында утыручылар мәжбүрдән мәжбүри өй саен йөрәп яна унышка кадәр әжәткә ашлык жыйлар, терлекләргә ашату өчен, әлбәттә, ризалык белән абзар, лапас, хәтта өй түбәләрен япкан саламны алып китәләр иде. Көз

көнө ашлыкны кырып-себереп диярлек дәүләт амбарларына илтәләр, ә язын чәчәргә бөртөк житмәгәндә чаналарда һәм уфалла арбаларында шул ук амбарлардан ташыйлар иде. Булды мондый хәлләр, барысын да хатын-кыз башкарды. Үзем шаһит.

Сентябрь аенда мөхәррир дә сугышка китеп барды. Ул вазифаны берәз вакыт, лаеклы кешесе табылганчы (ул коммунист булырга тиеш, ә мин әле комсомол яшендә, ягъни ярамым) мин башкардым. Мөхәррир дә булды, ә эш барыбер элеккечә давам итә, ул күбесенчә партия райкомы фәрманы белән авылларда, колхозларда йөри. Газета эше гадәттәгечә минем өстә. Газета чыгарырга мин әнә шулай өйрәндем. Чын күнелемнән яратып эшләдем. Шул вакытта язганнардан бер-ике очракны искә төшерик әле.

1942 елның жәе. Кызу урак өстә. Эшнен барышы белән танышу өчен «Электро» колхозына (Вөрәшбаш авылы) килдем. Колхоз хисапчысы Тимерхан Борһанов белән кырга чыктык. Күз күреме житмәслек басу урак уручы хатыннар белән тулы. Кояш кыздырып торган эссе һавада башларын да күтәрми эшлиләр жанкайларым. Икенче көнне телефон аша белештем, Сара Ханова дигән ханым 80 сугый (бер гектарга якын) урган, бу — дүрт-биш көнлек норма дигән сүз! Моңы бүгенге кеше аңлый алмый, әлбәттә. Чөнки кул урагы белән уру, uryлганны көлтәгә бәйләп бару, чабагач белән ашлык суктыру күптән бетте инде.

Шул ук 42нче елның кышы. Жәен-көзен эшнә төмамлап өлгәрә алмаганлыктан, кайбер хужалыкларда көлтәгә бәйләнгән иген кырда, кар астында калды. Фрунзе исемендәге колхозда да (Салавыз Мухан авылы) шулай булды. Бер көнне колхоз рәисе (сугышта яраланып, кулы гарипләнеп кайткан Габдулла) идарә хезмәткәрләрен, укытучыларны, өлкәнрәк яштәге укучыларны туплап, кар астында калган көлтәләргә жыйнап чүмәләгә өю өчен төнтә смена оештырды. Рәис чанасына утырып кырга мин дә бардым. Тулы ай кар күмгән кырны бик яхшы яктырта иде. Көлтәләр күмелгән урыннар калкыбрак тора, сәнәк, такта көрәк белән шул урынны актаралар да, бозланган көлтәләргә чанага өяләр, бер урынга ташып, чүмәләгә утырталар. Йөгәрешә-йөгәрешә эшлиләр. Карап торучы бер тамаша кебек, әмма кешеләргән сокланыч фидакарылеге иде бу.

Һич уйламаганда, көтмәгәндә кереп чумган бу эшем миңа чын мәктәп булды, канатландырды, өмет уятты, матбугат минем төмерлек һөнәрәмә әйләнде.

1943 елда көзгә табарак «Кызыл Татарстан» газетасының Әлмәт зонасындагы үз хәбәрчесе булып эшли башладым. Аннан язган беренче мәкаләмне әле дә хәтерлим. Кышкы чор булса да һәркайда ашлык сугу, жылтәү, дәүләткә озату бара иде. Хәер, бара дию бик үк дәрәс түгел, күп кенә урында сугылган ашлык ыңдыр табагында яки берәр амбарда, лапаста ята иде. Чөнки авылда эшләргә кеше житми. Мин авылларда йөреп, тикшереп, өйрәнеп, хәлне аңлатып, бик тырышып мәкалә яздым. Һәм ул тиз арада газетада басылып чыкты. Мәкаләдәге фактлар, мисаллар мин язганча булса да, эчтәлегә нык үзгәртелгән — явызландырылган, исемен дә «Саботажниклар» дип куйганнар. Мин аптырап, куркып, район житәкчеләре алдында гаепле кеше кебегрәк оялып йөрдәм. Шул тирәдәрәк районга партия өлкә комитетының ул вакыттагы икенче секретаре Зиннәт Ибәтович Муратов килде. Ашлык суктыру һәм дәүләткә тапшыруның торышы, бу эштәге кимчелекләр турында кинәшмә үткәрдә, хужалык һәм кайбер район житәкчеләрен аякка бастырып, каты сүзләр белән сүгеп, кисәттә. Кинәшмә авыр хисләр калдырса да, тынычланып куйдым, димәк, дәрәс «язганмын». Бу миңа тагын бер сабак, олы юлга кәргәндә чирканчык алу булды.

Модәррис Мостафин

1944 елны партия өлкә комитеты мине Лаеш районына жиберде, берьюлы ике газета мөхәррире итеп. Русчасы 1930 елдан бирле чыга икән, ә шул ук «Большевик юлы» исемендә татарчасын оештырып чыгара башларга кирәк. Мина, әлбәттә, бик жинел булмады. Лаеш нигездә рус районы, татар газетасын чыгару өчен хәтта хәрәф жыючы да табып булмады. Рус газетасында секретарь-әдәби хезмәткәр бар иде, татарчасында — юк, районда кулай кеше, теләүче табылмады. Хәрәф жыйрга рус газетасында (типографиядә) эшләүче, арада тәҗрибәлерәк Марина Моружева алынды. Житез, яхшы хәтерле, оста эшче булып чыкты ул. Мине коткарды, мин язып бирәм, ул жыя, төзәтәсен төзәтә һәм барысын да тиз башкара иде. Гомумән, коллектив та тырыш иде. Жинү көнен дә Лаешта каршыладым. Ул вакыттагы шатлыкны, күнелдәге хисне аңлатып бетерүе кыен.

Менә шундый хәлдә ике елга якын эшләдем. Аннан мине өлкә комитеты КПСС Үзәк комитеты каршындагы партия мәктәбенә укырга жиберде. Журналистика бүлегендә укыдым. Аны тәмамлап кайткач, бик нык таләп итеп, районнарның берсенә райком секретаре булып барырга кыстадылар. Мин кат-кат, «матбугатта эшләргә теләм» дип, үз сүземне тәкрарладым. Бик нык ачуландылар. Бәхәс шуның белән бетте: «Кызыл Татарстан»ның Минзәлә зонасындагы үз хәбәрчесе вазифасында Минзәләгә жиберделәр.

1949 елның сентябрь аенда сугыш башлангач туктатылган комсомол-яшыләр газетасын «Яшь Сталинчы» исеме белән янадан чыгара башлау турында карар игълан ителде. Бу — республика өчен күренекле вакыйга иде. Мине шунда чакырдылар. Хезмәт юлымның башындарак комсомолның Мөслим район комитеты секретаре булып та эшләгән идем, шуны да искә алыптыр инде, Казанга чакырдылар. Биредә мин башта авыл яшыләре бүлеген житәкләдем, аннары пропаганда бүлеген дә тапшырдылар. Бу вакытта редакциядә күп кенә фронтовик язучы-шагыйрьләр эшлде: Гали Хужа (мөхәррир), Гамир Насыри, Сәхаб Урайский, Шәрәф Мөдәррис. Штатта булмаса да Мәхмүт Хөсәен газета эшендә актив катнаша иде. Салих Сәйдәшев редакциядә, Гали Хужа янында еш була иде. Алар дуслыгының истәлеге булып «Халисә» дигән жыр калды. Бу көй бүгенге көндә дә жырлана. Газета битләрендә комсомол-яшыләр тормышыннан тыш культура-әдәбият, жир йөзөндә сугыш булдырмау, тынычлыкны яклау темаларына зур урын бирелә иде.

Тагы районга киттем. Бу юлы Баулыга. Нефть чыга торган төбәктә эшләп карыйсы килде. Мине «Байрак» газетасының мөхәррире итеп билгеләделәр. Район газеталарының дүрт битле булып чыга башлаган чагы иде. Ижат өчен мәйдан зур. Редакция коллективы район тормышын һәръяклап кин яктыртырга тырышты. «Байрак» газетасы республикада яхшылар сафына басты. Мина райкомның беренче секретареның газетага мөнәсәбәте ошамады. Аныңча райком вәкиле сыйфатында колхозларда булу кирәгрәк эш. Дөрөс, бу — шул заманның чире иде. Мин районнан китү өмәлән эзли башладым. Жае чыкты, мәсьәлә тавыш-тынсызгына хәл ителде.

Казанга кайткач, янадан «Яшь Сталинчы»га урнаштым. Бу юлы җаваплы секретарь булып, һәм бер елга якын мөхәррир вазифасын башкардым. Сонгысы «вакытлыча» исеме белән. Комсомол Үзәк комитетында мине олы кешегә санаганнар, яшәрәк кадр табарга кушканнар. Илдә шундый шаукым да булып алды: житәкчелектөгә кадрларны тоташ яшыләргә алыштыру башланды. Шулай булса да мин хайран озак вакытлыча мөхәррир булып утырдым.

1952 елны көзгә табарак Үзәк комитет карары белән Татарстан крайга әйләндерелде һәм өч өлкә игълан ителде. Берсе — Чистай төбәгендә. Һәркайсының үзенең газетасы булырга тиеш. Мин ул елны экстерн тәртибендә педагогия институтының тарих факультетын тәмамлаган һәм алга таба уку нияте белән аспирантурага керү имтиханын тапшырган идем. Уйларым чәлпәрәмә килде. Партия өлкә комитетына чакырып алдылар да Чистайда оештырылачак «Сталин байрагы» газетасына мөхәррир булып барырга тәкдим ителәр. Мин ризалык бирмәдем, каршы торып карадым. Өлкә комитетының икенче секретаре Салих Гыйлемхан улы Батыев берничә бүлек мөдирен тиз генә кабинетына чакырып алды да мәсьәләне аңлатып: «Безнең тәкдимгә каршы килә, тынламый, йә, нишләтәбез, мин партиядән

Редакция коллекциясе. Сулдан уңга: Шәех Зөбиров, Гарәф Шәрәфетдинов, Алмаз Әхмәтов, Мөдәррис Мостафин (бүлек мөдирләре), Зәйни Төхфәтуллин (жаваплы секретарь), Шәмси Хамматов (редактор), Рафак Тимергалин (редактор урынбасары), Флорид Әбъязмов (редактор урынбасары, культура бүлеге мөдире), Зариф Габитов, Заһит Хөснетдинов, Зәкидулла Шәфигуллин (бүлек мөдирләре). 1968 ел.

чыгарырга тәкъдим итәм», — дип белдерде. Минем әле мондый уеннарны аңларлык тәҗрибәм юк иде, куркып, каушап калдым, партиядән чыгарылу да хурлык бит, риза булдым.

Чистайга хатыным Мәдинә Мөхәммәдиярова белән бергә киттек. Ул бу вакытта «Кызыл Татарстан»да корректор иде, ә Чистайда тәржемәче булып эшләде. Күренекле язычыбыз Нурихан Фәттаһның университет тәмамлаган чагы иде бутай, ул да тәржемәче сыйфатында Чистайга килде. «Сталин байрагы» нигездә рус газетасыннан алынган язмалардан торырга тиеш иде. Шулай эшләнделә.

Эшләү өчен уңайлы шартлар булмаган төбәктә һич кирәкмәгәнчә зурдан кубып өлкә оештыру, шәһәр газетасы типографиясе мөмкинлекләре белән атнага биш тапкыр дүрт битле газета чыгару шул хәтле уйланылмаган, акылсыз чара иде. Моны һәркем аңлады, каршы чыгучы гына булмады. Бер елга якын инетекте, тешне кысып түздек инде.

1953 елның мартында ил башы Сталин үлде, күп тә узмады, өлкәне бетерделәр, газета чыгару туктатылды. Чистайга сәфәрне тәмамлап, Казанга әйләнеп кайттык. Мөхәммәдиярова элекке эшенә тотынды. Минем кайту Казанда партия тарихы институты — Мәскәүдәге марксизм-ленинизм институтының филиалы оештырылган вакытка туры килде. Анда В.И.Ленин әсәрләренен тулы жыйнагын татар телендә чыгару өчен төзелгән бүлек тә бар иде. Өлкә комитеты бюросында раслап, мине шунда билгеләделәр — өлкән фәнни хезмәткәр кимәлендә. Бу — республика өчен дә җаваплы һәм мактаулы эш иде. Эшкә бер горурулык хисе белән килә торган идем. Коллектив матбугат тармагындагы тәҗрибәле кешеләрдән тупланган иде. Без (әлбәттә, мин дә) Ленин әсәрләрен тәржемә итү, тәржемәне редакцияләү, үзара рецензияләү белән шөгыльләндек. Ни кызганыч, 1960 елда институтны яптылар. Башланган эшне ахырына кадәр дәвам итү насыйп булмады.

Институтның директоры Шәмси Хамматовны «Кызыл Татарстан»ның мөхәррире итеп билгеләделәр, мин дә гомеремдә өченче тапкыр, бу юлы бик озакка шунда юл тоттым. Башта берничә ел партия тормышы, пропаганда һәм агитация бүлекләрендә эшләдем, аннары тоташ егерме ел авыл хужалыгы бүлеген житекләдем.

Авыл һәм авыл хужалыгы ул чорда матбугатның, шул исәптән «Ватаным»ның да төп темасы булды дияргә мөмкин. Республиканың партия оешмасы һәм хөкүмәте авыл хужалыгын үстерү өчен зур тырышлык белән эшлиләр һәм күп төрле чаралар күрәләр иде. Горуруланып әйтә алам, матбугат хезмәткәрләре бу көрәшнен алгы сызыгында булдылар.

«Ватаным Татарстан» газетасында авыл һәм авыл хужалыгы мәсьәләләренә һәрвакыт кин урын бирелде. Вакыты-вакыты белән ярты газета, кайчагында хәтта тулысы белән (мәсәлән, урып-жыю, уныш бәйрәмнәре чорында, авыл эшчәннәренен кинәшмә-сләтлары кебек чараларда, югары нәтиҗәләргә ирешкән районнар һәм хужалыклар турында) шушы мәсьәләгә багышлана иде. Мин мөдир чагында бүлектә Степан Дементьев, Мөнир Абдуллин даими эшләделәр,

сонрак, университетны тәмамлагач, Габделбәр Ризванов та килеп кушылды. Районнардагы үз хәбәрчеләребез дә актив катнашты. Кар явамы, яңгырмы, салкынмы, эсеме — без һәрвакыт юлда булдук, умарта кортлары нектар эзләп очкан кебек, төрлебез төрле якка чаптык. Мин үзем республика районнарында гел булып тордым, күп яздым. «Совет әдәбияты» («Казан утлары»), «Азат хатын» («Сөембика») һәм «Татарстан коммунисты» журналларында аерым проблемалар хакында публицистик язмалар, фидакарь шәхесләр, ярыш алдынгылары турында очеркларым даими басылды. Китап нәшриятында очерклардан, нәсерләрдән тупланган өч җыентык нәшер ителде.

Мин бу язмамда күбрәк авылга, авыл хужалыгына кагылышлы вакыйгаларга тукталдым. Ә газетабыз кин диапозонлы, күпкырлы әдәби-сәяси майдан иде.

Хатыным Мәдинә Мөхәммәдиярова да гомере буге диярлек матбугатта эшләгән шәхес. Ватан сугышы башлангач, университетта укуын калдырып, «Татполиграф»ка корректор булып урнаша. Аннары Камил Якуб исемдәге комбинатта шулай ук корректор хезмәтендә эшли. Без «Кызыл Татарстан»нан башлап «Совет Татарстаны»нда, «Социалистик Татарстан»да һәм «Ватаным»да бик күп еллар бергә эшләдек. Редакциядә дә, өйдә дә сүзәбез гел газета турында булып иде. Шулай яшәдек. Мәдинә хезмәтенен сонгы унсигез елында жаваплы секретарь урынбасары булды. Ул чорда бу бик тә четерекле, тынгысыз эш иде. Газетанын чираттагы һәр санын планлаштырудан башлап басылып беткәнче редакция белән типография арасында чабып йөрергә, эш барышында туа торган низагларны тиз генә хәл итәргә кирәк. Мәдинә боларны сүз әйтмәслек итеп, төгәл башкарды.

Вафатыннан соң Мөхәммәдиярованың латин хәрефләре белән язылган истәлек дәфтәрен игътибар белән укып чыктым. 1941 елда сугыш башлангач, халыкны Идел елгасы буендагы төбәктә окоп казуга туплыйлар. Көзгә салкын урнашкан, Идел суы катам-катам дип торган бер мәлдә кешеләрне «Яков Воробьев» исемле пароходның трюмына шыллап тутырып, Төтеш төбәгенә озаталар. Пароход Төтешне узып, Даниловка дигән урында туктый. Мәдинә дә шунда була, аны һәм тагын Казанның 12нче урта мәктәбендә бергә укып, корректор булып бергә эшли башлаган Әлфинур, Мәрьям һәм Асияне Богдашкино дигән чуаш авылында кечкенә генә бер өйгә урнаштыралар. Алар атты кеше булалар, салам жәеп, идәндә йоклыйлар. Барысы да жиде чакрым ераклыктагы имән урманында аркылы пычкы белән агач кисәләр, эштән яши торган өйләренә ягу өчен киселгән, туралган утынны күтәрәп кайталар. Биредә берәз алданрак килгән Афзал Шамов, Фатих Хөсни, Әхмәт Юныс та эшли. Журналистлардан Хәмзә Кәримов, Габдрахман Кадыйров та шунда була. Алар бер өйдә 7-8 кеше яшиләр. Менә Мәдинәнен истәлегеннән шул вакытны чагылдырган бер өзек. «Без язучы абыйлар белән дуслаштык. Берәр борчубыз, хәсрәтебез булса, аларга бара идек. Алар безне тынлы, кинәшләрен бирәләр, тормышта күргән хәлләрен сөйлиләр, безне тынычландырып, юатып жибәрәләр иде». Мәдинә Афзал Шамов турында аеручы жылы сүзләр язган. «Һәрвакыт якты йөз белән каршы ала иде», диелгән истәлек дәфтәрендә.

Язганымча, миңа республика районнарында эш белән күп йөрергә туры килде. Ә юл йөргәндә еш кына һич көтмәгән-уйламаган хәлләргә дә юлыгасын. Бик гади генә, әмма үлем белән куркыткан бер очрак һич хәтердән чыкмый. 1943 елның декабрь ахыры иде бугай. Мин Шөгәр районыннан Әлмәткә кайтып киләм. Авылдан авылга диярлек ат белән. Әлмәт районы чигенә житәрәк тукталдым. Колхоз идарәсендә Әлмәт районының якындагы бер авылына илтпә куюны сорадым. Ат жигеп, мине илтүне 12–13 яшьләрдәге бер малайга тапшырдылар. Көн кичкә авышкан, энгер-менгер вакыт. Кинәт кар ява башлап, буран кузгалды. Ат көч-хәл белән диярлек, әкрән генә бара. Кар бураны күз күремен дә томалый башлады. Якында гына кебек бер ут яктысы күренде. Авылга якынайганбыз икән дип фаразладым. Малайны кызганып (кире кайтасы да бар бит), жәяүләп барып жетәрмен әле дип уйлап, кайтарып жибәрдем. Авырлык белән булса да ут юнәлешендә атлыйм. Бервакыт утны югалттым. Баруымнан туктадым. Күнелгә «Кар астында калсам, мине кем эзләр дә кем

табар» дигән шөбһәле уй килде. Буран басыла төштемә, янә якты нур пәйда булды, туп-туры шуна карап атладым да атладым. Бер авылга килеп кердем, уты балкып торган өйгә уздым. Ул шушы колхозның (Жәмәк авылы) рәисе булып чыкты. Урманнан утынлык бүрәнәләр алып кайту өчен өмә оештырган икән. Карчыгы өмәселәр кайтуга бәләш пешергән. Өйдә тәмле бәләш исә анкый. Минә якты йөз белән каршы алдылар. Бәләш белән сыйланып, жылы ятакта изеләпләр йокладым.

Матбугат белән, төгәлрәк әйткәндә, газета-журналлар белән мин Мөслим урта мәктәбенен 5-6-7нче сыйныфларында укыганда ук кызыксына идем. Ул минем дөньядагы, илдәге хәлләр белән танышырга теләүдән башлангандыр. Көнчыгышта — японнар белән, көнбатышта Финляндиягә каршы сугышлар булып алды, Испаниядә фашистик стройга каршы революция барды, анда халыкны яклап иреккә гаскәр сыйфатында Советлар Союзы сугышчылары да катнашты. Дөнья тыныч түгел иде. Англиянен хөкүмәт башлыгы Чемберлен сугыш кабызгырга тырышып бертуктаусыз чыгыш ясап торды. Болар барысы да мине кызыксындыра иде һәм мин мәктәптән кайтышлы китапханәдә тукталып, яна килгән газеталарны караштыра, кирәк тапкан хәбәрләрне укып чыга идем. Очы шушыннан башланган сәяхәт бөтән гомергә сузылды.

Матбугатта эшләү дәверендә бик күп яхшы кешеләр, башкара торган хезмәтләрендә яхшы нәтижәләргә ирешкән шәхесләр белән очрашырга туры килде. Хәзер берәм-берәм искә төшәләр. Язмамны тәмамлау алдыннан берсе турында сөйлим әле. Бу — Фин сугышында һәм Ватан сугышында катнашып, жәһәннәм утларын кичеп исән кайткан Актаныш районы, «Чишмә» колхозы рәисе Ясәви Хөсәенов. Ул, рәис итеп сайлангач, кыска гына вакыт эчендә колхозын нык күтәрде, игеннәрдән югары уныш алуга иреште, терлекчелекне үстерде, төзелешне кин колач белән алып барды, ташландык хәлдә калган кечкенә авылларны яңартты, Чишмә авылы янында гына бик матур урында буа буып, балык үрчетүне оештырды. Мин анда булганда Ясәви белән шул күл буенда, анын яшел чирәмгә күмелгән ярында сөйләшеп утырдык. Биредә язучы Мөхәммәт Мәһдиев, шагыйрь Мостафа Ногман белән сөекле композиторыбыз Сара Садыйкова да булып киткәннәр. Күнелләренә хуш килгәндер, даны бөтен республикага таралган колхоз унганнарына багышлап «Чишмә» жырын ижат иткәннәр. Мөгаен, алар да үзе дә шигъри жанлы, жыр яратучан Ясәви белән шушы урында уй-фикерләрен уртаклашып, әңгәмә корып утырганнардыр.

Мин яшәгән гомердә онытылмаслык вакыйгалар — яхшысы да, тетрәндергеч яманы да күп булды. Дөнья кат-кат үзгәрде. Ельцин белән Горбачев һәм аларның иярчен-юлдашлары эшләгәнне дә онытырлык түгел. Какшамас кебек илне пыр туздырып тараттылар. Башка менәрләгән колхоз-совхозлар кебек «Чишмә» дә юкка чыкты. Халык күнелендә жыры гына калды.

Язардай тарих, әйтердәй сүзем бихисап. Житеп торыр, язубымны тәмамлыйм.

Мөдәррис МОСТАФИН

Автордан: *Сугыштан соңгы елларда Әлфинура белән Мәрһәм китап нәшириятында, Асия «Ватаным Татарстан»да — әдәби хезмәткәр, Тимерхан Борһанов исә Әтнә районында партия райкомының беренче секретаре, Арчада район советы башкарма комитеты рәисе булып эшләделәр.*

Редакциядән башта сугышка китүчеләрнең барысы да калак булды, ә Үзәй Кадыров майор дәрәжәсендә әйләнеп кайтты... Актаныш районындагы «Чишмә» колхозы коллектив хуҗалык булып кала алды.

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРТӘ

Гомәр Хәйәм

Робагыйлар¹

Заманага аңлы кеше ярамыйдыр,
Шуна бәхет безнең йөзгә карамыйдыр...
Килче, шәраб, сине «кабып» анны жуйыйм —
«Заманага яраклы»га саналыйм бер.

Каберлек бу — хан да шаһ та ята шунда,
Күрче күзем — менә, ни ул фани дөнья!
Гүзәлләрнен ай шикелле нурлы йөзе
Күптән монда — кырмыскалар авызында.

Туфан МИҢНУЛЛИН

«Минһаж мажаралары»ннан

Нәрсә сөйләшәләр икән язучы өрдәшләр дип, төркемдәгеләрнен сүзләрен тынларга керештем. Марсель Галиев дигәннәре, уртага басып, камыш бармагын янындагыларга төзәп, дөньяның нидән яралганын аңлата икән. Минем дус Ыркаелга анын дөньясы көлке тоелды, ахрысы, ул чатнап торган көлү авазын Казан өстеннән Чувашия ягына төгәрәтеп жиберде.

Сиражи дигәннәре: «Күрсәтәм әле мин аларга! Кирәкләрен бирәм әле мин аларның!» — дип кемнәргәдер яный. Озын буйлысы — әпилсинме, мандаринмы дигәнә² — Сиражи янаган саен, читкә карап мәгънәле генә елмая. Ни сөйлиләр икән болар дип, кырыйдан гына тынлап торам: Ыркаел шигырь язган да шуны тикшерәләр икән. Шигырьдә «сукыр тәрәзәләр каш сикертә» дигән сүзләр бар икән, шуна бәйләнәләр.

Ыркаел мине күреп алды да:

— А-а-а, Минһаж әкә, — дип кысып кочаклады. Аннан:

— Әйт әле шул наданнарга, «сукыр тәрәзәләр каш сикертә» дигән сүзләр ни аңлата? — диле.

— Димәк, сүз төн турында бара. Фатирларда ут юк, тәрәзә кара күзлек кигән сукурларның күзе кебек.

Марсель Галиев миңа жирәнәп кенә карап куйды да:

— Ә «каш сикертә» дигәнә ни аңлата? — дип сорады.

— Димәк, фатирда кемнәрдер уйнаш уены уйный. Тәрәзә сукур булса да, аларның нишләгәннән ишетә һәм каш сикертә, — дигән идем, Ыркаел аркамнан какты. Чак авып китмәдем.

¹ Хәсән Туфан тәржемәсендә

² Автор Ләбиб Леронны, ягъни Лемон Лерон улы Лероновны күздә тотта.

— Маладис, Минһаж әкә! Шигырь анламаганнарға аңлаттын, — диде.
Без сөенешкәнгә ачуы килгән Сиражи:
— Син, бабай, «Единый Россия» членымы? — диде.
— Нишләп алай сорыйсын? — дигәнә:
— Сөз районыгыз белән Туфан Миннуллинга иярәсез бит. Туфан Миннуллин коммунист булганда, большевик идегез. Туфан Миннуллин единыйга күчкәч, шул якка авышкансыздыр, — диде.
Озын буйлы — гәрәйфруктымы, лимонмы дигәнә — тагын, авызын ермыйча гына, читкә карап елмайды да:
— Син, абзый кеше, Ыркаел Зәйдулланың без тикшергән шигыренә пародия яза аласыңмы? — диде.

— Нәрсә ул пародия? — дип соралдым.
— Пародия ул — кеше язганга охшатыбрак, көлөбрәк язган нәрсә, — дигәч, Ыркаелның шигырен сорاپ алып укып чыктым да, уйлап та тормастан, пародия укыдым:

Сукур тәрәзәләр каш сикертә,
Чукрак тимер ишек күз кыса.
Аксак бетон баскыч чалкан яткан,
Шул баскычта кемдер кыз кыса.

Ә фатирда — чулак караватта —
Тынкыш юрган шәрә тән көтә,
Кәләш кебек бүртенгән жил генә
Табут капкачларын селкетә.

Язганым Ыркаелга ошады, Казанны яңгыратып тагын бер көлдә. Марсель Галиев, көлгән сыман кебек шикелле итеп, «кых-кых» дип куйды. Сиражи сүгенергә өлгермәде, абзар капкасы хәтле ишектән бик тө мәртәбәле гәүдәле берәү, чыгып:

— Әйдәгез, егетләр! — дип, машинага утырып, каядыр китте.
— Кая ашыга безнең рәис? — диде берәүсә.
— Фәнни канфиринсиягә даклад сөйләргә китте, — диделәр.
— Нинди канфиринсия?
— «Дөнья әдәбиятын чәчәк аттыруда Роберт Миннуллинның искиткеч зур роле» дигән фәнни канфиринсия була, — диде кемдер.

Мин танымаганы:

— Роберт үзе каршы килгән икән, «мин тыйнак кеше, канфиринсия үткәrmәгез», дигән, тик Ким Мөгаллимович: «Алай итмәгез инде, Роберт Мөгаллимович. Беренчедән, сездән башка канфиринсия үткәрерлек бүтән шагыйрь юк, икенчедән, безнең институтка да эш күрсәтергә кирәк», — дигәч, Роберт ояла-ояла ризалык биргән, имеш.

— Димәк, диде кайсыдыр, — безнең республикада кризис тагын да көчәячәк. Канфиринсия материаллары китап булып чыгачак та бөтен татар, эшен ташлап, ябырылып шул китапны укыячак.

Ростәм МИНГАЛИМ

Житдиләр янында мина
Шаяннар житми кебек.

Шаяннар янында мина
Житдиләр житми кебек.

Дөнъяның кайсыдыр ягы
Гел мине читли кебек.

Көнләштереп...

Кышкы төн. Як-ягын кар көрте сарган асфальт юлдан машинада кайтып киләләр. Икәү. Руль тотканы — Буа театры каһарманы, ярлык курай гыжылдавына охшаш тавышлы Раил Садри, анын янәшәсендә — дуамал мәкаләләр чыгарып, күпләрне йокыдан яздыручы Искәндәр Сиражи.

Өч көн буга Кукмарала булганнар, хатирәләр бүлешеп, гөр килеп кайтып киләләр болар. Юл тигез. Кәеф шәп. Фара яктысы төн карасын талымсыз гына уртлап бара.

Кинәт!.. Яктырып, каршыга ап-ак куян сикереп чыга. Куркуыннан юл уртасында катып калган жан иясен таптатмыйм дип, Раил рульне кырт борып өлгөрә. Машина, күлгәгә итәген жыеп, асфальт астына томырыла, мәтәлчек атып, кар көртенә кадала.

Икенче көнне Язучылар берлегенә килеп керәләр болар. Янадан туган шикелле икесе дә шат.

— Жигули челпәрәмә килде, анысы чәрт с ним. Үзәбез исән калдык бит, үзәбез, егетләр!

— Юарга кирәк бу вакыйганы, — диешә сәбәп табылуға сөенгән язучылар.

— Кылган гонаһларыбыз куян булып каршыга чыкты, бугай, — ди Искәндәр Сиражи.

— Гонаһларыгыз ерунда, куян чаклы гына икән, — дип Ркаи́л Зәйдулла шаркылдап көлә һәм егетләрне көнләштереп, өстәп куя. — Эһә, мөфти Госман хәзрәтнең джибына поши кадәр поши килеп бәрелгән!

Сөт калыр да ни китәр?

Сигезенче класс укучысы Марат Кәбиров, такта янына чыгып, Дәрдемәнднен шигырен ятган сөйли башлады. Шигырьнен сонгы куплеты мондыйрак булырга тиеш иде:

Ул мөкаддәс кан белән ул

Изге сөткә ни житәр!..

Сөт калыр, Ватан китәр!

Сөт калыр, Ватан китәр!

Марат Кәбиров салкын-таләпчән күзле укытучыга карап алды да каушап китте һәм сонгы юлларны болай дип ярып салды:

Сөт калыр, Ватан китәр!

Сөт калыр, Ватан китәр!

Сәхифәне Марсель ГАЛИЕВ әзерләде.

КАРАЧКЫ ВАКЫЙГАСЫ

Колхоз рәисе булуына ике дистә елдан артып киткән Гали Вәлиевичка да яман авыр чор килде. Бер яктан, инде ярты ел бие хезмәт хакы бирелмәгән колхозчылар белән эшләү авырлашса; икенче яктан, тагын да хәтерә, район башлыгының көчәя барган күзәтүе анын төмам тынычлыгын алды. Икенче ел рәттән күрсәткечләр аска төгәри. Монарчы күнегелгән алымнарның берсе дә үзен акламый башлады. Янаклап тәртипкә кертү, колхоздан куу, аркадан сөю, кызыксындыру чаралары дисенме — берсе дә файда бирми. Күтәрелеп каршы чыгуылар да, сөзелеп эшләүчеләр дә күренми. Рәиснен житәкчелек стилинә түзә алмагач, хужалыкта юныле белгечләр дә калмады.

Әле ярый, озак еллар партөешма секретаре булып эшлөп, партия таралгач, профсоюзны житәклөгән сыман йөрүче, авыл халкының ямьсөз кушаматын иненә күтөргән — куштан Сөгьдие бар. Монарчы сер бирөсе килмөгөнгә, аның белән кинөшмәде ул. Ә менә бүген миенә оеткы салып карарга булды. Шундый уйлар белән Гали Вәлиевич иртән дүртләр тирәсендә телефоннан Сөгьдигә шалтыратты.

Сөгьди тиз генә киенеп, хөвөфле уйлар белән элекке колхоз, бүгенге күмәк предприятие конторына ашыкты. Хужаны көткән арада тагын фаразлар чонгылына чумып: «Әй каһәре, пенсиягә дә дүрт ел бар бит әле, эштән алса, ни эшләрмен?» — дип кыбырсыды. Гали Вәлиевичның аяк тавышлары ишетелгөч, Сөгьдинен йөрөгө сикерә үк башлады. Тормыш аны хужаларның аяк тавышын танырга өйрөттө. Музыкант ноталарны белгән кебек, алардан көтөргә мөмкин мәрхәмөт һәм хөвөфләрне бик оста сизә ул. Хужалар тавышындагы интонация, күз карашы һәм авыз ясалышлары буенча да ул бер атналык прогноз бирергә сәләтле. Энә шул сәләте аны тормыш арбасыннан төшереп калдырмады, һәр хужага яраклаша алучы мазмайга әверелдерде. Юк-юк, бу турыда ул үзе генә белә, башкаларга сиздөрмәскә тырыша. Әнисенен: «Сонгы сүзенне хатынына да сөйләмә!» — дигәнә ана әллә нинди законнардаң да өстенрәк.

Сөгьди бисмилласын әйтеп, рәис кабинеты тупсасыннан атлады. Гали Вәлиевичның йөз чалымнарында үзенә куркыныч янамавын сиземлөгөч, кулын сузып күрөшөргә жөрөят итте. Һәм акыллы эт шикелле хужасының күзлөрөнә карады. Шулай итеп үзенен тугрылыгын бөтен барлыгы белән хужасына сиздөрөргә тырышты.

Шуна безаз кәөфе күтөрөлгән рәис:

— Йә Сөгьди, ни эшлибез, көймә комга терәлде бит, кинөшлөшик булмаса! Түлке, алдан әйтеп куям, партия заманы бетте, күперләр яндырылган. Кире кайту була калса да, анда синөң белән мина урын юк. Шуна күрә ул турыда сөйлөшмик, вөссәлам.

— Контроль бетте, Гали Вәлиевич, контроль. Син көн дә юлда. Белгечләрнен шырдый-бырдые гына калды. Зарплата юк дип халык эшлөми. Әллә, мин әйтәм, сыер абзарларына, остаханәләргә телевизорга төшөрә торган жиһазлар

куйыйкмы? Язып торучы микрофоны да булса... Кемнен эшкә таяк тыкканын минутында белер идек, чарасын да күрер идек.

— Йә-йә, кызма әле, күктә йөрмә, жиргә төш! — диде Гали Вәлиевич. — Ул син әйткән нәрсәләргә акча каян аласын? Куйсан да ватачаклар бит. Хәзер халыкта курку бетеп бара. Ну шушы демократия дигән нәрсәне каян казып чыгардылар?! Гөрләп бара идек... Колхозчыларнын ин ачуы килгән кешесе, яшерен-батырын түгел, мин бит. Аларнын ачуын басам дип көйләп йөрсән, минутында үтереп ташларлар... Кара, малай, әллә нинди дурак уйлар килә башка...

— Үтерүен үтермәсләр дә... Менә японнарны әйтәм, — дип кабынды Сәгъди, — иллә дә башлы халык, диләр. Элекке елларда бер гәзиттән укыган идем. Шофёрлар кагыйдәләрне бозмасын дип, юл буена полицейский манекеннары ясап куйгач, тәртип бермә-бер яхшырган. Бер завод хужасы, имеш, эш артка киткә, проходнойга үз карачкысын ясатып куйган. Ачуы килгән эшчеләр анын чыраен төяләр, ди. Шулай итеп эшләре ходка киткән. — Сәгъди кыюлана төште: — Бездәге житәкчеләрне зур акчалар түгеп гарәпләрдә ял иттергәнче, японнарга эшкә өйрәнергә жибәрсән иде!

— Әх, беткән баш беткән, әллә үземнән карачкыны ясатып куйыйммы икән?

Сәгъди рәис сүзеннән бөрешеп үк калды.

— Бездә килешер микән, югарыдагылар ни әйтер, көлкегә калмабызмы? — кебек сораулар тезде.

— Соң, хужалыкны тәртипкә кертмәсәм, мине барыбер эштән куачаклар бит. Башка ход юк, брат!

Карачкы ясауны хатынын аерып даны чыккан клуб мәдире шома Гайфигә тапшырырга булдылар.

Ике көн дигәндә иске сырмалардан төрелгән, шәп костюм-чалбар кигән, йөз чалымнары да хужага охшаган карачкы әзер булды. Гайфи үзен бөек скульптор дәрәжәсендә тоеп, ижат шатлыгына ләззәтләнеп шактый утыргач, телефоннан шалтыратып, көр тавыш белән:

— Гали Вәлиевич, нәрәт үтәлдә, — диде.

Рәис олак көттермичә килеп тә житте. Карачкыны күрү белән: молодец, булдыргансын, мә мәгәричен, дип бер шешәлек акча төртте дә иртүк, кеше күрмәгәндә, контор каршындагы каенга бәйләп куярга кушып чыгып та китте.

Иртән конторга килгәндә, теге каен тирәсендә халык күплегеннән Гали Вәлиевич адымнарын акрынайтты. Аны күргән төркем, гаепле сыман, як-якка чайкалып куйды. Хужа: «Кара, каһәрләр, ошатканнар бит, ә?» — дип безаз уйланып торды да ишеккә юнәлде.

Яналык авылга яшен тизлегендә таралды. Хихылдап көлүләр, төрле фаразларнын иге-чиге булмады. Халык мавзолейга Ленинны күрергә барган кебек агылды да агылды. Хәтта моннан жиде ел элек Гали Вәлиевич кыйнап параличланган фазан Шәйхи дә аягына баскан иде.

...Ул төнне карачкы ничек куелган булса — шул килеш кунды. Бары икенче төнне генә кемдер эшләпәсен бәрәп төшерде. Бу хәбәр авылга тиз таралды.

Өченче төндә карачкы шактый зәгыйфьләнде. Милиция чакыртып эзәрлекләүләр булмагач, карачкыны көндезен дә килеп типкәләүләр башланды. Халык арасында төнлә карачкыны көчләргә маташканнар икән, дигән имеш-мимешләр дә таралды.

Терлекчеләрдән беренче булып кылый Фәйрүзә хезмәт хақы бирелмәү үчен алды. Өч тапкыр ике бот арасына типтем дип мактанып йөргән.

Шуннан китте инде карачкыдан үч алулар... Шома Гайфигә аны бер атна эчендә биш тапкыр янартып куярга туры килде. Клубны ачмыйча, шунын белән генә шөгылләнде.

Менә шуннан соң сәер хәлләр башланды. Акча даулап, хатынын кыйнарга гадәтләнгән төксә Ибрай карачкы дөмбәсләп канәгатьлек ала башлады. Сыер савучылар иртән эшкә барышлы карачкыны янаклап китә торган булдылар. Мал-туарга көрәк-сәнәк белән сугулар бетте. Механизаторлар салам тарттырырга дигән солярканы аракыга алыштырмагач, ферма яннары да эскерт белән тулды. Терлек азыгы кертүчеләр дә сүгенмичә генә бөтен көчләрен куеп эшли. Чечен сугышында сапёр булып хезмәт иткән Гәптәри малае Фәрит тә, на всякий случай дип саклаган динамиты белән сенаж өстендәге бер метр калыңлыктагы тун балчыкны шартлатып, фермага зур файда китерде.

Колхозчылар эчке киеренкелектән бушанып, тырышып эшли, тынычлап яши башладылар. Район сводкасында элекке «Коммунизмга» колхозы — бүгенге «Үрнәк» күмәк предприятиесе сөт саву буенча егерме жиденче урыннан беренче урынга күтәрелде. Гали Вәлиевич исә мактаулы житәкчегә әверелеп, кинәшмәләрдә алгы рәткә депутатлар янына утыра торган булды. Кыска гына вакыт эчендә халыкка берьюлы өч айлык хезмәт хақы бирелде. Ә стрессны йомшартуны инде башкалар давам итте. Гали Вәлиевич басымына чыдый алмыйча авылдан чыгып качкан бәндәләр Казан, Мәскәү һәм башка яклардан махсус кайтып, анын карачкысын кыйнап киттеләр. Шул ихтыяжны исәпкә алып, асфальт юллар салынды, күмәк предприятие үз автобусын йөртеп, кассага шактый акча кертте. Балалар, һөнәр остаханәсендә сувенир карачкылар ясап, шуларны базарларда сатып, мәктәпне компьютерлар белән тутырдылар.

Бу биниһая зур вакыйгалар беркемнең дә игътибарыннан читтә калмады, үрнәклеләрнен эш тәҗрибәсе акрынлап республика масштабына күчте. Анда атна саен семинарлар үтә торды. Дәрәжәле делегацияләр агылды да агылды. Гали Вәлиевичның да дәрәжәсе күтәрелеп, хакимият башлыгынын беренче урынбасарына әверелгәч, куштан Сәгъдиен үзенен ярдәмчесе итте. Анын тәкъдими белән район үзәгендә карачкы ясау цехы ачылып, конкуреш комбинаты кризистан баеп чыкты, эшсезлек бетерелде.

Әмма тора-бара карачкы кыйнау халыкны туйдырды. Бихисап семинарларда кунак сыйлы-сыйлы, «Үрнәк» хужалыгы бөлгенлеккә төшә башлады, алган товар кредитлары бурыч сазлыгына батырды. Хезмәт хақы бирү янә тукталды, күрсәткечләр түбән төгәрәде.

Колхозчыларда тагын Гали Вәлиевичны тәпәләп бушану теләге барлыкка килде...

Әмма ул бу вакытта, аларнын кулы житмәслек биеклектә, яна идеяләр белән янып эшли башлаган иде инде.

Габит ФӘРХЕТДИНОВ

Ак жылкән

Балачак белән яшьлек арасындагы
гузәл дөньяда яшәүчеләр, бу — безнен сәхифә!

Руслан
Рәүпов

БУЛГАНДА — КАДЕРЕН БЕЛ, ЮГАЛКАЧ — ЕЛАМА

БӘЯН

Өченче бүлек

Яңа тормыш

Житмәсә, телефоны да биргәнне күптән ашап бетергән икән!

Эштән өенә кайтып житкәч, ишекнең бикле икәннән күрде, Алсуның кая киткәннән дә белми иде ул. Ярты сәгать көтте, бер сәгать, ике... Ниһаять, урам борылышыннан сумка күтәрәп кайтучы Алсуны күрде.

— Гафу ит инде, — диде Алсу, ишек кырында чүгәләп утырган Илнарны күрәп. — Кибеттән әйберләр алган идем менә.

Илнар торды да:

— Мин сине ике сәгать ярым көтәм инде! — дип, тавышын күтәрде.

— Гафу ит, — дип, аның хәленә керергә тырышты Алсу.

— Шуның хәтле озакка китәсе булгач, берәр кешегә ачкычны калдырып булмыймыни ул? — дип каршы чыкты Илнар.

— Мин нәрсә, үз көемә генә йөрдөмме әллә, Илнар? — дип аптырады Алсу. — Нишләп шулай чебеннән фил ясыйсың? Башка вакытларда вокзалда сәгатьләр бие көтеп утыра идең бит әле. — Шулай диде дә. "Өйдә", — дип аның жиңненнән тартты Алсу.

— Ул вакытта бар да башкача иде шул, — диде Илнар, өйгә керә-керә.

— Кайсы вакытта? Элек без язылышмаган чактамы? Ө хәзер инде миңа башкача карыйсың, шулаймы?

— Юк инде, — диде Илнар. — Кайчан сиңа алай дип әйткәнем бар әле?

— Ләкин сүзләреңнең мәгънәсе шуңа барып тоташа, — дип бүлдерде аны Алсу. — Нишләп «син миңа кирәк түгел» дип кенә әйтмисең?

Илнар аптырап калды. Аннары:

— Өгәр дә син мине киләчәктә дә шулай сүгәсең икән, — дип, елмаеп, Алсуны кочаклады, — мин сине менә шулай тотачакмын.

— Жибәр әле! — диде Алсу.

— Син өйләнешкәнгә кадәр дә шулай дигән идең, — дип көлдә Илнар.

Ахыры. Башы 3, 5 нче саннарда.

— Өлбәттә, чөнки мин үзгәрмәдем, синең кебек түгел инде.

Алсу стенага эленгән календарь янына килде дә, өстәлдә торган ручкасы белән, бүгенге датаны түгәрәккә алды.

— Нәрсә бу? — дип сорады Илнар.

— Син минем белән талашкан һәр көнне шулай билгеләп куячакмын, — дип җавап бирде Алсу.

— Нишләп? — дип көлдә Илнар.

— Кияүдә булуның ничек куркыныч икәннән белер өчен.

— Әйе, бу — куркыныч. Кич белән син шулай сугыша башлыйсың, тырналган җирләремне күрсәтимме? — дип шаяртты Илнар.

Алсу, уңайсызланып:

— Ярар, җитте инде, — дип көлеп куйды.

Менә тагын иртә җитте. Илнар да, Алсу да бүген иртәрәк торганнар иде. Илнар кырынып утыра, ә Алсу, бөтен җирне туздырып, нәрсәдер эзли иде. Алсуның шулкадәр тырышканын күреп, Илнар:

— Алсу! — дип дәште.

— Нәрсә? — Алсу эзләвен давам итте.

— Минә эзлесеңме син анда? Мин монда, Алсу, мин монда, — дип кабатлады Илнар.

— Минем теге талисманым кайда икән? — дип ишетелер-ишетелмәс сорады Алсу.

— Эзләп торма, — дип белдерде Илнар. — Мин бит үзем дә синең муеныңа менеп утыра алам.

— Шаярма әле, — диде Алсу. — Исеңдә булса, син бүләк иткән идең бит. Кая яшердең син аны?

Илнар шул талисманни кесәсеннән алды да, Алсуга тагып: — Кайчан да булса син безнең туйны искә төшерергә тиеш бит инде, — дип көлдә.

Илнар эшкә киткәч, Алсу янына Илнарның дус кызы килде. Көне буе рәхәтләнеп сөйләштеләр алар. Алсу гомер буе эчмәгән кофесын ясарга булды. Икешәр шикәр салды да, бер стаканны шул кызга бирде, икенчесен үзенә алды. Шул чакта ишек ачылган тавыш ишетелде. Илнарның эштән кайткан вакыты.

— Менә, кайтты синең дустиң, — диде Алсу. — Карап тор, хәзер гауга куптарачак.

— Юк, — дип каршы килде ул кыз. — Мин Илнар алай итәр дип уйламыйм.

— Тукта, бер минут кына көт әле, — дип көлдә Алсу.

Илнар боларның янына килде дә теге кыз белән дә исәнләште, Алсуга да сәлам бирде. Шуннан соң Алсуның кулыннан стаканын алды да, икенче бүлмәгә кереп китте. Алсу аптырап калды.

— Күрәсеңме, бернәрсә дә булмады, — дип өлмайды кызы Алсуга.

— Көт инде, Гөлназ, егерме гәнә секунд, — дип, Алсу чачен җыя башлады.

— Син үзең башларга җыенмыйсыңдыр бит? — дип сорады Гөлназ.

— Юк, — Алсу чачен җыюын давам итте. — Унбиш...

— Көтәм, — дип белдерде Гөлназ.

— Биш...

— Алсу! — Илнарның кычкырганы ишетелде.

— Күрдөңме? — дип көлеп җибәрде Алсу, аңа Гөлназ да кушылды.

— Минем визиткаларым: кайда ул, Алсу? — дип, кызлар торган бүлмәгә чыкты Илнар.

Алсу календарь янына килде дә бүгенге датаны билгеләп куйды. Ул мөскен ап-ак календарь кап-карага әйләнәп беткән иде инде.

— Нишләп син аларны һәрвакыт каядыр куясың? — дип сорады Илнар.

Алсу түзмәде, кычкырып көләп жибәрде.

— Сиңа кызык, — диде Илнар. — Ә миңа — юк. — Алсу Илнарны кочаклап алды.

Икенче көн иртән үк Алсуны эшенә дәшкәннәр иде. Бер малайны машина бәрдергән икән. Шуңа медицина ярдәме күрсәтергә ашыкты ул. Малайның әнисе бик борчылды, нәрсә эшләргә белмәде, елап та алды. Ул ананың кыяфәтен күрәп, Алсу үзе дә әздән генә елап жибәрмәде.

Малайны коткарып, эшләре беткәч, Алсу өенә йөгәрде. Әй янында Илнарны күрәп, аны кочаклап алды ул.

— Кочакла мине, нык итеп кочакла, — диде Алсу.

— Алсу, нәрсә булды? — дип елмайды Илнар.

— Юк, бернәрсә булмады, — дип, күзен йомды Алсу.

— Алсу, — диде Илнар, урамдагы кешеләргә карап, — безгә карап торалар.

— Булсын.

— Урам уртасында кочаклашып тору бик үк...

Алсу аңа әйтеп бетерергә ирек бирмәде, Илнарның күзенә карап, шунда ук җавабын әйтте.

— Нәрсә? Мине кочаклау сиңа оятмыни?

— Ярар, Алсу, әйдә, өйгә керәбез.

— Житте, — дип, Илнарны жибәрде Алсу. — Син миннән хәлләремне дә сорамайсың! Бүген нәрсә кичергәнәмне дә белмисең!

Алсу өенә керәп китте. Илнар да аның артыннан иярде.

— Ярар, гафу ит мине, — дип елмаерга тырышты Илнар. — Мин каян белим инде сиңа бүген нәрсә булганын? — дип йомшак кына әйтте ул, кулларын Алсуның җилкәсенә куәп.

— Ал кулларыңны, — дип боерды Алсу. — Житте инде! — Алсу төрәзә янына киләп басты.

— Элек син минем хәлләремне тавышымнан ук аңлый идең, — дип сөйләп китте Алсу. — «Нишләп моңсуланасың?» — мине күрү белән шулай дип сорый идең. «Өеңдә нәрсәдер булдымыни?», «Әниң белән ачуланыштыңмыни?»... Хәлләремне генә белер өчен дә син миңа көненә ике тапкыр шалтырата идең. Исәңдәме?!

— Әлбәттә, исемдә, — Илнар Алсуның җилкәсенә башын куйды.

Алсу аны этәп жибәрде. Тагын сөйләвен дәвам итте. Шуннан соң гына Илнар да үз сүзен әйтте:

— Кайчан үсәсең инде? Син студент кыз түгел бит инде, Алсу! Хәзер мин сиңең өчен җавап бирәм! Ә син — минем өчен.

— Нәрсә, хәзер туйдан соң кешеләр бер-берсен яратудан туктыйлармы әллә? — дип, Илнарга таба борылды Алсу.

Алсу автобуста эшенә бара иде. Кәефе юк иде аның. Күпмөдер ара баргач, автобус туктады. Ишекләр ачылды. Һәм шуннан Алсуның әнисе белән апасы киләп керделәр. Аларны күрәп, Алсуның күзенә яшьләр килде.

Алар да Алсуны күрделәр. Аңа каршы якка утырдылар. Алсу да алар янына күчәп утырды. Күз яшьләре белән әнисенә карап торды ул.

— Карама миңа, — диде әнисе. — Бер генә тапкыр булса да безнең белән кызыксынганың булдымы соң сиңең: исәнме без, әллә инде юкмы? — дип ярсыды ана күңеле.

Алсу башын әнисенең күкрәгенә куйды да елап жибәрде.

— Өни, алай дип әйтмә, — диде ул. — Сезде көн саен уйлыым мин, көн саен. Мин сезгә шалтыраткан идем дә.

— Син кереп тә чыга ала идең бит.

— Ничек? Үзегез бит, миңа өйдән куып чыгарган вакытта, кайтма, дип әйткән идегез.

— Әтиеңнең шундый кирелеге безнең бөтенөбезне дә юкка чыгарачак, — дип әйтте әнисе. — Аның авырып китүенә карамастан.

— Нәрсә булды аңа? — дип аптырап сорады Алсу.

— Мин бит врач түгел, — дип җавап бирде әнисе. Алия кесәсеннән анализларны алды да Алсуга бирде.

Алсу аларны күрү белән нәрсә булганын аңлады.

— Бу — рак, әни! Минем аны күрәсем килә.

— Аның белән күрәшсәң, бик яхшы булыр иде, — дип, каршы килмәде аңа әнисе. — Без синең яңа дип килә идек инде. Ләкин күрәшкәнне әйтмәсәң инде аңа.

Өенә кайткач, Алсу иренә әнисе белән апасын очратуын, әтисенең авыру икәннән — барысын да сөйләп бирде. Барырга кирәк икәннән дә аңлатты. Ләкин Илнар каршы килде — Алсуларга барасы килмәде аның. Шулай итеп, көн арты көн үтә торды. Алсу үзе генә бармады. Төгәл бер атна үткәч кенә юлга чыктылар. Көн уртасына барып җиттеләр. Урам буйлап барганда күрше апасы очрап:

— Ашык, кызым, ашык! Бәла килде, — диде.

Бу сүзләрнең ни аңлатканын тиз төшенде Алсу белән Илнар. Йөгереп керсәләр, ни күрсеннәр: өй тулы халык, бүлмәнең нөкә уртасында Алсуның кәфен ябылган әтисе ята иде.

Алсу тиз генә йөгереп килде дә, чүгәләп утырды. Ни эшләргә, нәрсә дияргә белмәде ул. Әтисе янында апасы, әнисе утыралар иде.

Алсу әтисен сыйпамакчы иде, ләкин әнисе, Алсуның кулын тотып:

— Кагыласы булма аңа, — дип тыныч тавыш белән әйтте. — Аның җанына бу ошамас. Бер кеше дә үзенең ата-анасына син китергән хәтле хәсрәт китермәгәндер. Алып кит моннан үзеңнең иреңне. Бүтән безнең йортка әйләнеп кайтасы булма!

Алсу әтисенең алдына тезләнде.

— Өни, — дип кычкырып елады ул. — Өни!..

Әнисе берни дә әйтмәде, кулын да кымшатмады. Алсу янында утырган апасын, Алияне кочаклап алды. Мескен кыз елавын дәвам итте.

Дүртенче бүлек

Бер айдан соң...

Алсу белән Илнар өйләрендә иде. Алсу китап укый, Илнар йомырка кыздыра һәм үзенең Мәскәүдә үткәрә торган проектын сөйли. Ләкин Алсу тыңламады — күзендә яшә иде. Илнар моны күрдә дә тыныч кына...

— Тагын ничаклы еларга җыенасың? Күпме вакыт үтте бит инде, — диде.

— Нишлим соң инде? Күз яшьләре үзе аккач, нишли алам соң мин?

— Әгәр дә мин туй белән башыңны катырмаган булсам, бу хәл булмас та иде.

— Мин үзем гаепле, — диде Алсу. — Качып язылышыйк дип мин үзем әйттем бит сиңа.

— Һәм миңа моны эшләргә туры килде.

— Шулкадәр үкенгәч, нишләп соң мине ташламыйсың? — дип бүлдерде аны Алсу. — Әтисез дә яши алгач, синсез яши алырмын әле.

Илнар ачуыннан пешереп тә бөтермәгән йомыркасын савыты белән идәнгә атып бердә дә чыгып китте.

Бер минуттан борылып керде дә, Алсуның күзенә карап:

— Кайдан мин үземә икәнче тормыш алыым соң? Син бит миңа язмыштан бирелдең. Хәзер гомер буге синең белән интегеп ашиммени инде? — диде.

Алсу тағын елей башлады. Илнар:

— Мәнә, һәрвакыттагыча, — дип аңа төртеп күрсәттә. — Үзең кабынасың, аннары үзең үк елей башлайсың. — Янынарак килде дә:

— Минем белән шулкадәр авырмыни сиңа? — дип сорады. — Нинди начарлык эшләдем мин?

— Начарлыкны мин эшләдем ул! — дип җавап бирде Алсу. — Өти-әниләрәмне ташлап калдырып сиңең белән киттем!

— Шулай булгач, кире кайт шул өңә!

— Син чынлап әйтәсеңме? — дип тыныч кына сорады Алсу.

— Әйе! Тай моннан!

— Ярар, — дип кабатлады Алсу, — ярар...

— Алсу! Алсу, — дип артыннан чапты апасы. Алия Алсуны куып тотты да исәнләште.

— Сәлам, — дип бер көйгә генә җавап бирде Алсу.

— Кайдан гына эшләдем мин сине, — дип, еш-еш сулый-сулай әйтте Алия.

— Ө нәрсә? Берәр мөһим эш бар идеме әллә?

— Ничек дип әйтергә дә белмим инде, — дип көлдә Алия. Аларның артында күп вакытлар элек Алиянең кулын сорарга килгән егет басып тора иде.

— Сәлам, — дип елмаеп исәнләште ул егет.

— Без тиздән өйләнешәбез, — дип җавап бирде Алия һәм шатлыгынан көлеп жиберде. Алсуның да кәефе күтәрелде.

— Ник яшердегез моны миннән? — дип сорады ул.

— Сине шуның өчен эшләдем инде мин. Шуңа күрә Илнарга берни дә әйтергә кушмадым.

— Илнар? — аптырады Алсу. — Ул сөзнең хәбәрне беләмени?

— Безнең очрашуны Илнар үзе оештырды, — дип җавап бирде Алия.

— Әйе, мин аңа бик рәхмәтле, — дип, апасының сүзләрен раслады егет.

Алсу ни әйтергә дә белмәде.

— Алия, миңа хәзер үк Илнарны күрергә кирәк, — дип, Алсу йөгереп китеп барды. Алар саубуллаша да алмадылар.

Алсу бүген бик бәхетле иде. Әйтерсەң, ул беркайчан да кәефсез булмаган — авызын ерудан тыела алмады. Илнарны уйлый-уйлай йөгерде ул. Зур юлны аркылы чыгып барганда, Алсуның каршына кинәт кенә бер машина килеп чыкты. Алсу берни эшләргә дә өлгермәде — машина аны шундук бәрдереп китте.

Илнар офисында иде. Телефон шалтырады. Трубканы бер кыз алды.

— Алло, — диде ул гади генә. — Әйе — бу юлы моны сөенгән кыяфәт белән әйтте. — Әйе! — бу юлы инде елмаеп ук жиберде.

Аннары телефонын сүндерде.

— Дуслар, — диде ул бөтенесенә дә күз йөртеп, — без Мәскәүдән контракт алдык!

Офистагылар шатлыктан ни эшләргә дә белмәделәр. Иң бәхетлесе Илнар иде. Бу хәбәрне Алсуга әйтергә дип тиз генә чыгып та китте ул. Ай, шат та иде соң бүген Илнар! Моның кадәр беркайчан да сөенгәне юк иде бугай аның. Наушникларын колакларына асып, ялтырап торган мотоциклына утырды да, элдерде генә. Көн кызу булганлыктан, өстендә футболка гына иде. Көйгә кушылып жырлый-жырлай барды ул. Зур урам буйлап барганда юл уртасына жыелган халыкка да игътибар итмәде, чөнки кәефе шәп иде. Ләкин шунда аны бер полиция хезмәткәре туктатты:

— Күрмисеңме әллә, кая чабасың?

- Миңа бу урам буенча барырга иде, — диде Илнар, елмаеп.
- Монда авария булды, юллар ябык. Әйләнеп икенче урамнан бар, — дип, кулларын болгый-болгый аңлатты аңа әлеге хезмәткәр.
- Ярар, — дип җавап кайтарды да Илнар, икенче юлдан вокзалга китте. Алсуга «Вокзал каршында очрашык әле» дигән смс кына җибәрде.
- Кичке җиденче ярты. Илнар вокзал каршына килеп туктады. Шунда ике танышын очратты. Танышларын гына дип тә әйтеп булмый инде, төркемдәшләрен дисәм дәрәсрәк булыр.
- Сәлам, — дип сүз башлады Илнар.
- Аның каршында берсе ябыграк, икенчесе, киресенчә, тазарак ике кыз басып тора иде.
- Сәлам, Илнар, — дип җавап кайтарды алар.
- Син монда нишлисең? Алсуны көтәсәңме? — дип сорау бирде ябыграгы.
- Һәрвакыттагыча, — дип елмайды Илнар.
- Әгәр дә син миңа өйләнгән булсаң, монда кеше көтеп тормас идең, — диде тазасы, шаяртып.
- Илнар югалып калмады — җавабын кайтарды.
- Әгәр Алсу ун минут эчендә килмәсә, без шушы Казанның берәр ЗАГСына кереп язылышырбыз.
- Вәт алдакчы, — диде тазасы, көлеп.
- Кызларның икесе ике юлдан китеп барды.
- Илнар исә түзәмсезләнеп көтә бирде. Ун минут үттә, унбиш... Ярты сәгать, бер сәгать. Ө Алсу һаман юк. Телефоннан егерме кат шалтыратты бугай инде, ләкин Алсу җавап бирмәде. Үзенә урын таба алмады Илнар. Аптырагач, эшенә шалтыратты.
- Исәнмесез, доктор!
- Илнар? Хәлләр ничек?
- Минем яхшы, — дип җавап бирде Илнар. Ләкин кыяфәте яхшы дип әйтерлек түгел иде.
- Ө Алсуның хәлләре ничек соң? Мин бүген аның белән сөйләшмәкче идем, ләкин ул эштән алдан ук киткән булган. Алтынчы яртыда ук.
- Ярар, доктор, соңыннанрак сөйләшербез, — өметен жуеп, телефонын сүндерде Илнар.
- Шунда вокзал янына полиция машинасы килеп туктады. Машинадан бер тазарак кына кеше чыкты да, шул тирәдәге халыктан:
- Сезнең арагызда Илнар исемле кеше бармы? — дип сорады.
- Илнар мин булам, — диде Илнар, каушый төшеп.
- Әйдәгез, минем белән киттек, — диде полицейский.
- Кая? — дип аптырап сорады Илнар.
- Хатының янына, — дип җавап бирде тегесе.

Эпилог

Илнар Алсу яткан палатага керде. Палатада Алсу үзе генә түгел иде — аның әнисе, апасы да бар иде. Илнар өкрән генә Алсу янына килде. Башның күздән өске өлеше капланган, күзе йомык иде Алсуның.

— Кызым, ач күзеңне, — диде күз яшьләренә буылып әнисе. — Син бит һәрвакыт сөйләшә торган булдың. Нишләп соң хәзер дәмшисең? Нәрсә дә булса әйт инде, ач инде күзеңне.

Алсу селкенмичә ята бирде.

— Миңа үпкәләдеңме син? — дип сорады ана кызыннан. — Үпкәләмә инде миңа. Ач, кызым, күзеңне.

Шулвакыт Алсу бөтен жаны-тәне белән калтырана, селкенә башлады. Әнисе, апасы, Илнар нәрсә эшләргә дә белмәделәр.

— Доктор, нәрсә булды?! — дип кычкырып жибәрде Алия. — Нәрсә булды?!

Палатага тиз генә доктор керде дә, калганнарға чыгып торырга кушты, бүлмәнең ишеген ябып куйды.

Илнар палатадан чыгуға дусларын очратты. Дуслары килгән — авыр минутта ташламаганнар аны.

Дусларының берсе, утырып торган бер ир-атка төртөп күрсәтеп:

— Илнар, машинаны менә шушы кеше йөрткән, — диде. — Ул, Алсуға операция ясасыннар өчен, үзен туганы дип әйткән.

Илнар шул ир-ат янына килде дә, күз яшьләрен яшерә алмыйча, туп-туры күзенә карап:

— Догаларыңны укый тор. Үзең өчен. Әгәр дә аның белән берәр нәрсә булса, мин синең тормышыңны тынычлыкта калдырмайчакмын, — диде.

Күпмедер тынлыктан соң Илнар давам итте.

— Ничек бәрдердең син аны? Исәрек идеңме?

Карап торышка исәрек дип тә әйтеп булмый үзен. Йөзө чиста, саф, начар кешегә дә охшамаган. Кайгырганы, үкенгәнлеге дә күренеп тора.

— Мин сине тынычлыкта калдырмыйм! — дип кабатлады Илнар.

— Ходайның үзенә тапшырыйк, — дип җавап бирде теге ир-ат. — Алсуың белән бар да яхшы булыр.

Менә палатадан врачларның чыкканы күренде. Керергә ярый, дип белдерде алар.

Палатага иң беренче булып Илнар керде. Алсу янына килде дә, чүгәләп:

— Алсу, Алсу! — дип исемен кабатлады. — Мин беләм, син барысын да ишетәсең. Син ишетмәгән булып кыланасың гына. Ачуым чыксын дип.

Алсу дәшмәде.

— Тор, тор хәзер үк, — диде Илнар, күз яшьләрен тыя алмыйча. — Нишләп син мине калдырасың? Син мине бәхетле иттең, хәзер миннән китмәкче буласыңмы? Беләсеңме, — дип давам итте Илнар, —сине болай итеп беркайчан да эзләмәгән идем мин. Бүген сине беренче тапкыр үземнеке иткән кебек тоелды миңа. Шуңа күрә мин сине тагын жуя алмыйм... Алсу, Алсу, үтенәм синнән. Кадерлем, Алсу, кайтчы минем яныма, — дип ялварды Илнар. — Үтенәм синнән.

Шул вакытта Алсуның керфекләре селкенеп куйды. Өз генә вакыттан соң күзен дә ачты. Алсу әнисен, апасын күрде. Аннан соң гына чүгәләп торган Илнарын күрде.

Илнар бәхетеннән елмаеп тора иде. Алсу көчкә-көчкә генә:

— Курыктыңмы? — диде.

— Мин инде үлгән идем, — диде Илнар елмаеп. Алсу, авырлык белән булса да, елмаеп алды.

— Миң бөтенләйгә киттем дип уйладыңмыни? Ул вакытта кем белән талашкан булыр идең соң? — дип тагын да ныграк елмайды Алсу. — Мин сине яратам.

— Минем өчен син нәрсәгә әзер? — дип сөйгәненең битеннән үпте Илнар.

— Мин сине яратам, — дип кабатлады Алсу.

— Поезддан сикерә аласыңмы? — дип сорады Илнар. Алсу «әйе» дип тә әйтеп бетермәде, Илнар:

— Юк, беркайчан да алай дип әйтәсе булма. Шаярып кына булса да, алай дип әйтәсе булма.

— Мин сине яратам...

ХИКӘЯ ЯЗА АЛАСЫЗМЫ?

Бытыргы 11, 12нче саннарда, дәвам итеп язар өчен, башламнар бирелгән иде. Килгән хикәячекләргә басуны дәвам итәбез.

Нәни Хәсән

— Исәнмесе-е-е-ез! Хужалар өйдәме-е-е? — дип сөрән салды Хәсән, зур урыс капканы ачып ишегалдына аяк басуга.

— Исәнме, абый, сиңа кем кирәк?..

Хәсән «дерт» итеп китте. Аның каршында тач үзенә охшаган, зур башлы, зур колаклы жиде-сигез яшьләр тирәсендәге бер малай басып тора иде...

Үзенәң балачагындагы вакытын күрәп, Хәсән телен чак әйләндереп:

— Син.. син Хәсән буласыңмы? — дип сорап куйды.

Һәм эчтән генә «нигә алай дип сорыйм соң әле, бу мин дә инде» диеп уйларга да өлгөрмәде, теге малай:

— Ә син минем исемне каян беләсең? — дип сорады.

— Беләм инде. Мин сиңең турыда барын да беләм.

— Тагы нәрсәләр беләсең? — диеп, теге малай такылдап төпченә бирде.

Хәсән үзенәң балачагындагы Хәсәнгә тагы да жентекләбрәк карап торды. Шул ук ямаулы ыштан. Шул ук ялан аяклар. Хәтта Разыя карчыкның кыяр бакчасына кача-поса кәргәндә кычытканнан чагылган беләкләрнең тимгел-тимгел бүртеп кызарган урыннары да шул ук. Малай соравын тагы кабатлады. Олы Хәсән, тотлыга биреп:

— Си-ин, син үскәч зур галим булырсың әле. Профессор. Тик моның өчен якшы итеп, тырышып укырга кирәк.

— Тагы нәрсәләр беләсең?

— Мин барын да беләм. Хәтта сиңең Разыя әбинең бакчасына кыяр сугарга кәргәненә чаклы беләм. Әни турында да беләм, — диюенә, малайның куркудан куллары калтырый ук башлады. Ул сүзне икенчегә борырга чамалап һәм тавышын бөтенләй әкрәнәйттеп:

— Ә әни авырый. Түшәктә ята, тора алмый, — диеп, башын аска иде.

Малай менә-менә елап жибәрер чиккә житкән иде. Аның хәлен аңлап һәм юатырга теләп:

— Син егет кеше бит. Нык бул. Ә әни терелә ул. Терелә, — дип, малайның башыннан сыпырды.

Бу сүзләргә ишеткәч, бәләкәй Хәсән жанланып һәм шатлык аша:

— Чынлапмы? Әни тереләме? — дип сорады.

— Әйе, әйе. Менә күр дә тор, мин әйткән иде диярсен әле. Йөзгә житә әле ул, — диюенә, малай бөтенләй шатланып өйгә таба торып йөгәрдә.

«Хәзер аягын бәрә», дип олы Хәсән уйлап та бетермәде, малай нәрсәгәдер абынып егылды. Шулай шул, бармагы канاپ чыкты. Авыртуын басар өчен, аннан да бигрәк елап жибәрмәскә тырышып:

— Әни, әни! Син тереләсең. Син тереләсең, — диеп ишектән кереп югалды.

Әле генә олы Хәсән шушы хәлне күрде. Аяк бармагы авыртудан чак кычкырып жибәрмәде. Малай чагы белән сөйләшүдән айный алмый торды. Йортка күз йөртеп алды. Барысы да нәкъ ул балачактагы кебек. Шул ук жимерелә язган салам түбәле абзар. Шул ук бәрәңге бакчасы. «Уф... Эш, эш дип бөтенләй акылым бутала башлады. Кайткан көе берәр ял йортына барып, дәваланып алырга кирәк» диеп йорттан тизрәк чыгып китәргә ашыкты ул.

Хисаметдин ИСМӘГҮЙЛЕВ

Ир була аласың, ә ата булу...

Исәнмесе-е-е-ез! Хужалар өйдәме-е-е? — дип сөрән салды Хәсән, зур урыс капканы ачып ишегалдына аяк басуга.

— Исәнме, абый, сина кем кирәк?.. Хәсән «дерт» итеп китте. Аның каршында тач үзенә охшаган, зур башлы, зур колаклы жиде-сигез яшьләр тирәсендәге бер малай басып тора иде.

Хәсәннең капкадан чыгып кирегә йөгәрәсе килде. Юк, ярамый. Әнә бит малайның сорау тулы елтыр күзләре аңа төбәлгән. Бу күзләр дә, бу караш та аңа таныш.

Сулышы берәз тынычлангач авыр итеп тын алды да, малайга сорау бирде:

— Әниң өйдәме?

— Юк, ул мәктәптә эштә, өйдә апам гына.

— Ә синең исемең ничек?

— Ильяс, — диде малай аптырый төшөп.

Хәсән сәгатенә күз салды, нәкъ көн үзәгә икән. Мәктәптә дәресләр бетәргә әле ике-өч сәгать вакыт бар. Фәрзәнәнең эштән кайтуын көтәргә булып урамга чыкты. Жиңелчә генә тамак ялгап алырга исәлләп кафега кереп утырды. Утырды һәм үткәннәргә кайтты. Хезмәт күрсәтүче кыз аның яныннан «Абый, сезгә нәрсә китерим?» — дип берничә кат әйләнсә дә, аны ишетмәде. Күрше республикадан килеп Казанда югары уку йортында укыган еллары. Тулай торақ, институтта узган ял кичләре, сәнгать түгәрәкләре, Мирсәет Яруллин житәкләгән хорда чыгыш ясаулар, һәм, ниһаять... Фәрзәнә. Аннан кино-театр залларында бергә утыру, сөю-сөөлү, вәгдәләр һәм Әфганстан...

Фәрзәнәне жәен укытучыларының белемен күтәрү курсларына жибәрделәр. Менә ул ел саен үтәргә кирәк булган лекцияләргә тыңлый. Бүгөн никтер эче поша, борчыла. Бер пар лекцияне тыңлагач, ул, сөйләшү пунктына кереп өенә шалтыратырга, гаиләсенең хәлен белергә уйлады. Главпочтамт янына житкәндә генә янына жиңел машина килеп туктады да, эченнән шадра битле, киң жилкәле, кулына кәшәкә тоткан бер ир-ат төшөп, аңа исеме белән эндәште.

— Фәрзәнә!

Хатын сискәнәп китте, адымнарын тизләтергә уйлады, ләкин инде ир аның каршысына ук чыгып баскан иде. Әле һаман да аптырау катыш куркуын жиңә алмаган хатын иргә күтәрелеп карады. Янәсе, нәрсә кирәк сиңа миннән? Ләкин сорауны бирә алмады. Сыңар кашлы шадраланган бу йөздәге янып торган күзләргә күргәч, сорау бирергә дип ачылган иреннәр кабат ябыла алмады. Таныды ул аны, күзеннән таныды.

Йә, Хода! Ике дистә еллар элек ул бит аның үлеме турында, аны табутын ачтырмыйча гына авылларына алып кайтып жирләүләре турындагы хәбәрне аңа Ильясның хезмәттәше Фәрвәз сөйләгән иде бит. Фәрвәз хәтта Хәсәннең

Фәрзәнәгә язган хатларын, аның соңгы амәнәтен дә тапшырган иде. Хәсәннең таулар арасында оборона тотканда танкта януын, авыр хәлдә госпитальгә озатуларын, шунда вафат булуын да Фәрваз сөйләде аңа. Ни соң бу? Өнөмме, аяк өстө урам уртасында төш күрөмме, әллә саташаммы? Мизгел арасында башыннан мең төрлө сорау йөгереп узарга өлгөрмәде, үзәнә таба сузылган куллар аны инде кочагына алды. Фәрзәнә әле һаман берни дә аңламый иде. Шул куллар аны житөкләп жиңел машина эченә алып керде. Менә инде алар кунакханә бүлмәсендә. Тын да алмыйча берникадәр утыргач, Фәрзәнә, ниһаят аңына килеп, сорау бирде.

— Сөз кем? Ни өчен мине бирегә алып килдегез?

— Танымадыңмыни соң, Фәрзәнә? Әйе, юктыр шул. Синең белән вәгдәләп бирешкән Хәсән юк шул инде. Каршыңда физик һәм рухи яктан яртылаш таланган Хәсәннең, ягъни аның өрәгә генә басып тора.

— Юк, юк. Алай димә. Таныдым мин сине, таныдым. Күзләрең бит үзгәрмәгән. Нәкъ яшьлектөгечә ялкын чәчеп торган көйдергеч карашың Хәсәннеке булып калган. Инде аңыма киләм бугай. Сөйлә үзең турында.

— Сүзләр күп, Фәрзәнә. Әйдә, берәз капкалап алыяк та, йөрөп керик. Сөйләшербез, аңлашырбыз. Сагындым мин сине.

Хәсән чәйнәккә кушты, суыткычтан жиләк-жимеш алып табын әзерләде. Фәрзәнә керфек тә какмыйча аның хәрәкәтләрен күзәттө.

Алар караңгы төшкәнчә урамда йөрделәр. Идел, Кабан күле буйларын урадылар. Бу сөйләшүдән Хәсәннең Әфганстандагы яралары, елдан артык госпитальдә дөвалануы, аннан кайткач, укуын дәвам итүе һәм бүген дәүләт учреждениеләренең берсендә житөкче булып эшләве, гаиләсез икәнлегә мәгълүм булды.

Кичкә алар яңадан кунакханә бүлмәсенә әйләнеп кайттылар. Бу кайтуны ничектер алар икесе дә шулай тиеш кебек кабул итте. Хәсән кунарга чакырып төхдәм ясамады, Фәрзәнә ник һәм ни өчен кайтканын аңламады. Ләкин хатынның күңелендә бушлык, шул ук вакытта Хәсәнгә тартылу бар иде. Фәрзәнә, кулындагы бәллүр савытның төшеп ватылуынан курыккан сыман, кинәт кенә пәйда булган Хәсәннең шулай ук кинәт кенә юкка чыгуынан курыкты. Аның аяклары да, күңеле дә бернинди карышусыз кунакханәгә атлады...

Иртәнге якта Фәрзәнә ире Фәрвазга шалтыратып балаларның хәлен белде, өч көннән соң укулар тәмамлануын әйтеп, килеп алуын үтенде.

Ә Хәсән ничә еллар өметсезлектә яшәгән жанының уянуынан, тәнендәгә һәр күзәнәкнең хәрәкәткә килүеннән туган шатлыклы бер канәгатьлек кичерде. Алар хушлашмадылар, вәгдәләп бирешмәделәр. Гап-гади «Сау бул», — сүзен генә әйтеп аерылыштылар. Менә шул. Хәсән кафе өстәлендә суынып беткән салкын чәен эчеп стаканын каплады да урамга чыкты.

Аны каршылыклы уйлар биләгән иде: «Миңа бит госпитальдән чыкканда «өйләнә аласың, ләкин әти була алмыйсың», — дигәннәр иде. Баксаң, малаем үсеп ята икән бит. Рәхмәт, Фәрзәнә. Икебез генә белгән бу вакыйга шулай сер булып калсын, ә улымның кайчан да булса мине табачагына ышанып китәм.

Хәсән Фәрзәнә эшлөгән мәктәп капкасы янында озак кына басып торды да, аның гаиләсен бозмаска, кайткач та үзәмә өйләнергә кирәк дигән ният белән юлга чыкты.

Флюра ХАННАНОВА

Мин — Ләйсән Галимжанова — гади бер авыл кызы. Арча районы Яңа Кишет авылында дөньяга килгәнмен. Яңа Кырлай урта мәктәбенң XI сыйныфында укыйм. Кечкенәдән хыялланырга яратам. Табиятьтәгә һәр үзгәрешкә, һәр эшә иясенә сокланып карыйм. Шуңа чакларда күңеләмдә ниндидер хисләр уяна. Үзеннән-үзе төрлө фикерләр туа. Мөгаен, «ильһам килү» дип саналадыр инде. Күңеләмә килгән уйларны ак кәгазь битләренә сыртыйм. Әзәп тәмамлагач, ничектер әңгел булып китә, иңнәрәмә канатлар үскөндәй тоела. Әсәрләрем өчөн районыбызда сәләтле балаларга бирелә торған Г.Ахунов һәм Г.Тукай премияләренә лаек булдым.

БЕР МИЗГЕЛ

Каядыр ашыгучы халыкка күктән күңелле һәм назлы итеп кояш елмая. Аның янында каурыйсыман нечкә һәм ак болыт кисәкләре тибрәлә. Акрын гына искән жылдан агач яфраклары селкенә. Ләкин җил, әкрәнләп көчәйгәннән-көчәя барып, болытларны куа.

...Берәү, гел ашыгучылар арасыннан атлап, күзә күргән якка таба бара. Юк, ул әллә нинди, алда тормышы булмаган кеше дә түгел, яшәү мәгънәсен дә жуймаган. Бары өйдәге кычкырышу-талашулардан туйган, язмыштагы рәхимсезлекләргә каршы тору сәләтен югалта баруын тоя, үзенә аңлау таба алмый азаплана. Үзенең кая баруын да белмичә, уйларына бирелеп атлавын давам итә. Жанында шундый бушлык, салкынлык хөкем сөрә. Менә бүген дә юктан гына чыккан ызгышка түзеп тора алмады, ишекне бәрәп япты да урамга ыргылды. Яшәүнең мәгънәсен каян табарга икәнән уйлап, күзә күргән якка таба атлый...

...Зәлия мәктәпкә ашыкты. Бүген аның көне начар башланды: йоклап, дәрәскә соңга калды, үч иткәндәй, башта лифт ватылды, соңыннан баскычтан төшкәндә, түфли үкчәсен сындыра язды. Менә ул урамга чыкты да үтәп баручылар төркеменә кереп югалды. Кәефе бозылды.

Зәлия аны ерактан ук күрәп алды, шуңа да карамастан кәефе күтәрелмәде. Ул әле дә ачулы иде: «Урамда көз! Яңгыр да, кар да яумый», — дип, әкрән генә үзалдына сөйләнде. «Әйе шуң!» — диде аның каршысына килеп баскан егет, җавап биреп. Аларның күзләре бер-берсенә төбәлдә. Егет елмайды һәм кыз янында туктап калды. Башында берничә минут кына кайнаган уйлар шунда ук юкка чыкты. Аның алдында назлы карашлы кыз басып тора, ул аңа елмая.

— Чуар күлмәк кигән моңсу урам, сары төсләр анда куерган. Язучылар тикмәгә генә мактамаганнардыр көзнә. Менә минем күңеләмә дә шигырь юллары килде, — дип сүз башлады егет.

Зәлия аптырашта калды. Егет шигырь юллары белән сөйли башлады бит! Хәзерге егетләр шигырьләренә белми, аңламый дип уйлый иде ул.

— Син бик матур сөйлесең, — дип мактап куйды Зәлия аны.

— Алай ук белмим мин шигырьләренә... Табигать мине ул сәнгатькә тартмый бугай. Ә син ничек?

— Минем берәз килеп чыга кебек үзе, — дип җавап бирде Зәлия.

Берничә секунд тынлыктан соң алар бер-берсенә нәрсәдер әйтәсе иделәр, ләкин бу бер үк вакытта килеп чыкты. Алар елмаештылар. Моңа кадәр берсен-берсе белмәгән бу ике яшь йөрәк ыгы-зыгы тудырган халык арасында басып тора. Ленар үзенәң жанындагы бушлыкның акрынлап тула баруын тоя, Зәлия уку кайгысыннан тулысынча арыган. Иртәгә орыштырлар дип тә борчылмый. Егетнең карашыннан күзләрен ала алмый. «Синең исеңең ничек соң? — дип тынлыкны бозды Зәлия каршындагы егет. — Минекә — Ленар».

— Зәлия, — дип тын гына җавап бирде ул.

Шулчак яңгыр яварга тотынды. Яңгыр тамчылары асфальт буенча төгәрәде. Урам буш калды. Бары тик подъезд түбәсе астына качып торучы Ленар белән Зәлия генә иде урамда. Юлдагы гөрләвектә яңгыр белән көрәшеп, кәгазь көймә йөзеп бара. Менә көймә, тирбәлә-тирбәлә, аларның каршына йөзеп килде. Зәлия белән Ленар икесе берьюлы көймәгә сузылдылар. Ленар кулларын жиберде. Зәңгәр күлмәклә, жебенә кадәр юешләнгән киёмнән басып торучы, саргылт чөчлө кызның кулындагы зәңгәрсү көймә үзен коткаручыга шундый килешә иде... Шулчак подъезд түбәләре артыннан кояш нурлары төгәрәде. Күктә үзенә жирнең барлык төсләрен туплаган салават күперә калыкты. Һәм беркем дә шушы бәхет капкалары эчендә кешеләргә шатлык таратучы илаһи бер хис яшеренгәннен абайламады. Ленар белән Зәлиянең күз карашлары салават күперенә юнәлде, куллар кулга үрелде...

Көз шундый сихри мизгел инде ул: бер карасаң, ямьсез көн, начар көеф; икенче карасаң, көтелмәгән очрашу, мәхәббәт ялкыны. Бер мизгел... Һәм ул барысын да үзгәртсәң сәләтле.

Халык әйтсә, хак әйтә

• *Гөл тигәнсез булмас, мәхәббәт көнчелексез булмас.*

• *Газапсыз гыйшык юк.*

• *Гашыйкка Бохара да ерак түгел.*

• *Гыйшык – төтенсез ут, ачкычсыз йозак.*

• *Гыйшык үпкәсез булмас.*

ЯНА ЗАКОН

Россия Президенты Владимир Путин гаммәви мәгълүмат чараларында, әдәбият, сәнгать әсәрләрендә, кино сәнгатендә, концерт, театр тамашаларында, күнел ачу чараларында сүгенүне тыя торган законга кул куйды. Документ хокукый мәгълүмат порталына урнаштырылган.

ФЕСТИВАЛЬ

Казанда атаклы балет биючесе Рудольф Нуриев исемендә XXVII Халыкара классик балет фестивале булды. Ул Муса Жалил исемендәге опера һәм балет театры сәхнәсенә танылган исеменәр, яна талантларны жыйды.

Фестиваль «Сармина Вурана или Колесо Фортуны» премьерасы белән башланып китте. Балетмейстер Александр Полубенцев (Санкт-Петербург) әлегә әсәрие Казанның театр тормышында зур вакыйгага тинләде.

Фестивальдә XIX гасыр хореографиясе шедеврлары — «Жизель» (төп партиядә — Светлана Захарова), «Баядерка», «Дон Кихот», «Лебединое озеро» тәкъдим ителде. Барлык спектакльләрдә төп партияләрие Россия һәм Аурупадан чакырылган биючеләр һәм солистлар башкарды.

Фестиваль программасынын заманча юнәлешен Германиянең танылган Дортмунд-балет труппасы давам итте. Әлегә коллектив дөньякүләм танылу алган һәм алар белән мөхтәрәм хореографлар Уильям Форсайт, Александр Экман, Дуглас Ли һ.б. эшли. Дортмунд-балет Казанда ике спектакль: «Сказки Венского леса» (И.Штраус, А.Берг музыкасы, Син Пэн Ванг хореографиясе) һәм «Триптих» («The Vertiginous Thrill of Exactitude» бер актлы балет, У.Форсайт хореографиясе, «Cacti» А.Экман хореографиясе һәм «Piano Pieces» Д.Ли хореографиясе) күрсәтте.

Фестиваль афишасында Георгий Ковтун сәхнәләштергән «Алтын Урда», «Спартак» балетлары да урын алды. Форум гала-концерт белән тәмамланды.

СИМПОЗИУМ

Казан федераль университетынын Филология һәм мәдәниятара багланышлар институтында «Төрки дөньянын танылган шәхесләре: Мәхмәт Әкиф Эрсой һәм Габдулла Тукай» дип аталган халыкара симпозиум үтте.

Ул бөек татар шагыйре Габдулла Тукайнын иجتимагый эшчәнлегенә багышланды. Симпозиумда Мәхмәт Әкиф Эрсой исемендәге Философия һәм сәнгать фонды вәкилләре, Төркия, Azərbaycan, Казакыстан, Греция, Кыргызстан, Сербия, Македония, Үзбәкстан, шулай ук Татарстан һәм Башкортстан республикаларынын галимнәр катнашты.

ЮБИЛЕЙЛАР

Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Минниханов Кремльдә «Ялкын» журналынын баш мөхәррире Йолдыз Миннуллина һәм редколлегия вәкилләре белән очрашты. Илбашы кунактарны журналынын 90 еллыгы белән котлады, басманын үсеш перспективалары белән кызыксынды, яшь журналистларны әзерләу мәсәләләрен күтәрде.

Очрашуда Татарстан Республикасы матбугат һәм гаммәви коммуникацияләр агентлыгы житақчесе Ирек Миннәхмәтов катнашты.

Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театрында журналынын 90 еллыгына багышланган юбилей кичәсе булды.

«Соембика» журналы Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры бинасында 100 еллык юбилее билгеләп үтте. Бу тантананы II Бөтендөнья татар хатын-кызлары форумында катнашучылар да тамаша кылды.

Бәйрәмдә Татарстан Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин катнашты. Ул Татарстан Республикасы беренче Президенты, Татарстан Республикасы Дәүләт кинәлчесе Минтимер Шәймиев котлавын ирештерде.

Фәрит Мөхәммәтшин редакциянен бер төркем хезмәткәрләренә дәүләт, хөкүмәт бүләкләре, Рәхмәт хатлары тапшырды.

Жыр-музыка белән үрелеп барган бу кичәдә бүләкләр дә, котлаулар да күп булды. Журналынын баш мөхәррире Ләйсән Юнысова тантанала катнашучыларга да, тамашачыларга да рәхмәт әйтте, милләт аналарын тәрбияләүне максат итеп куйган журналынын киләчәктә дә үз миссиясенә тугры калачагына ышандырды.

Татарстан Язучылар берлегенен Г.Тукай исемендәге клубында әдәбият галиме, КФУ профессоры Хатыйп Миннегуловка 75

яшь тулу унаеннан әдәби-музыкаль кичә булды.

Юбиларны Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының бүлек башлыгы вазифаларын башкаручы Рәшит Фәтхуллин, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Рафис Корбанов, каләмдәшләре Рәбит Батулла, Рәдиф Гаташ, Фәрит Яхин, Марат Әмирханов, Нәжибә Сафина, Фатых Кутлу һ.б. котлады.

Хатыйп Миннегуловның юбилеена багышланган тантана Казан федераль университетында да үткәрелде.

БӘЙРӘМ

19 майда республика журналистлары, мөхәррирләр, наширләр, полиграфистлар Матбугат көнен билгеләп үттеләр. Бу уяйдан Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәмәтшин массакүләм мәгълүмат чаралары жөтәкчеләре, журналистлар белән очрашты. Аннары медиафорум, семинарлар үткәрелде. «Корстон» үзгендә XVII «Бәллүр каләм» конкурсының жеңүчеләрен бүләкләү тантанасы булды. Анда журналистларны Татарстан Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәмәтшин, Татарстан Журналистлар берлеге рәисе Римма Ратникова, «Татмедиа» матбугат һәм гаммәви коммуникацияләр агентлыгы жөтәкчесе Ирек Миннәхмәтов, күпсанлы кунаклар котлады.

Фәрит Хәйрулла улы бер төркөм каләм ияләренә, хезмәткәрләргә дәүләт һәм хөкүмәт бүләкләрен, шул исәптән «Татмедиа» ачык акционерлык җәмгыятенен генераль директоры кинәшчесе Рәвил Фәйзуллинга, «Мәйдан» журналының баш мөхәррире Вахит Имамовка һәм «Чаян» журналының баш мөхәррире Рафаэль Хәлиулловка «Фидакар» хезмәт өчен» медалылар тапшырды. Бүләкләнүчеләр арасында журналыбыз хезмәткәре, «Татарстан Республикасының атказанган матбугат һәм гаммәви коммуникацияләр хезмәткәре» исеменә лаек булган Лилия Гатауллина да бар.

Былгы «Бәллүр каләм» конкурсына монарчы күрелмәгән күләмдә эшләр кабул ителгән. Жәмгысә — 5 меңнән артык ижат җимеш. Жеңүчеләр дистәдән артык номинациядә билгеләнгән. Аларның барысын да сәхнәгә чакырып котладылар. Бөйгенен иң югары бүләге — Гран-прига бу юлы матбугат ветераны, «Татмедиа» ачык акционерлык җәмгыятенен генераль директоры кинәшчесе Ислам Әхмәтжанов лаек булды. Ана «Лада» автомобиле ачкычы тапшырылды.

ТАНТАНА

Казан Ратушасында 2013 ел өчен «Белла» Россия-Италия әдәби премиясен тапшыру тантанасы булды. Бу бүләк 2012 елда XX гасырның күренекле шагыйрәсе Белла Әхмәдуллина истәлегенә булдырылды. Ул ел саен Россия, Италиянең яшь шагыйрәләренә (35

яшкә кадәр) өч номинациядә тапшырыла. Болар — «Рус шигърияте», «Италия шигърияте» һәм «Әдәби тәнкыйть яки бүгенге рус поэзиясе турында эссе». Быел Татарстан Мәдәният министрлыгы һәм Язучылар берлеге төхдими белән яна номинация булдырылды. Ул әлеге бүләкне үткән ел басылып чыккан шигърият өчен (рус яки татар телендә) Татарстанда яшәүче шагыйрәгә (35 яшкә кадәр) тапшыруны күздә тотта. Бездән бу мәртәбәле бүләкнең беренче иясе шагыйрә Луиза Янсуар булды.

Тантананда Татарстан мәдәният министрының беренче урынбасары Ирада Әюпова, Россия ягыннан жюри рәисе, әдәби тәнкыйтьче, филология фәннәре докторы, «Русская литературная инициатива» фонды президенты Наталья Иванова, Италия ягыннан жюри рәисе Стефано Гарлонио, Россиянең халык рәссамы, Россия Сынлы сәнгать академиясенен хокукый ағзасы, Б.Әхмәдуллинаның ире Борис Мессерер һ.б. чыгыш ясады.

ОЧРАШУ

Татарстан Язучылар берлегендә Россия Федерациясе Президенты каршындагы мәдәният һәм сәнгать советы ағзасы, «Литературная газета»ның баш мөхәррире, күренекле язучы Юрий Поляков белән очрашу булды. Анда сүз нигездә әдәбиятның бүгенге хәле, проблемалары, мәдәни багланышлар, шул исәптән татар адипләренен әсәрләрен рус теленә тәрҗемә итү һәм «Литературная газета»да бастырып чыгару турында барды.

ПРЕЗИДЕНТНЫҢ РӘХМӘТ ХАТЫ

Гуманитар фәннәренә үстерүгә зур өлеш керткән, фәнни-тикшеренү һәм оештыру эшчәнлегендәге казанышлары өчен Татарстан Фәннәр академиясенен Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты директоры **Миниуллин Ким Мөгаллим улына** Татарстан Республикасы Президентының Рәхмәте белдерелде.

МАКТАУЛЫ ИСЕМ

Массакүләм мәгълүмат чараларын үстерүдәге казанышлары һәм күпмәдәллек нәтиҗәле хезмәте өчен «Казан утлары» журналы редакциясе хезмәткәре **Гатауллина Лилия Илгизәр кызына** «Татарстан Республикасының атказанган матбугат һәм гаммәви коммуникацияләр хезмәткәре» дигән мактаулы исем бирелде.

МӘХТҮМКОЛЫЙ ФИРАГИ МЕДАЛЕ

Мәхтүмколий Фираги ижади мирасын пропагандалауга һәм Төркмәнстан белән Татарстан арасында багланышларны үстерүгә керткән өлеше өчен **Миниуллин Роберт Мөгаллим улына** Төркмәнстан Президенты Указы белән Мәхтүмколий Фираги медале тапшырылды.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Слово главного редактора»: И.ИБРАГИМОВ. «1100-й номер журнала «Казан утлары».
«Проза и поэзия»: З.ХУСНИЯР. Роман «Ураган» (прод.); рассказы Р.НИЗАМИ;
стихи Г.РАХИМА, И.ИКСАНОВОЙ, Д.СИРАЯ, Ф.ДАВЛЕТБАЕВА, Р.САЛАХИЕВА.
«Конкурс на повесть малого формата»: Р.ГАБДУЛХАКОВА. «Последний вопрос».
Рассказы из жизни В.НУРИЕВА.
«Литературная критика»: И.ВАЛИУЛЛА. «Куда ведёт нас «Белый путь?»».
«Искусство»: К.КАРИМОВ. «Тоскливый Сабантуй»; Г.САГИТОВА. «Лесная девушка».
«История»: И.ГИЛЯЗОВ. «Мусульманские пленные в Германии в Первой Мировой войне».
«Книжное обозрение»: Рецензия Г.НАСИБУЛЛОВОЙ на книгу М.ХУЗИНА «Обнять бы весь мир...».
«Наука»: Ф.ГАРИПОВА. «История наших деревень».
«Память»: воспоминания журналиста М.МУСТАФИНА.
«Сенной базар»: Г.ФАРХУТДИНОВ. «Чучело».
«Белый парус»: повесть Р.РАУПОВА; рассказ Л.ГАЛИМЗЯНОВОЙ.
Из фотоархива журнала.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Фестиваль «Науруз». Фото Р.ЯКУПОВА.

IN THIS ISSUE:

«Word of Chief editor»: I. IBRAGIMOV. «1100th issue of «Kazan Utlary».
«Prose and Poetry»: Z. HUSNIYAR. Novel «Hurricane» (cont.); stories by R. NIZAMI;
poems by G. RAHIM, I. IKSANOVA, D. SIRAY, F. DAVLETBAEV, R. SALAHIEV.
«Competition for small-format novel»: R. GABDULHAKOVA. «Last question.»
Stories from V. NURIEV's life.
«Literary Criticism»: I. VALIULLA. «Where is «White Way» leading us?».
«Art»: K. KARIMOV. «Dreary Sabantuy»; G. SAGITOVA. «Forest Girl».
«History»: I. GILYAZOV. «Muslim captives in Germany in the First World War.»
«Book Review»: Review by G. NASIBULLINA on book by M. HUZIN «I would hug the whole world...»
«Science»: F. GARIPOVA. «History of our villages».
«Memory»: Memoirs by journalist M. MUSTAFIN.
«Hay Market»: G. FARHUTDINOV. «Case with a scarecrow».
«White Sail». Novel by R. RAUPOV; story by L. GALIMZYANOVA.
Photographic archive of the magazine.
Diary of social-cultural life.
On our covers: Festival «Nauroz». Photo by R. Yakupov.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның дүртенче битендә: Төрки халыктарның Халыкара «Нәүрүз» театраль фестиваленнән бер күренеш. Казанның Г.Кариев исемендәге Татар дәүләт яшь тамашачылар театры артистлары. Н.Исәнбәтнең «Жиде кыз» спектакле. 2013 ел. Р.Якупов фотосы.

ХУШЛАШУ СҮЗЕ

2014 елның 11 маенда 87нче яшендә язучы-прозаик, әдәби тәнкыйть мәкаләләре һәм публицистик язмалар авторы, Сажидә Сөләйманова премиясе лауреаты **Гөлчәхәк Кәрим кызы Галиева** вафат булды.

Гөлчәхәк Галиева 1928 елның 5 февралендә Татарстанның Арча районы Сеже авылында укытучы гаиләсендә туа. Үз авылларында жидееллык һәм Арча педагогия училищесында урта педагогик белем ала. Читтән торып укып, 1954 елда Казан дәүләт педагогия институтының тарих факультетын тәмамлай, 1946-1952 елларда туган авылы мәктәбенен башлангыч сыйныфларында укыта. Шул елларда авыл советы депутаты, жәмәгәт тәртибендә үзешчән сәнгәт түгәрәге житәкчесе һәм авыл яшыләренен комсомол оешмасы секретаре вазифаларын да башкара. 1952 елдан Г.Галиева Казанда төпләнәп яши. Әүвәл шәһәрнен 26нчы һәм 89нчы мәктәпләрендә пионервожатый, 22нче эшче яшыләр урта мәктәбендә тарих укытучысы булып эшли, 1963 елдан Идел бие районының 18нче эшче яшыләр урта мәктәбендә унбиш ел директор хезмәтендә була.

Бала чактан әдәбиятка, туган телгә гашыйк Гөлчәхәк Галиева мәктәптә эшләгән елларында ук балаларга үзенен төп белгечлеге булган тарих фәнненнән тирән белем бирү вазифасы белән генә канәгәтләнмичә, балалар күнелендә матур әдәбиятка, туган телгә мәхәббәт уяту юнәлешендә дә тырышлык күрсәтә. Тора-бара үзе дә кулына каләм алып, көндәлек матбугатта әдәби язмалары, бигрәк тә аерым әдәби әсәрләренен идея-эстетик эчтәлегенә, теленә кагылышлы тәнкыйть мәкаләләре, рецензияләре белән катнаша башлай. Аның узган гасырның туксанынчы елларында һәм яна гасыр башында дөнья күргән ижат портретлары һәм тәнкыйть мәкаләләре, аерым караш-фикерләре әдәби жәмәгәтчелеккән бер өлешендә кайнар бәхәсләр күзгәтү белән бергә авторның каләмдәше Фәнис Ярүллин әйткәнчә: «Үткәнлегә, төпле дәлилләргә бай булуы, кешенен кемлегенә карап тормыйча, бары тик әдәбиятыбыз үсешен генә кайгыртып язылуы белән кызыклы».

Бер-берсен яратышып кавышкан парның төрле тормыш сынауларына дучар ителгән мәхәббәт тарихын чын сәнгәтчә матур, бизәкле тел белән һәм психологик тирәнлектә тасвирлаган «Тулгак» повесте Гөлчәхәк Галиевага аеруча популярлык китерә. «Ел китабы — 2001» конкурсында II дәрәжә Диплом белән бүләкләнгән бу әсәр буенча күп кенә жырларда — Арча, Апас, Балтач, Саба районнарында, Казан китапханәләрендә, гимназияләрдә, мәктәпләрдә һәм музейларда укучылар конференцияләре уза, матбугатта повестының идея-фикер эчтәлеген, әдәби-сәнгәти сыйфатларын анализлаган күпсанлы унай мәкаләләр басыла.

2003 елда әдибәнән «Тулгак» әсәрен һәм бүгенге жәмгыятьгә кешеләр арасында барган астыртын көрәшнен нигезендә акча, байлык, комсызлык ятуын һәм шуна бәйлә булган төрле бозыклык, әхлаксызлык күренешләрен фаш иткән «Өзелгән өмет» исемле яна повестен, хикәяләрен, мәкаләләрен, истәлек язмаларын үз эченә алган икенче китабы басылып чыга. Башта «Казан утлары»нда, аннары 2010 елда аерым китап булып басылган «Газзәбану» романы исә психологик тирәнлек һәм популярлык жәһәттеннән «Тулгак»ны да уздырды.

Г.Галиева 2001 елдан Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы иде.

Арабыздан тынгысыз жанлы, гадәл, тыйнак, зыялы каләмдәшебез китте. Ул күнелезбездә дә шундый булып калыр.

Татарстан Республикасы Язучылар берлеге.

КАЗАН УТЛАРЫ
QAZAN UTLARI
ОГНИ КАЗАНИ

2014

МӘДӘНИЯТ ЕЛЫ

Ежемесячный литературно-художественный
и общественно-политический журнал
(на татарском языке)